

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MESCİD-İ NEBEVÎ VE ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ MEKÂNLARI
BELİRLEYEN RİVAYETLERİN TESPİT VE TAHLİLİ

Hazırlayan
Mustafa ÖLMEZ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

TOKAT-2019

MESCİD-İ NEBEVÎ VE ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ MEKÂNLARI
BELİRLEYEN RİVAYETLERİN TESPİT VE TAHLİLİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 05 / 07 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof.Dr. Adil YAVUZ

Üye : Doç.Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Serdar Murat GÜRSES

Üye :

Üye :

İmzası

.....

.....

.....

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 21/06/2019 tarih ve 34-23 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç.Dr.İsmet TÜRKMEN
Enstitü Müdür V.

Enstitü Müdürü:

Mühür
İmza

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “MESCİD-İ NEBEVÎ VE ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ MEKÂNLARI BELİRLEYEN RİVAYETLERİN TESPİT VE TAHLİLİ” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

05/07/2019

Mustafa ÖLMEZ

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan kerem ve izzet sahibi Allah'a hamd ve senalar, Peygamberi Hz. Muhammed'e salât ve selam olsun.

Sünnet-i seniyye, İslam'ın her alanda temel kaynaklarından biridir. Sahabe asrından günümüze kadar İslam alimleri, sünnete büyük ihtimam göstermiş ve teşrî bakımından onu Kur'an'dan sonra ilk sıraya koymuşlardır. Bunun neticesinde, sünnetle ilgili ilmî faaliyetler zamanla çeşitlenmiş; sadece hadislerin sıhhatini tespit veya şer'î hükümlerin istinbâtıyla ilgili çalışmalar yapılmamış, aynı zamanda hadislerde geçen olayların yaşandığı mekânların tanıtılması için de çaba sarf edilmiştir. Allah Rasülü'nün (s.a.v) "*Hz. İbrahim'in Mekke'yi harem kılması gibi ben de Medine'yi harem kılıyorum*" (Buhârî, Buyû', 53; Müslim, Hac, 85.) buyurarak, adeta Medine'yi sit alanı ilan etmesi alimlerin ilgisini çekmiş ve bu durum, muhtelif asırlarda Medine'yi konu edinen kitaplar telif etmelerine sebep olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) izini taşıyan her mekân, kişinin duygu dünyasını Asr-ı Saâdet dönemine taşıyan ve o dönemde yaşanan hadiseleri bizzat görüyormuşçasına yaşatan, tarihten canlı bir parçadır. Bu mekânların müşahedesi sayesinde Müslümanlar, kendilerini olayların içerisinde yaşıyormuş gibi hissederek, parçası oldukları toplumu ayakta tutan değerlere karşı bağlılıklarını güçlendireceklerdir. Sahabe çocuklarının, Peygamberimiz'in (s.a.v) siretine dair önemli mekânları babalarından öğrenme çabaları, Ravza-i Mutahhara içerisinde bile Hz. Peygamber'in (s.a.v) tam olarak nerede namaz kıldığını araştırmaları ve o yerlerde namaz kılmaya önem vermeleri (Buhârî, Salât, 88.), bunun en açık örneğidir.

Medine'deki her bir mekân, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicreti ve ikameti ile şereflenmiştir. Bu mekânlardan en önemlisi, inşasına Rasulullah'ın (s.a.v) bizzat iştirak ettiği, vahyin indiği mekânlardan birisi olan Mescid-i Nebevî'dir. Ayrıca Rasulullah'a (s.a.v) ait izler taşıyan namazgâhlar, abdest aldığı kuyular, muhterem eşlerinin haneleri, ziyareti ile sevince boğduğu sahabe evleri gibi yerler de bu mekânlardandır. Ancak birçoğunun temellerinin, günümüz Medine'sinin geniş caddeleri, yan yana dizilmiş büyük otelleri veya Mescid-i Nebevî'nin mermerleri altında kaldığı acı bir gerçektir.

Bizim bu çalışmadaki gayemiz, temel hadis kaynaklarında ve Hicrî ilk asırdan günümüze kadar Medine'yi tanıtan eserlerde, Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine ait Mescid-i Nebevî ve çevresindeki bazı mekânları, günümüz Medine'sinde tespit edebilmektir. Daha da önemlisi, bu yerleri belirleyen rivayetleri ortaya çıkartarak; sıhhat değerlerini, tarihi nakillerin değerlendirilme yöntemleri de göz önüne alınarak açıklığa kavuşturmadır.

Tezimizde, elbette ki konunun tüm yönlerini ele aldığımızı dair bir iddiamız yoktur. Ancak Türkiye genelinde bu alanda yapılan araştırmaların oldukça sınırlı oluşu, bizi bu konu üzerinde çalışma yapmaya yönlendirmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken, engin hoşgörüsü, yardımları ve değerli tavsiyeleriyle büyük emek harcayan bütün hocalarıma, özellikle de tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR'a, ayrıca yüksek lisans eğitimi süresince manevî desteklerini her zaman arkamda hissettiğim anne ve babama, sabır ve desteğini esirgemeyen değerli eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamızın Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerinin doğru bir şekilde tespit edilip yorumlanmasına bir nebze de olsa katkı sunmasını Yüce Allah'tan niyaz ederiz. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Mustafa ÖLMEZ

KONYA - 2019

ÖZET

Mescidler içerisinde bizzat Allah Rasulü (s.a.v) tarafından inşa edilen Mescid-i Nebevî, sadece bireysel ve toplumsal ibadetlerin icra edildiği bir yer olmayıp; İslam dininin öğretildiği, Müslümanların siyasi ve kültürel hayatının akışında önemli rolü bulunan bir mabeddir. Bunun yanı sıra İslam toplumunun teşekkülündeki ilk merkez konumundadır. Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahabilerin günlük vakitlerinin büyük bölümünü burada geçirmesinden dolayı da kendisine önem atfedilen birçok mekânı içinde barındıran bir yer sayılmaktadır.

Gerek hadis kaynaklarında gerekse siyer, megâzî ve muhtelif asırlarda kaleme alınmış Medine konulu tarih kitaplarında, birçoğunun bugünkü Mescid-i Nebevî ve yakın çevresinde yer aldığı söylenen önemli mekânların konumunu belirleyen rivayetler kayıtlara geçmiştir. Ancak aktarılan bu nakillerin sıhhatinin tespiti hususunda ciddi bir girişimde bulunulmamıştır. İlim dünyasındaki bu eksikliğin giderilmesini amaçlayan çalışmamızda, öncelikle söz konusu rivayetler belli başlıklar altında toplanmış, ardından hadis kabul kriterlerine göre değerlendirmesi yapılarak sıhhat dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde ise bu rivayetlerin genelinin, meşhur hadis kaynaklarından ziyade Medine’yi konu edinen tarih kitaplarında sahih, hasen ve zayıf rivayetlerden müteşekkil olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Medine, Mescid-i Nebevî, Önemli mekânlar, Sahabe evleri.

ABSTRACT

The Masjid al-Nabawi, which was built by the Messenger of Allah (pbuh) himself, is not only a place where individual and social worship is performed, but a place where Islamic religion is taught and has an important role in the Muslims' political and cultural life. In addition, it is the first center in the formation of Islamic society. Since the Prophet Muhammed (pbuh) and sahabas spend most of their daily life there, it is considered to be a place that hosts many important places.

Both in the hadith sources and in the history books about the Madinah, which were written in different centuries, the narrations determining the location of the important places that are said to be located near the Masjid al-Nabawi. However no serious attempts have been made to determine the authenticity of these narrations. In order to eliminate this deficiency in the world of science, firstly these narrations have been gathered under certain headings in this study. Then, it was tried to determine the degree of authenticity according to the hadith acceptance criterias. As a result of the investigations, it was found out that these narrations were generally composed of authentic, hasen and weak narrations in the history books about Medina rather than the famous hadith sources.

Key Words: Hadith, Madinah, Masjid al-Nabawi, Important places, Sahabah houses.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
I. 1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
I. 2. Araştırmanın Amacı	2
I. 3. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
I. 4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2
II. HADİS, TARİH VE MEKÂN İLİŞKİSİ.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVÎ TARİHİ.....	14
1.1. İSLAM ÖNCESİ MEDİNE	14
1.1.1. Sosyal ve İktisadi Yapı.....	14
1.1.2. Siyasi Yapı.....	19
1.1.3. Dini ve Kültürel Yapı	21
1.2. İSLAM SONRASI (HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE) MEDİNE.....	25
1.2.1. Sosyal ve İktisadi Yapı.....	25
1.2.2. Siyasi Yapı.....	28
1.2.3. Dini ve Kültürel Yapı	31
1.3. MEDİNE’NİN FAZİLETİ	35
1.4. MESCİD-İ NEBEVÎ’NİN İNŞASI.....	39
1.5. TARİH BOYUNCA MESCİD-İ NEBEVÎ’DEKİ MİMARİ DEĞİŞİM	42
1.5.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi.....	44
1.5.2. Raşid Halifeler Dönemi	47
1.5.3. Emeviler Dönemi.....	50
1.5.4. Abbasiler Dönemi.....	54

1.5.5. Memlûklûler Dönemi	55
1.5.6. Osmanlılar Dönemi	57
1.5.7. Suud-i Arabistan Krallığı Dönemi.....	61
1.6. MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN FAZİLETİ	63
1.7. MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVÎ TARİHİ HAKKINDA KALEME ALINMIŞ TEMEL ESERLER	66
1.7.1. Ahbâru'l-Medine – İbn Zebâle (ö. 199/814)	67
1.7.2. Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere – İbn Şebbe (ö. 262/876)	68
1.7.3. ed-Dürretü's-Semîne – İbn Neccâr (ö. 643/1245).....	70
1.7.4. et-Ta'rîf – Muhammed el-Metarî (ö. 741/1341).....	71
1.7.5. el-Megânimü'l-Mutâbe fi Me'âlimi Tâbe – Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)	71
1.7.6. Vefâu'l-Vefâ – Semhûdî (ö. 911/1506).....	72
İKİNCİ BÖLÜM: MESCİD-İ NEBEVÎ VE ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ MEKÂNLARI BELİRLEYEN RİVAYETLERİN TESPİT VE TAHLİLİ.....	75
2.1. RASULULLAH'IN (S.A.V) EŞLERİNE AİT EVLERİN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER	79
2.1.1. Hz. Hafsâ'nın Evi	88
2.1.2. Hz. Aişe'nin Evi	93
2.1.3. Hz. Sevde Bintü Zem'a'nın Evi	98
2.1.4. Hz. Zeynep Bintü Huzeyme ve Hz. Ümmü Seleme'nin Evi.....	98
2.2. CENNET BAHÇESİ'NİN YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER	100
2.3. ÖNEMLİ SÜTUNLARIN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER.....	115
2.3.1. Muhallaka Sütunu.....	116
2.3.2. Hz. Aişe Sütunu.....	119
2.3.3. Tevbe Sütunu.....	121
2.3.4. Serîr Sütunu	123
2.3.5. Muharres Sütunu	127
2.3.6. Vüfûd Sütunu.....	129
2.3.7. Mürabbe'atü'l-Kabr Sütunu	130
2.3.8. Teheccüd Sütunu	130
2.4. ASHAB-I SUFFE'NİN YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER.....	132
2.5. RASULULLAH (S.A.V) DÖNEMİNDEKİ MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN SINIRLARINI BELİRLEYEN RİVAYETLER.....	134

2.6. BAZI SAHABİ EVLERİNİN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER ..	138
2.6.1. Hz. Ebû Bekr'in Evi	141
2.6.2. Hz. Ömer'in Evi	145
2.6.3. Hz. Osman'ın Evi	146
2.6.4. Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın Evi	149
2.6.5. Hz. Abbas İbn Abdülmuttalib'in Evi.....	151
2.6.6. Hz. Abdurrahman İbn Avf'ın Evi.....	153
2.6.7. Hz. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin Evi	155
2.6.8. Hz. Ammar İbn Yasir'in ve Hz. Ebû Sebre'nin Evleri.....	156
2.6.9. Hz. Halid İbn Velid ve Amr İbn Âs'ın Evleri	156
2.6.10. Hz. Abdullah İbn Mesud ve Kardeşi Utbe'nin Evleri	157
2.6.11. Hz. Ebû Hureyre ve Hz. Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın Evleri	158
2.7. BAZI SU KUYULARININ YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER	159
2.7.1. Beyruhâ Kuyusu (Hâ Kuyusu)	160
2.7.2. Budâ'a Kuyusu	161
2.7.3. Enes Kuyusu	163
2.7.4. Erîs Kuyusu (Yüzük Kuyusu)	164
2.7.5. Bussa Kuyusu	166
2.8. CENAZE NAMAZGÂHININ YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER.....	167
2.9. BAYRAM NAMAZGÂHININ YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER	170
SONUÇ	174
KAYNAKLAR	176
ÖZGEÇMİŞ	197

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.md	: Adı geçen madde
a.s	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
bkz.	: Bakınız
b.y.y	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
c.c	: Celle Celâluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.z.	: Hazreti
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
km.	: Kilometre
M.Ö	: Milattan önce
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
yy.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu bölümde; araştırmamızın konusu, önemi, amacı, sınırlılıkları, metodu ve kaynakları hakkında açıklamalar bulunmaktadır.

I. 1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Medine'deki şehirleşmenin hicretten sonra hız kazanması ve şehrin Mescid-i Nebevî merkezli gelişimi neticesinde, Rasulullah (s.a.v) dönemine ait pek çok tarihî mekân, Mescid-i Nebevî ve çevresinde yer almıştır. Hicrî ilk asırlardan günümüze kadar bu mekânları konu edinen birçok eser telif edilmiş, ancak bu yerlerin tespit edilmesinde kullanılan rivayetlerin sıhhatini belirleme hususunda ciddi bir girişimde bulunulmamıştır.

Araştırmamız genel olarak iki ana unsur üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, Mescid-i Nebevî ve civarındaki önemli mekânların tespiti; ikincisi ise bu mekânlar hakkındaki rivayetlerin bir araya getirilip, sıhhat değerinin belirlenmesidir. Birinci kısım ile alakalı tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Malik'in (ö. 179/795) öğrencisi Muhammed İbn Hasan İbn Zebâle'nin (ö. 199/814) *Ahbâru'l-Medine* adlı kitabı, bu konuda yazılmış ilk eserdir. Ayrıca Medâinî'nin (ö. 228/843) *Kitabu Hamâ'l-Medine ve Cibâluha ve Evdiyetuha* ile *Kitabu'l-Medine* başlıklı iki eser, Ebû Ali el-Hasan İbn Halef İbn Şâzân'ın (ö. 246/861) ise *Ahbaru'l-Medine* isimli bir eser kaleme aldığı kaynaklar arasında aktarılmaktadır. Zikredilen bu eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamış olup, Hicrî V. asırdan sonra kaleme alınmış ve elimizde bulunan eserlerde yapılan nakil ve atıflar sayesinde bilinmektedir.

Tez önerimizin ikinci ana unsuru olan Mescid-i Nebevî ve civarındaki önemli mekânların konumunu tayin eden rivayetlerin sıhhat değerinin belirlenmesi hakkında ise kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu da bizleri, İslam medeniyetinin oluşumuna şahitlik eden Mescid-i Nebevî ve civarındaki önemli mekânların yerini tespit eden

rivayetlerin tahliline sevk etmiştir. Bu sayede hadis alanında bir eksikliğin giderileceği kanaatindeyiz.

I. 2. Araştırmanın Amacı

Çalışmamız ile bu mukaddes şehirde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) gününün büyük bir bölümünü geçirdiği, Mescid-i Nebevî ve çevresindeki Asr-ı Saâdet dönemine ait önemli mekânları belirleyen rivayetlerin tespit edilmesi ve sıhhat değerlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

I. 3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmaya dair üç sınırlılıktan bahsedilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v) ile ilgili önemli mekânlar, sadece Mescid-i Nebevî ve çevresi ile kayıtlı olmayıp, tüm Hicaz bölgesini kapsamaktadır. Ancak bütün bu yerlerle ilgili rivayetlerin ele alınması, konu ve muhteva açısından yüksek lisans tez sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle içerik, Mescid-i Nebevî ve çevresi ile kayıtlanmıştır.

Ayrıca çalışmamıza konu olan rivayetlerin yer aldığı, özellikle hadis gibi bir rivayet ilmi olan tarih alanındaki temel eserlerin günümüze müstakil bir şekilde ulaşmayıp, Hicrî V. asırdan sonraki eserler içerisinde geçmesi; incelediğimiz bazı rivayetlerin aslî değil, zorunlu olarak fer'î kaynaklardan aktarılmasına sebebiyet vermiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli sınırlılığı ise söz konusu mekânların tespitinde, tarihçilerle hadisçilerin nakil yöntemlerindeki bazı farklılıkların, rivayetler hakkında değerlendirmede bulunmayı zorlaştırabilmesidir.

I. 4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Konumuzun işlenmesinde takip edilen yöntem ve kaynak taraması şu şekildedir: Çalışmamız giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde konunun amacı ve önemi, çalışmanın metodu, sınırı ve kaynakları ile ilgili bilgiler verildikten sonra hadis, tarih ve mekân ilişkisinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde, Medine ve Mescid-i Nebevî'nin tarihsel gelişimi ve faziletlerine dair bilgiler aktarılmıştır. Ardından, bu alanda yazılmış temel kaynaklar kısaca tanıtılmıştır.

İkinci bölümde ise Mescid-i Nebevî içerisindeki önemli mekânlar ve çevresindeki Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine ait namazgâh, sahabe evleri ve su kuyularının yerlerine işaret eden rivayetler tespit edilip, belli başlıklar altında gruplandırılarak; tenkit ve tahlillerinin ardından bu hadislerle ilgili yapılan şerhlere müracaat edilmiştir. Hadisler belirlenirken, temel hadis kaynaklarının taraması yapılmıştır. İlgili görülen hadislerle beraber mütekaddimûn dönemi Medine tarihi ile siyer ve meğâzî kitaplarında yer alan rivayetler bir araya getirilmiştir. Daha sonra bu hadislerin sıhhat durumu, tarihî rivayetleri kabul kriterleri de göz önüne alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ayrıca konuyla ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmalara ve ansiklopedik bilgilere de müracaat edilmiştir. İmkan dâhilinde Medine tarihini konu edinen Türkçe ve Arapça eser, akademik tez ve makalelere ulaşıp, gerekli kısımlar tercüme edilmiştir. Ayrıca Siyer ve İslam Tarihi alanı ile ilgili gerekli çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Bu alanda kaleme alınmış ve konumuzu kapsayan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat içerisinde benzer meselelere yer veren bazı çalışmalar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe’nin (ö. 262/876) *Tarihü ’l-Medineti ’l-Münevvere*
- Muhammed İbn Ahmed el-Metarî (ö. 741/1341), *et-Ta’rif*
- Muhammed Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Meğânimu ’l-Mutâbe fi Meâlimi Tâbe*
- Semhûdî (ö. 911/1506) *Vefâu ’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri ’l-Mustafa*
- Ali İbn Musa el-Medenî (ö. 1900 civarı), *Vasfu ’l-Medineti Sene 1303 H.*
- İlyas Abdulğani, *Buyûtu ’s-Sahabe Havle ’l-Mescidi ’n-Nebeviyyi ’ş-Şerîf*
- Yaşar ÇELİKKOL, *Hicrî I. Yüzyılda Medine Şehri* (Yüksek Lisans Tezi)
- Fatımatüz Zehra KAMACI, *Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’deki Günlük Hayatı* (Doktora Tezi)

II. HADİS, TARİH VE MEKÂN İLİŞKİSİ

Gelenek ile olan bağların koparılması, geleceğin kaybedilmesidir; gelecek ancak geçmiş üzerine bina olunur düşüncesinden hareketle, tüm toplumlar tarihlerini korumak için büyük çaba sarf etmişlerdir. İslam toplumu da yetiştirdiği önemli şahsiyetler aracılığıyla kendi tarihini korumuş, her nesil kendisinden sonrakilere bilgi ve birikimini

aktarmaya çalışmıştır. Aktarılan bu kültür mirasının içerisinde en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz, Rasulullah (s.a.v) ile ilgili olayların yaşandığı yerler hakkındaki malumatlardır. Bu yerler içerisinde Medine, “Şerefü’l-mekân bi’l-mekân” (Bir makamın şerefî, o makamda oturan kişiden gelir) atasözündeki gibi sıradan bir şehir iken insanlığa gönderilen son peygamberin hicretiyle şereflenmiş, O’nun (s.a.v) hayatından önemli bir bölümünü burada geçirmesi nedeniyle özel bir değer kazanmıştır.

Medine’nin önemli mekânları hakkında şehrin fizikî ve mimarî yapısında henüz ciddi birtakım değişiklikler olmadan, Hicrî ilk asırlardan itibaren detaylı bilgiler kayda alınmıştır. Tarih-mekân ilişkisi kurmanın, yaşanan olayların doğru anlaşılmasına yardımcı olması ise bu konudaki çalışmaların önemini artırmıştır. Başta sahabeler olmak üzere İslam alimleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v) siresini ve O’nun (s.a.v) izlerini korumanın bir gereği olarak, bu yerlerin tespiti noktasında çok büyük gayret sarf etmişler, Rasullullah’ın (s.a.v) bizlere bıraktığı mirası muhafaza etmeyi, İslam ümmetini muhafaza etmekle eşdeğer görmüşlerdir.

Bu hususta sahabe ve tâbiînden, Medine tarihi ile irtibatlı olayların yaşandığı yerlere dair günümüze pek çok rivayet gelmiştir. Örneğin, Sa’d İbn Ebî Vakkas (ö. 55/675), çocuklarının ellerinden tutup, onları Rasulullah’a (s.a.v) dair önemli olayların yaşandığı yerlere götürüp, o günlere dair bildiklerini tek tek anlatarak: “Bunlar ecdadınızın eserleridir. Sakın ha! Onları anmayı ihmal ederek zayi etmeyin”¹ diye vasiyette bulunmuştur. Başka bir rivayette de Ali İbn Hüseyin’in (ö. 94/712) “Bize Hz. Peygamber’in (s.a.v) meğâzîsi, Kur’an’dan bir sure öğretilir gibi öğretilirdi”² dediği nakledilmiştir.

Sahabe ve tâbiînin yanı sıra bazı İslam alimleri de bu mirası aktarma hususunda çaba göstermişlerdir. Nitekim Vâkıdî’nin (ö. 207/823): “Sahabe çocuklarından ve onların azatlı kölelerinden görmediğim hiç kimse yoktur ki, mutlaka ona ‘Ailenden sana yaşadığı olaylar ve savaşlarla ilgili veya herhangi bir yakınının nerede şehit edildiğine dair bilgi aktaran var mı?’ diye sormuşumdur. Eğer bana bir yer söylemiş ise mutlaka

¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed İbn Ali, *el-Câmi’u li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, thk. Mahmud Tahhân, Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, ty, II/195, (no:1590).

² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’u li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, II/195, (no: 1591).

oraya gitmiş ve orayı görmüşümdür... Kendisini bildiğim halde yerini görmediğim hiçbir gazve yoktur”³ dediği aktarılmaktadır.

Atâ el-Horasânî’den (ö. 135/752) nakledilen başka bir rivayette ise o, Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin hanelerini gördüğünü söylemiş; dönemin halifesi Velid İbn Abdülmelik’in (ö. 96/715) Mescid-i Nebevî’yi genişletme faaliyeti adı altında bu odaların yıkılmasına dair çıkardığı kararın ilan edilmesi sırasında Medine ehlinin ağlamasını, “Hayatımda, o gün ağlayanlardan daha çok ağlayan birilerini görmedim” şeklinde ifade ederek, Sa‘îd İbnu’l-Müseyyeb’in (ö. 94/713) “Vallahi onların, bu hücreleri olduğu gibi bırakmalarını arzu etmekteydim”⁴ dediğini nakletmiştir. Buraya kadar zikredilenlerden; Rasulullah’ın (s.a.v) anımsanmasına yardımcı her türlü yapıya özen göstermenin, Hicrî ilk asırlardan günümüze kadar var olduğu, İslam alimlerinin bu eserleri muhafaza etme ve gelecek nesillere ulaştırma hususunda, sahabe ve tâbiîni kendilerine örnek aldıkları ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda aktardığımız rivayetleri temel hadis kaynakları ile birlikte İslam tarihi, siyer ve meğâzî türü kitaplarda bulmaktayız. Zira Müslümanların geçmişini inceleyen İslam tarihi ile Peygamberimiz’in (s.a.v) söz, fiil ve takrirlerini ele alan hadis ilmi birbirinin tamamlayıcısı olup, her iki ilim de birbirine kaynaklık etmektedir. Nitekim hadis kitaplarında yer almayan bazı rivayetlere tarih ve siyer kitaplarında rastlanılması, aynı şekilde tarih ve siyer kitaplarında zikredilmeyen birçok bilgiye de hadis kaynaklarında detaylı bir şekilde yer verilmesi bunun bir göstergesidir.

İsnad kültürünün İslam dünyasındaki önemine binaen, Hicrî V. asra kadar İslamî ilimlerin her alanında kaleme alınan eserlerde nakil türünden sayılabilecek bilgiler, senedli bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu kültürün etkisi ve özellikle ilk İslam tarihçilerinin şifahen nakilde bulunmaları,⁵ hitap ettikleri asrın geçmişine dair aktardıkları bilgileri, isnad yoluyla temellendirmelerine sebep olmuştur. Ömer İbn Abdülaziz (ö. 101/720) tarafından hadis tedvini ile görevlendirilen Muhammed İbn

³ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, thk. Beşâr Avvâd Ma‘rûf, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002, IV/5; İbn Asâkir, Ebu’l-Kasım Ali İbn Hüseyin, **Târîhu Dimeşk**, thk. Amr İbn Ğarâme el-Amrî, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995, XXXXXIV/445.

⁴ Bkz. İbn Sa‘d, Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa‘d el-Hâşimî, **et-Tabakâtu’l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990, I/387.

⁵ Bkz. Ömerî, Ekrem Ziya, **Asru’l-Hilâfeti’r-Râside – Muhaveletün li Nakdi’r-Rivâyâti’t-Târîhiyye Vefga Menâhicil-Muhaddisin**, Medine: Mektebetü ‘Ubeykân, 1993, s. 314.

Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) bu sahadaki ilk çalışma olarak kabul edilen, hadis yazım kurallarına uygun "Meğâzî" isimli eseri⁶ ve onu takiben Musa İbn 'Ukbe (ö. 141/758), İbn İshâk (ö. 151/768), İbn Hişâm (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845) gibi alimlerin siyer ve meğâzî alanında yazdıkları eserler bunun en açık delilidir.

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere hadis-tarih ilişkisi, hadis ilminin başlangıcından itibaren vardır. Nitekim her iki ilim dalının da hedefi, geçmişte yaşanan olayları veya dile getirilen sözleri, gelecek nesillere doğru bir şekilde nakletmektir.⁷ Rivayetlerin aktarımında kullandıkları usuller arasındaki köklü benzerlikler neticesinde, her ikisini de müstakil birer ilim dalı olarak görenlerin yanı sıra, birini diğeri'nin parçası olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Kimi ilim adamlarına göre hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşadığı asrın tarihi iken,⁸ kimilerine göre de tarih ilmi, hadis ilimlerinden bir cüz olup,⁹ başta hadis olmak üzere rivayet ilimleri sayesinde kimlik kazanmıştır. İslam tarihinin en önemli kaynağını hadis müdevvenatının oluşturması ve hadis usullerinden yararlanması, bu düşüncenin tetikleyicisi olmaktadır.¹⁰

Her iki ilim dalı arasındaki benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin hadislerde aktarılan metinler birbirine yakınlık arz etse dahi farklı bir isnad ile gelmişse müstakil bir rivayet olarak değerlendirilir.¹¹ Veda Hutbesi¹² gibi çok nadir örnekleri olsa da metinler birleştirilmeye gidilmez ve ayrı ayrı aktarılırlar. Ancak tarih ilminde konu bütünlüğü sağlanması niyetiyle, rivayetler farklı senetlerle

⁶ Bkz. Hoca, Abdurrahman Ali, **es-Sîretü'n-Nebeviyye Menheciyyen Dirâsetuha ve İstî'râdu Ahdâsiha**, Dîmeşk: Dâru İbn Kesîr, 1999, s. 239.

⁷ Bkz. Sehâvî, Muhammed İbn Abdurrahman, **el-İ'lânu bi't-Tevbîh li Men Zemme't-Târîh**, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, s. 69; Kâfiyeci, Muhammed İbn Süleyman, **el-Muhtasar fi İlmi't-Târîh**, thk. Muhammed Kemalettin İzzettin, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990, s. 51.

⁸ Bkz. İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed İbn İshâk, **Sîretü İbn İshâk - el-Müemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtde ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî**, thk. Muhammed Hamidullah, Rabat: Ma'hedu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, ty., s. ٤.

⁹ Bkz. Sehâvî, **el-İ'lânu bi't-Tevbîh li Men Zemme't-Târîh**, s. 77.

¹⁰ Sezgin, Fuad, "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1957, c. 2, Cüz 1, s. 19.

¹¹ Bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elifiyyeti'l-Hadîs**, thk. Ali Hüseyin Ali, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2002, I/49-50.

¹² Veda Hutbesi: Rasulullah'ın (s.a.v) veda haccında farklı yer ve zamanlarda, kendisiyle hacca katılanlara yaptığı tavsiyeler/hutbeler bütünüdür. Hadis kitaplarının farklı bölümlerinde parçalar halinde yer alan hutbenin büyük kısmı, Hz. Cabir'den (ö. 78/697) rivayetle Sahih-i Müslim'de geçmektedir. (Bkz. Müslim, Hac, 19.) Çeşitli kaynaklarda "Veda Hutbesi" adı altında uzunca rivayetler bulunsa da bunların bazıları isnadsız, bazıları ise isnadında zayıf raviler barındırmaktadır. Bkz. Halebî, Ebu'l-Ferec Nureddin Ali İbn Burhaneddin, **es-Sîretü'l-Halebiyye - İnsanu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, III/381; Sa'âtî, Ahmed İbn Abdurrahman el-Benna, **el-Fethu'r-Rabbânî mea Bulûği'l-Emânî**, Mısır: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1959, XXI/281.

bile gelse birbirine dercedilebilirler. Bu sayede sened ve metin tekrarından kurtulmuş olunur.¹³ Muhaddislerin böyle bir uygulamadan uzak durmalarının temelinde, hadislerin teşrî etkisi bulunduğundan - ziyadetü'l-elfâz denilen - bazı küçük kelime değişikliğinden, farklı hüküm istinbatında bulunulabileceği fikrinin olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca benzer metinlerin birleştirilmesi esnasında, cümlelerin uyumu adına ister istemez herhangi bir kelimenin eklenmesi¹⁴ ya da çıkartılması¹⁵ gerekebilir. Bu durumda hadis kabul kriterlerine göre yapılan rivayetin sıhhat değerinde problem meydana gelecektir. Bu ise hadisçilerin tasvip etmeyeceği bir husustur. Tarih rivayetlerinin teşrî etkisi olmadığından, bu tür konularda daha rahat davranıldığı söylenebilir.

Ayrıca hadis tasnif sisteminin iki ana türünden biri kabul edilen Ale'r-Ricâl kabilinden olan kitaplardaki rivayetler, konu bakımından birbirinden oldukça uzak olmalarına rağmen - tarih kitaplarının aksine - bir arada yer almaktadırlar. Ale'l-Ebvâb denilen diğer hadis tasnif sisteminde ise muhaddislerin hadisleri takti' ettikleri görülmektedir. Yani rivayetin tamamını vermek yerine, yer aldığı bab ile alakalı olduğu düşünülen kısmın zikredilmesiyle yetinilmektedir.¹⁶ Tarih kitaplarında ise akıcılığın yakalanabilmesi için birbiriyle alakalı rivayetler bir arada verilip, olaylar kesintisiz olarak aktarılmaktadır.

İki ilim arasındaki başka bir farklılık da, aktarılan rivayetlerin lafzına bağlı kalınıp kalınmayacağındaki değişik yaklaşım tarzıdır. Her ne kadar hadisçiler belli şartlar dahilinde manen rivayete olur verseler de¹⁷ hadislerin kayıt altına alınıp tedvin edilmesinden sonra lafza bağlı kalınması hususunda ısrarcı olmuşlardır. Hatta bazılarında

¹³ Bkz. İbn İshâk, **a.g.e.** (Muhammed Hamidullah'ın Mukaddimesinden) s. ٣١.

¹⁴ Bazı raviler tarafından hadisin senedine veya metnine aslında olmayan sözcüklerin eklenmesine idrac denilmekte ve bu durum ravilerin eleştirilmesine sebebiyet vermektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman İbn Salahaddin eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbni's-Salâh – Ma'rifetü Enva'i Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Nureddin İtr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986, s. 95-98.

¹⁵ Hadis metninde yapılan herhangi bir eksiklik, ravinin hafızasında kusur bulunduğu (sû'l-hıfz) algısı meydana getirip eleştirilmesine sebebiyet verebilir. Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, **Nüzhetu'n-Nazar fi Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, thk. Abdullah İbn Dayfullah er-Ruhaylî, Riyad: Matba'atu Sefîr, 2001, s. 129.

¹⁶ Hadislerde takti'in hükmü ve şartları için bkz. Cezâirî, Tahir İbn Salih, **Tevcihu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser**, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Halep: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1995, II/705.

¹⁷ Bu şartlara göre; öncelikle hadis, kelimesi kelimesine ravinin ezberinde bulunmayıp, sıfat hadisleri, cevami'u'l-kelîm veya lafzıyla ibadet edilen türden olmamalıdır. Ayrıca ravi, lafızların manalarına vakıf olmalı ve kelimelerin müradifini kullanmalıdır. Bkz. Şevkânî, Muhammed İbn Ali, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl**, Riyad: Dâru'l-Fazîle, 2000, I/284.

göre tedvinden sonra manen rivayet caiz değildir.¹⁸ Bu durum tarih rivayetleri için pek geçerli olmamaktadır. Zira tarihçi kişi elindeki verilerden hareket ederek, kurguya başvurmak durumundadır. İnsanları geçmişte yolculuğa çıkarmak isteyen birinin aktardığı olaylara heyecan katması gerekmektedir. Bunu da lafızlara bağlı kalarak değil, rivayetin manasını koruyup, metin üzerinde tasarrufta bulunup, kelimeleri tezyin ve tecmil ederek gerçekleştirebilir.

Hadis ve tarih ilmi arasındaki en önemli farklılık ise rivayetlerin değerlendirilmesi hususunda görülmektedir. İslam tarihçilerinin isnad kültüründen etkilendiğinin kabulüyle beraber, eserleri içerisindeki nakillerin hadis müdevvenatı gibi ciddi bir tenkit ve tetkike tabi tutulduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bunun temelinde ise tarih kitaplarında aktarılan rivayetler üzerine herhangi bir şer‘î hüküm bina edilmediği, okuyucuların ibadet ve muamelat gibi kulluk yaşantılarına doğrudan tesiri olmadığı düşüncesinin yattığı kanaatindeyiz. Ancak İslam dünyasında sahabe devrinden itibaren taraftarlığın ortaya çıkması ve İslam ümmeti içerisinde varlığını sürdüren hizipleşmeler, Müslümanların tarih kitaplarındaki problemleri bazı nakillerden olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle tarih rivayetlerinin de incelenmesi elzem hale gelmiştir.

Hz. Osman’ın (ö. 35/656) katledilmesi ile başlayıp, Cemel ve Sıffin hadiseleri, Hz. Ali (ö. 40/661) ile oğlu Hz. Hüseyin’in (ö. 61/680) art arda şehit edilmesi ve Emevi halifelerinden Yezid İbn Muaviye’nin (ö. 64/684) kendisine biat etmeyen topluluklar üzerine ordu göndermesi gibi devam eden olaylar neticesinde, siyasi fikirlerin dinin içerisine empoze edilme girişimleri, rivayetlerin güvenilirliğinde problemler meydana getirmiştir. Konuya dair İbn Sîrîn’den (ö. 110/728) nakledilen “Önceleri isnaddan sormazlardı. Ne zaman ki fitne meydana geldi adamlarımızın (râvîlerinizin) isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Ehl-i sünnete bakılır, (râvî ehl-i sünnet ise) hadisleri alınır, ehl-i bid‘ate bakılır, (râvî ehl-i bid‘at ise) hadisleri alınmazdı”¹⁹ sözü, bu problemin varlığını ve çözümü için uygulanan yöntemi bizlere haber vermektedir.

¹⁸ Hadislerin mana ile rivayeti konusunda farklı görüşler için bkz. Şevkânî, **İrşâdu’l-Fuhûl**, I/284-296.

¹⁹ Müslim, Mukaddime, I/15; Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybanî, **Kitabu’l-İtel ve Ma‘rifetü’r-Ricâl**, thk. Vasiyyullah İbn Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru’l-Hanî, 2001, I/14, II/559.

Ayrıca İbn-i Haldûn'un da (ö. 808/1406) belirttiği gibi bazı tarihçilerin belli bir mezhebe olan temayülü, yaptıkları rivayetleri tam anlamıyla tetkik etmelerine engel olmuştur. Bazen bu durum, dönemin idarecilerine yaranabilmek için, rivayetleri problemlili kişilerin bile övülüp, tevsik edilmesine kadar ulaşmıştır.²⁰

Bu ve benzeri sebeplerden dolayı hadis tenkit sisteminden istifade edilerek, tarih tenkitçiliği geliştirilmiş ve rivayetler inceleme altına alınmıştır. Tarihçilerin de naklettikleri rivayetleri alırken hadis usûlündeki “tahammülü’l-ilm” denilen rivayet alma yöntemlerine²¹ göre hareket etmeleri tavsiye edilmiştir. Cerh ve ta’dil ilmini tarih tenkidinde kullanmaları, hadis ricâlinde aranan adalet ve zabt özelliklerinin tarih ricalinde olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca tarihsel verilerin mantığa arz edilip, herhangi bir aykırılığın olup olmadığı kontrol edilerek, gerçeklere bağlı kalmaları istenmiştir.²² Hatta Tacüddin es-Sübki (ö. 771/1369) ve Kâfiyeci (ö. 879/1474) gibi bazı alimler tarafından bu hususta müstakil risaleler dahi telif edilerek, tarihçilerin dikkat etmesi gereken kurallar; “Tarihçi, doğru sözlü olmalı, naklinde manaya değil lafza itimat etmeli, naklettiği rivayetin kaynağını belirtmeli, biyografisini vereceği şahısları, ilmi ve diğer özellikleriyle iyi tanımalı, kavramlar hakkında bilgi sahibi olmalı, biyografisini verdiği kişi ile arasında onu taassuba götürecektir bir dostluk ya da ondan uzaklaştıracak bir düşmanlık bulunmamalıdır”²³ şeklinde özetlenmiştir.

Ancak zikredilen bu ve benzeri şartların tarih rivayetleri için uygulanabilirliği ne derece mümkündür? Bu şartların tatbik edilmesi halinde, birçok verinin inkar edilip, tarih kitaplarından çıkartılması durumuyla karşılaşılır mı? sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Ahmed Naim (ö. 1934), bu hususa işaret ederek, düşüncesini: “İntikâd tarihi bir netice-i ilmiyeye vasıl olabilmek için merviyât ve menkûlâtı böyle sıkı bir hâdde-i tetkikten geçirmek lüzumunu gösterir. Alem-i medeniyette makbul ve

²⁰ Bkz. İbn Haldûn, Abdurrahman İbn Muhammed el-İşbîlî, *Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haberi fi Târîhi'l-Arabî ve'l-Berberî ve Men Âsarahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekberi (Mukaddime)*, thk. Halil Şehâde, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988, s. 27-28.

²¹ Ravi'nin hocasından Semâ, Kıraat/Arz, İcazet, Münavele, Kitâbet, İ'lâm, Vasıyyet, Vicâde gibi yöntemlerle hadis almasına tahammülü'l-ilm denilmektedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Mecdu'd-Dîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek İbn Muhammed, el-Câmiu'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdulkadir Arnavud, b.y.y: Mektebetü'l-Hulvânî – Maba'atu'l-Melah – Mektbetü Dâru'l-Beyan, 1969, I/78.

²² Bkz. Kâfiyeci, *a.g.e.*, s. 70-72.

²³ Bkz. Subkî, Tacüddîn Abdülvehhâb İbn Ali, *Kâidetün fi'l-Cerhi Ve't-Ta'dil ve Kâidetün fi'l Müerrihîn – (Erba'u Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs)*, nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1990, s. 71.

mütedâvil bunca tarih kitaplarının acaba kaçını bu mi‘yara göre ilmî sayılabilir? Vesâiki enzârî nâsa bu tarzda arz ederek tarih yazmak, evvela mâzi hakkında ma‘lûmat-ı beşeriyenin pek az olduğunu itiraf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az miktara indirmeye razı olmak demektir”²⁴ şeklinde ifade etmektedir.

İlk dönem İslam tarihçilerinin yapmış oldukları nakiller, onların aynı zamanda hadisçi oldukları göz önüne alınarak incelendiği takdirde, tarih kitaplarındaki rivayetler ile ilgili birçok sorunun ortadan kalkacağı düşüncesindeyiz. Bilindiği üzere hadis alimlerinin çoğu, fazilet babından, öğüt niteliği taşıyan terğîb ve terhîb türünden zayıf hadislerin belli şartlar dahilinde rivayetlerine ve onunla amel edilmesine cevaz vermişlerdir. Bu şartlar; hadisin “şedûdu’d-da‘f” denilen çok zayıf rivayetlerden olmaması,²⁵ kendisiyle amel edilen bir temelinin olması ve rivayet edilirken veya onunla amel edilirken – tedbir amaçlı – Hz. Peygamber’e (s.a.v) nispet edilmemesidir.²⁶ Yine bu hususta Abdurrahman İbn Mehdi’den (ö. 198/813-14) nakledilen ve selef-i salihînden birçok kimseye nispet edilen; “Rasulullah’dan (s.a.v) helal ve harama dair bir şey rivayet ettik mi isnadı sıkı tutar ve ricalini ince eleyip sık dokuruz. Fezâil, sevap ve ikâba dair bir şey rivayet ettik mi de tesahül gösterip, rical hakkındaki araştırmamızda müsamahakâr davranırız”²⁷ sözü, muhaddis tarihçilerin,²⁸ tarih rivayetlerine nasıl yaklaştıkları hakkında bizlere ipucu vermektedir.

Fezâil türünden zayıf hadislerin rivayet edilmesine cevaz veren bir müellifin, okuyucunun kulluğunda bir değişiklik oluşturmayacağını düşündüğü zayıf rivayetlere tarih kitabında yer vermesi yadırganacak bir durum olmamalıdır. Zira hadisçi mantığıyla şer‘î hüküm içermeyen bu rivayetlerin naklinde gösterilen tesahül, sorun teşkil etmeyecektir.

²⁴ Babanzâde, Ahmed Nâim, **Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)**, Ankara: DİBY, 1987, I/91.

²⁵ Yalancı, yalancılıkla itham olunmuş, fasık, sıkça rivayetinde hata yapan ve söylediğinden gafil kimselerin meriviyatından olmamasıdır.

²⁶ Sehâvî, Ebu’l-Hayr Muhammed İbn Abdurrahman, **el-Kavlu’l-Bedî‘ fi’s-Salâti Ale’l-Habîbi’s-Sefî‘**, thk. Beşir Muhammed Uyûn, Taif: Mektebetü’l-Müeyyed, 1986, s. 363.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi‘u li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi‘**, II/91. (no: 1267)

²⁸ İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), İbn İshâk (ö. 151/768), İbn Sa’d (ö. 230/845), Halife İbn Hayyât (ö. 240/854-55), İbn Şebbe en-Nümeyrî (ö. 262/876), İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi alimler.

Tabi ki bu zikredilenlerden tarih müdevvenatındaki nakillerin genelinin zayıf rivayetlerden oluştuğu şeklinde yanlış bir sonuç çıkarılmamalıdır. Diğer birçok İslami tasnif türünde olduğu gibi bu kitaplarda yer alan rivayetlerin de bazıları zayıf veya uydurma olmakla beraber büyük çoğunluğu sahihtir.²⁹

İşte bu bakış açısıyla tarih kaynakları incelenmeli ve rivayetler tetkik edilirken hadis kabul ölçütlerine göre daha esnek tutulup, terğîb ve terhîb babından fezâil hadislerine uygulanan kriterler esas alınarak hareket edilmelidir. Bu durumda yapılması gereken işlemler şu şekilde özetlenebilir:

- Öncelikle rivayetin senedi bulunmalı veya tarihi bir kaynağa dayanıp dayanmadığı belirlenmelidir. Senedde ittisal evla olmakla birlikte, vuku bulmuş herhangi bir inkıta'dan dolayı da rivayet reddedilmemelidir.
- Seneddeki raviler hakkında tabakat ile cerh ve ta'dil kitaplarındaki bilgiler bir araya getirilmelidir.
- Ravilerin hadis ilmi alanında ve ihtisaslaştıkları diğer alanlarda farklı rütbelerde olabilecekleri unutulmamalıdır. Örneğin; Âsım İbn Behdele'nin (ö. 127/745) kıraatte, Vâkıdî'nin meğâzîde veya Seyf İbn Ömer'in (ö. 180/786) tarihte uzman oldukları görmezden gelinerek, sadece hadis rivayetindeki mevkillerine bakılıp, kendi alanlarında yaptıkları rivayetler hakkında hüküm verilmemelidir.³⁰
- Aynı şekilde tarih alanında bilgi aktaran raviler hakkında hüküm verilirken mütesâhil hadis imamlarının yöntemlerine göre hareket edilmelidir.³¹ Nitekim ahkamla ilgili rivayetlerde teşeddüt, fezâile dair rivayetlerde ise tesâhül, muhaddislerin genelinin muvafakat gösterdiği bir durumdur. Öyle ki bu konuya, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) "el-Kifâye" isimli eserinde de olduğu gibi,

²⁹ Bkz. Irakî, Zeynuddîn Abdurrahim İbn Hüseyin, **Elifîyetü's-Sîreti'n-Nebeviyye**, thk. Seyyid Muhammed İbn Alevî el-Mâlikî, Cidde: Dâru'l-Minhâc, ty., s. 29.

³⁰ Bir kişi, herhangi bir ilim dalında sarf ettiği çabanın karşılığı olarak o alanda uzmanlaşabilirken, hadis naklinde yaptığı rivayetler itibar görmeyebilir. Bkz. Abdullatif, Abdulaziz İbn Muhammed İbn İbrahim, **Davâbitü'l-Cerhi ve't-Ta'dîl mea Dirâsetin Tahlîliyyetin li Tercemeti İsrâîl İbn Yûnus İbn Ebî İshâk es-Sebi'î**, Medine: Mektebetü 'Ubeykân, ty, s. 92.

³¹ Hadis alimleri, raviler hakkında hüküm verme yönünden müteşeddîd, mu'tedil ve mütesahil olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Mütesahil olanlar, ravinin önemli bir kusuru yoksa veya fazla hata yapan biri değilse onu cerh etmezler. Bkz. Sehâvî, **el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl – (Erba'u Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs)**, nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1990, s. 138.

bazı mütekaddimun dönemi hadis usulü eserlerinde özel bir bölüm olarak yer ayrılmıştır.³²

- Son iki şart göz önünde tutularak ravinin adaletinde, rivayetini zedeleyecek bir kusurunun olup olmadığına bakılmalıdır. Bu bağlamda ilk olarak ravinin Müslüman olmasına dikkat edilmelidir. Zira “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip, yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın”³³ ayetiyle bir fasığın³⁴ rivayeti hakkında bile dikkatli davranılması emredilirken, gayr-i müslim olan bir kişinin rivayetine ne derece güvenilebileceği sorusu akılda yer etmelidir.
- Dininde şüphe duyulmayan âkil ve bâliğ ravinin, kendisine ağır ithamlar yöneltmesine sebebiyet verecek, sapkın herhangi bir taifeye mensup olup olmadığına dikkat edilmeli, o taifenin fikirlerini destekleyen rivayetleri varsa reddedilmelidir.
- Ayrıca ravinin başkaları adına yalan rivayetlerde bulunan veya yalan konuşmakla itham olunmuş kişilerden olmaması da, hadis rivayetlerinde olduğu kadar tarih rivayetlerinde de son derece önemlidir. Tarih rivayetlerinin sert tenkitlere kurban edilip yok sayılmasının önüne geçme gayesi, İslam tarihinde vuku bulmuş birtakım inhirafları süsleyen veya yanlış eylemleri bulunan bazı sultanların fiillerini güzel gösteren tezvirlere göz ardı edilmesine sebebiyet vermemelidir. Zira adalet, emanet-i ilmiyyenin olmazsa olmazıdır.
- Ravinin adaleti kadar zaptına da önem gösterilmeli, eğer kendisini sık sık hataya düşürmeyen ve rivayetlerini birbirine karıştırmamasına sebebiyet vermeyen düzeyde bir ezber melekesi var ise rivayeti kabul edilmeli, hadis kabulünde olduğu kadar güçlü bir hafıza şartı aranmamalıdır.

³² Bkz. Hatib el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, Babu't-Teşeddüdi fi Ehâdisi'l-Ahkâm ve't-Tecevvüzi fi Fezâili'l-Âmâl (Ahkam Hadislerin Kabulünde Katı, Fezail Hadislerinde ise Esnek Olma Babı), thk. Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 2012, I/326.

³³ Hucurât 49/6.

³⁴ Muhaddislerin ıstılahında fasık; büyük günah işlemiş veya küçük günahlarda ısrarcı olan kişi demektir. Bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, II/5.

- Hadislerde olduğu gibi tarih rivayetlerinin de sahih, hasen, zayıf ve mevzu gibi gruplandırılması yapılmalı ve aralarında irtikâ'nın³⁵ olmasına da müsaade edilmelidir.
- Tarih kaynakları arasında da bir karşılaştırma yapıp, güvenilir olarak telakki edilenler belirlenmeli, rivayetler arası bir tenakuz oluşması halinde tercih yapılmasına yardımcı olacak kriterler, hadis tercih kriterlerinden de istifade edilerek oluşturulmalıdır.

Konumuzla ilgili rivayetlerin nasıl değerlendirileceği sorusu yukarıda maddeler halinde zikredilen yöntemler ile netlik kazanmaktadır. Bu tespitlerin ardından çalışmamıza zemin oluşturması için, söz konusu nakilleri incelemeye geçmeden önce, rivayetlerin işaret ettiği mekânları içerisinde barındıran Mescid-i Nebevî'nin, dolayısıyla Hicrî ilk asırdaki Medine'nin tarihi hakkında bilgi aktarılacaktır.

³⁵ Hadis usulünde zayıf bir rivayetin, başka hadislerin - mütebeat ve şevahidin - desteğiyle hasen, aynı şekilde hasen bir rivayetinde sahih hadis mertebesine ulaşmasına "irtikâ" denilmektedir. Bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, I/97.

BİRİNCİ BÖLÜM: MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVÎ TARİHİ

Çalışmamızın daha anlaşılabilir olması için, gerek İslam öncesi gerekse sonrası olmak üzere, Medine'deki sosyal, siyasi, dini ve kültürel hayat hakkında kısa da olsa bilgi içermesi gerekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) döneminin şehir merkezi üzerine bina edilmiş günümüz Mescid-i Nebevî'sinin sınırları içerisindeki sahada, Hicrî ilk asırdan günümüze kadar yapılan mimari değişikliklerin bilinmesi, ele alınıp işlenecek rivayetlerin zihinde daha iyi tasavvur edilmesini sağlayacaktır.

1.1. İSLAM ÖNCESİ MEDİNE

İslam'ın kutsal şehirlerinden biri olan Medine-i Münevvere, konum olarak Arabistan Yarımadası'nın Hicaz bölgesinde yer almaktadır. Mekke-i Mükerreme'nin 350 km kuzeydoğusunda, Kızıldeniz'e 130 km uzaklıktadır. Doğusundan Vâkım, batısından Vebre harreleri denilen siyah bazalt taşları ile kuzeyinden Uhud, güneyinden ise Ayr dağlarıyla çevrenmektedir.³⁶ Medine-i Münevvere'nin cahiliye döneminde "Yesrib" olarak isimlendirildiği kabul edilmekle beraber kendisine bu ismin niçin verildiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kaynaklarda Medine'ye ilk yerleşen, Yesrib İbn Kâniye adlı kişiye nispeten bu ismi aldığı aktarılmaktadır.³⁷ Diğer bir görüş ise "tevbih" ve "ifsat etmek" gibi anlamları olan "tesrîb" kelimesinden³⁸ geldiği şeklindedir.³⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Yesrib" ismini "Medine" olarak değiştirmesinin de bu kötü anlamın giderilmesi maksadını taşıdığı söylenmektedir.⁴⁰

1.1.1. Sosyal ve İktisadi Yapı

Kurulduğu ilk günden itibaren Medine şehrinin önemi büyüktür. Dönemin ticaret merkezleri olan Yemen ile Şam arasında bir köprü vazifesi gören bu şehir, zamanla tüccarların uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir.⁴¹ Başta hurma yetiştiriciliği

³⁶ Bozkurt, Nebi ve Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", **DİA**, c. XXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, s. 305.

³⁷ Yesrib İbn Kâniye İbn Mehlâl İbn İrem İbn Ubeyl İbn 'İved İbn İrem İbn Sâm İbn Nuh (a.s) bkz. Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût İbn Abdullah, **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1995, V/430.

³⁸ Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1994, I/235.

³⁹ Bkz. Şarâb, Muhammed Hasan, **el-Medinetü'l-Münevvere Fecru'l-İslam ve'l-Asrı'r-Râşidî**, Dimeşk: Dâru'l-Kalem – Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1995, I/25.

⁴⁰ Bkz. Molla Hâtır, Halil İbrahim, **Fezâilu'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs – Cidde: Dâru'l-Kible – Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1993, I/164.

⁴¹ Hatrâvî, Muhammed el-İyd, **el-Medinetu fi'l-Asrı'l-Câhilî**, Riyad: Kitâbu'l-Arabiyye, 2013, s. 149.

olmak üzere, tarıma elverişli verimli arazileri, Akîk, Kanâ ve Buthân gibi yeraltı sularını besleyen ve ekili arazilerin sulanmasına yarayan vadilerinin olması da bu güzide beldeyi cazibe merkezlerinden biri haline dönüştürmüştür. Bu sebeplerden olsa ki Ubeyl, Amâlika,⁴² Yahudiler, Evs ve Hazrec gibi tarih boyunca birçok topluluk bu şehirde hakimiyet sağlamak için uğraşmışlardır.

Medine'ye ilk olarak hangi kavmin yerleştiği hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁴³ Bazı kaynaklara göre büyük tufandan sonra Bâbil ve çevresindeki insanların çoğalıp dünyanın farklı yerlerine dağılmasıyla, soyu Hz. Nuh'a (a.s) dayanan Yesrib İbn Kâniye liderliğinde bir topluluk Medine'ye gelerek burayı kendilerine yurt edinmişlerdir.⁴⁴ Kabul gören yaygın görüş ise Amâlikâlıların Medine'nin ilk sakinleri olduğu ve orayı imar ettikleri şeklindedir.⁴⁵ Bununla birlikte Amâlikâlıların Medine'ye geldiklerinde Ubeyl kavmini oradan çıkardıklarına dair rivayetler,⁴⁶ bu şehirde onlardan önce birilerinin olduğunu göstermektedir.

İlk çağlarda Medine'de kimlerin hayat sürdüğü ihtilafli olsa da Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicretinden önce Yahudiler ile Araplardan Evs ve Hazrec kabilelerinin burada yaşadıkları kesindir.⁴⁷ Yahudilerin ilk olarak Medine'ye ne zaman geldikleri hakkında,⁴⁸ Hz. Musa'nın (a.s) kavmiyle beraber Kâbe'yi haccettikten sonra dönüş yolunda Medine'ye rastlamaları ve buranın son peygamberin şehri olacağını tahmin etmeleri neticesinde, bir grup Yahudi'nin kendi istekleriyle orada kaldıkları dile getirilmektedir.⁴⁹ Başka bir görüş ise, insanlara zulmeden zorba yöneticilerin üzerine ordu gönderen Hz. Musa'nın (a.s), Yesrib'deki Amâlikâlıların ve dönemin sayılı tiranları içerisinde yer alan liderleri Erkâm'ın öldürülmesi için gönderdiği ordunun daha

⁴² Araplar, İlk çağlarda yaşamış ve farklı sebeplerle yok olmuş Arabu'l-Bâide ve soyları halen devam eden Arabu'l-Bâkiye şeklinde iki ana kısma ayrılmaktadır. Ubeyl, Amâlika, Âd, Semûd, Medyen, Câsim, Tasm ve Abdi Dahm kavimleri Arabu'l-Bâide'nin başlıca kollarıdır. Bkz. Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap", **DİA**, c. III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 273.

⁴³ Medine'nin ilk sakinleri hakkındaki rivayetler için bkz. Hıyârî, Ahmed İbn Yasin el-Hüseynî el-Medenî, **Târîhu Meâlîmi'l-Medineti'l-Münevvere Kadîmen ve Hadîsen**, Riyad: Emânetü'l-Âmme, 1999, s. 21-25.

⁴⁴ Bkz. Hamevî, **a.g.e**, V/430.

⁴⁵ Bkz. Semhûdî, Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali İbn Abdillâh, **Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, I/126.

⁴⁶ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, I/38; Taberî, Muhammed İbn Cerir, **Târîhu't-Taberî – Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk**, Beyrut: Dâru't-Turâs, 1968, I/208.

⁴⁷ Sırma, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, II/174.

⁴⁸ Yahudilerin Medine'ye gelişiyle ilgili rivayetler ve değerlendirmeleri için bkz. Bedir, Abdülbâsid, **Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: Müellif Baskısı, 1993, s. I/50-58.

⁴⁹ Semhûdî, **a.g.e**, I/130.

sonra Medine'ye tekrar gelerek yerleştiğidir.⁵⁰ Kimi rivayetlerde de Hz. Musa'nın (a.s), Hz. Harun (a.s) ile hacca giderken Medine'den geçtikleri, oradaki Yahudilerden korktuklarından dolayı gizlice Uhud Dağı'nda konakladıkları ve o sırada da Hz. Harun'un (a.s) vefat ettiğinden bahsedilmektedir.⁵¹ Şüphesiz bu ve benzeri rivayetler kıssacıların hayal ürünü olup, nazar-ı itibara alınacak bir değer taşımamaktadır.⁵² Ayrıca Yahudilerin işgalci politikalarını desteklemek adına uydurulmuş İsrailiyattan olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Bu sayede Yahudilerin Araplardan önce Medine'nin ilk sakinleri olarak gösterilmesi hedeflenmiş ve gelecekte buradan toprak talep etmelerine, hatta Medine ehlinin tamamının şehirden tasfiyesine zemin hazırlamak istenmiş olabilir.

Yahudiler ne Hz. Musa'dan (a.s) önce ne de sonra Yesrib'e gelmemiştir. M.Ö. 605-562 yılları arasında hüküm süren Bâbil kralı Buhtunnasr, M.Ö. 587 yılında Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırıp Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkınca, Yahudiler'in göç hareketi kısmen başlamıştır. M. 70 - 132 yılları arasında Titus ve Hadriyânus döneminde ise kendilerine yönelik katliamlar artınca, topyekün Filistin'den çıkarak güneye, Arap Yarımadası'na gitmişlerdir.⁵³ Son peygamberin hicret edeceği yurdun hurma bahçeleri olan iki taşlık/harre arasında kaldığını bildiklerinden, bu vasıflardaki Teyma, Hayber, Fedek ve içerisinde bazı Arap kabilelerin yaşadığı Yesrib'e gelerek yerleşmişlerdir.⁵⁴

Yahudilerin ardından, Kahtânî asıllı Hârise İbn Sa'lebe İbn Amr Müzeykiyâ'nın soyundan gelen, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v) kucak açan ve tevhid mücadelesinde O'nun (s.a.v) yanında yer alan Evs ve Hazrec kabileleri, Yemen'den Medine'ye gelerek oraya yerleşmişlerdir.⁵⁵ Yemen'deki iç savaşlar yüzünden başlayan göç hareketinin, geçim kaynağı ziraata dayalı bu bölgedeki ünlü

⁵⁰ Bkz. Şâhînşâh, el-Meliku'l-Müeyyed İmaduddin İsmail İbn Ali el-Eyyûbî, **el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer**, Mısır: Matbaatu'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, ty. I/98.

⁵¹ Bkz. İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe el-Basrî, **Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere**, thk. Fâhim Mohammed Shaltout, Cidde: Tubia Ala Nafakati Seyyid Habib Ahmed, 1980, I/85.

⁵² Bedir, **a.g.e**, s. I/53.

⁵³ Hatrâvî, **a.g.e**, s. 83.

⁵⁴ Bedir, **a.g.e**, I/ 57.

⁵⁵ Bkz. Mercânî, Ebû Muhammed Afîfuddîn Abdullah el-Mercânî, **Behcetu'n-Nüfûsi ve'l-Esrâr fi Târîhi Dâri'l-Hicreti'n-Nebiyi'l-Muhtâr**, thk. Muhammed Abdulvehhab Fazl, Kahire: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002, I/139.

Me'rib Seddi'nin⁵⁶ Arîm selinde yıkılmasıyla artması neticesinde, Evs ve Hazrec kabileleri de kuzeye doğru yönelmiştir.⁵⁷ Hurma bahçeleri ve su kuyuları bulunan, tarıma elverişli, verimli topraklara sahip olan Yesrib ilgilerini çekmiş, dönemin sakinleri olan Arap ve Yahudi kabilelerden orada kalabilmeleri için izin istemişlerdir. Evs ve Hazrec'in çiftçilikteki tecrübeleri, Yesrib arazilerinin işletilebilmesi için daha çok iş gücüne ihtiyaç duyulması, iktisadi anlamdaki zayıflıkları nedeniyle onların tehlike oluşturmayacakları ve gerektiğinde yabancılara karşı şehri koruyacakları düşüncesiyle Yesrib'de kalmalarına izin verilmiştir.⁵⁸ Araplar arasında, iki kabilenin soyağacının birleştiği Kayle isimli annelerine nispeten Benî Kayle olarak bilinen Evs ve Hazrec,⁵⁹ zamanla Medine'nin en önemli demografik unsurlarından biri olmuşlardır.

Buraya kadar zikredilenlerden, İslam öncesi Medine'de üç ana topluluğun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bazı tarih kitaplarında yer aldığına göre, Medine'de Benî Nadîr, Benî Kurayza ve Benî Kaynuka dışında yirmiden fazla Yahudi kabilesinin, Evs ve Hazrec dışında da küçük Arap kabilelerinin yaşadığı rivayet edilmektedir. Ancak bu kabilelerin siyasi ve içtimaî hayata ciddi bir tesiri olmayıp, zikri geçen kabilelere tabi olmakla yetindikleri bilinmektedir.⁶⁰

Araplar arasında yaygın olan göçebe hayatın Yesrib'deki kabilelerde pek görülmediğini söylemek mümkündür. Bedevîlik yerine hadarîliğin tercih edilmesinin en önemli nedeni olarak, yerleşimcilerine hayat vadeden topraklara sahip olması gösterilebilir. Zira Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki kabilelerin genelinin bedevî, güneydekilerin ise hadarî olmalarındaki en büyük neden iklim ve tabiatır.⁶¹ Ayrıca bu toprakların yabancısı olan, tarih boyunca her türlü desiselerle maddi gücü elinde tutan, kendilerini daha üstün konuma getirecek siyasi havanın oluşması için insanlığa fesat dağıtan Yahudilerin Yesrib'de olması, oradaki Arapların bedevîlikten vazgeçmesini

⁵⁶ Me'rib Seddi: Sebe Krallığı'nın başkenti Me'rib'de, Belak (بلق) adı verilen iki dağ arasına, ziraî faaliyetlerde sulama ihtiyacının giderilmesi için M.Ö. 528 yıllarında yapımına başlanmış büyük bir sulama tesisidir/barajıdır. Yüksekliği 16 m., genişliği 60 m. ve uzunluğu ise 620 m. olup baraj vesilesiyle sulanabilen toplam alan yaklaşık 9600 hektardır. Bkz. Harman, Ömer Faruk, "Arim", **DİA**, c. III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 373-374.

⁵⁷ Bkz. İbn Neccâr, Muhubbuddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mahmud el-Bağdâdî, **ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medîne**, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrü, Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, 2003, s. 30.

⁵⁸ Bedir, **a.g.e.**, I/65.

⁵⁹ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, I/140.

⁶⁰ Bkz. Hatrâvî, **a.g.e.**, s. 120.

⁶¹ Apak, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015, s. 73.

tetiklemiştir. Zira ev ve toprakların belli bir süreliğine de olsa terkedilmesi durumunda, buraların Yahudiler tarafından istilası söz konusu olabilecektir.⁶²

Her kabile farklı bir mahallede, küçük bir kaleyi andıran âtâm/köşk-kale veya etrafı avlu duvarıyla çevrili kerpiç evlerde yaşamaktadırlar.⁶³ Ancak bu durum birbirleriyle iletişim kurmadıkları anlamını taşımamaktadır. Evs ve Hazreclilerin Yahudilere ait tarla ve bahçelerde çalıştıkları bilinmektedir. Hatta Yahudiliği kabul eden erkek veya kadın bir Arabın Yahudilerle evlilik yapmasına dahi izin verildiği görülmüştür.⁶⁴

İslam öncesi Yesrib'deki toplum; hürler, mevâlî ve köleler olmak üzere sosyal tabakalara ayrılmış bir şekildedir. Bu durum, o dönemde Arap Yarımadası'ndaki genel olarak bilinen bir sınıflandırmadır. Hürler, mensubu olduğu kabilenin sahip olduğu bütün haklara haiz, özellikle kendi kabilesi başta olmak üzere toplumda söz sahibidir. Mevâlî denilen kısım, azatlı köle veya savaş esirlerinden, daha önce ait oldukları kabileye nispetleri devam eden kişilerden oluşmaktadır. Hürler ile köleler arasında bir konuma sahiptirler. Ancak hürlerle evlenmelerine izin verilmez. Büyük kabilelerin güvencesi altında yaşayan küçük kabilelerde hayatlarını sürdürmektedirler.⁶⁵ Köleler ise savaşlarda esir alınmış ya da köle pazarlarında satılan kişilerden oluşmaktadır. Herhangi bir mal gibi alınıp satılmakta, miras veya hediye yoluyla başkalarına intikal etmekte, günlük işler başta olmak üzere zanaat, ticaret ve çiftçilikte çalıştırılmaktadırlar.⁶⁶

Yesrib'de tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomi vardır. Halk genellikle ziraatle geçinmekte, temel ihtiyaçlarını karşılamak için verimli arazileri ekmektedir.⁶⁷ Hurma yetiştiriciliğine son derece önem göstermeleri atasözlerine yansımış,⁶⁸ hatta şiirlerinde kendisine yer bulmuştur. Mekkeliler kadar ticarete etkin olmasalar da

⁶² Hendek Savaşında Mekkeliler müşriklerle iş birliği yapan Benî Kurayza Yahudilerinin, Müslümanlar ile aralarındaki çatışmazlık ve Medineyi yabancılara karşı müdafaa etme anlaşmasına ihanet ederek onları sırtından vurması, Yahudilerin sahip olduğu bu kötü ahlakın en açık göstergesidir. Bkz. Vâkidî, Muhammed İbn Ömer el-Eslemî, **el-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1989, II/458.

⁶³ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 28.

⁶⁴ Bkz. Bedir, **a.g.e.**, I/110.

⁶⁵ Çağatay, Neşet, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara: AÜİFY, 1957, s. 118-120.

⁶⁶ Fâyardî, Tenyedıb İbn Avâde, **Târîhu Taybe fi Hayri'l-Kurûn**, Medine: Müellif Baskısı, 2013, s. 29.

⁶⁷ Bozkurt, Nebi ve Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", **DİA**, c. XXVIII, s. 309.

⁶⁸ (التمر إلى التمرة تمر) Bkz. Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen İbn Abdillâh, **Cemheretü'l-Emsâl**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty., II/383.

mahalli hüviyeti olan pazar yerleri mevcuttur. Yesrib denilen bölgedeki⁶⁹ Zübâle, Buthân Vadisi üzerindeki Benî Kaynuka, ‘Usbe söğütlüğündeki/ağaçlığındaki ve Müzâhim denilen İbn Hubeyb sokağındaki pazarlar, cahiliye dönemi Yesrib’inin adeta birer alışveriş merkezidir.⁷⁰ Kaynuka pazarında Yahudiler tarafından inşa edilmiş dükkanlar bulunmakta, diğer pazarlar ise boş sahalardan oluşmaktadır. İnsanlar satışa sunmak istediği eşya, erzak veya hayvanlarını bu pazarlara getirip, uygun bir yerde arz etmekte, gün bitiminde ise ellerinde kalan mallarını toplayıp evlerine dönmektedirler.⁷¹

Yesrib’de ticaretle meşguliyetin yanı sıra değişik alanlarda zanaatkârlar da bulunmaktadır. Özellikle Yahudiler, her an kendilerine saldırılacağı endişesiyle zırh, ok, yay ve kılıç gibi silah yapımında uzmanlaşmışlardır. Bununla birlikte başta Benî Kaynuka olmak üzere, altın ve gümüşten; yüzük, kolye, küpe, bileklik ve halhal gibi ziynet eşyaları yaparak, bunları kendilerine ait pazarlarda satmaktadırlar. Aynı şekilde avcılık da kişilerin yaşam standardını yükseltmesi için önemli bir meslektir ve birçok Arap genci tarafından da bilinmektedir.⁷²

1.1.2. Siyasi Yapı

Cahiliye dönemindeki Arapların siyasi hayatı incelendiğinde, ait oldukları kabilenin ötesine geçemeyen, basit bir siyasi şura sahip oldukları görülmektedir. Kabileler, liderlerini genelde geçici bir süreliğine ya da acil/özel durumlar için, zengin veya savaşçı yanı ön plana çıkmış kişiler arasından seçmektedirler. Göçebe hayatın da etkisiyle, belli sınırları olan bir vatana aidiyet hissinden ve vatandaşlık bilincinden uzaktadırlar. Devletlerin halklarına sağladığı müreffeh yaşam, istikrar ve güven ortamının ne anlama geldiği neredeyse bilinmemektedir. Anlaşmazlıkların çözümleneceği mahkemelere, toplumda düzeni sağlayan güvenlik güçlerine veya yabancıların saldırı ve istilalarına karşı halkı muhafaza edecek düzenli ordulara, cahiliye dönemi Arap Yarımadası’nda pek rastlanılmamaktadır.⁷³ O dönemde Yesrib’in iki katı büyüklüğünde olan Mekke, Ebrehe ve ordusu tarafından kuşatıldığında, Mekkelilerin,

⁶⁹ Yesrib ilk olarak bugünkü Mescid-i Nebevî merkezli Medine’nin kuzeybatısında kurulmuştur. Sel’a tepesinin kuzeyinden başlayıp Uhud Dağı eteklerine, Kanat Vadisi’ne paralel olarak Uhud’dan Buthân Vadisi’nin mecrasına kadar olan alan içerisinde kalmaktadır. Bu bölge, hicret sonrasında da belli bir süre Yesrib olarak anılmaya devam etmiştir. Bkz. Bedir, **a.g.e.**, I/112.

⁷⁰ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/305.

⁷¹ Bedir, **a.g.e.**, I/102-103.

⁷² Bkz. Fâyidî, **a.g.e.**, s. 31-40.

⁷³ Bkz. Hatrâvî, **a.g.e.**, s. 154-155.

bütün mukaddesatını terk ederek dağlara sığınması ve çaresizce Kâbe'nin nasıl yıkılacağını beklmeleri⁷⁴ bunun bir göstergesidir.

Cahiliye döneminde, Hicaz ve etrafındaki yerleşim birimlerinde olduğu gibi Yesrib'de de herhangi bir devlet, hükümet veya civar devletlere bağlı otonom bir yapı var olmamıştır. Gerek Yesrib toplumu içinde gerekse çevresindeki kabile ve devletlerle ikili ilişkiler sayesinde iletişim kurulmuş, bu ilişkileri tanzim edip, belli temeller üzerine inşa edecek resmi bir merci tesis edilmemiştir.⁷⁵

Evs ve Hazrec kabilelerinden önce Yesrib'e yerleşmiş Yahudi kabilelerinin kalabalık nüfusu ve maddi yönden güçlü durumda olmaları, doğal olarak onları Yesrib siyasetinde söz sahibi duruma getirmiştir. Evs ve Hazrecliler ise Yahudilerin bahçelerinde ücretli olarak çalışmakta ve onlarla dostça yaşamaya özen göstermektedir. Barış içinde komşu olarak yaşama ve yabancıların saldırılarına karşı Yesrib'i birlikte savunma hususunda anlaşmışlardır.⁷⁶

Belli bir süre sonra Evs ve Hazreclilerin nüfusunun artması, Yesrib'deki sahipsiz boş arazilerin bu iki kabile tarafından ekilip ihya edilmesiyle mali durumlarının kuvvetlenmesi, Yahudileri rahatsız etmiştir. Araplar önceleri basit evlerde yaşarken sonradan büyük çiftliklere sahip olmuş, neredeyse Yahudilerle aynı yaşam standartlarına kavuşmuşlardır. Siyasi otoritenin ellerinden kayacağını düşünen Yahudiler, Evs ve Hazreclilerle yaptıkları anlaşmayı bozmuş ve onlara baskı uygulamaya başlamışlardır.⁷⁷ Bu nedenle Yahudilerin bu iki kabileye karşı sataşmaları ve onlara Yesrib'de huzur vermemeleri çok aşırı bir safhaya gelmiştir. Öyle ki Yahudilerin lideri el-Fîtvân, Evs ve Hazrec mahallelerinden evlilik yapan bir kız var ise eşinden önce kendisiyle ilişkiye girmesini talep etmekte ve zorla bunu uygulamaktadır. Hazreclilerden Mâlik İbn Aclân'ın kız kardeşinin evliliğinde de aynı çirkinliği talep etmesi üzerine Mâlik, kılık değiştirerek, el-Fîtvân'a gönderilen kadınlarla beraber yanına girmiş ve fırsatını bulduğunda da onu öldürmüştür.⁷⁸ Ardından yanına bir grup adam alan Mâlik, amcaoğulları olan ve o dönemde Şam'da hüküm süren Gassânilerin

⁷⁴ Bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955, I/45-50.

⁷⁵ Bkz. Fâyidî, **a.g.e.**, s. 29.

⁷⁶ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, I/142.

⁷⁷ Bkz. Bedir, **a.g.e.**, I /65-66.

⁷⁸ Hamevî, **a.g.e.**, V/85.

yanına giderek durumu liderlerine bildirmiş ve yardım istemiştir. Bunun üzerine Gassâniler Yemen'e sefere çıkıyormuş gibi gösterdikleri büyük bir ordu hazırlayarak yola çıkmışlardır. Yesrib yakınlarında bir yerde mola veren ordu ilk önce Evs ve Hazrecliler için bir ziyafet düzenleyerek onları yemeğe çağırmış ve ziyafetten sağ salim dönen Arapları gören Yahudilerin güvenini kazanmıştır. Ertesi gün Yahudilerin ileri gelenleri için ziyafet veren ordu, kalabalık bir şekilde yemeğe katılan Yahudileri öldürmüştür. Bu olaydan sonra Yesrib'deki güç dengeleri değişmiş, Evs ve Hazrec Yahudilerden daha üstün konuma gelmiştir.⁷⁹ Fakat bu kanlı ziyafet yemeği Yahudilerin Araplarla mücadele etmelerinin tam anlamıyla önüne geçmemiştir. Bunun üzerine Mâlik İbn Aclân, Yahudilere yeni bir saldırı daha düzenleyerek ileri gelenlerinin bir çoğunu öldürmüş ve Evs ile Hazrec'in Yesrib'de mutlak hakimiyetini sağlamıştır.⁸⁰

Ancak belli bir süre sonra Yahudiler eski konumlarına dönebilmek için bu iki kabile arasına fitne sokmaya başlamış, Evs ve Hazrec'i birbirine kırdırarak güçlerini ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Benî Kurayza ve Benî Nadîr kabileleri Evslilerle, Benî Kaynuka ise Hazreclilerle ittifak kurmuş süsü vererek, iki kabile arasına fesat sokup birlikteliklerinin bozmayı başarmış, yüz yıldan fazla sürecek ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicretinden kısa bir süre önce sona erecek savaşların başlatılmasına muvaffak olmuşlardır. Neticede Yesrib, Evs ve Hazrecliler arasındaki savaşlar nedeniyle siyasi istikrarsızlıkla boğuşur hale gelmiştir.⁸¹

1.1.3. Dini ve Kültürel Yapı

Bilindiği üzere İslam'dan önce Arap Yarımadası'ndaki yaygın olan inanç putperestliktir. Bu inancı Arabistan'a sokan kişi olarak tanınan Amr İbn Luhay'ın hangi dönemde yaşadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Luhay, bir seferinde Şam'a uğramış ve orada Amâlikâlıların putlara taptıklarını görmüştür. Bu durumdan çok hoşlanması üzerine, Mekke'ye götürmek için onlardan bir put istemiş; kendisine hediye edilen "Hubel" isimli putu Mekke'ye getirip, Kâbe'ye yakın bir yere koyarak,

⁷⁹ Bkz. Nehrevâlî, Kutbuddîn İbn Alaaddin, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Muhammed Azb, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ty., s. 26; İbn Neccâr, *a.g.e*, 31-32.

⁸⁰ Bkz. Sırma, *a.g.e*, II/176.

⁸¹ Bkz. Semhûdî, *a.g.e*, I/170.

Mekkelileri puta tapınmaya çağırıştır. Bu olay sonrasında insanlar zamanla Hz. İbrahim'in (a.s) tebliğ ettiği Hanifliği terk ederek putperest olmuşlardır.⁸²

Arap Yarımadası'nın bir parçası olarak Yesrib'de de putperestlik kendine yer edinmiştir. Evs ve Hazrec kabileleri, Arabistan'daki diğer kabileler gibi putperestliği benimsemişlerdir. Özellikle, Mekke ile Yesrib arasındaki Kadîd mıntıkasının Kızıldeniz tarafında - bazı rivayetlerde ise Yesrib'e yedi mil uzaklıktaki Müşellel denilen - bir yerde bulunan "Menât" adlı put, bu iki kabilenin en önemli putu olmuştur. Ezd ve Ğassân gibi kabilelerin hacetmek için yanına geldikleri bu puta, Araplar içerisinde en çok Yesribliler değer vermiştir.⁸³ Yağmur yağdırması için Menât'a kurbanlar sunmuş, Mekke'ye hacca giderken onun yanından ihrama girmiş ve hacdan sonra onun yanına gelip, saçlarını tıraş ederek ihramdan çıkmışlardır. Bunları yapmadıkları takdirde ise haclarının kabul olmayacağına inanmışlardır.⁸⁴

İbn Hişâm'ın işaret ettiğine göre; Menât'ın yanı sıra özellikle Evs ve Hazrec kabilelerinin önde gelen isimleri başta olmak üzere Yesribli Arapların evlerinde farklı putlar da bulunmaktadır. Mekkeli müşrikler gibi evlerinde bu putları ta'zîm edip, onlara tapınmaktadırlar.⁸⁵ Evs ve Hazrec arasında süregelen savaşların tesiriyle oluşan siyasi istikrarsızlığın bir yansıması olarak, Yesrib içerisinde halkın genelinin katıldığı toplu dini ayinlere ve bu ayinlerin yapıldığı mabetlere pek rastlanılmamaktadır. Basit bir şey uğruna savaş çıkarıp kan dökebilen Evs ve Hazrec kabileleri, ne birbirlerine ne de Yahudilere karşı dini yönden üstünlük iddiasında bulunmamış, farklı dine mensubiyeti savaş malzemesi haline dönüştürmemişlerdir.⁸⁶

Yesrib'de putperestlikten sonra yaygın olan bir diğer din ise Yahudiliktir. Yahudiler, Yesrib'e gelip yerleştiklerinde büyük köşk ve kale benzeri yapılar kurup, bunların içerisine de "medariş" denilen mabetler inşa etmişlerdir. Bu mabetler, sadece ibadet için kullanılmamakta, aynı zamanda - Daru'n-Nedve misali - Yahudilerin birbiriyle kaynaşmaları için boş vakitlerinde toplandığı, önemli meselelerin

⁸² Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1956, VI/549.

⁸³ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e**, I/85; Hamevî, **a.g.e**, V/204-205.

⁸⁴ Bkz. İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm İbn Muhammed, **Kitâbu'l-Esnâm**, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire: yy., 1905, s. 13-14.

⁸⁵ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e**, I/452.

⁸⁶ Bkz. Hatrâvî, **a.g.e**, s. 299-304.

çözümlemesi için farklı statüdeki insanların bir araya geldikleri yerlerdir. Genelde din adamları ve Yahudi toplumun önde gelen eşrafının toplandığı bu mabetlere, zaman zaman kendilerini ilgilendiren işlerle ilgili Arapların da geldikleri bilinmektedir.⁸⁷ Tahrif ettikleri Yahudiliği bu mabetler içerisinde diri tutmaya çalışan Yahudiler, dinlerini, Arapların dini olan putperestlikten üstte görmektedirler.⁸⁸ Öyle ki Yahudiliği kabul eden erkek veya kadın bir Arabın, kendilerinden biriyle evlilik yapmasına rıza gösterirken; bir Yahudi'nin putperest bir Arapla evlenmesine karşı çıkıp, asla izin vermemektedirler.⁸⁹ Bununla birlikte bazı kaynaklarda, Evs kabilesinin içinde Ebû Âmir isimli birinin liderlik ettiği elliye yakın Hristiyan'dan da bahsedilmektedir.⁹⁰

Putperestlik, Yahudilik ve Hristiyanlığın yanı sıra, Mekke'de olduğu gibi Yesrib'de de putlara tapınmayan kişiler bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan Es'ad İbn Zürâre (ö. 1/623), Zekvân İbn Abdukays (ö. 3/625) ve Ebu'l-Heysen (ö. 20/641) gibi bazı Yesriblilerin, putperestliği eleştirip tevhidi dillendirmeleri,⁹¹ onların Hanifler olarak kabul edilmelerine yol açmıştır.⁹²

Hicaz gibi bir yerde tek tanrı inancının bulunması şaşılacak bir hal değildir. Putperestlik her ne kadar tevhid inancının karşısında yer alsın ve onu yok etmeyi hedeflese de, Hanifliğin Hz. İbrahim (a.s) tarafından Mekke merkezli tesis edilmesi, Arap Yarımadası'nda bu inanca mensup kişilerin bulunmasına sebebiyet vermiştir, denilebilir.

Farklı dinlere mensup Yesrib halkının kültürel değerleri ele alındığında, Hicaz bölgesindeki diğer yerleşim merkezlerinden pek de farklı olmadığı görülmektedir. Arap kabilelerinin genelinde okuma-yazma oranı düşük olup, sözlü kültür hakimdir. Kendilerine ait tarihi haberleri, örf ve adetlerini kuşaktan kuşağa hikaye ederek

⁸⁷ Bkz. Ali, Cevâd, **el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arabî Kable'l-İslâm**, Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, 1993, VI/550.

⁸⁸ Hatrâvî, **a.g.e**, s. 299.

⁸⁹ Bedir, **a.g.e**, I/110.

⁹⁰ Bkz. Hamidullah, Muhammed, **Resûlullah Muhammed**, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992, s. 103.

⁹¹ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, I/169.

⁹² Hamidullah, **Resûlullah Muhammed**, s. 105.

aktarmaktadırlar. Bu sebeple bu döneme ait kayda değer yazılı edebi bir eser bıraktıklarını söylemek pek mümkün değildir.⁹³

Arap kabilelerinin kendi fertlerine eğitim verecekleri özel yerleri yokken, Yahudilerin “Beytü’l-Midrâs” denilen eğitim kurumları bulunmaktadır. Yahudiler, bu tür kurumlara sahip olmayı, Araplara karşı bir üstünlük olarak görmektedirler.⁹⁴ Büyük ihtimalle bu eğitim kurumları, daha önce zikri geçen medariş isimli Yahudi mabetleriyle aynıdır. İslam kültüründe camilerin; ibadet, tedrisat, karargah, mahkeme veya tören için kullanılmasıyla, Yahudilerin ibadethane olarak inşa ettikleri medarişleri benzer amaçla kullanmış olmaları muhtemeldir.

Eskiden beri tarihçiler, Yesrib’de özgün bir şiir hareketi olduğundan bahsetmektedirler. Öyle ki İbn Selâm el-Cumehî (ö. 231/846) *Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu‘arâ* isimli eserinde, Yesrib’i İslam öncesi ve sonrasında etkileyici şiirleri olan birçok önemli şairin yetişmesinden dolayı, şiirin merkezi olarak kabul etmiştir.⁹⁵ Derin bir düşüncenin pırıltılarının görüldüğü, Arapların ziraat ve astronomi gibi alanlardaki tecrübelerinden bahseden Yesrib şiirleri, bizlere o dönemin kültürüne dair fikir vermektedir.⁹⁶

Muhtemelen kabileciliğin de etkisiyle ait oldukları topluluğun her türlü geçmişini iyi bilmeye özen gösteren Araplar, diğer kabilelerinki de dahil olmak üzere soy ağaçlarını detaylı bir şekilde ezberlemektedirler. Bu durum sayesinde problem yaşadıkları birisinden herhangi bir nedenle haklarını tazmin edemezlerse, beşinci-altıncı göbekten veya daha üst kuşaktaki akrabalarından istediklerini elde etmektedirler.⁹⁷ Arapların ister kabileleriyle tefahür, isterse elde edilemeyen hakların temini için olsun, soy ağaçlarını öğrenmeye verdikleri önem, onlar arasındaki nesep ilminin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca göçebe çöl hayatında ihtiyaç duyduklarından olsa ki Araplar, astroloji (ilm-i nücûm) ile ilgilenmiş, her yıldız farklı isimler vermişlerdir. Bu yıldızlar sayesinde çölde yollarını daha kolay bulmuşlar, hayvanlarını otlatmak için yağmur yağın bölgelere daha rahat ulaşmışlardır.⁹⁸

⁹³ Bkz. Hamidullah, **Resûlullah Muhammed**, s. 187.

⁹⁴ Bkz. Hamidullah, **Resûlullah Muhammed**, s. 189.

⁹⁵ Bedir, **a.g.e**, I /123.

⁹⁶ Bedir, **a.g.e**, I /125.

⁹⁷ Bkz. Çağatay, **a.g.e**, s. 125.

⁹⁸ Çağatay, **a.g.e**, s. 129.

Yesrib'deki Yahudilerin günlük hayatına bakıldığında ise Araplardan pek farklarının olmadıkları söylenebilir. Normalde Yahudiler kendilerini diğer milletlerden ayıran özelliklerini muhafaza etmeye önem gösterirken, Arap Yarımadası'na yerleşenlerin Arap kültüründen aşırı etkilendikleri görülmektedir. Çok eşlilik, kılık kıyafet, çocuklarına verdikleri isimler, hatta gündelik hayatta Arapça konuşmaları bunun en açık göstergesidir. Öyle ki bu benzerliklerden dolayı bazı müsteşrikler onların Arap asıllı olup, sonradan Yahudiliği benimsediğini dahi savunmuşlardır.⁹⁹ Yahudiler, bu kültür etkileşimiyle beraber inanç yönünden kendilerini muhafaza etmeye önem göstermiş, bunun bir yansıması olarak da yiyecek ve içecek türünden ihtiyaçlarını kendileri üretmişlerdir. Zira onlara göre bir yiyeceğin özünde helal olması yeterli olmayıp aynı zamanda bir Yahudi tarafından üretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle şarap yapımı, ekmek pişirme, peynir ve yoğurt gibi temel ihtiyaçlar, bizzat kendileri tarafından üretilmiştir.¹⁰⁰

1.2. İSLAM SONRASI (HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE) MEDİNE

Bu başlık altında Rasulullah'ın (s.a.v) hicretinden vefat edene kadar geçen sürede, Medine'deki sosyal, iktisadi, siyasi, dini ve kültürel hayat hakkında bilgiler verilecektir. Konumuzun özünden uzaklaşıp sözü uzatmamak adına, Raşid Halifeler ile başlayan ve on dört asırlık bir süreci kapsayan tarihi dönem hakkında aktarımda bulunulmayacaktır.

1.2.1. Sosyal ve İktisadi Yapı

İslam öncesi Medine'de sosyal ve iktisadi yapı başlığı altında da belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye hicret ettiğinde orada Yahudiler ve Araplardan oluşan iki ana topluluk yaşamaktadır. Yahudi asıllı olan Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza kabileleri, Bâbil kralı Buhtunnasr'ın Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak, Kudüs'ü tarumar etmesiyle başlayan göç hareketiyle Filistin'den gelip Medine'ye yerleşmişlerdir.¹⁰¹ Arap asıllı olan Evs ve Hazrec kabileleri ise Yemen'deki Me'rib seddinin yıkılmasıyla başlayan göç dalgasıyla yurtlarından ayrılıp, Medine'ye gelerek

⁹⁹ Bkz. Ali Cevâd, **a.g.e**, VI/531.

¹⁰⁰ Bkz. Arslantaş, Nuh, **H.z. Muhammed Döneminde Yahudiler**, İstanbul: Kuramer, ty., s. 305.

¹⁰¹ Bkz. Hatrâvî, **a.g.e**, s. 83.

orada ikamet etmişlerdir.¹⁰² Rasulullah'ın (s.a.v) hicretiyle beraber Medine'deki bu topluluklara, daha sonra kendilerine Muhacir denilen ve geneli Kureyş kabilesine mensup olan üçüncü bir unsur daha eklenmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v), İslam nurunu Mekke'de yaymak için büyük çaba sarf etse de, arzu edilen düzeyde bir kabul görmemiştir. Üstelik kendisi ve O'na (s.a.v) tabi olanlar, çeşitli eziyetlere maruz kalmış ve kendilerini müşriklerin zulmünden koruyacak bir sığınak aramışlardır. Medine'den bir grup insanın Mekke'ye gelip Rasulullah (s.a.v) ile görüşerek, İslam'ı kabul etmeleri ve O'na (s.a.v) biat etmeleri, bu gidişatın değişeceğinin ilk sinyali olmuştur. Medine'ye dönen bu az sayıdaki Müslümanın eliyle İslam, halk arasında yayılmış, neredeyse her haneye girmiştir. Allah (c.c), Medine'yi büyük olaylara gebe kılmış ve oranın hicret diyarı olmasını irade buyurarak, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Mekkeli Müslümanlara, güvenli bir şekilde İslam'ı yaşayacakları bu beldeye göç etmelerini emretmiştir.¹⁰³

Allah Rasulü (s.a.v) hicret yurduna geldikten sonra, şehrin “tevbîh” ve “ıfsat etmek” manasındaki ismi “Yesrib”i, “Medine” olarak değiştirmiştir.¹⁰⁴ Bu kötü anlamın giderilmesi amacıyla yapılan değişiklik sayesinde, özellikle Muhacirler üzerinde oluşabilecek olumsuz psikolojik hava ortadan kaldırılmıştır. Ardından İslam'ın yeni vatanı Medine'nin sınırlarını tayin etmiş;¹⁰⁵ şehrin tam ortasına dinin, ibadetin, idarenin ve İslam medeniyetinin merkezi olan Mescid-i Nebvî'yi inşa etmiştir. Bu mescidin inşasıyla Medine'deki dağınık yerleşim planı, bir nevi kentsel dönüşüme uğramış ve şehrin mimari yapısı, Mescid-i Nebvî merkezli bir hal almaya başlamıştır.¹⁰⁶

Hz. Peygamber (s.a.v), Medine'de Ensar ve Muhacir'i bir araya getirip, Medine Anayasası'nı tanzim ettikten sonra özellikle Müslüman kitlenin nüfusunu tespit etmek ve ona göre davranışlarını yönlendirmek amacıyla, İslam tarihinin ilk nüfus sayımını yaptırmıştır.¹⁰⁷ Bu sayımdan, Medine'deki muâhâttan 1500 Müslümanın varlığı anlaşılmakta ve gayri müslim unsurlar da ilâve edildiği zaman nüfusun 10.000'i geçtiği

¹⁰² Bkz. Nehrevâlî, **a.g.e**, s. 24-25.

¹⁰³ Fâyidî, **a.g.e**, s. 42-44.

¹⁰⁴ Molla Hâtır, **a.g.e**, I/164.

¹⁰⁵ Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiya, 11.

¹⁰⁶ Bkz. Bedir, **a.g.e**, I/248.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Okiç, Tayyip, “İslamiyet'te İlk Nüfus Sayımı”, **AÜİFD**, Ankara, 1958, c. 7, sy. 1, s. 12-20.

görülmektedir. Hicretten sonra da şehrin nüfusu devamlı olarak artmaya devam etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde Medine’de, Yahudi nüfusun şehri terk etmesine rağmen 30.000, çevresindeki köy ve mahallelerle birlikte ise 60.000 kişinin bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁸

Ensar, yurtlarını bırakıp Medine’ye yerleşen ve burada kendilerine geçim yolları arayan Muhacirlere, hurma bahçelerinin ortak bir şekilde işletilmesini teklif etmiştir. Bu durum, Medine halkının başlıca geçim kaynağının, etnik kimliğine bağlı olmaksızın tarım olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹ Bununla birlikte Medine toplumu içerisinde maddi gelir düzeyinin kabilelere göre farklılık gösterdiği de bir gerçektir. Zira Filistin ve Suriye gibi daha gelişmiş ülkelerden gelen Yahudiler, Arapların bilmedikleri bazı sanat ve hünere sahip oldukları için onlara göre ekonomik açıdan daha güçlüdürler. Özellikle ticareti ellerinde tutmakta, gıda maddelerini ithal etmekte ve farklı ülkelere de hurma ihraç etmektedirler. Bunun yanı sıra hayvancılıkla uğraşmakta, dokuma malzemelerinin imalatını yapmakta, çeşitli yerlere meyhane açıp, içki satmaktadırlar. Bazıları ise özellikle kuyumculuk, demircilik, çanak çömlek imalatında söz sahibidirler. Bu becerileriyle Medine’deki Yahudiler, büyük paralar kazanta ve çok kâr elde etmektedirler.¹¹⁰

Medineli Müslümanların, o zamana kadar kısmen var olduğu anlaşılan milletlerarası ticarete katılımları ise hicretle birlikte kayda değer bir ilerleme göstermiştir. Hicretle beraber Muhacir kabilelerinin buraya gelmesiyle, uluslararası ticarete iştirakin başladığı söylenebilir.¹¹¹ Mescid-i Nebevî’nin inşasının ardından bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından şehrin yeni pazar yerleri belirlenerek, faaliyete geçirilmiştir. Yeni kurulan ve mahalli hüviyeti ağır basan bu yerlerin işleyişine dair bazı düzenlemeler yapılmıştır. Kamu malı olan pazarda belli bir yer edinmeye, kiralama veya bazı eşyaların sabitlenmesine izin verilmemiş ve açık bir alan olarak kalmasına dikkat edilmiştir. Eşit şartlar altında kullanılan bu yerlerde, tarım ve hayvancılık konusunda tecrübeli olan Ensar ile ticaret konusunda bilgi sahibi olan Muhacirler,

¹⁰⁸ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014, I/162.

¹⁰⁹ Azizova, Elnure, **Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 149.

¹¹⁰ Mevdûdî, Ebu’l-Âlâ, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı**, trc. Ahmet Asar, İstanbul: Pınar Yayınları, 2010, s. 419.

¹¹¹ Azizova, **a.g.e.**, s. 363-364.

deneyimlerini birleştirerek ortak iş uyumu sayesinde çarşının işleyişinde güçlü bir dayanışma geleneği ortaya çıkarmışlardır.¹¹²

Medine’de tarım, hayvancılık ve ticaretle iştiğalin yanı sıra, bazı hadislerde de işaret edildiği gibi, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak, hem Müslümanlar hem de Yahudiler arasında terzilik,¹¹³ dokumacılık,¹¹⁴ nakışçılık,¹¹⁵ kasaplık,¹¹⁶ fırıncılık,¹¹⁷ marangozluk¹¹⁸ gibi meslekler de bulunmaktadır.

1.2.2. Siyasi Yapı

Allah Rasulü (s.a.v) Medine’ye hicret ettiği dönemde, burada teşkilatlanmış bir idarî sistem bulunmamaktadır. Evs ve Hazrec arasında süregelen savaşlar halkı yıpratmıştır ve hiçbir grup tek başına toplumu idare edecek gücü ve kudreti elinde bulundurmamaktadır. Bundan dolayı her kabile müstakil olarak kendi reisini seçmekte ve bu reis tarafından yönetilmektedir.¹¹⁹ Siyasi yapı itibariyle, kabilecilik sınırlarının ötesine geçemeyen İslam öncesi Medine’de, bir şehir devleti yapısının varlığından dahi söz edilemez.¹²⁰

Mekke’de kavminin ileri gelenlerine karşı direnen bir şahsiyet olan Rasulullah (s.a.v), hicretle birlikte Medine’deki topluluğun siyasi lideri konumuna gelmiştir. Yeni oluşan İslam toplumunun güçlendirilmesi, Mekke’deki muhalefetin kırılması ve İslam’ın daha geniş alanlara yayılması için önemli adımlar atmıştır.¹²¹ Ancak bu adımlar atılmadan önce, akraba olan Evs ve Hazrec kabilelerinin arasındaki husumetin giderilmesi gerekmektedir. Kur’an-ı Kerîm’in: “Allah’ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz”¹²² ayeti, aslında tam olarak bu iki kabilenin durumuna açıklık getirmektedir. Allah Rasulü’nün (s.a.v) davetine icabet edip Müslüman olmayı

¹¹² Bkz. Bozkurt-Küçükaşçı, **a.g.md**, s. 310.

¹¹³ Bkz. Buhârî, Buyû‘, 30. (Bâbu Zikri’l-Hayyât)

¹¹⁴ Bkz. Buhârî, Buyû‘, 31. (Bâbu Zikri’n-Nessâc)

¹¹⁵ Bkz. Buhârî, Libâs, 50. (Bâbu Nakşi’l-Hâtîm)

¹¹⁶ Bkz. Buhârî, Buyû‘, 21. (Bâbu Ma Kıyle fi’l-Lihâm ve’l-Cezzâr)

¹¹⁷ Bkz. Buhârî, Et’ime, 6. (Bâbu Men Ekele Hatta Şebia’)

¹¹⁸ Bkz. Buhârî, Buyû‘, 32. (Bâbu Zikri’n-Neccâr)

¹¹⁹ Bkz. Apak, **a.g.e**, s. 243.

¹²⁰ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/164.

¹²¹ Küçükaşçı, Mustafa Sabri, **Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn**, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürü Araştırma Vakfı Yayınları, 2003, s. 204.

¹²² Al-i İmran, 3/103.

tercih etmeleri, aralarındaki gereksiz düşmanlığı yok etmiştir. Bu sayede Medine’de belli bir ölçüde istikrar sağlanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v), Medine’de Evs ve Hazrec arasında çıkabilecek düşmanlığın önüne geçmek ve Müslümanları tam anlamıyla hakim konuma getirmek için, Mekke’den Medine’ye göç eden Muhacirler ile onlara kucak açan Ensar arasında kardeşlik tesis etmiştir. Bu muâhât sayesinde, birlikteliği kan/akrabalık unsurundan çıkarıp, manevi-dini bir temele dayandırarak; soya dayalı kabilevî ittifakı akidevî ittifaka çevirmiştir.¹²³ Benimsenen İslam inancı tüm değerlerin üstünde tutulmuş, gereksiz çekişmeler bir tarafa atılmış, kan bağının bile görmezden gelindiği kabileler arasında uzun yıllar yaşanan üzücü olaylar sona ermiştir.¹²⁴

Ortaya çıkan bu kardeşlik ilişkisi içinde, Muhacir ve Ensar karşılıklı kazançlarını bölüşmüşler; hatta birbirlerine mirasçı olmuşlardı. Ancak Mekkeli Muhacirler, Medine’nin ekonomik yapısı ile iyice bütünleşince, Rasulullah (s.a.v), aralarında kan akrabalığı olanlar dışında, birbirlerine mirasçı olma durumunu ortadan kaldırmıştır.¹²⁵

Hz. Peygamber (s.a.v), muâhât sistemini tesis edip, düzenli bir birlik oluşturduktan sonra, Medine’de yaşayan Yahudileri de içine alan bir yönetim sisteminin kurulması için, diğer din ve milletlere mensup insanları da kapsayan bir sözleşme metni hazırlamaya karar vermiştir. İslam tarihinde ilk olarak gerçekleştirilen bu sözleşme, Medine Anayasası olarak bilinmektedir.¹²⁶ Bu, yazılı bir anayasadır ve Medine’de kurulmuş olan hükümetin ana unsurlarından, ayrıca oluşturulan siyasal topluluğun savunma, yasama, yürütme, yargı gibi özel ihtiyaçlarından bahsetmektedir.¹²⁷ Bu anayasaya göre devletin asıl yönetici tarafı Müslümanlar, yönetimin ikinci ortakları ise Yahudiler olarak görünmektedir. Dinlerini serbest bir şekilde yaşama hakkına sahip olan Yahudiler, Medine’ye dışarıdan herhangi bir saldırı olursa Müslümanlarla birlikte hareket etmeyi taahhüt etmişler; Kureyş ile ittifak kurmayacaklarını bildirmişlerdir. Bu

¹²³ Apak, **a.g.e.**, s. 239-240.

¹²⁴ Bkz. Şenevânî, Ahmed Muhammed, **el-Medînetü’l-Münevver ve Devletü’l-İslâmi’l-Ülâ**, Medine: Dâru’z-Zaman, 2007, s. 214.

¹²⁵ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/160-161.

¹²⁶ Vatandaş, Celalettin, **Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2009, II/43.

¹²⁷ Bkz. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/176.

şekilde, farklı din ve ırk mensupları, bu sözleşme ile Medine vatandaşlığı temelinde birleşmişlerdir.¹²⁸

Yahudi kabileler, özellikle Bedir Savaşı'nda kazanılan zaferin ardından Müslümanların Medine'de kalıcı olacaklarını görmüştür. Zoraki olarak kabullendikleri Müslüman unsurların varlığı, kendi düşüncelerine göre onların Medine'deki durumlarını tehlikeye atmıştır. Zahirin onlarla iyi geçinmeye çalışsalar da arkalarından Mekkeli müşriklerle iş birliği yapmaya başlamışlardır. Kendi aralarından gönderdikleri temsilciler, Mekkeli müşriklerle beraber olup, Hz. Muhammed'e (s.a.v) karşı son güçlerine kadar savaşacaklarına dair yemin ederek, Medine'de Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaya ihanet etmişlerdir.¹²⁹

İlk olarak Benî Kaynuka Yahudileri, kendilerini İslam'a davet eden Rasulullah'a (s.a.v) karşı sert davranıp, Bedir zaferine güvenmemesi gerektiğini, kendilerinin Mekkeli müşrikler gibi olmadıklarını söyleyerek bir nevi O'nu (s.a.v) tehdit etmişlerdir.¹³⁰ Ardından Kaynuka pazarında Müslüman bir kadını taciz etmeleri, söz konusu Yahudi'yi bir Müslümanın öldürmesi ve Benî Kaynukalılar'ın da o Müslümanı öldürmesiyle olaylar büyümüştür. Peygamber (s.a.v) ise yaptıkları anlaşmaya uymaları hususunda onları uyarmış, tehditkâr tutumlarından vazgeçmemeleri nedeniyle önce bölgelerini kuşatma altına almış, ardından da bütün Benî Kaynukalılar'ı Medine'den sürgün etmiştir.¹³¹

Bir diğer Yahudi kabilesi olan Benî Nadîr ise Mekkeli müşriklere Müslümanların aleyhine Medine ile ilgili stratejik bilgileri vererek, Medine Vesikasına ihanet etmiştir. Bunlara ilaveten kendileriyle, öldürülmüş bir kişinin diyeti hakkında görüşmeye gelen Hz. Peygamber'e (s.a.v) suikast girişiminde bulunmaları, son nokta olmuştur. Kendilerini sulhe ve yapılan anlaşmaya sadakate çağıran Allah Rasulü'nün (s.a.v) çağrılarına kulak tıkayan bu topluluk da itaatsizliklerinin karşılığı olarak Medine'den sürgün edilmiştir.¹³²

Sürgün edilen Benî Kaynuka ve Benî Nadîr'in ardından, Medine'de kalan Yahudi topluluğu Benî Kurayza'nın sonunu hazırlayan sebepler de diğerlerinden pek

¹²⁸ Apak, **a.g.e**, s. 246.

¹²⁹ Bkz. Arslantaş, **a.g.e**, s. 175-176.

¹³⁰ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e**, I/552.

¹³¹ Bkz. Taberî, **Târîhu't-Taberî**, II/483-489.

¹³² Bkz. Vâkıdî, **a.g.e**, I/365.

farklı değildir. Uhud Savaşı'nı kazanan müşrikler istediklerine tam anlamıyla ulaşamayınca Medine'deki Müslümanları buradan çıkarmak için yeni bir savaş düzenlemişlerdir. İslam tarihine Hendek Savaşı olarak geçecek bu hadisede, Kureyş dışında farklı birçok kabileden on bine yakın İslam düşmanı bir araya gelip, Medine'yi kuşatma altına almışlardır. Benî Kurayzalılar, böylesine zor bir zamanda Müslümanlarla aralarındaki anlaşma gereği Medine'yi savunmak yerine, müşriklerle beraber olmayı tercih etmişlerdir. Allah'ın (c.c) yardımıyla kuşatmanın ortadan kalkmasının ardından, Hz. Peygamber (s.a.v) ordusuyla Benî Kurayza üzerine yürümüş, onları abluka altına almıştır.¹³³ Belli bir süre sonra, kendi talepleri doğrultusunda Sa'd İbn Muâz'ın (ö. 5/627) hakemliğinde teslim olan Benî Kurayzalılar'ın erkekleri idam edilmiş, kadın ve çocukları esir alınmış ve mal varlıklarına el konulup, Müslümanlar arasında ganimet olarak dağıtılmıştır.¹³⁴

Bu olaydan sonra Medine'de tehdit oluşturan herhangi bir Yahudi topluluk kalmamıştır. Yeni kurulan İslam devletinin başkentinde Müslümanlara karşı komplo düzenleyen iç unsurlarla uğraşma devri bitmiş, yerine Mekkeli müşriklere karşı daha güçlü olunacak bir dönem başlamıştır.

1.2.3. Dini ve Kültürel Yapı

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye hicret ettikten sonra ilk olarak yaptığı iş, şehirde henüz Müslüman olmayan toplulukları İslam'a davet etmek olmuştur. Böylece pek çok Medineli, Allah Rasulü'nün (s.a.v.) huzurunda Müslüman olmuş, daha önce Mekke'ye gelerek Akabe Biatları'na katılan Medineliler ise ahitlerini yenilemişlerdir.¹³⁵

Şehrin bir diğer unsuru olan Yahudiler ise, kendi dinlerini bırakarak, başka bir dine geçmeyi istememişlerdir. Nitekim onlar bir peygamberin gelmesini beklemekte ancak bu peygamberin kendilerinden biri olacağı ve yeryüzünün tamamını Yahudilerin idare edeceği düşüncesindedirler. Fakat İslam dininin Arap bir peygamberin eliyle

¹³³ Bkz. Mercânî, **a.g.e.**, I/433.

¹³⁴ Bkz. Taberî, **Târîhu't-Taberî**, II/587. Bazı araştırmacılara göre Sa'd İbn Muaz, Yahudilere kendi hukuklarına göre ceza vermiştir. Tesniye'de yer aldığına göre (Bkz. Tesniye 20/10-17); Bir şehir barıştan kaçır ve savaşır, ardından kuşatılıp ele geçirilirse erkekleri öldürülür, kadın ve çocukları esir edilip mallarına el konulur. Bkz. Arslantaş, **a.g.e.**, s. 221.

¹³⁵ Apak, **a.g.e.**, s. 238.

gelmesi, onların bu gücü ve ekonomik zenginliği kendi tekellerine almak konusundaki ümitlerini ortadan kaldırmıştır.¹³⁶

Muhacirlerin Medine'ye yerleştirilip, topluma entegrasyonu sağlandıktan sonra, Hz. Peygamber (s.a.v), başlattığı tebliğ faaliyetleri kapsamında dini yaymak amacıyla Medineli Yahudilerle temas kurmuş, Yahudilerin kendisini bir peygamber olarak kabul etmeleri için büyük çaba harcamıştır. Ancak bu tebliğin Yahudilerdeki yansımaları çok farklı olmuştur. Bir kısmı İslamiyet'i kabul ederken, bir kısmı çekimser kalmış, bazıları ise İslam'ın yok edilmesi için başlatılan faaliyetlerde etkin bir rol oynamıştır.¹³⁷

İslam sonrası Medine toplumunda var olan unsurlardan biri de münafıklardır. Küfrünü gizleyerek kendini mümin gösterme ya da iman ile küfür arasında bocalama durumu anlamına gelen münafıklığın, Medine'de yeni toplum yapısına uyum sağlayamayan kişiler arasında ortaya çıktığı söylenmektedir. Müslümanları, zor anlarında yarı yolda bırakan bu kişiler, Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bilinmekte; ancak toplumsal bütünlüğün sağlanması adına kendileriyle olan ilişkilere devam edilmektedir.¹³⁸ Münafıkların reisi Abdullah İbn Übeyy (ö. 9/631) ölüm döşeğindeyken oğluna Hz. Muhammed'e (s.a.v) gitmesini, O'ndan (s.a.v) bir elbisesini isteyip kendisine kefen yapmasını ve cenaze namazının Rasulullah (s.a.v) tarafından kaldırılmasını söylemiş, Hz. Peygamber (s.a.v) de bu istekleri geri çevirmemiştir.¹³⁹ Ancak, bu olay üzerine nazil olan "Onlardan ölen hiçbirine asla (cenaze) namaz(ı) kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasülü'nü inkar ettiler ve fasık olarak öldüler"¹⁴⁰ ayetinin ardından münafıklarla bazı ilişkilerde araya mesafe konulmaya başlanmıştır.

Hicret sonrası Medine'de kültürel hayata bakıldığında, Arapların çoğunun okuma yazma bilmemesine karşın Yahudilerdeki eğitim ve öğretimin çok yaygın olduğu görülmektedir. Araplara karşı bilgi ve kültür açısından çok üstün olan Yahudiler, bununla övünmektedirler.¹⁴¹ Ayrıca falcılık, muska yazma, gelecekte haber verme gibi

¹³⁶ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e**, I/211.

¹³⁷ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/476-477.

¹³⁸ Alper, Hülya, "Münafık", **DİA**, c. XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s. 565-568.

¹³⁹ Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, VI/16, (no: 5662).

¹⁴⁰ Tevbe 9/84.

¹⁴¹ Hamidullah, **Resûlullah Muhammed**, s. 189.

faaliyetlerle Arapları tesirleri altına almışlardır. Bu sebeple Medineli Araplar, kendilerini Yahudilerin yanında ezik ve bayağı hissetmektedirler.¹⁴²

Yesrib halkına İslâm'ı öğretmesi için Mus'ab İbn Umeyr'in (ö. 3/625) görevlendirilmesiyle, Medine'de Müslümanlar arasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin başlaması, Allah Rasulü'nün (s.a.v) Araplardaki bu durumu ortadan kaldırması olarak kabul edilebilir. Hicretten sonra Mescid-i Nebevî'nin inşası ve içerisinde Ehl-i Suffe'ye yer ayrılmasıyla da talim faaliyetlerinin artarak devam ettiği söylenebilir.¹⁴³

Zira Suffe, İslam'daki ilk üniversitedir. Allah Rasulü (s.a.v), bizzat kendisi burada ders vermiş; ayrıca okuma-yazma, Kur'ân gibi bilgileri öğretmek üzere kendisine yardımcı olacak kişiler de görevlendirmiştir. Burası aynı zamanda, Medine'de kalacak yerleri bulunmayan sahabiler için de geceleri yatakhane olarak kullanılmaktadır. İslam'ın temel kurallarını öğrenmek için başka şehirlerden gelen yabancılar da memleketlerine dönünceye kadar burada kalmaktadırlar. Ancak bir süre sonra Müslümanlar sayıca fazlalaşınca Rasulullah (s.a.v), Kur'an eğitiminin verilmesi için Mahrame İbn Nevfel'in (ö. 54/674) evinde kurulan "Dâru'l-Kurra" başta olmak üzere Medine'nin farklı semtlerinde okullar açmıştır.¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v) eğitime verdiği önem sadece medrese açmakla sınırlı kalmamıştır. Öyle ki Bedir Gazvesi'nde esir alınan müşriklerin özgür bırakılmaması daha doğru bir tercihken,¹⁴⁵ Müslümanlara okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılmalarına karar vermiştir.

Medine kültürünü incelerken, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, sanatın vazgeçilmez dallarından biri olan şiir ve şairliğe de işaret etmek gerekmektedir. Arap

¹⁴² Mevdudî, **a.g.e**, s. 423.

¹⁴³ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, IV/155.

¹⁴⁴ Bkz. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, II/634-637.

¹⁴⁵ Tefsir kaynaklarında Enfâl Suresi'ndeki "Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hakim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Enfâl 8/67) ayetinin bu mesele üzerine nazil olduğu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) esirleri idam etmediği için uyarıldığı aktarılmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer el-Kureşî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sami İbn Muhammed Selame, Riyad: Dâru Taybe, 1999, IV/88.

toplumunun eskiden beri önemseydiği şiir, İslam sonrası Medine’de de kendine yer bulmuş önemli bir kültürdür.¹⁴⁶

Cahiliye döneminde, kabilelerinin itibarı ve toplum içindeki değerini yükseltmek adına söylenen şiirler, İslam ile farklı bir aşamaya girmiştir. Artık şiir, kültürü muhafaza eden adet ve geleneklerin anlatıldığı bir enstrüman olmakla beraber, müşriklere karşı yapılan dil ile cihadın en keskin kılıcı haline dönüşmüştür. Hz. Peygamber’in (s.a.v) de duasıyla kendilerini desteklediği,¹⁴⁷ Hassan İbn Sâbit (ö. 60/680), Abdullah İbn Revâha (ö. 8/629) ve Ka‘b İbn Mâlik (ö. 50/670) gibi şair sahabiler, müşrikleri hicvedici şiirler dile getirmektedirler.¹⁴⁸

Bununla birlikte Müslümanların - günümüzde de olduğu gibi - iki dini bayramı vardır. Bu bayramlarda vücut temizliğine özen gösterilip, en güzel elbiseler giyilerek boş ve geniş bir arazide erkek-kadın, çocuk-yaşlı herkesin iştirakiyle bayram namazı için toplanılmaktadır. Kurban bayramında namazın ardından udhiye denilen kurbanlıkları boğazlayarak; etin bir kısmını kendilerine ayırıp, geri kalanını fakirlere dağıtmaktadırlar. Bu iki bayramın yanı sıra, Cuma gününü de haftanın başı kabul etmekte, Cuma namazını kılmadan önce genelde herhangi bir işle meşgul olmamaktadırlar. Bayram namazına hazırlıkta olduğu gibi beden ve elbise temizliğine dikkat etmekte; Mescid-i Nebevî’de bir araya gelerek, bu günü bir bayram havasında geçirmektedirler.¹⁴⁹

Ayrıca Medine’de yaş gruplarına göre büyük ve küçüklerin iştirak edeceği birtakım oyun ve eğlenceler görülmektedir. Yere birtakım şekiller çizilip üzerine taşların dizildiği, santranca benzeyen zeka oyunu dokurcun (الدَّرَكْلَة), Hz. Aişe’nin de (ö. 58/678) küçüklük yıllarında arkadaşlarıyla oynadığı salıncakta sallanma (الأرجوحة) gibi çocuk oyunlarının yanı sıra, büyüklerin katıldığı at yarışı, okçuluk ve yüzme gibi sporlar bulunmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Bedir, **a.g.e**, I /123.

¹⁴⁷ Bkz. Buhârî, Edeb, 91.

¹⁴⁸ Bkz. Azizova, **a.g.e**, s. 453-455.

¹⁴⁹ Bkz. Şenevânî, **a.g.e**, s. 108-113.

¹⁵⁰ Bkz. Şenevânî, **a.g.e**, s. 91-94.

1.3. MEDİNE’NİN FAZİLETİ

Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke’de kendisine ve Müslümanlara yönelik eziyetlerin artması nedeniyle çok sevdiği, çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği vatanını terk ederek Medine’ye hicret etmiştir. İnsanın doğup yetiştiği toprakları sevmesi kadar tabii bir şey yoktur. Rasulullah da (s.a.v) vatanına olan sevgisini hicreti esnasında “Allah’ım! Doğrusu Sen beni, benim en sevdiğim yerlerin birinden çıkarıyorsun. Öyleyse beni, Sana en sevimli gelen bir yere yerleştir!”¹⁵¹ buyurarak dile getirmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu duasından anlaşıldığı üzere Allah (c.c), Elçi’sini (s.a.v) yeryüzünde en çok sevdiği yere iskân etmiştir.

Hicretten sonra bazı Muhacirlerin Mekke’ye olan özlemini gören Rasulullah’ın (s.a.v) “Allah’ım! Mekke’yi bize sevdirdiğin gibi - veya daha fazla - Medine’yi de bize sevdirebilir! Allah’ım! Medine’yi bize rızkı bol ve ferah bir yurt kıl!”¹⁵² şeklinde dua etmesiyle Medine, Müslümanların kalbinde yeryüzünün en sevimli mekânı haline dönüşmüştür. Her bir köşesi Rasulullah’ın (s.a.v) ayak izleriyle şeref bulan, dağları, vadileri, pınarları, sokak ve caddeleri O’nun (s.a.v) siretinden bir cüz haline gelen bu şehri, her Müslüman görme arzusundadır.

Rasulullah’ın (s.a.v) cism-i şerif’i ve birçok sahabenin mübarek naaşının medfûn olduğu bu kutsal şehir, İslam nurunun tüm cihana yayılıp beşeriyetin aydınlanmasına vesile olmuştur. İslam’ın ilk mescidi Kubâ Camii’ne¹⁵³ ve kendisine ibadet maksatlı yolculuk yapılan üç mescidden biri olan Mescid-i Nebevî’ye¹⁵⁴ ev sahipliği yapan bu belde, içerisinde barındırdığı değerlerden dolayı hep saygı görmüştür. Öyle ki selef-i salihînin, bu şehrin içerisinde bir yerden başka bir yere hayvan üzerinde intikal etmekten, hatta toprağına ayakkabıyla basmaktan hoşlanmadıkları;¹⁵⁵ Osmanlılar döneminde inşa edilen Hicaz Demir Yolu’nun yapımında, Medine yakınlarında gürültü olmaması için çekiçlerde keçe kullanıldığından bahsedilmektedir.

¹⁵¹ Hâkim, **Müstedrek**, III/4, (no: 4261).

¹⁵² Buhârî, *Menâkibu’l-Ensar*, 46; Müslim, *Hac*, 86.

¹⁵³ Bkz. İbn Kayyim, Muhammed İbn Ebi Bekr el-Cevziyye, **Zâdu’l-Me’âd fi Hedyi Hayri’l-İbâd**, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1994, III/52.

¹⁵⁴ Bkz. Müslim, *Hac*, 95; Ebû Dâvud, *Menasik*, 96; Tirmizî, *Salât*, 243; Nesâî, *Mesâcid*, 10; İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salâ ve’s-Süneni fiha*, 196.

¹⁵⁵ Bkz. Şenevânî, **a.g.e.**, s. 24.

İslam alimleri arasında Mekke ve Medine'den hangisinin daha faziletli olduğu hakkında ihtilaf olsa da, bu iki beldenin yeryüzündeki diğer şehirlere efdaliyeti hususunda icma bulunmaktadır.¹⁵⁶

Allah (c.c) ve Rasul'ünün (s.a.v) haremi olan Medine'nin önemine dair delilleri bir araya getiren alimler, ilgili rivayetleri kendi içerisinde Medine ehlinin fazileti, Mescid-i Nebevî'nin fazileti, Medine'deki diğer mescidlerin faziletleri, dağların, su kuyularının ve vadilerin faziletleri gibi çeşitli gruplara ayırmışlardır. Hatta bazı alimler, Medine'nin sadece belli bir kısmının faziletiyle ilgili eserler kaleme almışlardır.¹⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'de, Medine'nin doğruluk diyarı olarak vasıflandırıldığı görülmektedir. Allah (c.c), Hz. Peygamber'e (s.a.v) hitaben: “De ki: Rabbim! Beni doğru olan bir girdirişle (en doğru yere, Medine'ye) girdir ve beni doğru olan bir çıkarışla (Mekke'den) çıkar ve bana tarafından yardımcı bir güç ver”¹⁵⁸ demesini emretmektedir. Müfessirlerden birçoğu, ayet-i kerimede geçen “doğru olan bir girdirişle” (مدخل صدق) kelimesiyle Medine'nin, “doğru olan bir çıkarışla” (مخرج صدق) kelimesiyle de Mekke'nin kastedildiğini söylemişlerdir.¹⁵⁹

Başka bir ayette ise Medine'nin iman diyarı olduğundan bahsedilmektedir. Haşr Suresi'ndeki “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler”¹⁶⁰ ayeti, İslam alimleri tarafından, Ensar'ın Medine'yi, hicret ve iman diyarına dönüştürmeleri şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, I/31.

¹⁵⁷ Şehirlerin faziletleri konusundaki rivayetlere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira hadis uydurma faaliyeti şeriat ahkâmının belli alanlarıyla sınırlı olmayıp çeşitli belde ve şehirler hakkında da vuku bulmuştur. Medine'nin faziletine dair zikredilen; Hz. Peygamber'in (s.a.v) onun toprağından yaratıldığı, Medine'nin de içerisinde bulunduğu bazı şehirlerin cennette, başka bir grup şehrin ise cehennemde olduğu ve Medine'den üç günden fazla bir süreliğine ayrılıp geri dönenlerin kalplerinin katılaştığı gibi rivayetler zayıf hatta uydurma olarak kabul edilmektedir. Bkz. İbn Adiy, Ebû Ahmed İbn Adiy el-Cürcânî, **el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl**, Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, VIII/476, VIII/350; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman İbn Ali, **el-Mevdû'ât**, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966, I/328, II/51; Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, **el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi Ehâdisi'l-Mevdû'a**, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty., s. 399, 428; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, I/269, (no: 876).

¹⁵⁸ İsrâ 17/80.

¹⁵⁹ Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm**, V/111.

¹⁶⁰ Haşr 59/9.

¹⁶¹ Bkz. Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed Hüseyin İbn Mesud, **Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1999, V/58.

Medine'nin faziletine işaret eden ayetlerin yanı sıra birçok hadis-i şerif de bulunmaktadır.¹⁶² Örneğin; Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye karşı olan muhabbetini “Yeryüzünde bana en sevimli gelen yerde, kabrimin olmasını isterim”¹⁶³ diyerek ifade etmiştir.

Hz. Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivayet edilen, Medine'nin kıymetinin bilinmesini öğütleyen başka bir hadiste de Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İnsanların başına öyle bir zaman gelecek ki, kişi yakınlarına ‘Haydi rahata kavuşalım’ diyecek. Oysaki Medine, onlar için daha hayırlıdır. Keşke bunu bilselerdi. Sonra Şam fethedilecek. Medine'den bir kavim aileleri ile birlikte oraya göç edecekler. Oysaki Medine, onlar için daha hayırlıdır. Keşke bunu bilselerdi. Sonra Irak fethedilecek. Medine'den bir kavim aileleri ile birlikte oraya göç edecekler. Oysaki Medine, onlar için daha hayırlıdır. Keşke bunu bilselerdi. Sonra Yemen fethedilecek. Medine'den bir kavim aileleri ile birlikte oraya göç edecekler. Oysaki Medine, onlar için daha hayırlıdır. Keşke bunu bilselerdi.”¹⁶⁴

Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledilen başka bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v) “Medine'yi, onda bulunan hayra rağmen terk edecekler. Orayı yiyecek arayan yırtıcı hayvanlar ve kuşlar istila edecek. En sonunda, Müzeyneli iki çoban koyunlarını sürüp Medine'ye yönecekler. Fakat orayı vahşi hayvanlarla dolmuş görecekler. Seniyyetü'l-Veda'ya geldiklerinde yüz üstü düşecekler (ölecekler)”¹⁶⁵ buyurmaktadır. Hadisin başka bir varyantında ise; “Bütün güzelliğine rağmen Medine terkedilecek. Öyle ki oraya köpekler veya kurtlar girecekler ve Mescid'in bazı sütunları veya minberi üzerine işeyecekler”¹⁶⁶ denilmektedir.

Bu hadislerle Medine'nin diğer yerleşim birimlerinden daha faziletli olduğu ve bundan dolayı Medine'de ikamete teşvik edildiği söylenebilir.¹⁶⁷ Zira Medine, Hz. Peygamber'in (s.a.v) haremî ve vahyin merkezlerinden biridir. Ayrıca, yapılacak ibadetlerin diğer mescidlere nazaran (sevap bakımından) daha fazla sayıldığı,

¹⁶² Hicrî III. asırdan günümüze kadar Medine'nin faziletine dair hadisleri bir araya getiren müstakil eserler telif edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alanda kaleme alınan ilk eser, Ebû Sa'îd el-Mufâddal İbn Muhammed el-Cenedî'nin (ö. 308/920) “*Fezâilu'l-Medine*” isimli çalışmasıdır.

¹⁶³ Muvatta, Cihâd, 14.

¹⁶⁴ Buhârî, Fezâilu'l-Medine, 5; Müslim, Hac, 90.

¹⁶⁵ Buhârî, Fezâilu'l-Medine, 5; Müslim, Hac, 91.

¹⁶⁶ Muvatta, Cami', 2.

¹⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV/92.

Müslümanlar için büyük önem arz eden üç mescidden biri olan Mescid-i Nebevî de buradadır.

Bununla birlikte rızık kazanmak, cihad veya İslam'a davet gibi birtakım sebeplerle Medine'den çıkılmasına ne Rasulullah (s.a.v) döneminde ne de sonrasında olumsuz bir açıdan bakılmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v) sohbetiyle şerefyap olmuş, Medine'nin ve orada ikametini bilen birçok sahabi, Rasulullah'ın (s.a.v) hayatında olduğu gibi vefatından sonra da fethedilen beldelere İslam'ı öğretmek için gitmiş ve bir kısmı da geri dönmemiştir.

Yukarıda zikredilen rivayetlerin birtakım şerhleri esas alınarak, Medine'nin faziletine dair aktarılan hadislerin genelini uydurma olduğu havası oluşturulmamalıdır. Meseleye kısaca bakıldığında, rivayetlerde anlatılan bu göçün vuku bulup bulmadığı hususunda iki görüş aktarılmaktadır. İlki Kadı İyaz'dan (ö. 544/1149) nakledilen, hilafet merkezinin Irak ve Şam'a intikali sonucu Medine'de büyük bir göçün yaşandığı şeklindedir. Bu olay nedeniyle şehir genel olarak boşalıp, bedevilerin kontrolüne geçmiş ve vahşi hayvanların uğrak yeri haline gelmiştir.¹⁶⁸ İkinci görüş ise Nevevî (ö. 676/1277) ve Muhammed el-Übbî'nin (ö. 828/1424) dile getirdiği, rivayetlerdeki göçün henüz yaşanmadığı ve kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşeceği şeklindedir.¹⁶⁹ Kadı İyaz'ın yapmış olduğu değerlendirmenin tarihi olaylara uygunluk arz etmesinden hareketle bu rivayetlerin, yaşanmış hadiselerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) söylettirilmesi olarak kabul edilmesini¹⁷⁰ doğru bulmamaktayız. Zira bahsi geçen olayın, Kadı İyaz'ın temas ettiği göç olmadığını savunan Nevevî ve el-Übbî'nin görüşleri göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra, yaklaşık bir asır önce Fahreddin Paşa'nın (ö. 1948) komutasındaki meşhur Medine müdafaasında, Medine'den Cidde, Şam ve Türkiye'ye büyük bir göç yaşanmıştır. Bu göçün ardından Türk askeri birliği hariç şehirde kalanların (erkek-kadın, çocuk ve yetişkin) toplam sayısı elliden az olarak ifade edilmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin İbn Şeref, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbn Haccâc**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1971, IX/160.

¹⁶⁹ Bkz. Nevevî, **el-Minhâc**, IX/160; Übbî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Halefe el-Vuştânî, **İkmâlu İkmâli'l-Ma'lem**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., III/474-475.

¹⁷⁰ Bkz. Ünal, İsmail Hakkı, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risalesi", **AÜİFY**, İstanbul, 2000, c. 41, Sayı: 1, s. 74.

¹⁷¹ Bkz. Molla Hâtır, **a.g.e**, I/389.

Yapılacak bir karşılaştırma halinde Kadı İyaz'ın zikrettiği, hilafetin Medine'den intikali sonrası yaşanan göçün, geçtiğimiz asırda yaşanan göçe nispeten çok daha sınırlı kaldığı görülecektir. Ayrıca Medine müdafaasını idrak etmiş kişilerden yapılan, köpeklerin Selam Kapısı'ndan Mescid-i Nebevî'ye girip içerideki sütunlarına işediğini bildiren nakiller,¹⁷² o dönemde yaşanan göçün ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Kısacası mesele, ilk asırda yaşanan tarihi gelişmelerin hadisleşmesi değildir. Medine müdafaasında meydana gelen durum, bu rivayetlerin ilk asırdaki yaşanan olaylar sonrasında uydurulduğu tezini zayıflatmaktadır. Zira aktardığımız veriler, konuyla ilgili hadislerin içeriğiyle büyük ölçüde uyumaktadır.¹⁷³

Medine'nin faziletiyle ilgili hadisler, yukarıda zikredilenlerle sınırlı değildir. Bunların yanı sıra Mescid-i Nebevî'de kılınan namazın diğer mescidlerde kılınan namazlara efdaliyeti¹⁷⁴ ve bu mesciddeki belli bir alanın Cennet Bahçesi olduğu,¹⁷⁵ Cumartesi günü Kubâ Camii'nin ziyaret edilip, içerisinde iki rekat namaz kılınmasının bir umre sevabına muadil sayılması,¹⁷⁶ Medine ehlinin korkutulmaması gerektiği¹⁷⁷ gibi birçok rivayet bulunmaktadır.

1.4. MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN İNŞASI

Rasulullah (s.a.v) hicreti sırasında, bugün Medine şehir merkezinin mahallelerinden biri haline dönüşmüş, o günlerde ise Medine'nin yakınında küçük bir köy olan Kubâ'ya¹⁷⁸ uğramıştır. Burada Amr İbn Avf oğullarından Külsûm İbn Hidm'in (ö. 2/624) evinde yaklaşık iki hafta kadar konaklamış, bu ikameti süresince de İslam'ın ilk mescidi olarak kabul edilen Kubâ Camii'ni inşa etmiştir. Kubâlıların kendisine ev sahipliği yapmak için gösterdikleri yoğun ilgiye “(Hicret için) bütün şehirleri kuşatan

¹⁷² Medine Taybe Üniversitesi öğretim üyelerinden hocamız, Prof. Dr. Halil İbrahim Molla Hâtır, Medine müdafaasında şehirde kalan kişilerden Zeki Ebû Rub'ıyye, Hacı Ömer İbrahim et-Tayyâr ve o yıllarda doğmuş olan Şair Hasan es-Sayrafi gibi isimlerle bir araya gelme fırsatı bulmuş ve yaşanan hadiseleri bizzat görgü tanıklarından aktarmıştır. Bkz. Molla Hâtır, **a.g.e**, I/390-392.

¹⁷³ Elbette burada Medine ile ilgili hadislerde geçen göçün, yüzyıl önce kesin olarak gerçekleştiği iddiasında bulunmuyoruz. Konu kapsamlı bir şekilde araştırıldığında ortaya çıkan rivayetler, hadisenin daha ileri bir düzeyde kıyamete yakın bir zamanda tekerrürünün muhtemel olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁴ Bkz. Buhârî, Fazlu's-Salâti fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, 1; Müslim, Hac, 94; Muvatta, Cuma, 74.

¹⁷⁵ Bkz. Buhârî, Fezâilu'l-Medine, 11; Müslim, Hac, 92; Tirmizî, Menâkıb, 68.

¹⁷⁶ Bkz. Buhârî, Fazlu's-Salâti fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, 3; İbn Mâce, İkametu's-Sala ve's-Süneni fiha, 197.

¹⁷⁷ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXVII/92, (no: 16558); İbn Ebi Şeybe, **el-Musannef**, VI/406, (no: 32427).

¹⁷⁸ Bkz. Hamevî, **a.g.e**, IV/302.

bir yere gitmekle emrolundum”¹⁷⁹ diyerek cevap veren Hz. Peygamber (s.a.v), Cuma günü öğlene yakın bir vakitte Kubâ’dan ayrılarak, Medine’ye doğru hareket etmiştir. Yolculuk esnasında namaz vaktinin girmesi üzerine, - günümüzde Cuma Mescidi’nin bulunduğu yer olan - Ranûna Vadisi’nde, ashabından kendisine eşlik eden kişilerle beraber Cuma namazını kılmıştır. Daha sonra devesi Kasvâ’ya binerek, kendisini karşılamaya gelen Müslümanlar ile birlikte, Muhacir ve Ensar’ın sevinç gözyaşları içerisinde Medine’ye teşrif etmiştir.¹⁸⁰

Medine’de Ensar’dan herkes Hz. Peygamber’i (s.a.v) misafir etmek için birbiriyle yarışmış, devesi Kasvâ’nın yularından çekip götürerek, evinde ağırlamak istemiştir. Rasulullah (s.a.v) ise bu davetleri “Onu (devemi) serbest bırakın, muhakkak ki ona (duracağı yer) emrolunmuştur” diyerek geri çevirmiştir. Nihayetinde devesi Mescid-i Nebevî’nin inşa edileceği yere gelip çökmüş, ardından kalkıp sağa sola bakınarak biraz daha ilerlemiş, sonra tekrar dönüp aynı yere çökmüş ve dizleriyle yeri eşeleyerek iyice oraya yerleşmiştir.¹⁸¹ Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) devesinden inerek “Burası Allah’ın izniyle menzildir”¹⁸² buyurmuş, böylece dünyayı değiştirecek kararların alınacağı ve bütün İslamî değerlerin merkezi olacak kutlu yapının yerini tayin etmiştir. O sırada Ebû Eyyüb el-Ensarî (ö. 49/669), Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşyalarını alıp, oraya yakın olan evine götürmüş, Rasulullah (s.a.v) da “Kişi yüküyle beraberdir” buyurarak, eşleriyle kalacağı hücreler yapılana kadar geçici bir süreliğine orada ikamet etmiştir.¹⁸³

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber’in (s.a.v) Medine’ye ayak basar basmaz yaptığı ilk iş, mescid yerini belirlemek olmuştur. Bu durum O’nun (s.a.v), Müslümanların dini şiarlarını ikame edebileceği mescidlerin yapılmasına verdiği ehemmiyetin bir göstergesidir.¹⁸⁴ Zira İslam’da mescid, içerisinde sadece namaz kılınan bir yapı olmayıp, aynı zamanda eğitim ve öğretim yuvası, kimsesizlerin barınağı, yolcuların

¹⁷⁹ Buhârî, Fezâilu’l-Medine, 2; Müslim, Hac, 88; Muvatta, Cami’, 2; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XII/169, (no: 7232).

¹⁸⁰ Bkz. İbn Hişâm, a.g.e, I/493-496.

¹⁸¹ Bkz. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed İbnu’l-Hüseyn İbn Ali, **Delâilu’n-Nübüvve ve Ma’rifeti Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a**, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985, II/504.

¹⁸² Buhârî, Menâkibu’l-Ensar, 45.

¹⁸³ Bkz. İbn Sa’d, a.g.e, I/183.

¹⁸⁴ Vekîl, Muhammed Sebr, **el-Mescidu’n-Nebevî Abre’t-Târîh**, Cidde: Dâru’l-Müctema, 1988, s. 3.

misafirhanesi, İslam ordusunun karargahı ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümlendiği mahkemelerdir.¹⁸⁵

Hz. Peygamber (s.a.v) böylesine önemli bir merkezin inşası için hiç vakit kaybetmemiş, devesinin çöktüğü, üzerinde hurma kurutulan bu arazinin kimlere ait olduğunu soruşturmuştur. Arazinin Sehl ve Süheyl isimli, Neccâroğulları'ndan iki yetime ait olduğunu öğrenmesi üzerine, kendilerinden orada bir mescid yapılması için arazilerini satmalarını istemiştir. Yetim kardeşler her ne kadar burayı Hz. Peygamber'e (s.a.v) hediye etmek isteseler de kabul etmeyip Hz. Ebû Bekr'in (ö.13/634) malından on dinar vererek satın almış;¹⁸⁶ üzerinde bulunan hurma ağaçlarını, eski yapıtları ve bazı müşrik mezarlarını izale ettirip, araziye imara uygun hale getirtmiştir.¹⁸⁷

Mescid-i Nebevî'nin yapımına bizzat katılan Rasulullah (s.a.v) "Kim Allah rızası için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir ev bina eder"¹⁸⁸ buyurarak, ümmetini bu hayra teşvik etmiştir. Elbisesinin üzerine koyduğu taş ve kerpiçleri taşıyarak mescidin inşasına başlamış, bunu gören birçok sahabi de aynı şekilde, sürur içerisinde işe koyulmuştur. Bu sırada, Rasulullah (s.a.v) ve sahabiler tarafından, - İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) "Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunun dışında bir şiiri tam olarak söylediği bize ulaşmamıştır" dediği -¹⁸⁹ şu beyitlerin sıklıkla tekrar edildiği nakledilmektedir:

"Taşadığımız şu yük ey Rabbimiz! Hayber'in yükünden daha hayırlı, daha temiz
Yâ Rab! Hayr, ancak ahiret hayrı Sen, Muhacirle Ensar'a acı"¹⁹⁰

Muhacir ve Ensar'ın birbiriyle kaynaşmasına vesile olan, takva üzerine tesis edilmiş Mescid-i Nebevî, yedi ay gibi bir sürede tamamlanmıştır. Gösteriştan uzak ve oldukça sade bir yapıdadır. Temeli taştan ve üç zira (yaklaşık 1,5 m) derinliğinde, duvarları ise kerpiçten ve bir adam boyu yüksekliğindedir. Hârice İbn Zeyd'den (100/718-19) rivayet edildiğine göre; Mescid-i Nebevî'nin uzunluğu 70 (35 m),

¹⁸⁵ Vekîl, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁸⁶ Bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Beyrut: Kütübü's-Sekâfiyye, 1997, I/142.

¹⁸⁷ Bkz. Buhârî, Menâkibu'l-Ensar, 46; Ebû Dâvud, Salât, 12; Nesâî, Mesâcid, 12; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XX/430, (no: 13208).

¹⁸⁸ İbn Mâce, el-Mesâcid ve'l-Cemâât, 1; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV/24, (no: 2156).

¹⁸⁹ Bkz. Buhârî, Menâkibu'l-Ensar, 45; Abdurrezzak, **Musannef**, V/384, (no: 9743).

¹⁹⁰ İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/181.

genişliği ise 60 zira (30 m)'dir. Dört duvarı kerpiçten olup; ön kısmına, çatıyı taşıması için hurma kütükleri dikilmiş, üzeri ise hurma dalları ve çamurla örtülmüştür. Nebî Kapısı (Cibril Kapısı), Âtike Kapısı (Rahme Kapısı) ve bugünkü kıblenin olduğu cihette (güneyde), etrafı taşla örölü üç kapısı bulunmaktadır. Çatısının arka kısmı açık bırakılan mescid ortalama 1050 m²'lik bir alana sahiptir.¹⁹¹ Son derece sıradan olan bu yapı karşısında Ensar, kendi arasında para toplayıp Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelmiş ve mescidini tezyin etmesini istemiştir. Ancak Rasulullah (s.a.v), "Bilakis, Hz. Musa'nın çadırı gibi bir çadır (olsun)" diye karşılık vererek, bu konuda herhangi bir isteğinin olmadığını ifade etmiştir.¹⁹²

Kıblesi Mescid-i Aksâ olan¹⁹³ ve iç kısmının güney batısında, Ashab-ı Suffe diye bilinen kimsesiz sahabilerin barınması için bir yer ayrılan Mescidi'nin ilk sınırlarının bugünkü yerleri şu şekildedir; Güneyden, Hz. Peygamber'in (s.a.v) mihrabının olduğu hizadaki, iç kısmına Kur'an konulan, sarı bakırdan, duvar görünömlü raflar; kuzey ve batıdan, üzerinde altın sarısı çizgi ve çizgilerin ortası kabartma çiçek motifli, gri yağlı boyayla kaplı kolonlardır. Doğudan ise Serîr, Hares ve Vüfûd Üstüvâneleri'nden Hücre-i Saâdetin bulunduğu Maksûratü'n-Nebeviyye'nin 1 metre kadar içerisidir.¹⁹⁴

1.5. TARİH BOYUNCA MESCİD-İ NEBEVÎ'DEKİ MİMARİ DEğİŞİM

Mescid-i Nebevî, inşa edildiği dönemden günümüze kadar birçok değişim yaşamıştır. Bu değişiklikler, bazen karşımıza yenileme ve onarım, bazen de genişletme faaliyeti olarak çıkmaktadır. Kimisi ihtiyaca binaen icra edilirken, kimisi de siyasi emeller uğruna gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde Mescid, kerpiçten dört duvarla çevrili sade bir haldeyken, zamanla birçok değerli kristalin ve altın kaplama süs eşyalarının bulunduğu devasa bir yapı haline gelmiştir.

Günümüzde mimari anlamda orijinalinden oldukça uzaklaşmış bir Mescid görünümüyle karşılaşsak da, manevi anlamda herhangi bir değişikliğin olduğu söylenemez. Zira - Mescid-i Nebevî'de ders verirken, Mescid içerisindeki süs ve

¹⁹¹ Bkz. İbn Zebâle, Muhammed İbn Hasen İbn Zebâle, **Ahbâru'l-Medine**, nşr. Salah Abdulaziz İbn Selame, Medine: Merkezü'l-Buhûs ve Dirâsâti'l-Medineti'l-Münevvere, 2003, s. 77.

¹⁹² Bkz. Abdurrezzak, **Musannef**, IV/154, (no: 5135); İbn Sa'd, **a.g.e**, I/185.

¹⁹³ Bkz. Buhârî, Salât, 31; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3.

¹⁹⁴ Hâmid, Halid Muhammed, **Vasfu'l-Mescidi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf**, Mısır: Daru'l-Faruk, 2014, s. 107.

işlemlerden sorulan hocalarımızın dediği gibi - her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidi ilk halinden uzak olup tezyin edilse de, buranın havasının Efendimiz'i (s.a.v) mulânese ettiği ve oradaki atmosferin hala O'nu (s.a.v) kucaklamakta olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca Mescid-i Nebevî'yi ziyaret eden her Müslüman, yürüdüğü zaman saf saf dizilmiş sahabilerin arasından geçtiğinin, oturduğu vakit bir sahabinin evine misafir olduğunun, namaz kılarken belki de Rasulullah'ın (s.a.v) mübarek ayağıyla bastığı bir yere secde ettiğinin şuurunda olmalıdır. İnsanlara bu bilincin aşılması için Raşid Halifeler döneminden günümüze kadar yapılan değişikliklerde, Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahabilere ait izler, birtakım işaretlerle belirlenmiştir. Bu nişaneler sayesinde Müslümanlar, her ne kadar modern bir cami içerisinde bulunsalar da, manevi hissiyatını daha kuvvetli tutabilmektedirler.

Bunlara ilaveten, Mescid-i Nebevî'de yapılan bazı ibadetlerin sevabının, genişletme faaliyetleri nedeniyle Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescid'in sınırlarının dışında kalan alanlar için de geçerli olduğu bilinmelidir. Örneğin; Rasulullah'ın (s.a.v) inşa ettiği Mescid sınırları içinde namaz kılan bir kişi ile o sınırların dışında namaz kılan kişi arasında sevap bakımından herhangi bir farklılık yoktur.

“Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram müstesna diğer yerlerde kılınan bin namazdan (sevap bakımından) daha hayırlıdır”¹⁹⁵ hadisindeki “bu” (هذا) ism-i işaretiyle, o dönemdeki Mescid'in kastedildiği dile getirilse de,¹⁹⁶ buradaki maksadın diğer mescidlerin istisnası olduğunu söylemek daha doğrudur.¹⁹⁷ Nitekim hadisin vürud sebebi olarak zikredilen nakillere bakıldığında, Mekke fethedildiği gün Şerîd isimli bir sahabinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek: “Eğer Allah (c.c) sana Mekke'yi fethettirirse Beytü'l-Makdis de namaz kılmayı nezrettim” dediği, Rasulullah'ın (s.a.v) da: “Burası (Kâbe) daha hayırlıdır” diyerek karşılık verdiği

¹⁹⁵ Buhârî, Fazlu's-Salâti fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, 1; Müslim, Hac, 94.

¹⁹⁶ Bkz. Nevevî, Subkî, İbn Akîl el-Hanbelî ve Veliyyu'l-İrâkî gibi alimler, hadisdeki faziletin sadece Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki mescidin sınırları içerisinde kılınan namaza münhasır olduğunu söylemektedirler. Bkz. Nevevî, **el-İdâh fi Menâsiki'l-Hac ve'l-Umre**, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye – Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994, s. 466.

¹⁹⁷ Fâyidî, **a.g.e**, s. 240.

şeklindeki rivayetler olduğu görülmektedir.¹⁹⁸ Dolayısıyla Mescid-i Nebevî’de değil, Mescid-i Haram’da kılınan namazın fazileti vürud sebebi olarak gösterilmiştir. Bu durumdan anlaşıldığı üzere; yukarıdaki hadisi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hangi olay üzerine ve ne zaman dile getirdiği hakkında kesin bir kanaat oluşmamıştır. H. VII. yıldan önce söylemiş olması halinde, hadisteki “bu” (هَذَا) ism-i işaretinin, müstesna vurgusu için olduğu görüşü kuvvetlenmektedir. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hayber’i fethettikten sonra Mescid’ini genişlettiği bilinmekte ve bu tevsideki ilave alanlar hakkında söz konusu bir hilaf zikredilmemektedir. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Ebû Hureyre’den Mescid-i Nebevî’ye yapılan ilavelerin, ilk mescidle aynı hükme sahip olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁹⁹ Ayrıca sahabilerin büyük bir çoğunluğunun Raşid Halifeler döneminde Medine’de buldukları ve o devirde Mescid-i Nebevî’de yapılan genişletme faaliyetlerine herhangi bir itirazda bulunmadıkları da göz ardı edilmemelidir.

1.5.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi

Rasulullah (s.a.v) ile Müslümanlar, Mekke’de olduğu gibi Medine’de de Kudüs’e (Beytü’l-Makdis’e) doğru namaz kılmaktadırlar. Bu sebeple Mescid-i Nebevî inşa edilirken, kiblesi de Mescid-i Aksa olarak tayin edilmiştir.²⁰⁰ Bu durum karşısında Yahudiler, alaycı bir tavırla “Muhammed bizim kiblemize tabi iken neden bize muhalefet ediyor” demekte ve Rasulullah’ı (s.a.v) üzmektedirler. Ayrıca Peygamber (s.a.v), öteden beri yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe’ye doğru yönelerek namaz kılmayı arzulamaktadır. Nihayetinde Rabb’inden kendisini rahatlatacak mesaj gelmiştir. Allah (c.c) “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz

¹⁹⁸ Bkz. Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman İbn Ebi Bekr, **el-Lema’u fi Esbâbi Vurûdi’l-Hadîs**, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty, s. 102; İbn Hamza, Burhaneddin İbrahim İbn Muhammed, **el-Beyânu ve’t-Ta’rîf fi Esbâbi Vurûdi’l-Hadîsi’s-Şerîf**, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2011, II/930.

¹⁹⁹ Bkz. İbn Receb, Zeynuddin Abdurrahman İbn Ahmed el-Hanbeli, **Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, Medine: Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, 1996, III/292.

²⁰⁰ Bkz. Mercânî, **a.g.e**, I/447.

kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir²⁰¹ ayetini indirmiştir.²⁰²

Kur'an'daki ilk nesih olarak kabul edilen²⁰³ bu ayetin bir gereği olarak Hz. Peygamber (s.a.v) Mescid-i Nebevî'nin kiblesini, Mescid-i Aksâ'dan (kuzeyden) Kâbe'ye (güneye) tahvil ettirmiştir.²⁰⁴ Mescid'in güney duvarındaki kapı kapatılarak, onun yerine kuzey duvarında bir kapı açılmıştır. Aynı şekilde Mescid'in gölgeliklerinde de değişikliğe gidilmiş, güneybatı bloğundaki Ashab-ı Suffe'ye ayrılan alan, kuzeybatıya aktarılmıştır.²⁰⁵ Bu tadilat, - Mescid'in yapım süresi ile namazların Beytü'l-Makdis'e doğru kılınma süresi göz önüne alındığında - Mescid-i Nebevî'nin inşasından yaklaşık on ay sonra gerçekleşen ilk değişikliktir, denilebilir.

Hayber'in fethedilmesinin ardından Müslümanların sayısı giderek artmış ve Mescid-i Nebevî, namaz kılanlara dar gelmeye başlamıştır. Sahabiler Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek, namaz kılarak rahat bir şekilde sığabilecekleri şekilde Mescid'i genişletmesini talep etmişler; Rasulullah (s.a.v) da taleplerine muvafakat göstererek, Mescid'in etrafındaki boş araziye bu iş için uygun görmüştür. Rasulullah'ın (s.a.v) "Kim bu araziye satın alır, Mescid'e eklerse; cennette ona bir benzeri bahşedilir" buyurduğunu duyan Hz. Osman (r.a), söz konusu araziye satın alarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelmiş: "Ya Rasulallah! (s.a.v) Şu Ensari'den satın aldığım araziye benden satın alır mısın?" demiş ve Rasulullah (s.a.v) da cennette bir ev karşılığında ondan burayı satın almıştır.²⁰⁶ Böylece Mescid'in batı ve kuzey cihetinde gerçekleştirilen bu ilaveyle yeni ölçüsü, 100x100 ziraya (2500 m²) ulaşmıştır.²⁰⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v) H. VII. yılda genişlettiği Mescid'inin bugünkü yerleri ise şu şekildedir: Güneyden, Rasulullah'ın (s.a.v) mihrabının olduğu hizadaki, duvar görünümlü raflar; kuzeyden Medine halkı arasında "Hasvâ" denilen, Mescid

²⁰¹ Bakara 2/144.

²⁰² Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, **el-Ucâb fi Beyâni'l-Esbâb**, thk. Abdulhakim Muhammed, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, ty, I/397.

²⁰³ Bkz. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyin İbn Ali, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, II/20, (no: 2246).

²⁰⁴ Ali, Cevâd, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Çev. Muammer Bayraktutar, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 65.

²⁰⁵ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 86; Semhûdî, **a.g.e.**, II/48.

²⁰⁶ Bkz. İbn Receb, **a.g.e.**, III/300-301; Halebi, **a.g.e.**, II/103.

²⁰⁷ Semhûdî, **a.g.e.**, I/261.

içerisindeki üzeri şemsiyeli direklerle kapatılabilen açık alanların (kıble tarafından) birincisinin başlangıcının olduğu yerdir. Batıdan, tacında kabartma perde motifli süsleme içerisinde “Mescid-i Nebî'nin sınırı” (حد مسجد النبي عليه السلام) yazan, gri yağlı boyayla kaplı kolonlardır. Doğudan ise Serîr, Hares ve Vüfûd Üstüvâneleri'nden Hücre-i Saâdet'in bulunduğu Maksurâtü'n-Nebevî'nin yaklaşık iki metre kadar içerisindeki beyaz mermerler üzerindeki iki siyah çizginin olduğu yerdir.²⁰⁸

Mescid'in genişlemesi, Müslümanların sayısının artması ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) uzun süre ayakta vaaz vermekte zorlanması üzerine, sahabiler Rasulullah'a (s.a.v) gelerek, kendisine bir minber yaptırmasını, vaaz ve hutbelerinde ondan istifade etmesini söylemişlerdir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v), insanlara hitap ederken üzerine oturabileceği ahşap bir minber yapılmasını istemiştir.²⁰⁹ Mescid ilk inşa edildiğinde, kendisini yabancıların tanıyabilmesi için oturduğu, çeşitli münasebetlerde nasihatte bulunurken üzerine çıktığı çamurdan bir dekke²¹⁰ yaptırmıştır.²¹¹ Bu dekkenin üzerindeki, hutbelerinde yaslandığı hurma kütüğünün yerine, Mescid-i Nebevî'nin yakınındaki ılgın ağaçlarından üç basamak şeklinde bir minber yapılarak, Mescid'in güneybatısına, - bugünkü minberin bulunduğu yere - konulmuştur.²¹² Ancak güney (kıble) duvarıyla arasında bir koyunun veya zayıf bir kişinin geçebileceği, yarım metre kadar boşluk bırakılmıştır.²¹³

Genişletme dışında Rasulullah (s.a.v) döneminde yapılan önemli değişikliklerden biri de, Mescid'in aydınlatılması olmuştur. H. IX. yıla kadar geceleri Mescid-i Nebevî'de, hurma dalları yakılmaktadır. O yıl Temîmu'd-Dârî'nin (ö. 40/661) Medine'ye hicret edip, Mescid'i bu şekilde görmesi üzerine kandil ve yağ getirmesi, Mescid'in aydınlatma şeklini değiştirmiştir. Bu olay üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v)

²⁰⁸ Hâmid, **a.g.e.**, s. 112-117.

²⁰⁹ Bkz. İbn Mâce, İkâmetü's-Salâ ve's-Süneni Fîha, 199; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXV/179, (no: 21260).

²¹⁰ Dekke: Üzerine oturmak için genelde ahşaptan imal edilen ve yerden biraz yüksekçe olan yapıya denilmektedir. Bkz. Ömer, Ahmed Muhtar, **Mu'cemu's-Savâbi'l-Lügavî Delîlu'l-Müsekkafi'l-Arabî**, Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2008, I/376.

²¹¹ Medenî, Ali İbn Musa, **Vasfu'l-Medîneti Sene 1303 H.**, thk. Adil Abdulmun'im, Medine: Mektebetü's-Sekâfe, 2005, s. 19.

²¹² Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/5; Halebî, **a.g.e.**, II/189.

²¹³ Bkz. Müslim, Salât, 49; Ebû Dâvud, Tefrî'u Ebvâbi'l-Cuma, 16.

Temîmu'd-Dârî'ye: "Sen mescidimizi aydınlattın, Allah da seni nurlandırısın"²¹⁴ dediği rivayet edilmektedir.

1.5.2. Raşid Halifeler Dönemi

Rasulullah'ın (s.a.v) vefat haberini duyan Müslümanlar, büyük bir üzüntüye kapılmış, ne yapacaklarını bilemez hale gelmişlerdir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Aişe'nin hüccesine gitmiş, Allah Rasulü'nün (s.a.v) mübarek yüzündeki örtüyü açıp iki gözünün ortasından öperek,²¹⁵ "Babam ve anam sana feda olsun ya Rasûlullah. Ölümünde de yaşamındaki kadar güzelsin"²¹⁶ deyip ağlamıştır. Daha sonra büyük bir sorumlulukla Mescid'e gelerek minbere çıkmış ve "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır"²¹⁷ ayet-i celilesini okuyarak, kargaşa içerisindeki insanları teskin etmiştir.²¹⁸ Ardından Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde ile birlikte Benî Sâ'ide'nin bahçesinde toplanan Ensar'ın yanına giden Hz. Ebû Bekr, yapılan müzakereler sonunda Müslümanların lideri seçilmiştir.²¹⁹ Artık nübüvvet dönemi sona ermiş ve hilafet devri başlamıştır.

Halife olduktan sonra Müslümanların birliğinin dağılmaması ve siyasi istikrarın korunması adına, dinden çıkan mürtetlere karşı mücadeleye başlayan Hz. Ebû Bekr, Mescid-i Nebevî'de ciddi bir yenilik yapma fırsatı bulamamıştır.²²⁰ Aynı şekilde o dönemde Müslümanların sayısında kayda değer bir artışın yaşanmaması ve Mescid'in Medine ehline yetiyor olması da, Hz. Ebû Bekr'in onu tevsi etmemesine neden olmuştur. Bundan dolayı adı, Mescid-i Nebevî tarihinde diğer halifelere nispeten pek zikredilmemektedir. Sadece Mescid içerisindeki çatıyı taşıyan direkler ve gölgelik amaçlı kullanılan hurma dallarını yenilettirdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.²²¹

²¹⁴ Bkz. Moğultay, Ebû Abdillâh Moğultay İbn Kılıç İbn Abdillâh el-Bekcerî, **Şerhu Sünen-i İbn Mâce**, Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustaf el-Bâz, 1999, I/1266; Semhûdî, **a.g.e**, II/149; Halebî, **a.g.e**, II/112.

²¹⁵ Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 65.

²¹⁶ Buhârî, Ashâbu'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem, 5.

²¹⁷ Al-i İmrân, 3/144.

²¹⁸ Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 65; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXIII/35, (no: 25841).

²¹⁹ Bkz. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem, 5.

²²⁰ Bkz. Buhârî, Salât, 61; Ebû Dâvud, Salât, 12; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, X/287, (no: 6139).

²²¹ Bkz. Ebû Dâvud, Salât, 12.

H. Ebû Bekr'in vefatından sonra hilafete geçen H. Ömer'in döneminde de mürtetleri ıslah faaliyetleri devam etmiş; Arap Yarımadası'nda istikrar sağlanarak, İslam'ı yaymak için seferler düzenlenmiştir. Fetihlerin çoğalıp insanların İslam'a girmesiyle beraber Medine göç almış, Mescid-i Nebevî de Müslümanların sayısındaki artıştan dolayı dar gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra çatıyı taşıyan direklerin büyük ölçüde deforme olması, H. Ömer'in, Mescid'i yenileyip genişletmesine sebep olmuştur.²²²

“Eğer Rasulullah'ın (s.a.v) ‘Mescid'imizi genişletmek istiyoruz’ buyurduğunu işitmeseydim Mescid'i genişletmezdim”²²³ diyen H. Ömer (r.a), Mescid-i Nebevî'nin Rasulullah (s.a.v) dönemindeki sadeliğini ve asli heyetini muhafaza etmeye önem göstermiştir. Mesciddeki işçileri “Sakın ha! Mescidi boyayıp yaldızlayarak insanları fitneye sürüklemeyin!”²²⁴ diyerek uyarıp, niyetinin sadece tamir ve genişletme olduğunu ifade etmiştir. H. XVII. yılda gerçekleştirilen bu tevside Mescid, güney, batı ve kuzey olmak üzere üç taraftan genişletilmiştir. H. Peygamber (s.a.v) ve H. Ebû Bekr'in kabirlerinin bulunduğu doğu cihetinden herhangi bir ilave yapılmamıştır. Güney (kıble) yönünden yaklaşık 10 zira/bir revak (5 m),²²⁵ batı yönünden de 20 zira/iki revak (10 m) kadar bir alan ilave edilmiştir. Kuzeyden ise 30 ziralık bir yer eklenerek, üzerine herhangi bir şey yapılmayıp boş bırakılan Mescid, kuzeyden güneye 140, doğudan batıya 120 zira (yaklaşık 4200 m²) olmuştur.²²⁶

Rasulullah (s.a.v) döneminden sonra ilk defa Mescid'e eklenen bu alanlarda namaz kılmaktan kaçınan kişiler çıkması üzerine H. Ömer, “Rasulullah'ın (s.a.v) Mescidi Zü'l-Huleyfe'ye kadar ulaşıya da yine O'nun mescididir”²²⁷ diyerek, ilave ile Mescid'e eklenen ve eklenecek alanların Mescid-i Nebevî'den sayılıp sayılmayacağıyla ilgili şüpheleri ortadan kaldırmıştır.²²⁸

²²² Vekîl, **a.g.e.**, s. 63.

²²³ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/414, (no: 330).

²²⁴ Buhârî, Salât, 61.

²²⁵ Rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v) bir gün eliyle kıbleyi işaret ederek; “Mescidimizi genişletsek” buyurmuştur. H. Ömer ve H. Osman'ın bu hadise binaen kıble cihetinden (güneyden) mescidi genişlettikleri kabul edilmektedir. Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 108.

²²⁶ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/75-76.

²²⁷ Sâlihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, **Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd**, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, XII/351.

²²⁸ Al-i Selman, Ebû Ubeyde Meşhur İbn Hasan İbn Mahmud, **el-Kavlü'l-Mübîn fi Ahtâi'l-Musallîn**, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Kayyim – Lübnan: Daru İbn Hazm, 1996, s. 265.

Genişletme nedeniyle Hz. Abbas İbn Abdumuttalib, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Cafer İbn Ebî Talib gibi bazı sahabilerin evleri yıkılarak Mescid'e katılmıştır. Bunun yanı sıra mevcut kapılara ilaveten, mihrabın sağında ve solunda ikişer, Mescid'in güneybatı (Selam Kapısı hizası) ve kuzeydoğusunda (Nisâ Kapısı hizası) birer olmak üzere toplam altı kapı daha eklenmiştir.²²⁹ Mescidin dışarıdan daha görkemli gözükmesi için kuzey cihetinde bırakılan, Hz. Ömer'in "Butayhâ" ismini verdiği²³⁰ boş alana, yakın zamana kadar duran ve Medineliler arasında zemzem kuyusu diye bilinen bir de su kuyusu açılmıştır.²³¹ Ayrıca, yerden yüksekliği yaklaşık 5,5 metreye ulaşan Mescid-i Nebvî'nin zeminine Akîk Vadisi'nden getirilen, elekten geçirilmiş kırmızı toprak ve çakıl taşları döşenmiştir.²³²

Hz. Ömer'in şehadetinin ardından halife seçilen Hz. Osman döneminde ise Mescid'in özellikle Cuma günleri dar geldiği yönünde Medineliler şikayette bulunmuştur. Ayrıca çatıyı taşıyan hurma kütüklerinin yeniden deformasyona uğradığı fark edilmiştir. Bunun üzerine, sahabe-i kiram ile istişare eden Hz. Osman, Mescid-i Nebvî'nin yeniden imar edilmesine karar vermiştir.²³³

Hz. Ömer zamanındaki gibi Hz. Osman döneminde de Mescid, doğu ciheti hariç diğer üç taraftan genişletilmiştir. Ancak insanların alıştığı eski yapısını büyük ölçüde kaybetmiştir. Rasulullah (s.a.v) zamanında çamur ve kerpiçten inşa edilen duvarlar, hurma dallarıyla örtülü çatıyı taşıyan ağaç direkler, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer döneminde benzerleriyle yenilenmiş ve Mescid'in ilk görünümü muhafaza edilmiştir. Bu dönemde ise kerpiç tuğla yerine desenli taşlar, hurma kütükleri yerine işlemeli taş sütunlar, çatıyı örten hurma dalları yerine ise ahşap kullanılmıştır. Kısacası Mescid büyük bir mimari değişime uğramıştır.²³⁴ Bu durum karşısında bazı sahabilerin ve

²²⁹ İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 108-110.

²³⁰ Bkz. Muvatta, Cumâ', 85.

²³¹ Bkz. Betnûnî, Muhammed Lebîb, **er-Rihletü'l-Hicâziyye**, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ty., s. 315; Hâmid, **a.g.e**, s. 126.

²³² Bkz. Metarî, Muhammed İbn Ahmed, **et-Ta'rîf Bima Ânestu'l-Hicrete min Meâlimi Dâri'l-Hicre**, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1982, s. 64.

²³³ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 111-112.

²³⁴ Bkz. Buhârî, Salât, 61; Ebû Dâvud, Salât, 12; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, X/287, (no: 6139).

birçok Medinelinin Hz. Osman'ı eleştirdikleri, hatta bu hususta aralarında tartışmaların yaşandığı rivayet edilmektedir.²³⁵

H. XXX. senede gerçekleşen genişletmede²³⁶ Mescid'e, güneyden bir revak (bugünkü kible duvarına kadar), batıdan bir revak (5 m), kuzeyden ise 50 zira (25 m) ilave edilmiştir. İşçilerle beraber inşaatta çalışan, namaz vakti girdiğinde namaz kıldırarak, bazen de Mescid'de geceleyen Hz. Osman, kuzeyden eklenen alana herhangi bir şey bina ettirmemiş ve Mescid kapılarının sayısını da artırmamıştır.²³⁷ Hz. Ömer'in namaz kıldırırken hançerlenmesinden dolayı mihraba, küçük penceresi olan bir mahfel yaptırmış ve ilerleyen dönemlerde namazları bu kapalı bölme içerisinde kıldırılmıştır.²³⁸ Bu tevside Hz. Hafsâ'ya (ö. 45/665) ait - kendi hücre dışında - bir ev ile Hz. Abbas, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Cafer'in evlerinin, bir önceki genişletmeden kalan kısımları Mescid'e dahil edilmiş ve toplam alan yaklaşık 5525 m²'ye ulaşmıştır.²³⁹

Hz Osman'ın şehid edilmesinin ardından halife olan Hz. Ali (r.a) döneminde ise – muhtemelen yaşanan siyasi kargaşa nedeniyle – Mescid-i Nebevî ile ilgili herhangi bir genişletme veya yenileme faaliyeti, siyer ve tarih kitaplarında yer almamaktadır. Bu konuda hilafet merkezinin, Müslümanların kendi aralarında çıkan çatışmalardan etkilenmemesi için Medine'den Kûfe şehrine taşınmasının da²⁴⁰ etkili olduğu kanaatindeyiz.

1.5.3. Emeviler Dönemi

Hz. Osman'ın Mescid-i Nebevî'yi genişletmesinin ardından Emevi halifesi Velid İbn Abdülmelik devrine kadar uzun bir süre Mescid'de değişiklik yapılmamıştır.²⁴¹ Dönemin Medine valisi Ömer İbn Abdülaziz'e (ö. 101/720) bir ferman yazan Halife Velid, Mescid-i Nebevî ve etrafındaki evlerin yıkılıp, Mescid'e ilave edilerek yeniden

²³⁵ Bkz. Müslim, *Mesâcid ve Mevâdiu's-Salâ*, 4, Zühd ve Rekâik, 3; Beğavî, *Muhyissünne Ebû Muhammed Hüseyin İbn Mesud, Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavûd-Muhammed Züheyr eş-Şavîş, Beyrut-Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983, II/349.

²³⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/545.

²³⁷ *Semhûdî*, a.g.e, II/83-84.

²³⁸ İbn Neccâr, a.g.e, s. 112.

²³⁹ *Semhûdî*, a.g.e, II/77.

²⁴⁰ Bkz. Ömerî, a.g.e, s. 139.

²⁴¹ Harbî, Ebû İshak İbrahim İbn İshâk, *el-Menâsik ve Emâkinü Turuki'l-Hac ve Me'âlimü'l-Cezîre*, thk. Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemame, 1969, s. 364.

inşa edilmesini emretmiştir.²⁴² Bu emirle Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber'in kabri ve eşlerinin hücrelerinin bulunduğu doğu cihetinden ilk ve son defa genişletilmiştir.

Tarihçilerin belirttiğine göre, bu tevsi faaliyetinin altında siyasi sebepler yatmaktadır. Halifeliği döneminde, Medine'de olup bitenleri öğrenmek için her yıl birilerini görevlendiren Velid İbn Abdülmelik, kendisini rahatsız eden bir durumla karşılaşmıştır. Habercisinin söylediğine göre, Mescid-i Nebevî yakınında, üzeri örtülü bir evde (Hz. Fatıma'nın evinde), bazı kişiler Hasan İbn Hasan İbn Ali'nin (ö. 97/716) yanında toplanmakta ve Mescid'de namaz için kamet getirildiğinde onun imamlığında bu evde namaz kılmaktadırlar. Duyduğu haber karşısında tedirgin olan Velid İbn Abdülmelik, habercisinin bu evi yıkması yönündeki tavsiyelerine "Hasan'ın ve annesinin evini nasıl yıkarım" diye karşılık vermiş, habercisi de "Mescid-i Nebevî'yi genişletir, onu da Mescid'e dahil edersin" şeklinde cevap vererek ona yol göstermiştir.²⁴³

Hz. Fatıma'nın (ö. 11/632) evinin, kendisine karşı başlatılması muhtemel bir isyanın merkezi olmasından endişelenen Halife Velid, Medine Valisi Ömer İbn Abdülaziz'e, bu evi satın alıp yıkmasını, arsasını da Mescid'e ilhak etmesini içeren bir ferman göndermiştir. Hasan İbn Hasan'ın burayı satmaması durumunda, kıymetini onlara verip evi zorla ellerinden almalarını; eğer bunu da kabul etmeyip evden çıkmıyorlarsa, evi üzerlerine yıkıp, kıymetini Beytü'l-Mal'a aktarmasını emretmiştir.²⁴⁴

İslam tarihine Raşid Halifeler'in beşincisi olarak geçen Ömer İbn Abdülaziz gibi bir zatın, bu emri yerine getirmesi şaşılacak bir durumdur. Müslümanlar arasındaki siyasi birliğin bozulmaması adına böyle bir adım atılmıştır, şeklinde sebepler ileri sürülebilir. Ancak, Hz. Fatıma'nın evi, Rasulullah'ın (s.a.v) Medine'de yaşam sürdüğü eşlerinin odalarının yanı başındadır. Onun yıkılmasıyla, komşusu durumunda olan bu hücreler, yani Hz. Peygamber'in (s.a.v) tarihinden bir cüz de yıkılmış olacaktır. Kanaatimizce Ömer İbn Abdülaziz, Halife Velid'in bu konudaki sert ve ısrarcı duruşunu göz önüne alarak, bu emri kendisinden başka birinin tenfiz etmesi durumunda, Rasulullah'ın (s.a.v) torunlarının yeni bir eziyetle karşılaşmasından korkmuş ve işi

²⁴² Nehrevâlî, **a.g.e**, s. 111.

²⁴³ Bkz. İbn Zebâle, **a.g.e**, s. 116-117.

²⁴⁴ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/90.

bizzat üstlenmiştir. Nitekim hücrelerden çıkan kerpiçlerle teberrüken, kendisine bir ev yaptırdığına dair rivayetler,²⁴⁵ Medinelileri yasa boğan hücrelerin yıkılması hadisesinden²⁴⁶ onun da etkilendiğinin ve herkes kadar bu hücrelere sevgi beslediğinin bir göstergesidir. Bu hadiseye dair, İmam Malik'den aktarılan; Hz. Hafsâ'nın odasının yıkılmasına mani olmaya çalışan Ubeydullah İbn Abdullah İbn Ömer (ö. 106/724) ile Haccâc (ö. 95/714) arasında yaşanan tartışma ve Ubeydullah'ın evi terk etmeyerek içeriden çıkmamasına rağmen Haccâc'ın evi yıktırma girişiminden bahseden rivayet de²⁴⁷ bu görüşü desteklemektedir.

İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde farklı toplumlarla bir arada yaşamanın getirdiği medeniyetler arası etkileşim, kendisini mimari yapılarda da göstermiştir. Emevi döneminde inşa edilen mescid ve medreselerde, fethedilen coğrafyaların mimari kültürünün izleri gözlemlenebilir. Bu etkileşimin bir gereği olarak, Velid İbn Abdülmelik'in tevsî faaliyetinde, Mescid-i Nebevî de kendi payına düşeni olarak büyük bir değişime uğramıştır.

Halife Velid, Rum İmparatoru'na bir mektup yazarak, Mescid-i Nebevî'yi yıktırıp yeniden imar edeceğini bildirmiş ve kendisinden yardım istemiştir. Bu talep üzerine, Müslümanlarla ilişkilerini iyi tutmak isteyen Rum İmparatoru, Velid İbn Abdülmelik'e 100 bin altın, 100 inşaat ustası ve 40 deve yükü çini ve mozaik göndermiştir.²⁴⁸ Hicrî 88 yılının Rebiu'l-Evvel ayında, halifenin fermanını alan Ömer İbn Abdülaziz ise Mescid-i Nebevî'yi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin hücrelerini ve Abdullah İbn Mesud (ö. 32/652-53), Talha İbn Ubeydullah (ö. 36/656), Ammâr İbn Yâsir (ö. 37/657) gibi sahabilerin evlerini yıkıp inşaata başlamıştır. Yenilenen mescidin temellerinin atılmasının ardından kısa bir süre sonra, Rum İmparatoru'nun, Mescid'in inşası için Velid İbn Abdülmelik'e gönderdiği mal ve işçiler Medine'ye ulaşmıştır.²⁴⁹

Emevi dönemindeki Mescid-i Nebevî'ye dair tek genişletme çalışması olan bu tevsî faaliyetinde, Mescid'e güney (kıble) tarafı hariç, doğusundan 27 (13,50 m),

²⁴⁵ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 113.

²⁴⁶ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/387.

²⁴⁷ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/91.

²⁴⁸ Bkz. Taberî, **Târîhu't-Taberî**, VI/436.

²⁴⁹ Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Ali, **el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, VI/283-284.

batısından 20 (10 m), kuzeyinden ise 30 ziralık (15 m) bir alan ilave edilmiştir. Güney duvarı 167,5 (83,75 m), kuzey duvarı 135 zira (67,50 m) uzunluğunda olan Mescid, güneyden kuzeye 200 (100) ziradır²⁵⁰ ve etrafındaki binalar nedeniyle kuzeye doğru daralan bir yapı görünümündedir. Yaklaşık 7560 m²'lik bir alana kavuşan Mescid-i Nebvî bu genişletmede, kolonların demir ve kurşunla güçlendirilmesi, süsleme ve nakışlar için altın suyu kullanılması,²⁵¹ içerisinde ticaret yapılmaması için bekçi tutulması, avlusuna yağmur suyu giderlerinin oluşturulması ve sultan mahfili gibi²⁵² birçok yeniliğe sahne olmuştur.

Bu dönemde Mescid'e getirilen çini ve mozaiklerle kible duvarına işlenen ağaç desenlerinin²⁵³ yanı sıra göze çarpan en önemli yeniliğin, mihrab ve minarelerin inşası olduğu söylenebilir. Günümüzdeki tarzıyla ilk mihrab yapılmış olup, Mescid'in her bir köşesine farklı uzunlukta birer minare dikilmiştir. Güney ve kuzeydoğusundakiler 55 (22,50 m), kuzeybatısındaki 35 zira (17,50 m) olup, genişliği 8x8 zira (4 m²)'dir. Dördüncü minare ise Mescid'in güneybatısındaki Mervan İbn Hakem'den (ö. 65/685) kalmadır ve halifelerin Medine'yi ziyaret ettiklerinde konakladıkları evin yanı başındadır. Bir gün müezzinin ezanı uzatması üzerine, Halife Süleyman İbn Abdülmelik'in (ö. 99/717) emriyle, Mescid'in duvar hizasına kadar yıkılmıştır.²⁵⁴

Zikredilmesi gereken önemli bir diğer husus da, Ömer İbn Abdülaziz'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) medfun bulunduğu Hz. Aişe'nin hücresinin etrafına ördüğü beşgen duvardır. Öncelikle Hücre-i Saâdet, Kâbe'nin taşlarına benzeyen siyah bazaltik kesme taşlarla yenilenmiş, yağmur sularından etkilenmemesi için üzeri çadır benzeri bir muşamba ile örtülmüş²⁵⁵ ve etrafına herhangi bir kapı konulmamıştır. Daha sonra boyutları birbirinden farklı, kuzey cihetinde birbirine çapraz iki kısmı bulunan beşgen duvar inşa edilmiştir. "el-Hâcizu'l-Muhammes" adı verilen bu duvarın, Kabr-i Şerif'i çevreleyen hücre duvarları gibi herhangi bir kapı veya penceresi yoktur. Batı cihetinden Hücre-i Saâdet'e tamamen yapışıktır. Güney cihetinden hücre duvarıyla arasında, doğudan batıya 50 cm'den 20 cm'ye, doğu cihetinden ise kuzeyden güneye 50 cm'den

²⁵⁰ Semhûdî, a.g.e, II/94-95.

²⁵¹ Bkz. Medenî, a.g.e, s. 21.

²⁵² Bkz. İbn Zebâle, a.g.e, s.123-125.

²⁵³ Bkz. İbn Neccâr, a.g.e, s. 113.

²⁵⁴ Bkz. İbn Zebâle, a.g.e, s.126-127.

²⁵⁵ Bkz. İbn Neccâr, a.g.e, s. 150.

35 cm'ye kadar daralan bir boşluk bulunmaktadır. Kuzey cihetinden, Hücre-i Saâdet ile beşgen duvarın çapraz bırakılan iki ucunun birleştiği yere kadar yaklaşık 8 ziralık (4 m) bir mesafe bulunmaktadır. Çatısı bulunmayan ve yerden yüksekliği 13,5 zira (6,75 m) olan bu duvarın güney cihetindeki uzunluğu 17 (8,50 m), doğu cihetindeki uzunluğu ise 12,5 (6,25 m) ziradır. Kuzeydeki, doğu tarafında kalan üçgen parçanın ilki 14 (7 m), batıda kalan ikincisi ise 12,5 (6,25 m) ziradır. Batıda, Mürebbe'atü'l-Kabr Sütunu'nu çevreleyen 2,5 ziralık kısım hariç 16,5 zira (8,20 m) uzunluğa sahip duvarın genel kalınlığı yaklaşık 85 cm'dir.²⁵⁶

1.5.4. Abbasiler Dönemi

Velid İbn Abdülmelik'in yaptırdığı genişletmenin ardından, hilafetin Emevilerden Abbasilere geçişine kadar Mescid-i Nebevî'de herhangi bir tevsi faaliyeti gerçekleşmemiştir. Ebû Cafer el-Mansur (ö. 158/775), halifeliği döneminde her ne kadar Mescid'i genişletmeyi arzulasa da, Medine Valisi Hasan İbn Zeyd'in (ö. 168/785), Mescid'in doğu cihetinden genişletilmesinin daha iyi olacağı, bu sayede Kabr-i Şerîf'in Mescid'in tam ortasında kalacağı şeklindeki tavsiyeleri üzerine, bu isteğinden vazgeçmiştir. Zira Hasan İbn Zeyd'in asıl amacının Mescid-i Nebevî'nin doğusunda bulunan Hz. Osman'ın evini yıktırarak olduğunu anlamış ve kendisini bu hususta kandırmasına fırsat vermemiştir.²⁵⁷ Abbasilerin Emevilere ait eserleri ortadan kaldırma adına yaptıkları göz önüne alındığında, Ebû Cafer el-Mansur'un bu hareketinin takdire şayan olduğu söylenmelidir.²⁵⁸

Ebû Cafer el-Mansur'dan sonra halife olan oğlu Mehdî (ö. 169/785), Hicrî 160 yılında hac dönüşü Medine'ye uğramış, Mescid-i Nebevî'de incelemelerde bulunarak genişletme kararı almıştır. H. 162-165 yılları arasında gerçekleştirilen bu tevside, mescide sadece kuzey cihetinden ilave yapılmıştır. Misver İbn Mahreme (ö. 64/683), Şürahbîl İbn Hasene (ö. 18/639) ve o dönemde Dâru Müleyke diye bilinen Abdurrahman İbn Avf'ın (ö. 32/652) evi ile Velid İbn Abdülmelik'in genişletmesinden sonra Abdullah İbn Mesud'un evinin kalan kısmı satın alınarak, arsaları Mescid'e

²⁵⁶ Bkz. Semhûdî, a.g.e, II/125-128.

²⁵⁷ Bkz. İbn Zebâle, a.g.e, s. 128.

²⁵⁸ Bkz. Vekîl, a.g.e, s. 131.

eklenmiştir.²⁵⁹ 55 ziralık (27,50 m) bu yeni ilaveyle Mescid, yaklaşık 1856 m²'lik bir alan kazanmış ve toplamda 9416 m²'lik bir yapı haline gelmiştir.

Bu dönemde Mescid-i Nebevî'de yapılan değişikliklerde Emevilere ait izlerin silinmeye çalışıldığı söylenebilir. Örneğin Halife Mehdi, Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin altına, Hz. Muaviye'nin (r.a) ilave ettirdiği altı basamağı söktürüp minberi eski haline getirmek istemiş, ancak İmam Malik'in "Bu, (sert) ılgın ağacından yapılmış bir minberdir. Şu iki kuru tahtaya sabitlenmiştir. Eğer onu sökerseniz dağılıp gitmesinden korkarım"²⁶⁰ demesi üzerine bu fikrinden vazgeçmiştir. Ancak Velid İbn Abdülmelik devrinde Mescid'in kuzeyinde yapılan ilave yıkılarak yeniden inşa edilmiş, kible cihetindeki yerden iki zira yüksekliğinde, imam ve sultanların kullandıkları mahfil de tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Mescid'in ortasında yer alan ve Emevilerin Mescid-i Nebevî'ye hizmetini anlatan, Ömer İbn Abdülaziz tarafından yaptırılmış kitabe de izale edilerek, yerine Halife Mehdi'nin emriyle gerçekleşen genişletme faaliyetini içeren bir kitabe konulmuştur.²⁶¹

Halife Mehdi'nin ilavesinin yanı sıra Abbasiler döneminde Mescid-i Nebevî, alanında herhangi bir değişiklik olmadan birçok kez tadilattan geçmiştir. Minberinin etrafındaki mermerlerin genişletilmesi,²⁶² çatısındaki eskiyen yerlerin onarımı,²⁶³ ortasındaki boş alana gölgelik yapılması, zeminine mermer, duvarlarına çini döşenmesi, Hücre-i Saâdet'i çevreleyen duvarın etrafına örtü asılması²⁶⁴ gibi Mescid'in bazı bölümlerinde tamir ve değişiklikler yapılmıştır.

1.5.5. Memlûklüler Dönemi

Tarih boyunca Mescid-i Nebevî'de yapılan değişikliklerin yegane sebebi, Mescid içerisindeki bazı bölümlerin zamanla yıpranıp deforme olması değildir. Deprem, yangın ve sel gibi birtakım doğal afetler neticesinde gerçekleştirilen yenileme faaliyetleri de olmuştur.

²⁵⁹ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/107.

²⁶⁰ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/18.

²⁶¹ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 116-117.

²⁶² Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/17.

²⁶³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/124.

²⁶⁴ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/139.

Hicrî 654 (M. 1256) yılı Ramazan ayının ilk gecesi münasebetiyle, minarelerin aydınlatılması için, Ebû Bekr İbn Evhed isimli görevli Mescid'in güneybatısındaki mahzene girerek, kandilleri çıkarmak istemiştir. Elindeki ateşi kandil kafeslerinin üzerinde unutması nedeniyle kafes içerisindeki üstübu tutuşmuş ve yangın çıkmıştır. Hizmetlinin yangını söndürememesi üzerine alevler tavana sıçramış ve hızla büyüyerek tüm Mescid'i sarmıştır. Medinelilerin söndürmekte aciz kaldıkları bu yangında bütün çatı, kapılar, pencereler, mahzenler, Mescid içerisindeki kitaplar, Hücre-i Saâdet etrafındaki örtüler ve Rasulullah (s.a.v) döneminden beri ayakta duran minber yanmıştır.²⁶⁵

Yangını duyan son Abbasi halifesi Müsta'sım Billâh (ö. 656/1258), Mescid-i Nebevî'nin yeniden inşası için Irak hac kabileleriyle malzeme ve işçi gönderip imar faaliyetlerini başlatmıştır. Ancak Moğolların Bağdat'ı kuşatması ve Müsta'sım Billâh'ın Hülâgû'ye (ö. 663/1265) teslim olup öldürülmesiyle Abbasi Devleti yıkılmış,²⁶⁶ haliyle imar faaliyetleri de tamamlanamamıştır.

Bağdat istilasının ardından Mescid-i Nebevî'nin tamiriyle, başlangıçta Resûlî hükümdarı Ebû Mansur Şemseddin Yusuf (ö. 694/1295) ilgilense de,²⁶⁷ onarım faaliyetlerini ve Mescid'in ihtiyaçlarını Mısır'daki Memlûk sultanları üstlenmişlerdir. İnşaatın tamamlanabilmesi için her yıl Medine'ye gönderilen eşyaların Kahire'de törenle halka teşhir edilmesinin adet haline geldiği,²⁶⁸ yaklaşık 13 yıl süren bu tadilatta, Mescid baştan aşağı restore edilmiş ve birçok yenilikle tanışmıştır.

Zahir Baybars (ö. 676/1277) döneminde Rasulullah'ın (s.a.v) Kabr-i Şerîf'i ve Hz. Fatıma'nın hücresinin çevreleyen, üç kapılı, yaklaşık 3,5 metre yüksekliğinde tahtadan bir maksûra (parmaklık) yapılmış; Sultan Kalavun (ö. 689/1290) döneminde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri ve Mescid'in ortasındaki boş alan üzerine ilk defa

²⁶⁵ Sâlihî, **a.g.e.**, III/340. Metarî'nin, Mescid-i Nebevî'de yangın çıkmasına sebep olan görevlinin oğlu Yakup İbn Ebî Bekr İbn Evhed'den naklettiğine göre, H. 654 yılındaki hadisede yanan minber, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden kalan minber değildir. Abbasi halifeleri, deforme olmaya başladığı için Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin yerine yenisini gönderip, ondan çıkan tahtalarla da kendilerine teberrüken tarak vb. şeyler yaptırmışlardır. Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 27-28.

²⁶⁶ Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer el-Kureşî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1986, XIII/164.

²⁶⁷ Bkz. Sâlihî, **a.g.e.**, III/341.

²⁶⁸ Bkz. Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, **Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 213.

kubbe inşa edilmiştir. Aynı şekilde Emevi Halifesi Süleyman İbn Abdülmelik döneminde yıkılan, mescidin güney batısındaki minare de Sultan Kalavun'un emriyle yeniden yapılmıştır.²⁶⁹

Mescid-i Nebevî'de çıkan yangından 232 yıl sonra, Hicrî 886 (M. 1481) yılı Ramazan ayında, Mescid'in güneydoğusundaki minareye yıldırım düşmesi sonucu Mescid'in çatısında yangın çıkmıştır. Her ne kadar Medine ahali yangını söndürmeye çalışsa da başarılı olamamış ve alevler her yeri kaplamıştır.²⁷⁰

Mescid-i Nebevî'nin külliye yandığı bu elim hadiseden birkaç gün sonra Sultan Kayıtbay'a (ö. 901/1496) mektup yazılarak, kendisi durumdan haberdar edilmiştir. Bunun üzerine gerekli malzeme ve inşaat ustaları Medine'ye gönderilmiş ve Mescid'in onarımına başlanmıştır. Medine halkının erkeğıyle kadınıyla, yaşlısıyla genciyle iştirak ettiğı bu tadilatta, yıldırım düşen minare, kible (güney) duvarı, Rahme Kapısı'na kadar batı, Cibril Kapısı'na kadar ise doğu duvarları yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Duvarlar daha kalın örölmüş, Hz. Osman Mihrabı daha geniş tutularak üzerine bir de kubbe yapılmıştır. Aynı şekilde Hücre-i Saâdet'in üzerine Sultan Kalavun'un yaptırdığı Kubbet-ü Zerkâ yerine, fırın tuğladan bir kubbe bina edilmiş; Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kabr-i Şerîf'i ve Hz. Fatıma'nın hücreğini çevreleyen tahtadan maksûra (parmaklık), demir ve bakır olanıyla yenilenmiştir. Bu maksûra ile doğu duvarının arasındaki alanın daralmasından dolayı güney duvarından Cibril Kapısı'na kadar, doğu duvarı yaklaşık 1 metre dışarı alınmıştır. Selam Kapısı'na mermerden bir kapı konularak, iç kısmına iki adet kubbe yapılmış; Rasulullah'ın (s.a.v) namaz kıldırıldığı yerdeki sütunun yanına da mermerden bir mihrab inşa edilmiştir. Ayrıca Mescid'e mermerden yeni bir minber ve ilk defa müezzinlik yerleştirilerek, Hz. Osman Mihrabı ve kible duvarı mermerle süslenmiştir.²⁷¹

1.5.6. Osmanlılar Dönemi

Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) komutasındaki Osmanlı ordusu, Memlük Sultanlığı üzerine yürüyerek Suriye ve Mısır'da zafer kazanmış; 1517 yılında yapılan

²⁶⁹ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 37-39.

²⁷⁰ Bkz. Diyârbekrî, Hüseyin İbn Muhammed İbn Hasan, **Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi'n-Nefis**, Beyrut: Dâru Sadır, ty., II/375.

²⁷¹ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/177-181.

Ridâniye Savaşı sonrası I. Selim törenle Kahire'ye girmiştir. Bu zaferle birlikte Memlûk Sultanlığı yıkılmış, bütün toprakları Osmanlı egemenliğine girmiş; dolayısıyla hilafet de Osmanlılara geçmiştir. Memlûk Devleti'nin düşmesinden sonra Mekke Şerifi, oğlunu Kahire'ye göndererek, Kâbe ile Hücre-i Saâdet'in anahtarları da dahil olmak üzere Mekke ve Medine'deki mukaddes emanetleri Yavuz'a sunmuştur.²⁷²

Hilafetin el değiştirmesiyle artık Mescid-i Nebevî'nin bakım ve onarımı da Osmanlılara geçmiştir. Bu dönemde birçok tadilat geçiren Mescid, sultanların gönderdiği hediyeleri halen muhafaza etmektedir. Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) devrinde batı duvarı ve Rahme Kapısı yeniden inşa edilmiş; doğu duvarı ise onarılarak, Nisâ Kapısı ve Mescid'in kuzeydoğusundaki minare yenilenmiştir.²⁷³ Hücre-i Saâdet'in tamire ihtiyacı olan gerekli yerleri onarılarak, iç ve dış kısımlarına mermer döşenmiştir.²⁷⁴ Yine Kanuni tarafından, Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescid'in sınırları içerisine bir mihrab inşa edilmiştir. Bu mihrab, III. Murat (ö. 1003/1595) döneminde İstanbul'da yaptırılarak Mescid-i Nebevî'ye hediye edilen²⁷⁵ ve günümüzde kullanılmakta olan minberin üç sütun batısında bulunmaktadır. Medine'nin sembolü haline gelmiş, Kabr-i Şerîf'in üzerine bina edilen, kurşun plakalarla kaplı yeşil kubbe de II. Mahmud (ö. 1255/1839) döneminden hatıradır.²⁷⁶

Sultan Kanuni dönemindeki tadilatın ardından I. Abdülhamid (ö. 1203/1789) zamanında da kapsamlı bir yenileme çalışması yapılmış, Selam Kapısı ile Hücre-i Saâdet arası, kible duvarı ve Ravza içerisi mermerle kaplanıp, Mescid'in bazı kapıları yenilenmiştir. Daha sonra Sultan I. Abdülmecid (ö. 1278/1861) döneminde, H. 1265 (M. 1848) yılında başlayan ve on üç yıl süren, Osmanlı devrinin en kapsamlı ıslah ve genişletme faaliyeti gerçekleşmiştir.²⁷⁷

²⁷² Emecen, Feridun, "Selim I", **DİA**, c. XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s.412.

²⁷³ Bkz. Rûmî, Muhammed İbn Hızır el-Hanefî, **et-Tuhfetü'l-Latîfe fi İmâratî'l-Mescidi'n-Nebevî ve Sûri'l-Medineti's-Şerife, (Resâilun fi Târîhi'l-Medîne)**, nşr., Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemâme, ty., s. 91.

²⁷⁴ Bkz. Eyüp Sabri Paşa, **Mir'ât-ı Haremeyn – Mekke-Medine Rehberi**, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986, s. 187.

²⁷⁵ Betnûnî, **a.g.e.**, s. 316.

²⁷⁶ Bkz. Sabbâğ, Halid İbn Ali İbn Hüseyin, **el-İsâbe fi Ma'rifeti Mesâcidi Tâbe**, Medine: Metâbiu'r-Reşîd, 1999, s. 37; Hâmid, **a.g.e.**, s. 323.

²⁷⁷ Bkz. Vekîl, **a.g.e.**, s. 158.

Bir gün Kabr-i Şerîf'in önünde Hz. Peygamber'i (s.a.v) selamlamak için duran bir grup ziyaretçi, üzerlerine düşen kubbenin altında kalarak can vermiştir. Sultan Abdülmecid'e bu hadise haber edilerek, Mescid-i Nebevî'nin büyük bir kısmının tadilata ihtiyacı olduğu bildirilmiştir.²⁷⁸ Bunun üzerine Sultan, devlet yetkililerinden Remzi Efendi ile Mühendis Osman Efendi'yi Mescid-i Nebevî'yi incelemek üzere görevlendirmiş ve kendisine gelen raporlar doğrultusunda Mescid'i yenileme kararı almıştır. Sultanın emriyle gerekli malzeme, ekipman ve işçiler Medine'ye gelerek, büyük bir ciddiyetle işe koyulmuşlardır. Mescid'in yapımında kullanılacak taşlar için şehrin etrafındaki dağ, tepe ve tümsekler incelenmiş; araştırmalar neticesinde Âbâr-ı Ali (Zü'l-Huleyfe) yakınlarında bir tepenin taşlarının kullanımına karar verilmiştir. Tepenin üzerindeki katman baştan aşağı sıyrılarak temizlenmiş, büyük parçalar halinde kesilen taşlar at arabalarıyla, yapılan özel yoldan Mescid-i Nebevî'nin kuzeyine kurulan Dâru'd-Diyâfe'ye getirilmiştir.²⁷⁹

İç avludan sonraki kuzey bloğun çatısı ile kuzeybatı ve kuzeydoğu minareleri yıkılarak yenilenip, Rahme Kapısı'nın önüne yeni bir minare yapılmış²⁸⁰ ve Mescid'in kuzey sınırında iki revak kadar (1293 m²lik) bir alan ilavesi gerçekleştirilmiştir. Bu ilaveye²⁸¹ çocukların eğitim alması için derslikler inşa edilerek, günümüzde ismini koruyan bir de kapı (Mecidiye Kapısı) açılmıştır.²⁸² Doğu duvarı, güneydoğu minaresinden ağalar mahzenine kadar yıkılarak, yaklaşık 2,5 metre kadar dışarı kaydırılmıştır.²⁸³ Cibril Kapısı yakınında Ashâb-ı Suffe'nin mekânı zannedilen,²⁸⁴ mescidin "ağa" lakaplı hizmetçileri için de yerden 40 cm yüksekliğinde 12 metre uzunluğunda ve 8 metre genişliğinde bir dekke yaptırılmıştır.²⁸⁵ Çatıdan sökülen parçaların Ravza-i Mutahhara'ya düşmemesi için sütunların üzerine tahta plakalar konulmuş, Hücre-i Saâdet'in tozlanmaması için de tavandan yere kadar, demir

²⁷⁸ Medenî, a.g.e, s. 133.

²⁷⁹ Bkz. Râfi'î, Mustafa İbn Muhammed, **İthâfu'l-Mü'minîn bi Târîhi Mescidi Hâtimi'l-Mürselîn**, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984, s. 47.

²⁸⁰ Vekîl, a.g.e, s. 136.

²⁸¹ İkisi sağında, ikisi solunda toplam dörder odası bulunan, birbirinden abdesthane ve lavabolarla ayrılan iki büyük salon şeklindeki bu yapı, halen durmakta olup belli bir bölümü el yazmalar kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

²⁸² Bkz. Betnûnî, a.g.e, s. 312.

²⁸³ Râfi'î, a.g.e, s. 35-40; Vekîl, a.g.e, s. 159.

²⁸⁴ Bkz. İbrahim Rıfat Paşa, **Mir'âtu'l-Haremeyn**, Kahire: Matbaatü Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1925, I/449.

²⁸⁵ Hâmid, a.g.e, s. 136.

maksûranın (parmaklıkların) etrafı örtülmüştür. Allah Rasulü'ne (s.a.v) hürmeten çatıda gerçekleştirilen faaliyetlerde de gürültü çıkarılmamasına büyük özen gösterilmiştir.²⁸⁶

Mescid-i Nebevî'deki önemli yerlerin kaybolmaması için büyük bir ihtimamla işaretlemelerde bulunulmuş, Cennet Bahçesi'ndeki kolonlar mermer ve altın suyu ile tehzib edilmiştir.²⁸⁷ Üzeri kurşunla kaplanmış kubbelerin iç kısımları ile kible duvarına, İstanbul sülüs hattıyla ayet, hadis ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) isimleri, Abdullah Zühdi Efendi (ö. 1296/1879) tarafından nakşedilmiştir.²⁸⁸ Namazların eda edilmesine engel bir durum ortaya çıkmaması için parça parça gerçekleştirilen ve 13 yıl süren bu çalışma sonunda Mescid yaklaşık 10709 m²'lik bir alana kavuşmuştur.²⁸⁹

Mescid-i Nebevî'yi tarihinde ilk kez elektrikle tanıştıran da yine Osmanlılar olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Han'ın (ö. 1918) gönderdiği elektrik üretici ve gerekli malzemeler sayesinde, Medine'deki Hicaz Tren Garı'nın açılış töreninin yapıldığı günden (20 Şaban 1326'dan) itibaren Mescid-i Nebevî elektrikle aydınlatılmaya başlamıştır.²⁹⁰

Osmanlı sultanlarının Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid'ine verdikleri önem sadece değerli hediyeler göndermekle ya da eskiyen kısımlarını yeniletmekle sınırlı kalmamış; O'na (s.a.v) karşı besledikleri muhabbet duyguları da bu Mescid'de kendisine yer bulmuştur. Nitekim III. Selim'in (ö. 1223/1808) Osmanlıca,²⁹¹ II. Abdülhamid Han'ın ise Arapça kaleme aldıkları,²⁹² Mescid-i Nebevî içerisine nakşettirilmiş olan Rasulullah'ı (s.a.v) öven şiir ve methiyeler,²⁹³ bunun bir göstergesidir.

²⁸⁶ Bkz. Râfi'î, **a.g.e.**, s. 45.

²⁸⁷ Vekîl, **a.g.e.**, s. 160-161.

²⁸⁸ Bkz. Medenî, **a.g.e.**, s. 134-135.

²⁸⁹ Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 38.

²⁹⁰ Bkz. Ensârî, Abdülkuddüs, **Âsâru'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1973, s. 101.

²⁹¹ Kaynaklarda geçtiğine göre Sultan III. Selim'in şiiri Ravza-i Mutahhare içerisindeki sütunların tacına nakşedilmiştir. Ne acıdır ki günümüzde bu beyitler vâsfedilen yerde bulunmamaktadır. Bkz. Râfi'î, **a.g.e.**, s. 47.

²⁹² Abdülhamid Han'ın *el-Kasidetü'l-Yetimeti'l-Usmâ* diye bilinen enfes şiiri, Hücre-i Saadet etrafındaki maksûra'nın (parmaklıkların) üzerinde halen durmaktadır. Ancak Suud-i Arabistan idaresi kendilerince yanlış gördükleri bazı beyitleri, Parmaklıkların rengine boyatarak kapatmaya çalışmıştır.

²⁹³ Bkz. Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 170.

1.5.7. Suud-i Arabistan Krallığı Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) gereğince Filistin-Hicaz cephesindeki Osmanlı ordularının itilaf kuvvetlerine teslim olması gerekmektedir.²⁹⁴ Mütarekeyi görmezden gelen Hicaz Kuvve-i Seferiyye Kumandanı Fahreddin Paşa (ö. 1948), son derece kısıtlı imkanlarla “Takdîr-i ilâhî, rızâyı peygamberî ve irâde-i pâdişâhî şeref-müteallik oluncaya kadar Medine müdafaası devam edecektir” diyerek, Belde-i Tayyibe'yi terk etmemiştir. Ancak kendisine İstanbul'dan gelen emirler ve etrafındaki askerlerinin telkinleri üzerine Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra Medine'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar İngilizler Medine'ye doğrudan girmedilerse de, Ocak 1919'da onlar tarafından kullanılan, büyük Arap Kralı olacağına inandırılmış Şerif Hüseyin'in (ö. 1931) paramiliter güçlerine Medine bırakılmıştır.²⁹⁵ Bu tesellüm ile Hicaz'da 1517'de başlayan ve 402 yıl süren Osmanlı hizmetkarlığı son bulmuştur.

Ancak Şerif Hüseyin de Batı tarafından yüz üstü bırakılmış, o dönemde Arap Yarımadası'nın güneyinde güçlenen Suud ailesiyle girdiği savaşta yenilgiye uğrayıp, oğlu Ali (ö. 1935) ile birlikte Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Medine'ye emir tayin ettiği diğer oğlu I. Abdullah (ö. 1951) ise Amman'a kaçmış ve Medine'nin idaresi, Abdülaziz İbn Abdurrahman (ö. 1953) liderliğindeki Suudi hanedanına geçmiştir.²⁹⁶

Artık Suudiler bir asır sonra Medine tarihinde ikinci kez sahneye çıkmışlardır. Bu dönemde bir öncekine nazaran daha müspet bir yönetim sergilenmiştir. Zira 1802-1813 yılları arasında Suud İbn Abdülaziz (ö. 1229/1814) idaresindeki Hicaz işgalinde çok acı olaylar yaşanmıştır. Birçok sahabe kabri ve önemli mekânlara işaret eden yapılar ortadan kaldırılmış, hatta Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri üzerindeki yeşil kubbenin yıkılması için emir yayınlanmıştır. Emri yerine getirmek için kubbeye tırmanan askerler birer birer aşağı düşerek ölmüştür. Bu durum ise Medineliler arasında, Allah'ın Vahhabilere gazabının bir yansıması olarak yorumlanmıştır.²⁹⁷ Yeşil kubbenin yıkılmasından vazgeçilmesinin ardından Suud İbn Abdülaziz bizzat Medine'ye gelerek,

²⁹⁴ Öztürk, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, *DİA*, c. XXX, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, s. 272.

²⁹⁵ Yatak, Süleyman, “Fahrettin Paşa”, *DİA*, c. XII, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 88.

²⁹⁶ Özcan, Azmi, “Şerif Hüseyin”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 586.

²⁹⁷ Bkz. Burekhardt, Johann Ludwig, *Mülâhazât Ani'l-Beduv ve'l-Vahhâbiyyîn, (Notes on the Bedouins and Wahabys)*, Kahire: Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, 2007, II/68.

Rasulullah'ın (s.a.v) kabrini çevreleyen parmaklıkların içerisindeki, Memlûk ve Osmanlı sultanlarının gönderdiği değerli hediyeleri yağmalamıştır.²⁹⁸

Suudilerin ikinci kez Hicaz'ı ele geçirmelerine müteakip 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nın ilan edilmesiyle ülke sınırları içerisinde sükunet sağlanmış ve insanlar ibadet maksadıyla Mekke ve Medine'ye daha rahat ulaşmışlardır. Bu nedenle her geçen gün ziyaretçilerinin arttığı Mescid-i Nebevî de artık namaz kılanlara dar gelmeye başlamıştır. Bunlara ilaveten bazı kısımlarının da deforme olması nedeniyle Kral Abdülaziz İbn Abdurrahman, Mescid'i yenileme ve genişletme kararı almıştır. 1948 yılında başlayan çalışma 7 yıldan fazla sürmüştür. Mescide doğu, batı ve kuzey olmak üzere üç cihetten yaklaşık 6000 m²'lik ilavede bulunulmuştur. Sultan I. Abdülmecid'in Rahme Kapısı önüne yaptırdığı minare kaldırılıp, kuzeydeki diğer iki minarenin yeniden inşa edildiği Mescid, toplamda 16000 m²'den fazla alana kavuşmuştur.

Kral Faysal (ö. 1975) döneminde Mescid-i Nebevî'nin tekrar dar gelmesi nedeniyle Mescid'in batı tarafındaki yerleşim yerleri satın alınıp yıkılarak, boş bir saha haline getirilmiş ve üzerlerine gölgelik yapılmıştır. Bu sayede Mescid'e 40000 m²'lik saha kazandırılmıştır. Kral Halid (ö. 1982) döneminde de 43000 m²'lik ikinci bir gölgelikli saha daha eklenmiştir.

Aradan çok zaman geçmeden Mescid'nin Müslümanlara yeniden dar gelmeye başlaması üzerine Kral Fahd (ö. 2005), Mescid-i Nebevî tarihindeki en büyük genişletme faaliyetine karar vermiştir. 1984'de başlayan ve 30 milyar Suudi riyalinin sarf edildiği bu tevside, Mescid'e 82000 m²'lik alan ilave edilmiştir. Toplamda 98500 m²'lik kapalı alana kavuşan Mescid'in etrafına da 253000 m²'lik bir boş saha (avlu) oluşturulmuştur. Mescidin kapı, avize, kandil ve kristalleri gibi birçok parçası farklı

²⁹⁸ Bkz. Cebertî, Abdurrahman İbn Hasan, **Târîhu Acâ'ibi'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr**, Beyrut: Dâru'l-Cil, ty., III/249; Burckhardt, **a.g.e**, II/118. Osmanlı İmparatorluğunun emriyle, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Dir'iyye Emirliği'ni yıkmasının ardından, bu hediyelerin bir kısmı getirilerek yerine konulmuştur. Suudilerin iddialarının aksine, Fahreddin Paşa Kutsal Emanetleri İstanbul'a gönderirken bu eşyalara dokunmamıştır. Zira Kral Faysal İbn Abdülaziz'in (ö. 1975) verdiği bir emir üzerine, Vakıflar ve Maliye Bakanlıkları ile Devlet Denetleme Kurulu temsilcilerinden oluşan bir komisyon eşliğinde Maksura içerisindeki sandıklar açılmış ve bu hediyeler alınarak Maliye bakanlığına devredilmiştir. (Maliye Bakanlığı adına komisyonda görevli Aid İbn Ömer er-Rüveysî'nin, el-Mirsâd Gazetesi'ne verdiği demeçten bkz. Kıssatü Duhûli'l-Hücrati'n-Nebeviyyeti ve Cerdü Muhteviyâtiha (Hücre-i Nebeviyye'ye Giriş ve İçerisindekilerin Çıkartılış Hikayesi), www.youtube.com/watch?v=5CbYh21j5BE&feature=youtu.be (18.12.2018)

ülkelerde, alanında ünlü fabrikalara yaptırılmıştır. Çatısı da namaz kılmaya uygun hale getirilmiş olan Mescid'deki mevcut dört minareye, 104 metrelik 6 minare daha eklenmiş ve Hz. Peygamber'i (s.a.v) ziyaret edenlerin rahatça Mescid'den ayrılmaları için Kabr-i Şerîf'in yakınına Baki' Kapısı açılmıştır. Her biri 80 tonluk 27 tane hareketli kubbe ile temiz hava akımı sağlanan Mescid'in, kapalı alanlarının klima ile soğutulması için, 7 km batısına bir soğuk hava merkezi kurulmuştur. Ziyaretçilerinin daha rahat ibadet edebilmeleri için teknolojik her türlü imkandan yararlanılmıştır. İçerisinde Temel İslami İlimler'in okutulduğu Enstitüsü ve halka açık onlarca ders halkası bulunan Mescid-i Nebevî'de, hizmetlerinin aksamaması için birçok idari yapı bulunmaktadır.²⁹⁹

1948 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen yenileme ve genişletme faaliyetlerinde Mescid-i Nebevî'nin Osmanlı döneminden kalma eski kısmının korunmasına özen gösterilmiştir. Bu sayede Osmanlı döneminde birtakım nişanelerle belirlenen birçok önemli mekânın yeri zayi olup gitmekten kurtulmuştur. Bununla beraber, bazı şiir, kitabe ve yapıtlar farklı yöntemlerle kapatılıp gizlenmiştir.

1.6. MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN FAZİLETİ

Müslümanların toplu veya münferid halde ibadet ettikleri mescidlerin tamamı Allah'ın (c.c) kutsal evleridir ve fazilet bakımından şer'î naslarla efdaliyeti sabit olanlar dışında³⁰⁰ birbirinden farklı değildirler. Rasulullah'ın (s.a.v) Medine'ye hicretinden hemen sonra ashabıyla birlikte inşa ettiği Mescid-i Nebevî, Mescid-i Haram'dan sonra yeryüzündeki en faziletli mesciddir. Zira bu hususa işaret eden birçok delil bulunmaktadır.³⁰¹

Öncelikle Mescid-i Nebevî, Allah (c.c) tarafından tayin edilmiş bir mekâna, takva üzerine tesis edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye geldiği vakit, Ensar'dan

²⁹⁹ Bkz. İmâratü ve Tevsi'atü'l-Mescidi'n-Nebevî (Mescid-i Nebevî'nin İnşası ve Genişletilmesi), <https://www.gph.gov.sa/ar-sa/MasjidulNabawi/Pages/Building-and-expansion-Nabawi-Mosque.aspx> (07.10.2018)

³⁰⁰ Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Kubâ'da yapılan bir takım ibadetlerin, sevap bakımından daha evla olduğu yönündeki rivayetler, bu mescidlerin diğerlerinden daha faziletli olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bâri**, III/63.

³⁰¹ Mescid-i Nebevî'nin fazileti hakkında sahih rivayetlerin yanı sıra zayıf ve mevzu rivayetler de bulunmaktadır. Bu nedenle rivayetlere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Medine ve Mescid-i Nebevî'nin fazileti ilgili hadislerin detaylı tenkit ve tahlilleri için bkz. Rıfâ'î, Salih İbn Hamid, **el-Ehâdîsu'l-Vâride fi Fezâilü'l-Medine (Basılmış Doktora Tezi)**, Medine: Dâru'l-Hudayrî, 1993; Molla Hâtûr, Halil İbrahim, **Fezâilü'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs – Cidde: Dâru'l-Kible – Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1993.

hemen herkesin kendisini evinde misafir etmek için devesinin yularını çekmesi üzerine; “Onu (devemi) yoluna bırakın, muhakkak ki onun (duracağı yer) emrolunmuştur”³⁰² diyerek, isteklerini geri çevirmiştir. Devesi de Allah’ın (c.c) kendisine emrettiği gibi, Mescid-i Nebevî’nin yapılacağı yere çökmüştür. Bu durum Mescid-i Rasulullah’ın yerinin bizzat Allah (c.c) tarafından tayin edildiğinin delilidir.³⁰³

Hiz. Peygamber’in (s.a.v) kucağında kerpiç taşıyarak yapımına iştirak ettiği bu Mescid, Allah’ın (c.c) “İlk günden temeli takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescid”³⁰⁴ buyruğunda işaret ettiği gibi, takva üzerine tesis edilmiştir. Ayet-i kerimedeki “mescid” kelimesiyle Kubâ Mescidi’nin ifade edildiği şekilde rivayetler³⁰⁵ bulunsa da; kastedilenin Mescid-i Nebevî olduğunu dile getirilen rivayetler,³⁰⁶ hadis kabul kriterlerine göre daha kuvvetli görülmektedir.³⁰⁷ Bununla birlikte rivayetler arası herhangi bir tearuz varsayımına gitmeden, her iki mescidin de takva üzere bina edildiği söylenebilir. Zira Rasulullah (s.a.v), kendi Mescid’inde olduğu gibi Kuba Mescidi’nin yapımına da bizzat katılmıştır.

Mescid-i Nebevî’nin başka bir fazileti de, kendisine ibadet maksatlı yolculuk yapılan mescidler içerisinde yer almasıdır. Hiz. Peygamber’in (s.a.v): “(İbadet için) şu üç mescidden başkasına yolculuk yapılmaz. Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve benim bu Mescid’im”³⁰⁸ hadisiyle, bu üç mescide seyahat etmeye teşvik edişi, hiç şüphesiz onların faziletine delalet etmektedir. Aynı şekilde Mescid-i Nebevî’de kılınan namazların efdaliyetine dair Rasulullah’dan (s.a.v) “Benim şu Mescid’imde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram dışında, diğer mescidlerde kılınan bin namazdan (sevap yönüyle) daha hayırlıdır”³⁰⁹ şeklinde, tevatür seviyesinde³¹⁰ rivayetler bulunmaktadır.

³⁰² Sa’id İbn Mansûr, **Sünen**, II/400, (no: 2978).

³⁰³ Fâyidî, **a.g.e.**, s. 215.

³⁰⁴ Tevbe 9/108.

³⁰⁵ Bkz. Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, XIII/158, (382); Taberî, Muhammed İbn Cerir, **Câmiu’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’an**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000, XIV/478-479.

³⁰⁶ Bkz. Müslim, Hac, 96; Tirmizî, Tesîri’l-Kur’ân, 10; Nesâî, Mesâcid, 8; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XVII/99, (no: 11046); İbn Hibbân, IV/482, (no: 1604).

³⁰⁷ Bkz. Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed İbn Muhammed, **Şerhu Müşkili’l-Âsâr**, thk. Şuayb Arnavud, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1994, XII/169-171.

³⁰⁸ Buhârî, Fadlu’s-Salâti fi Mescidi Mekke ve’l-Medine, 1; Müslim, Hac, 95; Ebû Dâvud, Menâsık, 96; Nesâî, Mesâcid, 10; İbn Mâce, İkâmetü’s-Salâ ve’s-Sünenü Fiha, 196.

³⁰⁹ Buhârî, Fadlu’s-Salâti fi Mescidi Mekke ve’l-Medine, 1; Müslim, Hac, 94; Tirmizî, Salât, 243; Mâlik, Kible, 5; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, III/158, (no: 1605); Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Evsat**, II/164, (no: 1588).

Peygamberlerin inşa ettiği mescidlerin sonuncusu olan Mescid-i Nebevî'nin³¹¹ belli bir kısmının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu Rasulullah (s.a.v) tarafından haber verilmiş hatta sınırları dahi belirlenmiştir. Hadislerde yer aldığına göre,³¹² Minber-i Şerif ile Peygamberimiz'in (s.a.v) evi (Hz. Aişe'nin hücresi) arasındaki yaklaşık 330 m²'lik alan, yeryüzündeki cennetten bir parça olarak sabit naslarla vasıflandırılan tek yerdir.

Ancak cennet bahçesinden ne kastedildiği hususunda İslam alimleri ihtilaf etmişlerdir. Kimilerine göre burada bir benzetme söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde sahabilerin, bu alan içerisindeki ilim ve zikir halkalarına mülazemeti vesilesiyle buldukları mutluluk ve saâdetin, cennetteki huzur ve sükunete benzetildiği söylenmektedir.³¹³ Kimi alimler ise mecazi manaya yönelerek, Allah'a (c.c) itaat ve ibadetin kişiyi cennete ulaştıracağı hakikatinden hareketle, bu alan içerisinde yapılacak ibadetlerin, cennete girmeye vesile olacağına vurgu yapmışlardır. "Cennet kılıçların gölgesi altındadır"³¹⁴ hadisinde cihadın öneminin belirtildiği gibi burada da kastedilenin cennetten bir parça değil, cennete ulaşmanın yolunu göstermek olduğunu dile getirmişlerdir.³¹⁵ Bununla birlikte cennet bahçesiyle, cennetten bir parça kastedildiğini söyleyen alimler de bulunmaktadır. Bu görüşteki alimlerin bazısı, zikredilen alanın şu anda cennette olduğunu kabul ederken, bazıları da kıyamet günü bu alanın cennette bir bahçe haline geleceğini savunmaktadır.³¹⁶

Mescid-i Nebevî'nin faziletine dair aktardığımız rivayetler sadece zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Bu Mescid'de şer'î ilimleri tahsil etmenin veya bir başkasına öğretmenin, Allah yolunda cihad eden mücahidin sevabına,³¹⁷ sadece namaz

³¹⁰ Konuyla ilgili on üç sahabiden birçok farklı senedle rivayet bulunmaktadır. Bkz. Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed Cafer İbn İdris, **Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir**, thk. Şeref Hicâzî, Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, ty., s. 78.

³¹¹ Bkz. Müslim, Hac, 94.

³¹² Bkz. Buhârî, Fadlu's-Salâti fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, 5; Müslim, Hac, 92; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Mesâcid, 7; Muvattâ, Cuma, 74.

³¹³ Bkz. Tirmizî, Da'avât, 83; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XIX/498, (no: 12523).

³¹⁴ Buhârî, Cihad ve Siyer, 22; Müslim, Cihad ve Siyer, 6; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXIV/460, (no: 19114).

³¹⁵ Bkz. Molla Hâtır, **a.g.e**, II/269.

³¹⁶ Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XI/475.

³¹⁷ Bkz. İbn Mâce, İman ve Fezâilu's-Sahâbeti ve'l-İlm, 17; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XV/245, (no: 9419); İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, II/148, (no: 7517); Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân**, III/222, (no: 1575).

maksadıyla buraya gelip namaz kılmanın ise bir hac sevabına eşdeğer sayıldığı;³¹⁸ kesintiye uğramadan idrak edilecek kırk vakit namazın cehennemden kurtulmaya vesile olduğu³¹⁹ ve yanında yalan yere yemin etmenin büyük günah sayıldığı Minber-i Şerîf'in,³²⁰ Kevser Havuzu üzerinde durduğu³²¹ gibi daha birçok rivayet bulunmaktadır.

1.7. MEDİNE VE MESCİD-İ NEBEVÎ TARİHİ HAKKINDA KALEME ALINMIŞ TEMEL ESERLER

H. Muhammed'in (s.a.v) hicretinden sonra Mescid-i Nebevî merkezli mimari gelişime uğrayan Medine'nin kadim tarihi hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla H. II. asrın sonlarından itibaren Ebû Sâbit el-A'rec (ö. 197/812) ve İbn Zebâle (ö. 199/814) gibi isimlerin başlattığı, Medine ile alakalı muhtelif konuların yer aldığı çalışmaların sayısı, H. XII. asırda otuzu aşmıştır. Ortalama her otuz-kırk yılda yeni bir çalışmanın gerçekleştirildiğini söyleyebileceğimiz bu süreci kendi içerisinde ilk, orta ve son dönem şeklinde gruplandırabiliriz.

İlk dönem olarak kabul ettiğimiz, Ebû Sâbit el-A'rec (ö. 197/812) ve Muhammed el-Muhlisî'nin (ö. 391/1001) yaşadığı (H. II. ve IV.) yüzyıllar arası kapsayan zaman diliminde yazılmış eserlerin birkaçı hariç hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Daha sonraki dönemlerde telif edilen kitaplardaki atıflar ve bazı tabakat alimlerinin, ilk dönem müelliflerinin biyografilerinde verdiği bilgiler sayesinde, bu tasnifatın varlığından haberdar olunmaktadır. Bu döneme ait günümüze ulaşan eserlerin ise sadece belli bölümlerinin muhafaza edilebildiği ve bazı kısımlarının kaybolmuş olduğu, üzümlere ifade edilmesi gereken hususlar arasındadır.

Orta dönem olarak nitelendirdiğimiz,³²² Rezîn el-Abderî (ö. 535/1140) ve Semhûdî'nin (ö. 911/1506) yaşadığı (H. VI. ve X.) asırlar arasında telif edilen kitapların

³¹⁸ Bkz. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail, **et-Târîhu'l-Kebîr**, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân, Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ty., VIII/378, (3389); Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân**, VI/69, (no: 3893).

³¹⁹ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XX/40, (no: 12583); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, V/325, (no: 5444).

³²⁰ Bkz. İbn Mâce, Ahkâm, 9; Muvattâ, Egdiye, 17; Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Liân, 3.

³²¹ Bkz. Buhârî, Fadlu's-Salâti fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, 5; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XV/78, (no: 9153).

³²² Hicrî II. yüzyılda başlayıp H. IV. yüzyılın sonralına kadar devam eden Medine konulu çalışmalar, H. V. asırda sekteye uğramıştır. Bu duraksamanın ardından H. VI. asırdan itibaren günümüze kadar

en büyük özelliği ise kendilerinden önce kaleme alınmış ve günümüze ulaşmamış eserlerin muhtevasını aktarmak olmuştur. Bunlara ilaveten müelliflerin yaşadıkları dönemlerde Medine'ye ait detaylı bilgilere de yer verilmiştir.

Abdullah el-Ayyâşî (ö. 1090/1679) (H. XI. asır) ve sonrasında kaleme alınmış olan son dönem eserlerinin geneli ise önceki dönemlere ait kitaplardan nakillerin yanı sıra Medine'ye yapılan ziyaretlerde karşılaşılan manzaraların birebir tasviri şeklinde olmuştur. 1950 yılından itibaren Medine'nin mimari yapısında yaşanan büyük değişiklikler nedeniyle son yarım asırdır yapılan çalışmaların ise orta ve son dönem eserlerindeki verilerin birbirine mukayesesi sonucunda, tarihi yapıların yerinin çağımız Medine'sinde tespitine yoğunlaştığı fark edilmektedir.

Yaptığımız araştırmalar sonucu, gerek günümüze ulaşmış gerekse ulaşmamış, bir kısmı matbu, bir kısmı ise halen el yazma olan, Medine ile alakalı H. II. asırdan günümüze kadar telif edilmiş 150 kadar eser tespit edilmiştir. Çalışmamızda, bu eserler içerisinden kaynak niteliği taşıyan birkaçı hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz.

1.7.1. Ahbâru'l-Medine – İbn Zebâle (ö. 199/814)

İbn Zebâle ismiyle meşhur olmuş Muhammed İbn Hasan İbn Zebâle el-Kureşî el-Medenî (ö. 199/814), H. II. asırda yaşamış ve Medine tarihiyle ilgili bilinen ilk eseri kaleme almış büyük bir tarihçidir. Medine'deki birçok önemli isimle bir araya gelmiştir. İçerisinde İmam Malik gibi isimlerin de bulunduğu yetmişden fazla hocasının olduğu bilinmektedir.³²³

Tarih boyunca Medine ile ilgili kaleme alınan eserlerde, mutlaka İbn-i Zebâle'den nakiller bulunmaktadır. Her ne kadar kendisi, hadis rivayetinde eleştirilse de,³²⁴ Medine ile ilgili rivayetleri önemli görülüp, siyer ve tarih kitaplarında yer almıştır.

kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Hicrî V. yüzyılda telif edilmiş herhangi bir esere rastlayamayışımız bizleri, ilk dönem ile orta dönem arasında bir asırlık kopukluğun olduğu düşüncesine sevk etmiştir.

³²³ Bkz. Mizzî, Cemaleddin Yusuf İbn Abdurrahman, **Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl**, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980, XXV/60.

³²⁴ Bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed et-Türkmânî, **Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, III/514.

Günümüzde İbn Zebâle'ye atfedilen *Ahbâru'l-Medine* isimli eser, aslı kaybolmuş kültürel bir mirasın ihya edilmesi için gerçekleştirilen bir çabanın ürünüdür. İlk önce Alman müsteşrik Westenfeld tarafından *Târîhu'l-Medine li İbn Zebâle* adıyla bir çalışma yapılarak sadece Semhûdî'nin *Vefâu'l-Vefâ* isimli eserindeki İbn Zebâle rivayetleri bir araya getirilmiştir.³²⁵ Daha sonra Kral Abdülaziz Üniversitesi'nde Salah Abdülaziz İbn Selâme tarafından takdim edilen yüksek lisans tezinde, İbn Zebâle'ye ait Medine ile ilgili rivayetler birçok farklı kaynaktan toplanarak değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, Medine-i Münevvere Araştırmaları Merkezi'nce ilgi görüp bastırılarak, günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur.

Alanında ilk olup, kendisinden sonra gelen müelliflere ilham kaynağı olan bu eserden yapılan nakillere bakıldığında; İbn Zebâle'ye ait mefkud kitabın, Medine'nin isimleri, Harem sınırları, İslam öncesi ve sonrası sakinleri, Mescid-i Nebevî'nin imarı ve içerisindeki önemli mekânlar, Bakî' Mezarlığı ve Medine'nin su kuyuları gibi muhtelif konuları içerdiği anlaşılmaktadır.

1.7.2. Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere – İbn Şebbe (ö. 262/876)

Basra'da dünyaya gelen Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî (ö. 262/876) Benî Nümeyr kabilesinin azatlı kölesidir. Muhammed İbn Cafer Gunder (ö. 193/809), Yahyâ İbn Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ma'mer İbn Müsennâ (ö. 209/824) ve Asmaî (ö. 216/831) gibi alimlerden ders almıştır. Biyografisinin yer aldığı cerh ve ta'dil kitaplarında, hadis ilmine vakıf ve rivayetlerinin güvenilir olduğu vurgulanmaktadır.³²⁶ Hatîb el-Bağdâdî'nin rivayet ettiğine göre "Halku'l-Kur'an" fitnesinde, Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu dile getirmesi üzerine yazdığı birçok kitabı, halifenin adamları tarafından parçalanmıştır.³²⁷ Bu sebeple olsa ki kendisine nispet edilen birçok eser olmasına rağmen bunlardan sadece bazıları günümüze ulaşmıştır.

Üç kısımdan oluşan *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere* isimli kitabı, ilk dönemlerde şehir tarihçiliği alanında kaleme alınmış ve günümüze ulaşmış nadir eserlerdendir. Müellif kitabındaki rivayetleri muhaddislerin usulü ile aktarmakta, genel olarak

³²⁵ İbn Zebâle, **a.g.e.**, s. 6.

³²⁶ Bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed et-Türkmânî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985, XII/369.

³²⁷ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, XIII/45.

senedlerini zikretmekte ya da olayı yaşayan kişilerden bizzat nakilde bulunmaktadır. Kitabının ilk kısmında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'deki hayatı, hicret yurdunun mescidleri, mahalleleri, kabileleri, çarşıları, kabirleri, dağları ve su kuyularından bahsetmektedir. İkinci kısımda, Hz. Ömer'in hayatı ve o döneme ait olayları ele alırken, üçüncü kısımda ise Hz. Osman'ın hayatını işlemiştir. Bu bölümde, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olaylarla ilgili belki de başka herhangi bir kaynaktan bulunmayan rivayetlere detaylı bir şekilde yer vermiştir.

İbn Mâce (ö. 273/887), İbn Ebî Dâvud (ö. 316/929) ve İbn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894) gibi alimlerin kendisinden rivayette bulunduğu³²⁸ İbn Şebbe'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* kitabı, uzun süre meçhul kalmıştır. Öyle ki İbn Zebâle'nin kitabında olduğu gibi bu kitap da müteahhir tarihçilerin yaptığı nakiller vasıtasıyla bilinir hale gelmiştir. Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-İ'lân*'ında belirttiği,³²⁹ İbn Hacer'in (ö. 852/1449), Metarî'nin (ö. 741/1341) nüshasından, ondan ise İbn Fehd el-Haşimî'nin (ö. 885/1480) nesh ettiği el yazma, Ahmed Haşim Mücahid'in yardımlarıyla Mektebetü Mazhari'l-Fârûkî'de keşfedilip, Fehim Muhammed Şeltût tarafından tahkik edilerek günümüze kazandırılmıştır.

Kanaatimizce bu el yazmada, kitabın yarısından fazlası bulunmamaktadır. Zira kitapta Muhacir ve Ensar kabilelerinin Medine'de yerleştiği bölgelerin karış karış ifade edildiği, sahabilerden kimin kim ile komşu olduğu, evinin kapısının hangi yöne veya hangi sokağa açıldığı hakkında verilen detaylı bilgilerin yanında, Mescid-i Nebevî'nin inşasından hiç bahsedilmemesi şaşırtıcıdır. Aynı şekilde Raşid Halifler'den sadece iki tanesinin döneminin ele alınıp diğer ikisine hiç değinilmemesi, hatta Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı hakkında da kayda değer malumatların verilmemesi bizi bu şekilde düşünmeye sevk etmiştir. Ayrıca Semhûdî'nin "İbn Şebbe'nin kitabı eksiksiz olarak ulaşılmış olsaydı, Mescid-i Nebevî hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olurum"³³⁰ demesi, görüşümüzü desteklemektedir. Ancak bu durum kitabın alanındaki en önemli kaynaklardan biri olma özelliğini değiştirmemektedir.

³²⁸ Bkz. Mizzî, a.g.e, XXI/389.

³²⁹ Bkz. Sehâvî, *el-İ'lân bi't-Tevbîh li men Zemme't-Târîh* s. 260.

³³⁰ Semhûdî, a.g.e, I/270.

1.7.3. ed-Dürretü's-Semîne – İbn Neccâr (ö. 643/1245)

İbn Neccâr adıyla meşhur Muhibbuddin Ebû Abdullah Muhammed İbn Ebi'l-Fadl, (ö. 643/1245) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlimle meşguliyetiyle bilinen bir ailede yetişmiş olan İbn Neccâr, küçük yaşta hadis ilmine merak salmış ve birçok hadis ezberlemiştir. İslami ilimlerdeki derinliğine işaret eden birçok kitabı bulunan müellifin biyografisinin verildiği kitaplarda, ona ait yirmi üç eserin ismi geçmektedir.³³¹

Müellifin, kitabın mukaddimesinde de belirttiği gibi, Medine'yi ziyaret ettiğinde Medine ehli, kendisinden, bu şehrin fazileti ve tarihi ile ilgili bildiklerini dinlemek istemiş, ardından da bu rivayetleri kaleme almasını talep etmiştir. Her ne kadar İbn Neccâr, kitapları yanında olmadığı için bu talebi geri çevirse de, ısrarlar karşısında *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere* diye bilinen *ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medine* isimli eserini kaleme almak zorunda kalmıştır.³³²

Kitap, on sekiz bölümden oluşmaktadır. Medine'nin isimleri, ilk olarak kimlerin iskan ettiği, nasıl İslamlaştığı, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicreti, Medine'nin fazileti, sınırları, coğrafi yapısı, önemli mekânları, sahabe ve tâbiînden kimlerin Medine'de vefat ettiği gibi konular işlenmektedir. Kitabın hemen her kısmında, konuyla ilgili zikredilmesi uygun olan ayet ve hadislere yer verilmiştir.

İbn Neccâr'ın hadis/rivayet ilmine önem veren biri olmasının yanı sıra kitabında senedsiz rivayetlerin yer aldığı da görülmektedir. Zikrettiği rivayetlerin geneli, sahih olmakla beraber birçok hadis musannefâtında olduğu gibi hasen, zayıf, nadiren de olsa mevzu rivayetlerden oluşmaktadır. Bu haliyle bile kitap, Medine tarihi ve fazileti hakkında telif edilmiş en güzel eserler arasındadır.

Birçok baskısı bulunan kitabın, Abdürrezzak el-Mehdî'nin tahkikiyle Medine Dâru'z-Zaman tarafından yayınlanmış tenkitli bir neşri bulunmaktadır.

³³¹ Bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed et-Türkmânî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, IV/148.

³³² Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 23.

1.7.4. et-Ta‘rîf – Muhammed el-Metarî (ö. 741/1341)

Muhammed İbn Ahmed İbn Halef İbn İsa el-Metarî (ö. 741/1341), fıkıh, hadis, siyer ve tarih gibi birçok ilim alanında uzman birisidir. Hafız ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) ve Muhammed el-Kastallânî (ö. 686/1287) gibi alimlerden eğitim alarak, Haremeyn’de hadis dersleri vermiştir. Medine’de kadılık ve imam-hatiplik görevi icra eden Metarî, aynı zamanda Mescid-i Nebevî’nin baş müezzinidir.³³³

Metarî’nin, tam adı *et-Ta‘rîf bimâ Ânestu’l-Hicre min Me‘âlimi Dâri’l-Hicre* olan kitabında, Medine’deki birçok önemli mekân hakkında bilgi yer almaktadır. Öncelikle Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara’nın fazileti hakkındaki rivayetler zikredilmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v) kabrinin ziyaretiyle ilgili bir bölüm açılmış, başta Minber-i Şerîf olmak üzere Cennet Bahçesi içerisindeki meşhur sütunlar hakkında bilgi verilmiştir. Rasulullah (s.a.v) dönemi sonrası Mescid içerisinde gerçekleştirilen hemen hemen bütün yeniliklerin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından ihdas edildiği, tek tek ele alınarak işlenmiştir.

Daha sonra Bakî‘ Mezarlığı’nın fazileti ile orada sahabe ve Ehl-i Beyt’ten kimlerin medfun olduğu zikredilmiştir. Uhud Dağı, Medine’deki diğer mescidler, Hz. Peygamber’in (s.a.v) namazgah olarak kullandığı yerler, su içtiği kuyular, üzerinde yürüdüğü vadiler, bizzat kendisinin iştirakiyle açılan hendek ve en önemlisi Harem sınırlarının nereden nereye olduğu hakkında kıymetli bilgiler verilmektedir.

Kitap, Muhammed İbn Abdulmuhsin el-Hayyal tarafından tahkik edilerek, 1982 yılında Medine’deki el-Mektebetü’l-İlmiyye aracılığıyla basılmıştır. Ancak bu baskı incelendiğinde kitabın ilmi bir neşre ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

1.7.5. el-Megânimü’l-Mutâbe fi Me‘âlimi Tâbe – Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)

Kitabın yazarı Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Kazvin’de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Kur’an’ı ezberleyerek farklı ilim dallarında birçok hocadan eğitim almış ve çeşitli medreselerde uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Alimlerin yanı sıra devlet adamları katında da büyük itibar gören Fîrûzâbâdî,

³³³ Bkz. Hâşimî, Ebu’l-Fadl Takiyuddin Muhammed İbn Muhammed, **Lahzu’l-Elhâz bi Zeyli Tabakâti’l-Huffâz**, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, s. 75; Zirikî, Ebû Gays Hayrüddin İbn Mahmûd İbn Muhammed ed-Dimeşkî, **el-A‘lâm**, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002, V/325.

Arap lügatinin en önemli sözlükleri içerisinde yer alan *Kâmûsu'l-Muhît* isimli kitap gibi ardında birçok eser bırakmıştır.³³⁴

Fîrûzâbâdî, iyi bir muhakkik olmasından ziyade toplayıcı/derleyici bir yazardır. Kitabın mukaddimesinde de yer aldığı gibi, H. 782 yılında Medine'yi ziyaret etmiş, önemli mekânlarını incelemiş ve bu yerler hakkında kapsamlı bir telifin olmadığı düşüncesiyle kitabını kaleme almıştır.³³⁵ Eserinde, kendisinden önce yaşamış İbn Zebâle, İbn Neccâr, Metarî gibi alimlerin kitaplarından istifade ederek, birçok farklı rivayeti bir araya getirmiştir. Ancak Semhûdî'nin de ifade ettiği gibi,³³⁶ kitabını Medine'de bulunmadığı bir dönemde yazmış olması nedeniyle bazı hatalar yapmış ve bundan dolayı eleştirilmiştir.

Altı bölümden oluşan çalışmada müellif, Medine'yi ziyaret etmenin fazileti ve ziyaret adabı, bu mukaddes beldenin tarihi, isimleri, sakinleri ve fazileti hakkındaki rivayetler ile Medine'nin önemli mekânları ve orada karşılaştığı kişilerin biyografilerine yer vermiştir. Mescid-i Nebevî, Bakî' Mezarlığı, sahabe evleri, Kubâ Mescidi gibi önemli mekânlar hakkında bilgi veren Feyzûzâbâdî, yaptığı nakilleri tahlil etmek yerine sadece aktarmakla yetinmiştir. Özellikle birtakım yer isimleri başta olmak üzere bazı hatalar yaptığı gözlenmektedir.

Eserin, Hamed el-Câsir'in sadece beşinci bölümüne yaptığı tahkik ve tetkikiyle Riyad Dâru'l-Yemâme tarafından kısmi bir neşri bulunmaktadır.

1.7.6. Vefâu'l-Vefâ – Semhûdî (ö. 911/1506)

Mısır'ın Semhûd şehrinde dünyaya gelen Ebu'l-Hasan Nureddin Ali İbn Abdullah İbn Ahmed es-Semhûdî (ö. 911/1506), birçok alim gibi küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiştir. Kadı olan babasının yanında başlayan ilim tahsiline, Sâlih İbn Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464) ve Yahyâ İbn Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467) başta olmak üzere çeşitli alimlerle devam etmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh, ferâiz, mantık, Arap dili ve edebiyatı, kelim ve usul dersleri alıp kendisini yetiştiren Semhûdî, 873/1469 yılında

³³⁴ Bkz. İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımeşkî, *Tabakâtu's-Safi'iyye*, thk. el-Hafız Abdül'alîm Hân, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987, IV/63.

³³⁵ Bkz. Fîrûzâbâdî, Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed, *el-Megânimü'l-Mutâbe fi Me'âlimi Tâbe*, thk. Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemâme, ty., s. 8.

³³⁶ Bkz. Semhûdî, *a.g.e.*, III/23.

Medine'ye gelerek oraya yerleşmiştir. Buradaki ikameti süresince Medine ve Mescid-i Nebevî hakkındaki yazılı ve sözlü rivayetleri bir araya getirerek, kültür mirasımıza eserleriyle katkı sunmuştur.³³⁷

Eserleri içerisinde en meşhuru *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa* isimli kitabıdır. Müellifinin müteahhir dönemi alimlerinden olması ve kendisinden önce konuyla ilgili kaleme alınmış çalışmalardan yararlanması nedeniyle, Medine hakkındaki eserler içerisinde en kapsamlısı olan bu kitapta; Medine'nin tarihi, tabii-kültürel ve coğrafi özellikleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bilinen hadis ve siyer musannefâtının yanı sıra günümüze ulaşmamış veya halen mahtuta olarak bekleyen birçok eserden istifade edilerek hazırlanmıştır. Hamed el-Câsir, Semhûdî'nin 100'den fazla kaynaktan istifade ettiğini söylemekte ve bunların belli bir kısmını zikretmektedir.³³⁸

Mukaddime ve sekiz bölümden oluşan kitapta; Medine'nin isimleri, fazileti ve Rasulullah'ın (s.a.v) Medine ile ilgili sözleri, Medine'nin kuruluşu ve buraya yerleşen kavimlerden bahsedilmektedir. Mescid-i Nebevî ile birlikte Hücre-i Saâdet ve Ravza-i Mutahhara ele alınarak, Mescid-i Nebevî'nin inşasına bağlı olarak Medine şehir planındaki değişim anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaz kıldığı evler, Mescid-i Nebevî dışındaki diğer mescidler, Bakî' Mezarlığı ve buraya defnedilen sahabe ve alimlerin kabirleri ile Medine'nin su kuyuları, vadileri, dağları, meşhur bahçe ve çiftlikleri gibi önemli mekânlara da yer verilmiştir. Kitabın son bölümünde ise Rasulullah'ın (s.a.v) kabrini ziyaret etmenin önemi ve adabı, hadisler ve selef-i salihîn döneminin uygulamalarından örneklerle anlatılmıştır.

Eserin daha önce hangi el yazmalardan istifade edildiği bilinmeyen, içerisinde birçok eksik ve hatanın olduğu birkaç baskısı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Kasım es-Sâmerrâî tarafından, İstanbul Râgıp Paşa, Selim Ağa, I. Mahmud ve II. Mahmud Kütüphaneleri, Mekke-i Şerîf Haremi El Yazmaları ve Medine Kral Abdülaziz ve Riyad Kral Fahd Kütüphaneleri'nden temin edilen muhtelif el yazmalardan, tenkitli bir neşri gerçekleştirilmiştir.

³³⁷ Bkz. Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Semhûdî", **DİA**, c. XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 489.

³³⁸ Bkz. Câsir, Hamed, **Resâilun fi Târîhi'l-Medîne**, Riyad: Dâru'l-Yemâne, ty., s. 40.

Bu bölümde; Medine'nin İslam öncesi ve sonrası sosyal, iktisadi, siyasi, dini ve kültürel yapısı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, Mescid-i Nebevî'nin tarih boyunca geçirmiş olduğu mimari değişim, belirli dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca Medine ve Mescid-i Nebevî'nin fazileti ile konumuza kaynak teşkil eden bazı eserlerin muhtevası kısaca arz edilmiştir. Çalışmamızda incelenecek rivayetlerin, okuyucunun zihninde daha iyi tasavvur etmesi için gerekli olan bu bilgilerin ardından, Mescid-i Nebevî ve çevresindeki önemli mekânların yerini tespit eden nakillerin değerlendirilmesine geçilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM: MESCİD-İ NEBEVÎ VE ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ MEKÂNLARI BELİRLEYEN RİVAYETLERİN TESPİT VE TAHLİLİ

İslam dini Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi şeriat ahkâmının temelleri üzerine tesis edilse de, diğer dinlerde olduğu gibi, toplum içerisindeki canlılığını semboller veya önemli bir vasfa sahip olduğuna inanılan yapılar vasıtasıyla korumaktadır. Kimi zaman dini sembollerin insanlarda yaratacağı etkinin sınırları, tahminlerin ötesine geçebilmektedir. Zira kelimelerin ifade etmekte zorlandığı derûnî duyguların, simgesel mesajlar aracılığı ile ayan beyan ortaya konulabildiği reddedilemez bir gerçektir.

Bu gerçeğin fark edilmesiyle birlikte İslam toplumunun neredeyse tamamının mekânı ve mekânîti hakkında hem fikir oldukları bazı önemli yerlerle ilgili, akıllarda kuşku oluşturan girişimler baş göstermiştir. Öyle ki Şii bazı müelliflerin, hadis ve siyer kaynaklarındaki birtakım rivayetleri bağlamından kopartarak yorumlayıp, Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinin Hz. Aişe'nin evinde bulunmadığını iddia ettikleri görülmektedir.³³⁹

Aynı şekilde bilimsel verilere dayandırıldığı izlenimi verilen söylemlerle, belli bir kitlenin ilgisini çeken ve Kâbe'nin Mekke yerine Ürdün Petra'da olduğunu savunan hipotezler de ortaya atılmıştır. Dan Gibson isimli Batılı bir araştırmacının³⁴⁰ başını çektiği bu fikrin savunucularının kanaatimizce elindeki en güçlü argüman, Mekke'de yapılan herhangi bir kazıda hiçbir arkeolojik kalıntıya rastlanılmadığı iddiasıdır. Meselenin en üzücü yanı ise Leys Salih eş-Şeybân gibi reformist olduğu söylenen Suudi araştırmacıların söz konusu iddiaları destekleyen makaleler kaleme almaları³⁴¹ ve bunların Türkçe'ye tercüme edilerek³⁴² İslam'ın tartışmasız doğrularının sorgulanır hale getirilmesidir.

Bu bağlamda, Müslümanlar nezdinde kutsal sayılan birçok mekânı kendi idaresinde bulunduran Suudi Devleti'nin, Rasulullah (s.a.v) ve sahabilerine ait, İslam'ın

³³⁹ Konuyla ilgili "Hz. Aişe'nin Evi" başlığı altında detaylı bilgi verilmektedir.

³⁴⁰ Kur'an Coğrafyası (Quranic Geography) ve Erken Dönem Kibleleri (Early Islamic Qiblas) gibi çalışmaları olan 1956 doğumlu, Kanada'da yaşayan Gibson, Kutsal Şehir (The Sacred City) isimli belgeseliyle dikkatleri üzerine çekmiştir.

³⁴¹ Where was Mohammed? (Muhammed Nerede?), <http://www.free-minds.org/where-was-mohammed#main-content> (16.05.2019)

³⁴² Muhammed Nerdeydi?, <https://19.org/tr/muhammed-nerdeydi/> (16.05.2019).

sembolleri haline gelmiş eserleri izale etmesi, İslam dinine vurulan büyük bir darbe olarak değerlendirilebilir. Zira gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ortaya çıkan arkeolojik kalıntılara atık muamelesi yapılması, Mekke ve Medine'nin meşhur dağ ve tepelerinin ortadan kaldırılarak, şehirlerin coğrafi yapısının tahrip edilmesinin başka bir tarifi bulunmamaktadır. Hayber'de Yahudilerden kalma kalelerin ve Suudi Devleti'nin kurulduğu Dir'iyye Kasabası'ndaki ilk Suudi Krallarına ait köşk ve sarayların sit alanı ilan edilmesinin yanında; Rasulullah'ın (s.a.v) açtığı hendeğin doldurulması, su içtiği kuyuların kapatılması ve sahabilerine ait meskenlerin yıkılması, ayrıca sorgulanması gereken bir durumdur.

Tarık İbn Ziyad komutasında fethedilen Endülüs'ün bugünkü hali konumuzun en acı örneklerindedir. Şehir merkezlerinden köylerine kadar, sekiz asır boyunca ezan okunan büyük bir coğrafyada, günümüzdeki Müslüman kişi sayısı iki milyon civarında olup, bunların yaklaşık yüzde yetmiş ise göçmendir. Birçok alimin yetiştiği ve Maliki fikhinin merkezlerinden biri haline gelmiş medeniyetten geriye birkaç eser kalmıştır. Eski bir kalıntı gibi görünen bu eserlerin, Müslümanların bir dönem Avrupa coğrafyasında hüküm sürdüğünün en güçlü delili olma gerçeği ise herkes tarafından kabul edilmektedir. Endülüs medeniyetinin asimile edilip, kalıntılarının gayr-i müslim bir topluluk tarafından yok edilmeye çalışılması kısmen anlaşılabilir bir durumdur. Fakat Müslüman olduğunu söyleyen Suudi idaresinin, kendi geçmişini ortadan kaldırma faaliyetlerine dair herhangi bir izahın yapılması mümkün görülmemektedir.

Böyle bir gerçeğin varlığından haberdar olduğu halde, meselenin ehemmiyetinin kavranamaması üzüntü vericidir. Yukarıda zikredilen iddiaların gayesinin, asırlardır tevhidin merkezi konumundaki yerleri, Müslümanların gönlünden sürgün etme çalışmaları olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu hususta başarılı olduğu takdirde Müslümanların bedenlerinin Mekke veya Medine'den sürgün edilmesi son derece kolay hale gelecektir.

Bu sürece zemin hazırlayanların sergiledikleri yanlış davranışlardan bir an önce vazgeçmeleri temenni edilerek, Rasulullah'ın (s.a.v): “Arazi sınırlarını değiştirenlere Allah lanet etsin”³⁴³ hadisinin burada hatırlatılması gerekmektedir. Yan yana iki

³⁴³ Müslim, Edâhî, 8; Nesâî, Dahâyâ, 33

arazinin sınırlarını kasıtlı olarak değiştirerek başka bir kişinin hakkına giren kimsenin tahzir edildiği bu uyarının, MÜslümanların ortak mirası olan yerlerin sınırları bir tarafa bizzat kendisini muhafaza etmeyenler için de geçerli olduğunu düşünmekteyiz.

Bu bölümde zikredilecek nakillerin öneminin ardından, araştırmalar sonucu konuyla ilgili tespit edilen rivayetlerin tertibinde, hadis musannefâtındaki rivayetlerin tasnifinde uygulanan sistem göz önüne alınarak hareket edilmeye çalışılmıştır. Rivayetlerin her biri, kendi başlığı altında – konunun akışına etki etmediği sürece – öncelikle sened bakımından kuvvetli olanlar, daha sonra hadis kabul kriterlerine göre senedinde problem bulunanlar şeklinde serdedilmiştir. Ardından ise herhangi bir senedsel dayanağı olmadığı halde, İslam kaynakları içerisine giren, ilgili kısımdaki konunun aydınlatılmasına yardımcı olacak nitelikteki tarihsel veriler aktarılmıştır. Bu sayede asıl olarak tercih ettiğimiz rivayetler, mütâbaât ve şevâhid kabilinden değerlendirdiğimiz tarih kitaplarındaki kayıtlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca senedli rivayetlerdeki ravilerin kullandıkları, hadisin hangi tahammül yolu ile alındığına delalet eden edâ sigaları verilmeyerek, ravilerin arasının çizgi ile ayrılmasıyla yetinilmiştir. Ancak müdellis bir ravinin “an‘ane” (... عن) ile yaptığı nakillerde olduğu gibi, rivayetin sıhhatine tesir edecek durumlar söz konusu ise tahdîs sigası belirtilmiştir.

Ortaya çıkan nakillerin genel tertibinde Rasulullah’ın (s.a.v) kabri, dolayısıyla Hz. Aişe’nin odası merkez noktası olarak tayin edilmiştir. Daha sonra bu odak noktasından hareketle, onunla ilişkilendirilerek yerleri belirlenen önemli mekânlarla ulaşılmaya çalışılmıştır. Hz. Aişe ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) diğer eşlerinin odalarının ardından ilk olarak Cennet Bahçesi, sonrasında ise bu alan içerisindeki önemli sütunların yerlerini belirleyen rivayetler ele alınmıştır. Yine Kabr-i şeriften hareketle Mescid-i Nebevî’nin ilk sınırları ve bu sınıra tarih boyunca ilave edilen alan içerisinde kaldığı ortaya çıkan sahabe evlerinin yerleriyle ilgili nakiller incelenmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v) su içip abdest aldığı kuyular hakkında bir başlık açılarak bunlardan bazılarının konumu gösteren rivayetler değerlendirilmiştir. Ardından da, cenaze ve bayram namazgâhının yerleriyle ilgili rivayetlerin tahlili ile bu bölüm tamamlanmıştır.

Çalışmamızda, etrafındaki diğer mücavir yapılarla ilişkilendirilerek yeri belirlenen mekânlarla ilgili rivayetlere fazla değinilmemiştir. Zira zikredildiği dönemde

somut bir yer ifade eden bu nakiller, bahsettikleri yapıların zaman içerisinde ortadan kaldırılmasıyla soyut bir yer tarifine dönüşmüştür. Bu nedenle kendimize odak noktası olarak seçtiğimiz Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrine ve buna bağlı tespit edilen Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırlarına olan uzaklıklarına işaret eden senedli veya senedsiz rivayetlerin bulunmadığı yerler hakkında müstakil başlıklar açılmamıştır. Bu mekânların yerleri, eldeki rivayetlerden ziyade, Medine'nin büyük çaplı mimari değişiminin (18. y.y ve 19. y.y 'ın ilk çeyreği) öncesini vassafeden çalışmalar, buna uygun çizilen harita ve resimler ile çekilen fotoğraflar aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Nitekim bu kanaatimizi paylaşan başka araştırmacılar da bulunmaktadır.³⁴⁴

Örneğin Bakî' Mezarlığı'ndaki sahabe kabirlerinin yerleriyle ilgili yapılan ve müstakil bir teze malzeme oluşturabilecek sayıdaki rivayetlerin neredeyse tamamı, günümüzde ayakta olmayan yapılarla ilişkilendirilmektedir. Osman İbn Maz'ûn'un (ö. 2/623-24) kabrinin Muhammed İbn Ali İbn Hanefiyye'nin (ö. 81/700) evinin yanında; Hz. Fatıma'nın kabrinin ise Nübeyh Sokağının karşısında ve Dâr-ı Akîl'in yakınında bulunduğu bahsedilen nakiller gibi birçok rivayet,³⁴⁵ zikrettiğimiz sebeplerden dolayı teze alınmamıştır. Bu kabirlerin yerlerinin aktarılan rivayetlerle belirlenebilmesi mümkün değildir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde çekilen Bakî' Mezarlığına ait resimler ve o dönemlerde çizilen krokiler sayesinde yer tayini yapılan mekânların rivayetlerle tashih edilmesi söz konusu olabilir.

Bakî' Mezarlığı'ndaki kabirlere benzer bir durum, Medine Çarşısı için de geçerlidir. Kaynaklarda Medine Çarşısı'nın sınırları hakkında herhangi bir mesafeden bahsedilmediği gibi etrafının da belirli birtakım alametlerle çizilmediğini söyleyebiliriz. Bazı önemli mekânlarla ilgili muayyen bir yere kıyasla zikredilen ölçülerin, Medine Çarşısı söz konusu olunca üzerinde durulmaması, bizlere bu alanın o dönemde boş bir arazi olduğunu düşündürmektedir. Nitekim buraya gelen bir kişinin, bineğinden inerek eşyalarını bir yere bırakıp çarşının bir ucundan diğer ucuna dolaşsa bile eşyalarını halen görebildiği hakkındaki rivayetler,³⁴⁶ bu düşüncemizi desteklemektedir.

³⁴⁴ Bkz. Hâmid, **a.g.e**, s. 543; Apaydın, Mehmet, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, İstanbul: Kuramer, 2018, s. 224.

³⁴⁵ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/101-105.

³⁴⁶ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/258.

İbn Zebâle'den aktarılan, çarşının genişliğinin; Bayram Namazgâhı (Ğamâme Mescidi) ile Sa'd İbn Ubâde'nin (ö. 14/635) su kuyusunun arasında olduğunu ifade eden nakiller³⁴⁷ dışında, yapılan rivayetlerin hemen hepsi çarşının sınıрыyla değil, içerisindeki yapılarla alakalıdır. Muhtemelen Medine'deki Müslümanların sayısında yaşanan artış nedeniyle bu alanda zamanla evler inşa edilmiştir. Rasulullah'ın (s.a.v) bayram namazı kıldığı yerler hakkındaki rivayetlerde de görüleceği gibi sahabe ve tâbiîne ait zikredilen Medine Çarşısı'ndaki birtakım ev isimleri de buna işaret etmektedir.

Bununla birlikte son dönem Medine tarihçileri, çarşının sınırlarıyla ilgili olarak, güneyde Ğamâme Mescidi'nden başlayıp, kuzeyde Seyyidu'ş-Şühedâ Caddesi üzerindeki Seniyyetü'l-Vedâ' Mescidi'ne kadar uzandığını, doğu sınırının ise Mescid-i Nebevî avlusunun batı duvarından 50 metre kadar içeride olduğunu söylemektedirler.³⁴⁸

Bu bölümdeki rivayetlerin önemi, yapılan nakillerin hangi kriterlere göre seçildiği ve kendi içerisinde gruplandırılırken nelere dikkat edildiğinden kısaca bahsedildikten sonra, söz konusu rivayetlerden, zikredildiği başlık altındaki mekânın yerini belirleyenlerin tahliliyle konuya devam edilecektir.

2.1. RASULULLAH'IN (S.A.V) EŞLERİNE AİT EVLERİN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

İslam toplumunda arzu edilen aile portresinin en güzel örneği, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle birlikte olan yaşantısıdır. O'nun (s.a.v) siretinden bir cüz sayılan ve aile hayatını sürdürdüğü eşlerine ait hücreler, Medine'de kendisine önem atfedilmesi gereken yerler içerisinde yer almaktadır.

Hücre, bir arazi parçasının üzerinde duvarla çevrilmiş belli bir alana denilmektedir. Hücrelerden kastedilen ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri ile birlikte ikamet ettiği evler, yani günümüzdeki odalardır.³⁴⁹ Rasulullah'ın (s.a.v) kendisi ve

³⁴⁷ Bkz. İbn Zebâle, **a.g.e.**, s. 240; Semhûdî, **a.g.e.**, I/165.

³⁴⁸ Bkz. Kister, M. J., "Peygamber'in Pazarı", çev. Abdullah Kahraman, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, cilt: VI, sayı: 2, s. 25-29; Lecker, Michael, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine", çev. M. Mahfuz Söylemez, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/2, cilt: II, sayı: 4, s. 157-172; Fâyidî, **a.g.e.**, s. 252.

³⁴⁹ Abdulğani, Muhammed İlyas, **Buyûtu's-Sahâbe Havle'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerîf**, Medine: Metâbiu'r-Reşîd, 2003, s. 15; Dâvûdî, Safvân, **el-Hucûrâtu's-Şerîfe Sîreten ve Târîhen**, Medine: Vakfu'l-Bereketi'l-Hayrî, 2001, s. 11.

eşlerine tahsis edilen hücreler (evler) günümüzdeki daire odaları veya salonları kadar geniş ve yüksek tavanlı değildir. Bu odaları vasfedenden rivayetlere bakıldığında,³⁵⁰ ortalama bir insan boyu yüksekliğinde, ağaç dallarından yapılmış hasırdan çatısı bulunan ve kapıları siyah kıl keçeden ibaret basit bir görüntüyle karşılaşılmaktadır. Medine tarihçilerinin belirttiğine göre bu odalardan Hz. Aişe, Hz. Hafsâ, Hz. Sevede (ö. 23/644), Hz. Zeynep Bintü Huzeyme (ö. 4/625) ve Hz. Ümmü Seleme'ye (ö. 62/681) ait olanların konumu hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Bu hücrelerin zaman içerisinde teker teker mi yoksa Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında hepsinin birlikte mi yapıldığı hususunda farklı görüşler beyan edilmektedir.³⁵¹ Zehebî'ye göre Mescid'in yapımı esnasında sadece Hz. Sevede için bir oda yaptırılmıştır. Hz. Aişe'nin odası ise hicretin ikinci yılının Şevval ayında inşa edilmiştir.³⁵² Yaygın olan görüş ise Mescid-i Nebevî ile birlikte iki adet odanın inşa edildiği ve ilerleyen yıllar içerisinde Rasulullah'ın (s.a.v) gerçekleştirdiği evlilikler sebebiyle, ihtiyaca binaen diğerlerinin yapıldığı şeklindedir.³⁵³

Allah Rasulü'nün (s.a.v) Mekke'de Hz. Hatice'nin (ö. 620) vefatının ardından Hz. Sevede ve Hz. Aişe ile nikahlandığı bilindiğine göre,³⁵⁴ ikinci görüş daha isabetlidir. Zira bu görüşü destekleyen rivayetler³⁵⁵ ve Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiği süreç göz önüne alındığında, Hz. Aişe'nin evinin de Mescid ile birlikte yapıldığı anlaşılabacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların Mescid-i Nebevî'nin hangi tarafında olduğu hususunda da ihtilaf bulunmaktadır. Bir grup alim, bütün odaların Mescid'in doğu tarafında yer aldığını söylerken; başka bir grup ise Mescid'in güney doğu ve kuzey olmak üzere üç tarafında yer aldığını dile getirmektedir.

³⁵⁰ Bkz. Buhârî, **el-Edebu'l-Müfred**, s. 160 (no: 451); Ebû Dâvud, **el-Merâsîl**, s. 341, (no: 496); Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân**, XIII/235, (no: 10250).

³⁵¹ Bazı rivayetlerde söz konusu hücrelerin tamamının Hârise İbnu'n-Nû'mân'a (r.a) ait olduğu ve Rasulullah'ın (s.a.v) her yeni evliliğinde bir tanesini O'na (s.a.v) verdiği geçmektedir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Ali, **el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa**, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Riyad: Müessesetü's-Sa'îdiyye, ty., I/405.

³⁵² Bkz. Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, **İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid**, thk. Ebu'l-Vefa Mustafa el-Merâgî, Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1996, s. 224.

³⁵³ Bkz. Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 160; Dâvûdî, **a.g.e.**, s. 13.

³⁵⁴ Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, II/265.

³⁵⁵ Bkz. Hâkim, **el-Müstedrek**, IV/5; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XXIII/24; İbn Sa'd, **a.g.e.**, VIII/50.

Ebû İshâk el-Harbî (ö. 285/899), Medine'nin yaşlı alimlerinden İsmail İbn Muhammed İbn İshâk'ın "Hz Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin hücrelerinden ilki, Ömer Havhası denilen küçük kapının yerindeki Hafsâ'nın odasıdır. Sırayla dizilmiş olan bu odaların ikincisi Kabr-i Şer'if'in bulunduğu Aişe'nin hücrelidir. Ondan sonra Cibril Kapısı'nın başlangıcındaki Hz. Fatıma'nın odası, ondan sonra da Ümmü Seleme'nin odası gelmektedir. Hücrelerin en sonuncusu ise Cüveyriye'ye ait olanıdır"³⁵⁶ dediğini nakletmektedir. Bu rivayetin ardından Harbî, Hz. Cüveyriye'nin hücresinin olduğu yerdeki duvarın üzerinde, Süleyman mührüne³⁵⁷ benzeyen mermerden bir motifin, İsmail İbn Muhammed tarafından kendisine gösterildiğini söylemektedir.³⁵⁸ Buradan anlaşıldığı üzere Hicrî ilk asırlardan itibaren, önemli mekânların yerini belirleyen birtakım işaretler konulmakta ve bu yerler Medine ehli tarafından bilinip, başkalarına da öğretilmektedir.

Rivayetin senedine bakılacak olursa;

- Ebû İshâk el-Harbî: Tam adı İbrahim İbn İshâk İbn İbrahim İbn Beşir el-Harbî (ö. 285/899), H. 198 yılında dünyaya gelmiş, Arap lügatı ve hadis alanındaki ilmi ile şöhret bulmuş birisidir. Merv asıllı olan ve küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan el-Harbî, Ebû Ubeyd Kasım İbn Sellâm (ö. 224/838), Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842), Müsedded İbn Müserhed (ö. 228/843), Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) gibi tanınmış muhaddislerden hadis alanında eğitim almıştır. *Ğarîbu'l-Hadis*, *İkrâmu'd-Dayf* ve *el-Menâsik* gibi eserleri bulunan el-Harbî, rical ilmine dair kaynaklarda, hadis hafızı olarak bahsedilen sika bir alimdir.³⁵⁹
- İsmail İbn Muhammed İbn İshâk: el-Harbî'nin detaylı bir şekilde künyesini ve nesebini belirttiği İsmail İbn Muhammed,³⁶⁰ Hâkim'in Müstedrek'i ve

³⁵⁶ Harbî, **a.g.e.**, s. 373.

³⁵⁷ Altı köşeli bir yıldızı içeren ve çeşitli geleneklerde Hz. Süleyman'a atfedilen mühürdür.

³⁵⁸ Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 373.

³⁵⁹ Bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, VI/522; Kıfî, Cemâleddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Yusuf, **İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât**, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982, I/190; Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed et-Türkmânî, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm**, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, VI/703.

³⁶⁰ Ebû Muhammed İsmail İbn Muhammed İbn İshâk İbn Cafer İbn Muhammed İbn Ali İbn Hüseyin İbn Ali İbn Ebî Talib. Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 373.

Beyhakî'nin Sünen'indeki hadis ricalleri arasında yer almaktadır.³⁶¹ İbn Hazm'ın kendisinden bahsederken “muhaddis” ifadesini kullandığı bu ravinin, Kasım İbn Esbağ el-Beyyânî'den (ö. 276/890) hadis aldığı³⁶² ve amcası Ali İbn Cafer es-Sâdık'tan (ö. 210/825) rivayette bulunduğu bilinmektedir.³⁶³ İbn Şâzân'ın (ö. 260/874) kendisinden hadis naklettiği İsmail İbn Muhammed'in vefat tarihi ile ilgili herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Ebû Muhammed el-Akîkî, Hind İbn Ebî Hâle'nin (ö. 36/656) Hilye hadisini³⁶⁴ İsmail İbn Muhammed'den Medine'de H. 263 yılında işittiğini söylediği nakle göre,³⁶⁵ bu ravinin söz konusu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû İshâk el-Harbî'nin hadisçiler tarafından tevsik edilmesi, İsmail İbn Muhammed'in hakkında ise herhangi bir cerhe rastlanılmaması ve İbn Hazm tarafından – ta'dil mertebelerinin en düşüklerinden kabul edilse de – muhaddis olduğunun söylenmesi, bu ravilerin rivayetlerinin kabul edilebilir kimseler olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca el-Akîkî'nin söylediklerinden hareketle Hicrî 198-285 yılları arası yaşayan el-Harbî ile İsmail İbn Muhammed'in aralarında likanın rahatlıkla gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır. Kısacası yukarıdaki haber muttasıl bir senedle rivayeti kabul edilen raviler kanalıyla aktarılmaktadır.

Ancak İsmail İbn Muhammed'in (ö. 263 sonrası) Ömer İbn Abdülaziz'in gözetiminde H. 88 yılında gerçekleşen ve Rasulullah'ın (s.a.v) eşlerinin odaları ile Hz. Fatıma'nın evinin yıkıldığı hadiseyi idrak etmesi tarihsel olarak mümkün değildir. Bu durumda İsmail İbn Muhammed'in rivayette aktardığı bilgileri başka birinden alması gerekmektedir. Yani hadiste zahiri olmayan bir inkıta bulunmaktadır. Bu da klasik hadis usulüne göre rivayetin zayıf addedilmesine sebep olmaktadır.

Her ne kadar senedde zikredilmeyen bazı ravilerin olduğu kabul edilse de İsmail İbn Muhammed'in Hz. Ali'nin soyundan geliyor olması, Rasulullah'ın (s.a.v) eşlerine ait odalar ve onlara mücavir olan Hz. Fatıma'nın evinin yeri hakkında doğru bilgiye sahip olabileceği anlamı taşımaktadır. Zira söz konusu bu yapılar, birinci bölümde de

³⁶¹ Bkz. Hâkim, III/188, (no: 4802); Beyhakî, **es-Sünen**, VII/66, (no: 13285).

³⁶² Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali İbn Ahmed İbn Sa'îd İbn Hazm el-Endelüsî, **Cemherâtu Ensâbi'l-Arab**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 60.

³⁶³ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, XX/353.

³⁶⁴ Beyhakî, **es-Sünen**, VII/66, (no: 13285).

³⁶⁵ Mizzî, **a.g.e**, I/218.

ifade edildiği gibi,³⁶⁶ Alevîler ile Emevîler arasındaki siyasi sürtüşmeler nedeniyle yıkılmıştır. Böyle bir durumda rivayetteki ilgili yerlerle alakalı kendi ecdadından malumat edinmesi kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca İsmail İbn Muhammed'in Medineli oluşu ve yukarıda da geçtiği gibi önemli mekânların Medine ehli tarafından bilinip başkalarına da öğretilmesi, rivayeti takviye edebilecek bir unsur olarak kabul edilmelidir.

Ebû İshâk el-Harbî'nin yaptığı bu rivayeti, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odalarının belirlenmesinde esas kabul edip, alt başlıklardaki sıralamanın da bu nakle göre yapılacağını ifade ederek; hücrelerin yerleriyle ilgili başka bir rivayete değinilecektir.

İbn Sa'd'ın Vâkıdî kanalıyla Ebû Yezîd el-Huzelî'den aktardığına göre; Hz. Aişe'nin hücre ile Nebî Kapısı'na gelen kapı arasında Esmâ Bintü'l-Hüseyin'in evine kadar Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait dokuz tane oda bulunmaktadır.³⁶⁷

Rivayetin senedine bakılacak olursa;

- Vâkıdî: Muhammed İbn Ömer el-Eslemî (ö. 207/823), Medine'de Hicrî 130 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayıp hadis toplamaya önem vermiş, bilhassa megâzî, İslâm tarihi ve tabakatla iştiğal etmiştir. Muhammed İbn Aclân (ö. 148/765), Abdullah İbn Yezîd el-Huzelî (ö. 149/766), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer İbn Râşid (ö. 153/770), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ebû Yûsuf (ö. 182/792) ve Muhammed İbn Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) gibi alimlerden faydalanmıştır. Meçhul râvilerden münker hadisler rivayet ettiği için cerhedilen Vâkıdî hakkında "zayıf",³⁶⁸ "metrûku'l-hadis"³⁶⁹ ve hatta "kezzâb"³⁷⁰ gibi ağır eleştiriler bulunmaktadır.³⁷¹

³⁶⁶ Bkz. s. 51.

³⁶⁷ İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/387.

³⁶⁸ Bkz. İbn Adiy, **a.g.e.**, VII/481.

³⁶⁹ Bkz. Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Künâ ve'l-Esmâ**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1984, I/499; Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed İbn Amr, **ed-Du'afâu'l-Kebîr**, thk. Abdulmu'tî Emin Kaleci, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, IV/107.

³⁷⁰ Bkz. İbn Arrâk, Nureddin Ali İbn Muhammed el-Kenânî, **Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Ahbâri's-Şeni'ati'l-Mevzû'a**, thk. Abdulvahab Abdullatif – Abdullah Muhammed Sıddık el-Ğumârî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979, I/111.

³⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XXVI/181.

- Ebû Yezîd el-Huzelî: Tam adı Abdullah İbn Yezîd İbn Abdullah İbn Kasîr el-Medenî (ö. 149/766)'dir. Tâbiînden nakillerde bulunmaktadır. Abdusselam İbn Hafis el-Medenî, İbn Ebî Fûdeyk ve Ebû Damra Enes İbn İyâz gibi isimlerin ondan hadis dinlediği bilinmektedir.³⁷² İbn Hibbân, babası aracılığı ile Sa'îd İbn Müseyyeb'den rivayetleri olan Ebû Yezîd'i sika olarak değerlendirmektedir.³⁷³

İncelenen bu rivayetin senedinde herhangi bir kopukluğun bulunabilmesi söz konusu değildir. Zira Vâkıdî, İbn Sa'd'ın meşhur hocalarındandır. Yukarıda da belirtildiği gibi Vâkıdî'nin Ebû Yezid el-Huzelî'den rivayette bulunduğu sabittir. Senedde ittisal temin edilse de ravilerin cerh ve ta'dîl süzgecinden geçip geçmediği hususunda problem bulunmaktadır. el-Huzelî her ne kadar makbul bir hadis ravisi olsa da Vâkıdî, klasik hadis kabul kriterlerince, ravide bulunması gereken sıfatlara sahip olmayan mecruh birisidir. Bu nedenle de rivayetin bir ehemmiyeti yoktur ve rivayeti merdud sayılmaktadır.

Ancak bazı ravilerin hadis ilmi ile ihtisaslaştıkları farklı alanlardaki rütbelerinin değişkenlik arzedeceği unutulmamalıdır. Nitekim bir kişi, herhangi bir ilim dalında sarfettiği çabanın karşılığı olarak o alanda uzmanlaşıp söyledikleri hüccet kabul edilirken, hadis naklinde yaptığı rivayetler itibar görmeyebilir.³⁷⁴ Vâkıdî'nin siyer ve meğâzî türü rivayetlerine bakış açısı da bu şekilde olmalıdır. Ayrıca rivayetteki her iki ravinin de Medineli oluşu, özellikle el-Huzelî'nin birçok tâbiînden rivayette bulunması ve vefat tarihi itibarıyla, hücrelerin yıkılmadan önceki halini idrak etme ihtimali, yukarıda bahsedilen mekânlar hakkında bilgi sahibi olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Vâkıdî'nin durumunun özel bir değerlendirmeye tabi tutulması halinde rivayetin makbul sayılabileceği söylenebilir.

Semhûdî, incelemiş olduğumuz İbn Sa'd'ın rivayetindeki "Nebî Kapısı'na gelen kapı" ifadesinden kastedilenin, batı cihetindeki Rahme Kapısı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu ifade, Nebî Kapısı'nın mukabilinde bir kapı manasına gelmektedir.³⁷⁵ Bu

³⁷² Bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/230; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Muhammed er-Râzî, **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952, V/201.

³⁷³ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, **es-Sikât**, Haydarabat: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973, VII/333.

³⁷⁴ Bkz. Abdullatif, **a.g.e.**, s. 92.

³⁷⁵ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/52.

durumda Mescid'in kuzey tarafında da Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait hücreler bulunmaktadır.

Ayrıca, İbn Zebâle'nin Muhammed İbn Hilal'den, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait evlerin, Mescid'in kible (güney), doğu ve kuzey tarafında olduğu³⁷⁶ ve İbn Neccâr'ın siyer alimlerine nispeten bildirdiği: “Hz. Peygamber (s.a.v), eşleri için Mescid'in güneyi, doğusu ve kuzeyi arasına hücreler yaptırmıştır. Mescid'in batı kısmına ise herhangi bir şey inşa ettirmemiştir. Bu hücreler, Mescid-i Nebevî'nin dışarısında, batı bloğu hariç etrafını çevreleyen bir şekilde konumlandırılmıştır”³⁷⁷ şeklindeki nakiller, Semhûdî'nin görüşünü destekler niteliktedir.

Ancak Abdullah İbn Yezid el-Huzelî'den aktarılan rivayette zikredilen Esmâ Bintü'l-Hüseyin'in evinin, Nisâ Kapısı'nın kuzeyindeki başka bir kapının karşısında yer aldığını söyleyen Semhûdî,³⁷⁸ kendi görüşüyle çelişmektedir. Zira İbn Şebbe'nin de belirttiği gibi, daha önceleri Cebele İbn Amr es-Sâ'idî'ye ait olan Esmâ Bintü'l-Hüseyin'in evi, Mescid-i Nebevî'nin doğusunda kalmakta olup, Halid İbn Velid'in evinin yanındadır.³⁷⁹

Bununla birlikte yine Vâkıdî'den bildirildiğine göre o, Malik İbn Ebi'r-Ricâl'e Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait evlerin nerede olduğunu sormuş, Malik de anne ve babasından naklederek; “Bu evlerin tamamı, minberdeki imamın yüzünün istikametine doğru namaza kalktığı vakit, solundadır”³⁸⁰ şeklinde cevap vermiştir. Yani bütün evlerin Mescid'in doğusunda yer aldığını söylemiştir. Her ne kadar Hatîb İbn Cümle³⁸¹ gibi bazı alimler bu nakle itibar etseler de, aynı rivayeti aktaran İbnu'l-Cevzî, haberde zikredilen görüşü uzak bir ihtimal olarak değerlendirmektedir.³⁸²

Vakıdî'nin yaptığı rivayetin senedine bakılacak olursa;

³⁷⁶ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/52.

³⁷⁷ İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 90.

³⁷⁸ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/53.

³⁷⁹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/259.

³⁸⁰ İbn Sa'd, **a.g.e**, VIII/131.

³⁸¹ Cemaleddin Ebû's-Senâ Mahmud İbn Muhammed İbn İbrahim ibn Cümle (ö. 764/1363). Şam'daki Kaymeriyye, Ümmü Salih ve Zahiriyye gibi medreselerde müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda Emevî Camii imam ve hatîbi olan İbn Cümle'nin, *el-Vikâyetü'l-Mevdûha li Şerefi'l-Mustafa* isimli bir de eseri bulunmaktadır. Bkz. Subkî, Tacuddîn Abdülvahhab, **Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî – Abdülvahhab Muhammed el-Hulv, Mısır: Hier, 1993, X/385; Ziriklî, **a.g.e**, VII/183.

³⁸² Bkz. İbnu'l-Cevzî, **el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa**, I/405.

- Malik İbn Ebi'r-Ricâl: Tam adı Malik İbn Muhammed İbn Abdurrahman İbn Abdullah İbn Hârise İbn Nu'mân'dır.³⁸³ Babasının künyesine nispeten meşhur olmuş üç kardeşten biridir. Dârakutnî'nin (ö. 385/995) "salih" ifadesini kullandığı Malik İbn Ebi'r-Ricâl'den Vâkıdî, Ebû Ali el-Hanefî, Ubeydullah İbn Mûhib ve Ebû Vâkıd es-Sellâb gibi isimlerin nakilleri bulunmaktadır.³⁸⁴ Ebû Hâtim'in "Kardeşleri Hârise ve Abdurrahman'dan daha iyidir" dediği Malik İbn Ebi'r-Ricâl hakkında Buhârî, onu zikrettiği halde herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.³⁸⁵

Bir önceki rivayette Vâkıdî'nin durumuyla ilgili izahta bulunulduğundan dolayı burada tekrara gerek görülmemiştir. Rivayetin senedinde herhangi bir ittisal sorunu olmadığı halde Malik İbn Ebi'r-Ricâl'in vefat tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanılamamış olması, nakildeki verilerin üçüncü bir kişiden alınabileceğini düşündürmektedir. Ancak ravimizin, Enes İbn Malik'ten (r.a) mürsel, Hz. Aişe ve Hz. Urve'den de babası aracılığıyla rivayette bulunması,³⁸⁶ söz konusu mekânları görebilme ihtimalini doğurmaktadır. Ayrıca Ebû İshak el-Harbî ve İbn Sa'd'ın – Vâkıdî'den yaptığı bir önceki – rivayetleri, bu haberi destekler niteliktedir.

Bunlara ilaveten "Hz. Peygamber (s.a.v) namaz kıldırdıktan sonra genellikle sol tarafından cemaate dönerek hücrelerine giderdi"³⁸⁷ şeklindeki nakiller, Rasulullah'ın (s.a.v) eşleriyle birlikte kaldığı evlerin büyük çoğunluğunun Mescid-i Nebevî'nin sol tarafında (doğusunda) yer aldığına işaret etmektedir.

Semhûdî'nin savunduğu, hücrelerin Mescid'in güney ve kuzeyinde de bulunduğu dair görüşten, bu yapıların Mescid duvarına paralel veya onunla aynı hizada olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim Medine tarihçilerinin Hz. Hafsâ'ya ait hücrenin Mescid-i Nebevî'nin güneyinde kaldığını belirtmelerinin yanı sıra Hz. Aişe'ye

³⁸³ Bkz. Hatîb, Ebû Bekr Ahmed İbn Ali el-Bağdâdî, **Mûdihu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk**, thk. Abdulmu'tî Emin Kaleci, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987, II/480.

³⁸⁴ Bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/313; Berkânî, Ebû Bekr Ahmed İbn Muhammed, **Suâlâtu'l-Berkânî li'd-Dârakutnî (Rivâyetu'l-Kercî)**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Lahor: Kütüphâne Cemîlî, 1984, s. 66.

³⁸⁵ Bkz. İbn Ebi Hâtim, **a.g.e**, VIII/216; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/313.

³⁸⁶ Bkz. Belâzurî, Ahmed İbn Yahya İbn Cabir, **Ensâbu'l-Eşrâf**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996, X/95; Vâdî'î, Mukbil İbn Hâdî, **Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek**, San'a: Mektebetü San'a el-Eseriyye, 2004, II/146.

³⁸⁷ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, VI/418, (no: 3872); İbn Hibbân, V/340, (no: 1999).

ait hücreyle aynı hizada bulunduğunu söylemeleri,³⁸⁸ bunun bir delili olarak gösterilebilir. Yani söz konusu hücreler Mescid'in doğusunda, birbirinin peşi sıra dizilmekle beraber; bazıları, Mescid'in güney ve kuzey duvarının hizasını geçtiği için o yönlere nispeten yerlerine işaret edilmiş olabilir.³⁸⁹

Ayrıca İbn Sa'd'dan yapılan bir başka rivayette, Hz. Ömer Mescid-i Nebevî'yi genişletirken, Rasulullah'ın (s.a.v) eşleri ile birlikte yaşadığı odalara dokunmayıp onları olduğu gibi bıraktığından bahsedilmektedir.³⁹⁰ Bu odaların Mescid'in batı ciheti hariç diğer üç tarafında bulunduğu kabul edildiği takdirde; Semhûdî dışında hiç kimsenin zikretmediği,³⁹¹ Mescid'in kuzey kısmında kalan odaların, bu genişletmeden sonra Mescid'in içerisine girmiş olması gerekmektedir. Ancak bu görüş İbn Şebbe'nin, Osman İbn Ömer – Malik İbn Enes – Salim Ebi'n-Nadr kanalıyla aktardığı: “Hz. Ömer, Mescid'in yanı başında, kendisine “Butayha” denilen bir avlu yaptırdı ve: ‘Kim gürültü yapacak, şiir okuyacak veya konuşacaksa şu avluya çıksın’ dedi”³⁹² rivayeti ile ters düşmektedir. Zira Hz. Ömer gibi hamiyet sahibi ve kıskançlığı ile tanınan birinin,³⁹³ Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların etrafında - özellikle de onlar hayatta iken- böyle bir yapıya müsaade etmesi uzak bir ihtimal olarak durmaktadır.

Ayrıca Mescid-i Nebevî'nin doğu yönünde ilk defa Emeviler tarafından genişletildiği ve hücrelerin Velid İbn Abdülmelik'in emriyle yıkıldığına dair rivayetler de,³⁹⁴ bu odaların Mescid'in doğusunda bulunduğu bir diğer kanıttır. Aksi takdirde hücrelerin yıkılmasına karşılık verilen tepkilerin, Hz. Ömer veya Hz. Osman dönemindeki Mescid-i Nebevî'yi tevsi faaliyetlerinde de zikrediliyor olması gerekmektedir. Nitekim Raşid Halifeler'in de bazı fiillerinden dolayı Medineliler tarafından tenkit edildiği bilinmektedir. Hz. Osman'ın Mescid'i tezyin ettiği için sert bir şekilde eleştirildiğinin kayıtlar altına girmesi,³⁹⁵ bunun bir göstergesidir.

³⁸⁸ Bkz. Metarî, **a.g.e**, s. 22-26; Semhûdî, **a.g.e**, II/90.

³⁸⁹ Bkz. Abdulğani, **a.g.e**, s. 19.

³⁹⁰ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, IV/15.

³⁹¹ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/76.

³⁹² İbn Şebbe, **a.g.e**, I/34; Muvatta, Cumâ, 85.

³⁹³ Bkz. Buhârî, Ta'bir, 31-32, Bed'ü'l-halk, 8.

³⁹⁴ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, I/387.

³⁹⁵ Bkz. Müslim, Mesâicid ve Mevâdiu's-Salâ, 4, Zühd ve Rekâik, 3.

Bu durumda Semhûdî'nin beyan ettiği, hücrelerin Mescid-i Nebevî'nin üç tarafında da bulunduğu görüşünün daha zayıf kaldığını söyleyerek, Ebû İshâk el-Harbî'nin rivayetindeki tertibe göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların yerleriyle ilgili diğer nakillere geçebiliriz.

2.1.1. Hz. Hafsâ'nın Evi

Rasulullah'ın (s.a.v) eşlerine ait evlerinin yeriyle ilgili hakkında ihtilafın bulunmadığı tek ev, Hz. Hafsâ'ya ait olanıdır denilebilir. Zira konuyla alakalı rivayetlerde, mezkur hücrelerin en güneyinde kalanının ona ait olduğu söylenmektedir.

Daha önce zikredilen Ebû İshâk el-Harbî'nin yaptığı rivayette bu evin, art arda dizilmiş hücreler içerisinde ilk sırada olduğu, ondan sonra ise kuzey yönünde Hz. Aişe'nin odasının geldiği ifade edilmiştir. Evin diğer üç tarafı (güney-doğu-batı) hakkında ise herhangi bir kayıt ile karşılaşılmamıştır. Bunun yanı sıra Hz. Aişe'nin evine olan uzaklığını tahmin etmemize yardımcı olacak nakiller sayesinde Hz. Hafsâ'nın evi ile ilgili bir yer tespiti yapılabileceği kanaatindeyiz.

Rivayet edildiğine göre İbn Zebâle: “İlim ehlerinden birçok kişinin bana;

İbrahim İbn Muhammed ez-Zührî kanalıyla – babası Muhammed İbn Sa'd - Abdurrahman İbn Humejd,

Muhammed İbn İsmail kanalıyla - Muhammed İbn Ammar – dedesi Hafs İbn Ömer,

Muhammed İbn Abdullah kanalıyla - Ubeydullah İbn Ömer,

Abdullah İbn Ömer İbn Hafs ve Abdülaziz İbn Muhammed kanalıyla Ubeydullah İbn Ömer İbn Hafs,

Süleyman İbn Muhammed İbn Ebî Sebre ve Muhammed İbn Talha kanalıyla Osman İbn Abdurrahman İbn Osman isnadıyla bildirdiği nakle göre;

Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinin yer aldığı Hz. Aişe'nin odası ile Hz. Hafsa'nın odası arasında bir yol vardır. Odalarının birbirine yakınlığından dolayı da, içeride oldukları halde (kısık sesle bile) birbirleriyle konuşabilmektedirler³⁹⁶ demektir.

Rivayetin ilk senedine bakılacak olursa;

- İbn Zebâle: Muhammed İbn Hasan İbn Zebâle el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 199/814), Hicrî II. asırda yaşamış ünlü şehir tarihçilerindendir. Özellikle Medine'deki önemli mekânlar hakkında derin bilgi sahibi olan İbn Zebâle'nin, Malik İbn Enes (ö. 179/795), Vekî' İbnü'l- Cerrâh (ö. 197/812), Süfyan İbn Uyeyne (ö. 198/814) ve Abdurrezzak İbn Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826) gibi birçok isimden rivayeti olduğu bilinmektedir.³⁹⁷ Ancak hadis alimlerince ağır eleştirilere maruz kalmış zayıf bir ravidir. Metruk ve sika olmadığını söyleyenlerin yanı sıra, hadis uydurduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.³⁹⁸ Bununla birlikte İbn Zebâle'nin, Ebû Dâvud'un Sünen'inde,³⁹⁹ Beyhakî'nin Sünen ve Şu'abu'l-Îmân'ında,⁴⁰⁰ Hâkim'in Müstedrek'inde,⁴⁰¹ Ebû Bekr el-Bezzâr'ın Müsned'inde⁴⁰² ve Taberânî'nin her üç mu'ceminin birçok farklı yerinde,⁴⁰³ rivayetleri yer almaktadır. İbn Zebâle hakkında "kezzab" ifadesini kullanan Ebû Dâvud'un, onun yer aldığı bir senedle rivayette bulunması ve Hâkim'in Müstedrek'ini tahlil eden Zehebî'nin, İbn Zebâle'nin durumunu bildiği halde, rivayetin ardından sadece garip değerlendirmesi yapması dikkatleri celbetmektedir. Muhtemelen bazı muhaddisler İbn Zebâle'nin tarihi konulardaki nakillerinde sakınca görmemektedirler. Bu nedenle Vâkıdî'nin durumunda olduğu gibi İbn Zebâle'nin de kendi ihtisas alanı (Medine Tarihi) ile alakalı rivayetleri değerlendirilirken klasik usuldeki hadis kabul kriterleri daha esnek tutulmalıdır.

³⁹⁶ Metarî, **a.g.e**, s. 22-26; Semhûdî, **a.g.e**, II/90.

³⁹⁷ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, XXV/60.

³⁹⁸ Bkz. İbn Adiy, **a.g.e**, VII/372; Zehebî, **Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, III/514.

³⁹⁹ Bkz. Ebû Dâvud, Harâc, 36.

⁴⁰⁰ Bkz. Beyhakî, **es-Sünen**, VI/107, (no: 11352), **Şu'abu'l-Îmân**, II/531, (no: 1342).

⁴⁰¹ Bkz. Hâkim, II/434 (no: 3515).

⁴⁰² Bkz. Bezzâr, **Müsnedu'l-Bezzâr**, I/133, (no: 64), XV/10, (no: 8178).

⁴⁰³ Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağır**, I/154, (no: 237); **el-Mu'cemu'l-Evsat**, VI/294, (no: 6453), VI/300, (no: 6466); **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, I/213, (no: 579), VIII/36, (no: 7308-7309), XVII/266, (no: 729).

- İbrahim İbn Muhammed ez-Zührî: Tam adı İbrahim İbn Muhammed İbn Sa'd İbn Ebi Vakkâs el-Kureşî ez-Zührî el-Medenî'dir. Babası aracılığı ile sahâbilerden nakilleri bulunmaktadır. İbn Hibbân ve Nesâî'nin sika bir ravi olduğunu söylediği İbrahim ez-Zührî'nin, Tirmizî'nin Sünen'inde ve Nesâî'nin el-Yevmu ve'l-Leyle'sinde rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁰⁴
- Muhammed İbn Sa'd: Muhammed İbn Sa'd İbn Ebî Vakkâs el-Kureşî ez-Zührî el-Medenî (ö. 80/700 sonrası), bir önceki ravi İbrahim'in babasıdır. Ebû Kasım diye künyelenmekte olup, tâbiînin orta tabakasındandır. Babası Sa'd İbn Ebi Vakkâs (ö. 55/675), Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) ve Osman İbn Affan'dan (ö. 35/656) rivayetleri bulunmaktadır. Sünen-i Ebî Dâvud hariç Kütüb-i Sitte ravileri arasında yer alan Muhammed İbn Sa'd sika olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁵
- Abdurrahman İbn Humeyd: Bu isimle meşhur olmuş iki ravi bulunmaktadır. Bunların ilki, Abdurrahman İbn Humeyd İbn Abdurrahman İbn Avf el-Kureşî ez-Zührî el-Medenî'dir. Ebû Hâtim ve Ebû Dâvud'un sika olarak vasıflandırdığı bu ravi hakkında, müteşeddid menhece sahip Yahya İbn Maîn "Leyse bihi be'sun" diyerek orta halli bir ravi olduğunu söylemiştir. Abdurrahman İbn Avf'in torunu olan ve sika kabul edilen H. 137 vefatlı İbn Humeyd'in, Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁰⁶ Diğer ravi ise Etbâu't-tâbiînin büyüklerinden Kûfeli Abdurrahman İbn Humeyd İbn Abdurrahman er-Ruâsî el-Kûfî'dir. Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin kendisinden rivayette bulunduğu sika olarak kabul edilen Abdurrahman er-Ruâsî, H. 161-170 yılları arasında Kûfe'de vefat etmiştir.⁴⁰⁷

Kanaatimizce seneddeki ravi muhtemelen Muhammed İbn Sa'd gibi aynı nisbeti (el-Kureşî ez-Zührî el-Medenî) taşıyan ve Abdurrahman er-Ruâsî'ye nazaran daha önce vefat ettiğinden dolayı hücrelerin orijinal halini görebilme ve Muhammed İbn Sa'd ile karşılaşabilme ihtimali daha yüksek olan Medineli Abdurrahman ez-Zührî'dir.

⁴⁰⁴ Bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/319; İbn Hibbân, **es-Sikât**, 6/4; Mizzî, **a.g.e**, II/171.

⁴⁰⁵ Bkz. Kelâbâzî, Ahmed İbn Muhammed, **el-Hidâyetu ve'l-İrşâd fi Ma'rifeti Ehli's-Sikâti ve's-Sedâd**, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987, II/686; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, IV/348; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/88.

⁴⁰⁶ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, V/378; Mizzî, **a.g.e**, 17/71; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, VI/204.

⁴⁰⁷ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, 17/72; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV/435.

Ancak bu senede göre haberi, İbrahim İbn Muhammed babası Muhammed İbn Sa'd'dan, o da Abdurrahman İbn Humeyd ez-Zührî'den nakletmektedir. Bu durumda ortaya çıkan tabloya göre, Sa'd İbn Ebî Vakkas'ın torunu İbrahim, H. 80 sonrası vefat ettiği bilinen babası Muhammed'den, o da kendisinden neredeyse 60 yıl sonra vefat etmiş olan Abdurrahman ez-Zührî'den (H. 137) rivayet etmektedir.

Burada, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaları yıkılmadan önce görebilme imkanı olan Medineli Muhammed İbn Sa'd'ın, niçin kendisinden daha alt tabakada, belkide hiç karşılaşmadığı kimselerden nakilde bulunduğu sorusu akıllara gelmektedir. Bu sebeple klasik hadis usulünde “rivâyetü'l-âbâi ani'l-ebnâ” veya “rivâyetü'l-ekâbiri ani'l-esâğir” denilen, bir ravinin kendisinden yaşça veya mekâneten daha küçük birinden rivayetinin olabileceği kabul edilmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekr'in kızı Aişe'den, Hz. Abbas'ın ise oğlu Abdullah'tan rivayetleri bilinmektedir.⁴⁰⁸ Ancak Muhammed İbn Sa'd'ın vefat ettiği tarihlerde muhtemelen temyiz yaşına ermemiş, belki de hayatta olmayan birisinden rivayeti anlaşılabilir bir durum değildir. Bu nedenle rivayetin senedinin İbrahim İbn Muhammed ez-Zührî babasından, o da Abdurrahman İbn Humeyd'den şeklinde mu'an'ane ile olmadığını, nüssahların rivayeti kayda alırken tashifte bulduklarını düşünmekteyiz. Muhammed İbn Sa'd'dan sonra “an” (عن) yerine “ve” (و) harfinin olması durumunda sened içerisinde tahvil gerçekleşmekte ve İbn Zebâle'nin rivayeti ahzettiği kişilerden birisi de vefat tarihi nedeniyle karşılaşma ihtimali de yüksek olan iki Abdurrahman İbn Humeyd'den (ez-Zührî veya er-Ruâsî'den) birisi olmaktadır. Her ne kadar senedde tahvile delalet eden “h” (ح) harfi kullanılmasa da, İbn Zebâle'nin: “İlim ehlinden birçok kişinin bana bildirdiği üzere ki bunlar içerisinde..” ifadesi tahvilde bulunacağına işaret eder. Ayrıca senedler zikredilirken “ve” (و) harfi ile de bu kastedilmiştir.

Rivayetin ikinci senedi incelenecek olursa;

- Muhammed İbn İsmail: Etbâu't-tâbiîn'in orta tabakasından Ebû İsmail Muhammed İbn İsmail İbn Ebî Fudeyk ed-Diyâlî el-Medenî, İbn Zebâle'nin kendisinden rivayette bulunduğu kişilerdendir. Nesâî'nin “Leyse bihi be'sun” diyerek orta halli bir ravi olduğunu söylediği Muhammed İbn İsmail; İbn Maîn

⁴⁰⁸ Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer el-Kureşî, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., s. 200.

ve İbn Hibbân tarafından sika olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁹ Zehebî ise imam, sika ve muhaddis ifadeleriyle tevsikte bulunmaktadır.⁴¹⁰ Kütüb-i Sitte'nin tamamında rivayetleri bulunan Muhammed İbn İsmail, Hicrî 200 yılında vefat etmiştir.⁴¹¹

- Muhammed İbn Ammar: Tam adı Ebû Abdullah Muhammed İbn Ammar İbn Hafs İbn Ömer el-Medenî'dir. Muhammed İbn İsmail'in hocaları arasında zikredilen ve kendisine "Keşâkiş" denilen Muhammed İbn Ammar (ö. 171-180 arası), Mescid-i Nebevî'nin müezzinlerindedir.⁴¹² Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya İbn Maîn'in (ö. 233/848) bu kişinin rivayetleri hakkında herhangi bir beis/kusur görmedikleri aktarılmaktadır. İbn Hibban'ın sika raviler arasında zikrettiği, Ali İbn Medînî (ö. 234/848) tarafından da tevsik edilen İbn Ammar'ın, Tirmizî'nin Süneni'nde rivayetleri bulunmaktadır.⁴¹³
- Hafs İbn Ömer İbn Sa'd el-Medenî el-Müezzin: İbn Hibban'ın sika raviler arasında zikrettiği Hafs el-Karaz, bir önceki ravinin baba tarafından dedesidir. Ebû Dâvud'un Merâsîl'inde rivayetleri geçmektedir. Ebû Hâtim'in bildirdiğine göre babası ve amcalarından nakillerde bulunmuştur.⁴¹⁴

Hafs İbn Ömer'in vefatıyla ilgili bir bilgiye rastlanılmaması, torunu ile aralarında bir lika olup olmadığı sorusunu akıllara getirirse de seneddeki diğer ravilerin birbiriyle karşılaştıkları bilinmektedir. Rivayetteki ittisal konusu göz ardı edilse bile, hadis kabul kriterlerince bir ravide bulunması gereken şartları taşımayan İbn Zebâle'nin seneddeki mevcudiyeti, yaptığı nakillerin klasik hadis usulünce reddedilmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle İbn Zebâle kanalıyla gelen yukarıdaki rivayetin bütün senedlerindeki raviler hakkında tek tek bilgi verilerek konunun akışının bozulması doğru olmayacaktır.

⁴⁰⁹ Bkz. Mizzî, a.g.e, XXIV/485.

⁴¹⁰ Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX/486.

⁴¹¹ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I/37.

⁴¹² Muhammed İbn Ammar'ın Mescid-i Nebevî müezzinleri arasında yer alması, günümüzde Medine'deki müezzin atamalarının, daha önceki müezzinlerin neslinden seçilerek gerçekleştirilmesi adetin, Hicrî ilk asırlarda da bulunduğu bir işareti olabilir. Zira Muhammed İbn Ammar'ın anne ve baba tarafından her iki dedesinde müezzindir. Hatta anne tarafından dedesinin dedesi, sahâbi Sa'd İbn Â'iz el-Karaz da Kubâ Mescidi müezzinlerindedir.

⁴¹³ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I/185; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/739.

⁴¹⁴ Bkz. Mizzî, a.g.e, VII/29; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, I/560.

Daha önce Ebû İshak el-Harbî'den aktarılan ve burada zikrettiğimiz İbn Zebâle'nin rivayeti dışında Hz. Hafsâ'nın evinin yerine işaret eden senedli başka bir veri bulunamamıştır. Kaynaklardaki bilgilerin geneli, eldeki bu verilerle birlikte Hz. Aişe'nin hücresinin güneyinde yapılan yer tahminleridir. Buna göre Hz. Hafsâ'ya ait ev Mescid-i Nebevî'nin Selam Kapısı'ndan içeri girilip, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrinin yer aldığı yeşil maksuranın önünde durulan yerde kalmaktadır.

2.1.2. Hz. Aişe'nin Evi

Buraya kadar zikredilen rivayetler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların Mescid-i Nebevî'nin hangi tarafında olduğuna dair bizlere belli bir yön tayin etse de mescide uzaklıkları hakkında net bir bilgi vermemektedir. Hadis kaynaklarını incelediğimizde karşılaştığımız, Hz. Aişe'nin kendi odasında hayızlı iken, Mescid'de itikafta olan Rasulullah'ın (s.a.v) başını ona uzatarak yıkattırıp saçlarını tarattırmasından haber veren rivayetler,⁴¹⁵ Hz. Aişe'nin hücresinin Mescid-i Nebevî'ye bitişik olduğunu göstermektedir. Nitekim hadis şarihlerinin genel kanaati de bu yöndedir.⁴¹⁶ Rivayetin farklı varyantlarındaki, Rasulullah'ın (s.a.v) vücudu Mescid'de olmak suretiyle Hz. Aişe'nin odasının kapısına yaslanarak başını yıkatması⁴¹⁷ ve itikafta iken sadece lavabo ihtiyacı için evine gittiğini⁴¹⁸ belirten ziyadeler de bu hususu desteklemektedir. Yalnızca tuvalet ihtiyacını gidermek için Mescid'den çıkan Hz. Peygamber'in (s.a.v), vücudu Mescid'de iken başını yıkattırabilmesi için Hz. Aişe'nin evinin Mescid-i Nebevî'ye yakın değil, bitişik olması gerekmektedir. Aksi takdirde böyle bir fiilin vuku bulması mümkün görünmemektedir.

Ayrıca Hz. Aişe'nin odasında olduğu halde Rasulullah'ın (s.a.v) arkasından Mescid-i Nebevî'deki Habeşistanlı bir grup gencin kalkan ve mızraklarıyla icra ettikleri

⁴¹⁵ Bkz. Buhârî, İ'tikâf, 2; Müslim, Hayz, 3; Nesâî, Hayz ve'l-İstihâda, 21; İbn Mâce, Sıyâm, 64; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXIII/302, (no: 26260); Beyhakî, **Ma'riferü's-Süneni ve'l-Âsâr**, VI/392, (no: 9086).

⁴¹⁶ Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I/401; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty., III/259.

⁴¹⁷ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXI/112, (no: 24564).

⁴¹⁸ Bkz. Müslim, Hayz, 3; Ebû Dâvud, Savm, 79; Muvattâ, Sıyâm, 23; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXII/311, (no: 25484); Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, IV/518, (no: 8570).

yöresel oyunu izlemesinden bahseden rivayetler de⁴¹⁹ söz konusu odanın Mescid'e bitişik olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Hz. Fatıma'nın evinin yerini belirleyen rivayetlerin, Hz. Aişe'nin odasının tespitinde de kaynak olarak kullanılması mümkündür. Ancak bazı sahabe evleri başlığı altında değerlendirilmesi daha uygun görülen bu nakiller,⁴²⁰ tekrara mahal vermemek adına burada ele alınmamıştır.

Daha önce zikri geçen Ebû İshâk el-Harbî'nin rivayetinde, hücrelerin güneyden kuzeye peşi sıra dizildiği ve Hz. Aişe'ye ait olanın, Hz. Hafsâ ile Hz. Fatıma'nın Cibril Kapısı'na kadar uzanan evinin ortasında yer aldığı belirtilmektedir. Bu durumda Hz. Aişe'nin odası, batısından Mescid-i Nebvî'nin doğu duvarına bitişik, güneyinden aralarında küçük bir sokak⁴²¹ bulunan Hz. Hafsâ'nın odası, kuzeyinden ise Hz. Fatıma'nın evi ile komşudur. Günümüzdeki Cibril Kapısı'nın Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki hizasını koruduğu⁴²² göz önüne alınarak aşağıdaki gibi bir konumlandırmaya gidilebilir.

Cibril Kapısı	Hz. Fatıma'nın evi	Dar bir yol	Hz. Aişe'nin odası	Dar bir yol	Hz. Hafsâ'nın odası
---------------	--------------------	-------------	--------------------	-------------	---------------------

Hz. Aişe'nin eviyle ilgili zikredilmesi gereken başka bir husus da Allah Rasülü'nün (s.a.v) vefat ettikten sonra oraya defnedilmesidir.

Buhârî, Müslim ve Beyhakî'nin, Urve İbn Zübeyr kanalıyla Hişâm İbn Urve'den,⁴²³ aynı şekilde Buhârî'nin İbn Ebî Müleyke kanalıyla İbn Ebî Meryem – Nâfi'den,⁴²⁴ Ahmed, Bezzâr ve İbn Hibbân'ın ise Eyyüb es-Sahtiyânî aracılığı ile farklı

⁴¹⁹ Bkz. Buhârî, Salât, 68; Müslim, Salâtu'l-Iydeyn, 4; Nesâî, Salâtu'l-Iydeyn, 34; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXII/204, (no: 25333).

⁴²⁰ Bkz. s. 147.

⁴²¹ Muhtemelen Hz. Peygamber (s.a.v) ve ailesinin kullanımına has dar bir sokak kastedilmektedir.

⁴²² Bkz. Ka'ki, Abdülaziz İbn Abdurrahman, **Me'âlimu'l-Medîneti'l-Münevvere Beyne'l-İmâratı ve't-Târîh**, Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 2011, I/212; Fâyidî, **a.g.e**, s. 211.

⁴²³ Bkz. Buhârî, Cenâiz, 94; Müslim, Fezâil, 13; Beyhakî, **es-Sünen**, VII/117, (no: 13430).

⁴²⁴ Bkz. Buhârî, Farzi'l-Humus, 13.

isimlerden naklettiğine göre Hz. Aişe: “Rasulullah (s.a.v) benim evimde, benim günümde (başı) boynum ile göğsüm arasında (yaslı iken) vefat etti”⁴²⁵ demektedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatının ardından nereye defnedileceği hususunda kendi aralarında istişarede bulunan sahabiler, sonuç olarak Rasulullah’ın (s.a.v) yatağını çekip altında bir kişilik kabir açarak Allah Rasulü’nü (s.a.v) oraya defnetmişlerdir.⁴²⁶

Hz. Aişe’nin Allah Rasulü’nün (s.a.v) kendi evinde vefat ettiğini, “odamda” (في حجرتي) veya “evimde” (في بيتي) gibi lafızlarla açık açık belirttiği birçok rivayet,⁴²⁷ Hz. Ebû Bekr’den aktarılan “Her peygamber vefat ettiği yere defnedilir”⁴²⁸ hadisi ve Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer’in Rasulullah’ın (s.a.v) yanına defnedildiğiyle ilgili nakiller,⁴²⁹ Allah Rasulü’nün (s.a.v) naaşının medfun bulunduğu yeri gösteren diğer delillerdir.

Hadis ve siyer kaynaklarındaki konuyla ilgili zikredilen nakiller arasında, Rasulullah’ın (s.a.v) Hz. Aişe’nin odası dışında başka bir yere defnedildiği yanılığını oluşturacak herhangi bir rivayet ile karşılaşılmamaktadır. Öyle ki İbn Kesir, bu hususun tevâtüren sabit olduğunu dahi söylemiştir.⁴³⁰ Ancak bazı Şii kaynaklı iddialara göre Allah Rasulü (s.a.v), Hz. Fatıma’nın evinde veya Hz. Aişe’nin odasının yakınında başka bir yerde medfundur.

İddia edildiğine göre;⁴³¹

- Hz. Aişe’nin evi Mescid-i Nebevî’nin doğusunda değil güneyindedir. Buna delil olarak ise Allah Rasulü’nün (s.a.v) kabrinin hizasında, günümüzdeki kıble

⁴²⁵ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXX/261 (no: 24216); Bezzâr, **Müsnedü’l-Bezzâr**, XVIII/208, (no: 202); İbn Hibbân, XIV/584 (no: 6617).

⁴²⁶ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/206, (no: 28); Abdurrezzak, **Musannef**, III/516, (6534).

⁴²⁷ Bkz. İbn Mâce, Et’ime, 49; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXII/159, (no: 25266); Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, XXIII/24 (no: 60); Dârakutnî, **Sünen**, II/437, (no: 1827).

⁴²⁸ İbn Mâce, Cenâiz, 65; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/206, (no: 27); Abdurrezzak es-San’ânî, **Musannef**, III/516, (no:6534); Bezzâr, **Müsnedü’l-Bezzâr**, I/70, (no: 18).

⁴²⁹ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXII/441, (no: 25660); Hâkim, III/63 (no: 4402); İbn Sa’d, **a.g.e.**, III/277; İbn Şebbe, **a.g.e.**, III/945.

⁴³⁰ Bkz. İbn Kesir, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, V/293.

⁴³¹ Bu iddialar için bkz. Hel Düfine’n-Nebiyü fi Beyti Âişe (Hz. Peygamber Aişe’nin Evine mi Defnedildi?), <http://cal.al-7awza.org/hist/topic/278> (15.05.2019); <http://arabic.al-shia.org/%D9%87%D9%84-%D8%AF%D9%81%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D8%A8%D9%8A%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%A6%D8%B4%D8%A9/> (03.05.2019).

duvarının üzerinde bulunan ve “Âl-i Ömer Havhası”⁴³² olarak bilinen pencere gösterilmektedir. Zira bu pencere, Hz. Hafsâ'nın odasının yıkılıp Mescid'e ilhak edilmesi nedeniyle iskan ettirildiği Âl-i Ömer'e ait evin Mescid-i Nebevî'ye açılan kapısının örtülmesinin ardından açılmıştır. Dolayısıyla bu yer, Hz. Hafsâ'nın evinin kuzey sınırındadır ve Hz. Aişe'nin odasıyla bitişiktir. İnsanlar arasında yaygın olarak bilindiğine göre de Âl-i Ömer Havhası'nın sağındaki ev Hz. Aişe'nin odasıdır.

-*- Bu iddiaya şu şekilde cevap vermek mümkündür. Öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların Mescid-i Nebevî etrafındaki dağılımı ile ilgili daha önce zikretmiş olduğumuz rivayetlerden bizim ulaştığımız netice, hepsinin güneyden kuzeye art arda olduğudur. Bunlar içerisinde güneyde yer alan ilk oda Hz. Hafsâ'ya, ikincisi Hz. Aişe'ye, üçüncüsü ise Hz. Aişe'nin odası ile arasında Hz. Fatıma'nın evi ve Cibril Kapısı'nın yer aldığı Ümmü Seleme'ye ait odadır.

Hz. Hafsâ'nın evi başlığı altında geçen ve bu ev ile Hz. Aişe'nin evi arasında bir yol bulunduğu bahseden rivayetlere göre, iddia sahiplerinin dile getirdikleri şekilde evlerin birbirine bitişik olması mümkün değildir.

Ayrıca ortaya atılan iddia kendi içerisinde tutarsızdır. Âl-i Ömer Havhası'nın, Rasulullah (s.a.v) dönemi sonrası Hz. Hafsâ'nın iskan ettirildiği evin sınırı olduğu söylenmektedir. Oysaki esas alınması gereken, Allah Rasulü (s.a.v) hayatta iken Hz. Hafsâ'nın ikamet ettiği – bu havhanın kuzeyindeki – evdir. Hz. Fatıma'nın evi de dahil olmak üzere söz konusu odaların genel kabul görmüş tertibi göz önüne alınırsa, Hz. Hafsâ'nın evini, asıl konumundan daha güneyde göstermenin art niyetli bir yaklaşım olduğu fark edilecektir. Zira ister Hz. Hafsâ'nın odasına bitişik olsun ister olmasın, Hz. Aişe'nin odasının asıl konumundan daha da güneyde yer aldığı kabul edilirse; Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinin Hz. Aişe'nin odasında değil, Hz. Fatıma'nın evinin içerisinde olduğu kabul edilmiş olunacaktır. Bu nedenle zikredilen savlar asılsızdır ve farklı amaçlar gütmektedir.

⁴³² Havha: İki ev veya iki oda arası geçiş yapılabilmesi için açılmış küçük kapı veya içerinin aydınlanması için açılan küçük pencerelere verilen isimdir. Bkz. Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza İbn Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut: Dâru'l-Hidâye, ty., VII/247.

- Bir diğerk iddia ise Hz. Aişen'in odasının çok küçük olduğu, Allah Rasulü'nün (s.a.v) ardından, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in de buraya defnedilmesiyle Hz. Aişe'ye herhangi bir yaşam alanı kalmayacağı şeklindedir. Buna dayanak olarak da Hz. Aişe'den rivayet edilen "Rasulullah'ın (s.a.v) önünde uyuyor idim, ayaklarım da kıblesine denk gelmekteydi. Secde etmek istediğı zaman bana dokunur, ben de ayaklarımı çekerdim"⁴³³ hadisini delil göstermektedirler.

-*- Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların küçük bir yapıya sahip olduğu doğrudur. Rivayetlere bakıldığında ortalama 17,5 m² 'lik odalarla karşılaşmaktadır.⁴³⁴ Ancak bu durumdan, Rasulullah (s.a.v) ve iki sahabisinin defnedilmesinin ardından geriye kalan, tahmini 9 m²'lik bir alanda Hz. Aişen'in yaşayamayacağı anlamı çıkmamaktadır. Kanaatimizce, birçok kişide görüldüğü gibi iddia sahipleri de, kendi refah düzeylerini ortalama yaşam standardı olarak kabul etmekte ve böylesine dar bir yerde Hz. Aişen'in ikamet edebileceğini muhal görmektedirler. Oysaki bu durum, kucağında Rasulullah'ın (s.a.v) vefat etmesini, kendisini Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğerk eşlerinden ayıran özellikler arasında gören⁴³⁵ Hz. Aişe'ye zor gelmeyecektir.⁴³⁶ Kısacası bu iddia, varsayımlar üzerinden tahminlere dayandırılan asılsız bir söylemdir.

Bunun yanı sıra Hz. Aişen'in, Hz. Ömer'in – kabrinde medfun bile olsa – yabancı biri olmasından dolayı, odası içerisinde tesettürüne dikkat ettiğı şeklindeki rivayetler,⁴³⁷ yukarıdaki iddia sahipleri tarafından tahammülü zor bir amel olarak değerlendirilmektedir. Öyleki Cemel ve Sıffin olaylarına atfen, on binlerce erkeğin karşısına dikilen Aişe, nasıl olur da ölü bir kişiden hayâ ederek evinde dahi tesettüre girer, şeklindeki aşağılayıcı bir üslupla bu rivayeti reddederek, Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinin başka bir yerde olduğunu savunmaktadırlar.

⁴³³ Buhârî, Salât, 22; Müslim, Salât, 51.

⁴³⁴ Bkz. Buhârî, **Edebu'l-Müfred**, s. 160 (no: 451); Ebû Dâvud, **el-Merâsîl**, s. 341, (no: 496); Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân**, XIII/235, (no: 10250).

⁴³⁵ Bkz. Ebû Yusuf, Yakub İbn İbrahim, **el-Âsâr**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., s. 209; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XXIII/30, (no: 75).

⁴³⁶ 2009-2015 yılları arasında Medine İslam Üniversitesi'ndeki eğitimim süresince, içerisinde birer adet yatak, çalışma masası, elbise dolabı ve misafirlerim için bir yer minderi bulunan 9 m²'lik bir odada ikamet etmiş birisi olarak, Hz. Aişen'in küçük bir hücredeki yaşantısı, tarafımızca tahammülü zor bir durum olarak görülmemektedir.

⁴³⁷ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXXII/441, (no: 25660); Hâkim, III/63, (no: 4402); İbn Sa'd, **a.g.e**, III/277; İbn Şebbe, **a.g.e**, III/945.

Söylemlerinden art niyet taşıdıkları anlaşılan kişilerin iddialarına daha fazla zaman ayırmadan, Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer eşlerine ait odaların yerlerini belirleyen rivayetler ile konuya devam edelim.

2.1.3. Hz. Sevede Bintü Zem'a'nın Evi

Hz. Sevede'nin odası, kendisi hakkında özel bir rivayet bulunmayan ancak etrafındaki, Allah Rasulü'nün (s.a.v) diğer eşlerine ait hücrelerin konumunu belirleyen rivayetlerden yapılacak çıkarımlar sayesinde yeri tespit edilebilen tek hücredir. Daha önce geçtiği gibi, Mescid-i Nebevî'nin inşası ile birlikte, aynı özelliklerde iki adet odanın yapıldığı⁴³⁸ ve yeri yukarıda tespit edilmiş olan Hz. Aişe'nin odasının etrafındaki yapılar göz önüne alındığında, Hz. Sevede'nin odasının Hz. Aişe'nin odasının doğusunda kaldığı ortaya çıkmaktadır.

İbn Sa'd'ın Vâkıdî kanalıyla Hz. Aişe'den naklettiği, Allah Rasulü'nün (s.a.v) ailesinin Medine'ye hicreti, Hz. Sevede'nin Mescid-i Nebevî'nin yanına yapılan eve iskanı ve kendisinin Rasulullah (s.a.v) ile evlenerek hücrelerine yerleşmesinden bahseden uzunca rivayette, "Rasulullah (s.a.v) yanımdaki şu evlerden birinde Sevede ile zifafa girdi"⁴³⁹ ifadesi, bu hususta araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Zira rivayetteki "yanımdaki" (جَنبِي) kelimesiyle komşuluğun yanı sıra yakınlıkta kastedilmektedir. Hz. Aişe'ye ait hücre, batısından Mescid'in doğu duvarına bitişik, güneyinden Hz. Hafsâ'nın, kuzeyinden de Hz. Fatıma'nın evi ile komşu ise bu durumda Hz. Sevede'nin odası için sadece Hz. Aişe'nin odasının doğusunda bulunabileceği seçeneği kalmaktadır.

2.1.4. Hz. Zeynep Bintü Huzeyme ve Hz. Ümmü Seleme'nin Evi

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre; Allah Rasulü (s.a.v) Ümmü Seleme ile evlenince onu, vefat etmiş olan bir diğer eşi Zeynep Bintü Huzeyme'nin evine yerleştirmiştir.⁴⁴⁰ Bu evin yeri ile ilgili daha önce geçen Ebû İshâk el-Harbî'nin yaptığı rivayette, Hz. Fatıma'nın evinin kuzeyinde kaldığından bahsedilmektedir.⁴⁴¹

⁴³⁸ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 90. Semhûdî, **a.g.e.**, I/257.

⁴³⁹ İbn Sa'd, **a.g.e.**, VIII/50.

⁴⁴⁰ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, VIII/73.

⁴⁴¹ Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 373.

Muhtelif kaynaklarda çeşitli senedlerle nakledilen başka bir rivayet ise şöyledir: “Hz. Safiyye (ö. 50/670), Ramazan’ın son on gününde Mescid’de itikafta olan Allah Rasulü’nü (s.a.v) ziyaret etmiş, belli bir süre konuştuğundan sonra gitmek için geri dönmüştür. Hz. Peygamber de (s.a.v) onu uğurlamak için eşlik etmiştir. Ümmü Seleme’nin kapısının yanındaki Mescid kapısına vardıklarında, oradan geçmekte olan Ensar’dan iki adam Rasulullah’a (s.a.v) selam vermişler O da (s.a.v): ‘Olduğunuz yerde kalın! Bu kadın Safiyye Bintü Hüeyy’dir’ demiştir. Ensar’dan o iki kişi: ‘SübhaneAllah! Ey Allah’ın Rasulü!’ demeleri üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) tekbir getirerek: ‘Şeytan, insanda kanın dolaştığı gibi dolaşır. Şeytanın sizi, hakkımda vesveseye düşürmesinden korktum’ şeklinde karşılık vermiştir.”⁴⁴²

Rivayetteki “Ümmü Seleme’nin kapısının yanındaki Mescid kapısı” ifadesinden anlaşıldığı üzere Ümmü Seleme’nin evi de Mescid-i Nebevî’ye oldukça yakındır. Aralarında da herhangi başka bir yapı bulunmamaktadır. Zira rivayetin farklı varyantlarında Ümmü Seleme’nin “kapısı” yerine “evi” lafzı yer almaktadır.⁴⁴³

Burada Rasulullah’ın (s.a.v) Hz. Safiyye’yi uğurladığı kapı, muhtemelen Cibril Kapısı’dır. Nitekim Ebû İshâk el-Harbî’nin rivayetinde Hz. Fatıma’nın evinin Cibril Kapısı’na kadar olduğu zikredilmiştir. Bu durumda Ümmü Seleme’nin odası ile Hz. Fatıma’nın evi arasında insanların Mescid-i Nebevî’ye girip çıktığı küçük bir yol ve Mescid’e açılan bir de kapı bulunmaktadır.

Bir başka rivayete göre ise Ümmü Seleme’nin odasında bulunduğu sırada, Ebû Lübâbe’nin tevbesinin Allah tarafından kabul edildiği Hz. Peygamber’e (s.a.v) vahyedilmiştir. Rasulullah’ın (s.a.v) sevinçten güldüğünü gören Ümmü Seleme, bu müjdeyi Ebû Lübâbe’ye vermek için izin istemiş, Hz. Peygamber’in (s.a.v) müsaade etmesi üzerine odasının kapısına çıkarak, Mescid’e doğru “Ey Ebû Lübâbe! Tevbenin Allah tarafından kabul edildiğini sana müjdeliyorum”⁴⁴⁴ diye seslenmiştir.

Rivayetten anlaşılacağı üzere, Ümmü Seleme’nin sesinin Mescid’den işitilmesi, ikamet ettiği ev ile Mescid-i Nebevî arasında herhangi bir yapının olmadığını

⁴⁴² Buhârî, İ’tikâf, 8; İbn Hibbân, X/348, (no: 4497); Tabrânî, **el-Mu‘cemu’l-Kebîr**, XXIV/72, (no: 191); Beyhakî, **Sünen**, IV/527, (no: 8598); Tahâvî, **Şerhu Müşkili’l-Âsâr**, I/101, (no: 106).

⁴⁴³ Bkz. Buhârî, Edep, 121; Nesâî, İ’tikâf, 9; İbn Mâce, Sıyâm, 65.

⁴⁴⁴ Beyhakî, **Sünen**, VII/197, (no: 13529); Taberî, **Târîhu’t-Taberî**, II/585.

göstermektedir. Zira daha önce belirtilen Hz. Hafsâ ve Hz. Aişe'nin evlerinin arkasında kaldığı düşünüldüğü takdirde, sesini Mescid'dekilere işittirmesi oldukça güç olacaktır.

Ayrıca İmam Malik'ten aktarılan; “Kapıları Mescid’e doğru açılan Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin odaları Mescid’den değildir. Mescid-i Nebevî dar geldiği vakitlerde insanlar (namaz kılmak için) oralara girerlerdi”⁴⁴⁵ sözü, diğer odaların yerini belirlememize yardımcı olmaktadır. Bu rivayete göre, belli dönemlerde Mescid-i Nebevî’de yaşanan yoğunluk nedeniyle, etrafındaki evler de namaz için kullanılmıştır. Bu durumda Allah Rasulü’nün (s.a.v) Hz. Aişe dışındaki diğer eşlerinin odaları Mescid’e bitişik olmasalar da çok fazla uzakta değildir denilebilir.

Bununla birlikte İmam Malik’in (ö. 179/795), Ömer İbn Abdülaziz (ö. 101/720) gözetiminde H. 88 yılında gerçekleşen ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin odalarının yıkıldığı genişletme faaliyetine tanıklık etmediği bilinmektedir. Bu durumda İmam Malik, konuyla ilgili söylediklerini, bu odaları gören birinden aktarmış olabilmekle beraber; bütün odalar söz konusu genişletme faaliyetinde yıkılmamış ve bazıları bizzat Malik tarafından da müşahede edilmiş olabilir. İkinci ihtimal tercih edildiği takdirde, odaların Mescid’in sadece doğu tarafında yer aldığını savunan görüş de desteklenmiş olunacaktır. Zira İmam Malik’in Abbasiler zamanında yaşadığı, o dönemde Mescid-i Nebevî’ye sadece kuzeyden ilaveler yapıldığı ve bu nedenle sahabe evlerinin yıkıldığı bilinmektedir.

Buraya kadar zikredilen rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerine ait bu beş odanın yeri tespit edilebilmiş, diğer eşlerinin odalarının yerlerini tam anlamıyla tarif eden herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Medine konulu çalışmalarda geriye kalan odalar hakkındaki yer tayinlerinin, yukarıda incelenen rivayetlerden hareketle tahminen yapıldığı düşünülmektedir.

2.2. CENNET BAHÇESİ’NİN YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Cennet Bahçesi, Rasulullah’ın (s.a.v) kabrinden minbere kadar olan, içerisinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) mihrabı ve önemli üstüvânelerin/sütunların bulunduğu alandır. Bu yerin tespitiyle ilgili “Evim ile minberim arası, Cennet bahçelerinden bir

⁴⁴⁵ Kârâfî, Ebu’l-Abbâs Ahmed İbn İdris, *ez-Zehîra*, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1994, II/337.

bahçedir”⁴⁴⁶ hadisi esas alınmaktadır. Burada kastedilen evin, Rasulullah’ın (s.a.v) eşlerinden hangisinin odası olduğu sorusu ise rivayetin aşağıda zikredilecek olan farklı varyantlarında cevap bulmaktadır.

Birçok kaynakta Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Kabrim ile minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir”⁴⁴⁷ dediği nakledilmektedir. Rasulullah’ın (s.a.v) kabrinin Hz. Aişe’nin odasında bulunduğu göz önüne alınırsa, yukarıdaki hadiste geçen “evim” kelimesiyle, Hz. Aişe’nin odasına işaret edildiği anlaşılacaktır. Nitekim Ebû Said el-Hudrî’den rivayet edilen “Minberim ile Aişe’nin evi arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir”⁴⁴⁸ hadisiyle de, bu durum açıklığa kavuşturulmuştur. Fakat Abdullah İbn Zeyd el-Ensârî’den merfu olarak gelen, konuyla ilgili hadisteki “Bu evler (hücreler) ile minberim arası”⁴⁴⁹ lafzı, Cennet Bahçesi’nin doğu sınırının, kuzey yönünde daha derine inmesini gerekli kılmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerine ait odalar, güneyden kuzeye doğru art arda sıralıdır ve Hz. Aişe’nin evi diğerlerine nazaran çok daha güneydedir.⁴⁵⁰ Bununla birlikte Hz. Ebû Bekr, Enes İbn Malik (r.a) ve Sa’d İbn Ebî Vakkâs’tan (r.a) nakledilen “Evim ile bayram namazgâhım (Ğamâme Mescidi) arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir”⁴⁵¹ hadisi, meseleyle ilgili tartışmalara farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Yukarıdaki rivayetler arasında herhangi bir tearuzun vuku bulduğu yönünde zihinlerde oluşabilecek karışıklığın giderilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili hangi hadisin önce, hangisinin daha sonra söylendiği hususunda net bir bilgiye vakıf olunamadığından, nasih-mensuh ilişkisi göz ardı edilerek, zikredilen nakillerin arası cem edilmeli ya da makul gerekçelerle tercihte bulunulmalıdır.

Rivayetin meşhur varyantındaki “evim” şeklindeki nekire ifadenin, farklı kanallarla gelen “Aişe’nin evi” kelimesiyle tahsis edilmesi ve “kabrim” lafzının yer

⁴⁴⁶ Buhârî, Fadlu’s-Salâti fi Mescidi Mekke ve’l-Medine, 5; Müslim, Hac, 92; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Mesâcid, 7; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XII/159, (no: 7223).

⁴⁴⁷ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XVIII/154, (no: 11610); Beyhakî, **es-Sünen**, V/404, (no: 10281); İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, VI/305, (no: 31659); Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Kebîr**, XII/294, (no: 13156); Tahâvî, **Şerhu Müşkili’l-Âsâr**, VII/315, (no: 2872).

⁴⁴⁸ Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, III/269, (no: 3112); Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed İbn Hüseyin, **eş-Serîa**, thk. Abdullah ed-Dümeycî, Riyad: Dâru’l-Vatan, 1999, V/2352.

⁴⁴⁹ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXVI/383, (no: 16458).

⁴⁵⁰ Bkz. s. 93.

⁴⁵¹ Buhârî, **et-Târîhu’l-Kebîr**, II/245, (no: 2341), II/277, (no: 2448); Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, V/252, (no: 5231); Bezzâr, **Müsnedü’l-Bezzâr**, I/144, (no: 73).

aldığı rivayetlerle de aynı yere işaret edilmesi, Rasulullah'ın (s.a.v) hangi evi kastettiğini göstermektedir. Ayrıca Cennet Bahçesi'nin doğu ve kuzey sınırlarını zahiren veya zımnen Hz. Aişe'nin evi ile belirleyen rivayetler, hadis kabul kriterlerine göre sahih senedlerle aktarılmıştır. Buna mukabil Abdullah İbn Zeyd'in rivayeti, ravileri arasında çok hata yapmakla tanınan Fülehy İbn Süleyman'ın⁴⁵² yer aldığı tek bir senedle nakledilmektedir. Bu durumda sened bakımından garip ve zayıf bir ravi aracılığıyla gelen Abdullah İbn Zeyd'in rivayeti tercih dışı tutulmalı veya bu rivayetle Cennet Bahçesi'nin kuzey sınırı hariç sadece doğu sınırı kastedilmektedir, şeklinde bir tevile gidilerek diğer hadislerle arası cem edilmelidir.

Buraya kadar zikredilenler, Cennet Bahçesi'nin doğu, zımnen de kuzey sınırıyla ilgili sorulara cevap niteliğindedir. Yani Hz. Aişe'nin evinin bulunduğu yer doğu sınırı, evin kuzey yönünde bittiği yer ise kuzey sınırır.

Bu önemli mekânın batı sınırı hakkında ise hemen her rivayette geçen, Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin konulduğu yer esas alınmaktadır. Ancak yukarıda da zikredilen, Cennet Bahçesi'ni, Hz. Aişe'nin evi ile Ğamâme Mescidi arasındaki alan olarak belirleyen nakiller, ilim dünyasında konuyla alakalı istidlalde bulunulan meşhur hadislere aykırılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, söz konusu rivayetlerin incelenerek aradaki tezatlığın ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Cennet Bahçesi'nin Hz. Aişe'nin odasından Ğamâme Mescidi'ne kadar uzandığını söyleyen hadislerin ilki, Hz. Ebû Bekr'den;

- Abbâs İbn Ebî Tâlib ve İbrahim İbn Hânî en-Neysâbûrî – Sa'îd İbn Selâm – Ebû Bekr İbn Ebî Sebre – Zeyd İbn Eslem – Ata İbn Yesâr – Abdurrahman İbn Yerbu' kanalıyla, İmam Bezzâr'ın Müsned'inde geçmektedir.⁴⁵³

Rivayetin senesinde yer alan Sa'îd İbn Sellâm⁴⁵⁴ ve Ebû Bekr İbn Ebî Sebre,⁴⁵⁵ hadis uyduran raviler arasında zikredilmektedir. Bu derece cerhe uğramış ve hadis kabul kriterlerince rivayeti reddedilen kişilerin yer aldığı seneddeki diğer ravilerin sadûk veya

⁴⁵² Fülehy İbn Süleyman İbn Ebi'l-Muğîre için bkz. İbn Adiy, **a.g.e**, VII/144; Mizzî, **a.g.e**, XXIII/317.

⁴⁵³ Bkz. Bezzâr, **Müsnedü'l-Bezzâr**, I/144, (no: 73).

⁴⁵⁴ Bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, X/113.

⁴⁵⁵ Bkz. İbn Adiy, **a.g.e**, IX/197; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV/553.

sika olmasının, hadisin sıhhatinde bir değişikliğe yol açmayacağından burada incelenmelerine gerek görülmemiştir.⁴⁵⁶

- Konuyla ilgili Enes İbn Malik'den nakledilen rivayet ise Muhammed İbnu'l-Fadl es-Sekatî – Sa'îd İbn Süleyman – Adiy İbni'l-Fadl – Ali İbni'l-Hakem tarikiyle el-Mu'cemu'l-Evsat'ta yer almaktadır.⁴⁵⁷ Bu seneddeki raviler incelenecek olursa;
- Muhammed İbnu'l-Fadl es-Sekatî: Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu'l-Fadl İbn Cafer, Sa'îd İbn Süleyman'dan rivayetleri bulunan, Dârakutnî'nin kendisi hakkında "sadûk" ifadesini kullandığı, Hatîb'in ise "sika" olarak vasıflandırdığı bir ravidir.⁴⁵⁸
- Sa'îd İbn Süleyman: Tam adı Ebû Osman Sa'îd İbn Süleyman İbn Kenâne el-Vâsîtî'dir. Sa'dûyeh (Sa'deveyh) ismiyle meşhurdur. "Sika", "hafız" gibi tanımlamalarla ta'dîl edilen Sa'dûyeh, H. 225 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁵⁹
- Adiy İbnu'l-Fadl: Etbâu't-tâbiîn'in orta tabakasından Ebû Hâtim Adiy İbnu'l-Fadl et-Teymî el-Basrî'dir. H. 171 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim'in kendisi hakkında "metrûku'l-hadis" dediği, Yahya İbn Ma'în'in sika olmamakla vasıflandırdığı Adiy İbnu'l-Fadl, Ebû Dâvud ve İclî tarafından da zayıf olarak kabul edilmektedir.⁴⁶⁰
- Ali İbnu'l-Hakem: Küçük tâbiînden olan Ebu'l-Hakem Ali İbnu'l-Hakem el-Bennânî el-Basrî'dir. H. 131 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayetleri

⁴⁵⁶ Seneddeki diğer raviler Abbâs İbn Ebî Tâlib için (bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XIV/202) İbrahim İbn Hânî en-Neysâbûrî (bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, VII/160) Zeyd İbn Eslem (bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XII/475) Ata İbn Yesâr (bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XX/125) Abdurrahman İbn Yerbû' (bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/288).

⁴⁵⁷ Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, V/252, (no: 5231).

⁴⁵⁸ Bkz. Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Ömer, **Suâlâtu'l-Hâkim li'd-Dârakutnî**, thk. Muvaffak Abdulkadir, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984, s. 145; Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, IV/256.

⁴⁵⁹ Bkz. Zehebî, **Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ**, X/481; Moğultay, Ebû Abdullah Moğultay İbn Kılıç, **İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl**, Mısır: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2001, V/307.

⁴⁶⁰ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XIX/539; Ebû Dâvud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, **Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî li Ebî Dâvud**, thk. Muhammed Ali el-Ömerî, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1983, s. 304; İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Abdullah, **Ma'rîfetu's-Sikât min Ricâli Ehli'l-İlmi ve'l-Hadîsi ve mine'd-Du'afâ'i ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim**, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, II/132.

bulunan Ali İbnu'l-Hakem, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Sa'd ve İbn Hibbân tarafından sika bir ravi olarak görülmektedir.⁴⁶¹

Ravilerini incelemiş olduğumuz rivayetin senedinde herhangi bir inkitaya rastlanılmamıştır. Ancak Ebû Hâtim Adiy İbnu'l-Fadl'ın cerhe maruz kalarak metruk addedilmesi, rivayetin de reddedilmesine sebebiyet vermektedir.

- Taberânî'nin, Ali İbn Abdülaziz – İshak İbn Muhammed el-Fervî – Abîdetü Bintü Nâbil kanalıyla Aişe Bintü Sa'd'dan aktardığı rivayetin⁴⁶² senedine bakılacak olursa;
- Ali İbn Abdülaziz: Ebu'l-Hasan Ali İbn Abdülaziz İbni'l-Merzibân İbn Sâbûr el-Beğavî'dir. H. 281-290 yılları arasında vefat etmiştir. Ka'nebî (ö. 221/836) ve Ebû Ubeyd Kasım İbn Sellâm (ö. 224/838) gibi isimlerden rivayetleri bulunmaktadır. Dârakutnî ve İbn Ebî Hâtim tarafından tevsik edilen Ali İbn Abdülaziz'in bir müsned telif ettiği söylenmektedir.⁴⁶³
- İshak İbn Muhammed el-Ferevî: Tam adı İshak İbn Muhammed İbn Abdullah İbn Ebî Ferve el-Ferevî'dir. H. 226'da vefat etmiştir. Tebe-i tâbiînden çokça nakilde bulunan el-Ferevî'nin, Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce'de rivayetleri bulunmaktadır. İbn Hibban ve İbn Hacer gibi alimlerin "sadûk" kabul ettiği el-Ferevî, hayatının sonlarına doğru görme duyusunu yitirmiş ve hafızasında da meydana gelen zayıflık nedeniyle telkine açık hale gelmiştir. Nesâî'nin "metruk" olduğunu söylediği el-Ferevî hakkında Dârakutnî: "Buhârî bu zayıf ravi yüzünden ayıplanmıştır"⁴⁶⁴ demektedir.
- Abîdetü Bintü Nâbil: İbn Hibbân'ın sika raviler arasında zikrettiği Abîdetü Bintü Nâbil el-Hicâziyye Etbâu't-tâbiînin büyüklerindendir. İbn İsa el-Kazzâz, İshak el-Ferevî ve Muhammed İbn Ömer el-Vâkîdî gibi isimlerin kendisinden

⁴⁶¹ İbn Sa'd, a.g.e, VII/190; Mizzî, a.g.e, XX/413; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, III/707.

⁴⁶² Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, I/147, (no: 332).

⁴⁶³ Bkz. İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed İbn Abdülğânî, **et-Takyîd li Ma'rifetis's-Süneni ve'l-Mesânîd**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s. 408; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XIII/348.

⁴⁶⁴ Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, X/649; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/401.

rivayeteri bulunmaktadır. İbn Hacer'in kendisi hakkında "Makbul" dediği Abîde el-Hicâziyye, Zehebî ve İbn Hibbân tarafından tevsik edilmektedir.⁴⁶⁵

- Aîşe Bintü Sa'd: Tâbiîn'in orta tabakasından Aîşe Bintü Sa'd, sahabi Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın kızıdır. Medine'de H. 117 yılında vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinden altı tanesiyle karşılaştığı söylenmektedir. Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'de rivayetleri bulunan Aîşe Bintü Sa'd'ın, İbn Hibbân ve İclî tarafından sika olduğu belirtilmiştir.⁴⁶⁶

İncelenilen bu seneddeki ravilerin hoca-talebe ilişkilerine bakıldığında, birbirleri ile mülaki oldukları sabittir. Bu nedenle senedin muttasıl olduğunu söyleyebiliriz. İshak el-Ferevî'nin durumu hakkında ihtilafa düşüldüğü görülse de bu rivayeti, telkine açık hale geldiği yaşlılık yıllarında mı yoksa daha önce mi yaptığı hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu nedenle el-Ferevî'nin rivayetinin, birçok tarikle varid olmuş diğer rivayetlere muhalefeti de göz önüne alınarak, ihtiyaten reddedilmesi daha uygundur.

Aynı konuyla ilgili Hz. Ebû Bekr ve Enes İbn Malik'e (r.a) nispet edilerek daha önce zikredilen hadislerin senedlerinde metruk ve kezzab ravilerin yer alması nedeniyle de bu rivayete takviyede bulunmaları söz konusu değildir. Zira takviyenin gerçekleşebilmesi için farklı kanalla gelen rivayetin zayıf olan rivayetten daha kuvvetli veya – en azından – onunla eş değer olması gerekmektedir. Yani sadece Cennet Bahçesi'nin Mescid-i Nebevî ile Ğamâme Mescidi arasında olduğunu bildiren ve hadis kabul kaidelerine göre makbul sayılan nakiller, el-Ferevî'nin hadisini takviye edebilecektir.

Bu bağlamda Aîşe Bintü Sa'd İbn Ebî Vakkâs'tan Cenâh el-Kureşî vasıtasıyla aktarılan "Aîşe Bintü Sa'd ile Mekke'ye (yolculuğa) çıktım. Bana: 'Evin nerede?' diye sordu. Ben de: 'el-Balât'ta'⁴⁶⁷ dedim. Bunun üzerine bana: 'Aman, ona iyi sahip çık! Ben babamı, Rasulullah'tan (s.a.v) 'Evim (veya Mescid'im) ile bayram namazgâhımın

⁴⁶⁵ Bkz. Mizzî, a.g.e, XXXV/239; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer el-Kureşî, **et-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifetü's-Sikâti ve'd-Duafâi ve'l-Mecâhîl**, Yemen: Merkezu'n-Nu'mân, 2011, IV/279.

⁴⁶⁶ Bkz. Mizzî, a.g.e, XXXV/236; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, III/255.

⁴⁶⁷ Balât: Hz. Muaviye tarafından Mescid-i Nebevî etrafına yaptırılan taş yollardır. Bu taş cadde ve sokaklar, Mescid'in batısındaki Medine çarşısında, Hz. Abbas'a ait evin yanındaki Hâtemu'z-Zevrâ'ya, doğusunda ise Bakî' Mezarlığı'na giden yoldaki Muğire İbn Şu'be'ye ait evin olduğu yere kadardır. Mescid'in güneyinden Hz. Osman'ın Mevdi'u'l-Cenâiz'e açılan sokaktaki evinin köşesine, kuzeyinden ise Mescid'in arkasındaki Hz. Ebû Talha'ya ait bostana kadar uzanmaktadır. Bkz. İbn Şebbe, a.g.e, I/16.

arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir’ derken işittim’ dedi” şeklindeki rivayetin, el-Ferevî’nin rivayetini şaz kalmaktan kurtardığı söylenebilir. Ancak onu takviye edip edemeyeceği, senedlerinin incelenmesinin ardından karar verilebilecek bir durumdur.

Cenâh el-Kureşî’nin bu rivayeti;

- İsmail İbn Ebî Uveys – Salih İbn Hüseyin İbn Salih – babası (Hüseyin) kanalıyla Cenâh’dan, et-Târîhu’l-Kebîr’de,⁴⁶⁸
- el-Kâsım İbn Ahmed – İbn Ebî Füdeyk – el-Hâris İbn Amr kanalıyla Cenâh’tan, aynı şekilde et-Târîhu’l-Kebîr’de,⁴⁶⁹
- Abdülaziz – Ebû İbrahim Salih en-Neccâr kanalıyla da Cenâh’tan Târîhu’l-Medineti’l-Münevvere’de aktarılmıştır.⁴⁷⁰

Yukarıda yapıldığı gibi her raviyle ilgili ayrı ayrı malumat verilmesi konunun akışını bozacağından dolayı hoş karşılanmayabilir. Bunun yerine, hakkında cerhin vuku bulduğu kişiler ile ilgili tafsilatlı bilgi aktarımında bulunulması, rivayeti kabul edilen sadûk ve sika raviler hakkında ise dipnot kısmında cerh ve ta’dil kaynaklarına atıfla yetinilmesi kanaatimizce daha uygundur.

Bu hadisin aktarıldığı Aişe Bintü Sa’d hakkında bilgi verildiği hatırlatılarak, öncelikle rivayetin müşterek ravisi Cenâh el-Kureşî’nin durumuyla ilgili incelemeye geçilmesi, sened tahlili açısından doğru bir yaklaşım olacaktır.

- Cenâh el-Kureşî: Leyla Bintü Sehl el-Kureşîyye’nin azatlı kölesidir. Bu nedenle Kureşî diye anılan Cenâh’ın, er-Rûmî ve el-Medenî gibi nispetleri de bulunmaktadır. İbn Hibbân ve İbn Kutluboğa’nın *es-Sikât* isimli her iki eserinde de sadece isminin zikredilmesi dışında hakkında tevsike delâlet eden başka bir nakil bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Ebû Hâtim er-Râzî, Cenâh’ın “meçhul” olduğunu söylemektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, II/245, (no: 2341).

⁴⁶⁹ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, II/277, (no: 2448).

⁴⁷⁰ Bkz. İbn Şebbe, *a.g.e.*, I/138.

⁴⁷¹ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II/537; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/155; Kutluboğa, Ebu’l-Fidâ Zeynuddin Kasım İbn Kutluboğa *es-Sudûnî*, *es-Sikât mimmen lem Yeka’ fi’l-Kütübi’s-Site*, thk. Şâdî İbn Muhammed Âl-i Nu’mân, San’a: Merkezu’n-Nu’mân, 2011, III/205.

Cenâh el-Kureşî dışında, rivayetin yukarıda zikredilen ilk senedindeki Salih İbn Hüseyin es-Sevvâk ve babası Hüseyin İbn Salih de meçhul ravilerdir.⁴⁷² Bunun yanı sıra aynı seneddeki İsmail İbn Ebî Uveys, hadis alimlerinin, hakkında ihtilafa düştüğü bir kişidir. Kendisini zayıf gören Nesâî dışında Kütüb-i Sitte'nin tamamında rivayetleri bulunan İbn Ebî Uveys ile ilgili hadis uydurduğunu söyleyenlerin yanı sıra,⁴⁷³ sadûk bir ravi olduğu, ancak ezberinden yaptığı rivayetlerde hataya düştüğü ifade edilmektedir.⁴⁷⁴

Bu hadisin ikinci senedinde yer alan el-Kâsım İbn Ahmed'in sika,⁴⁷⁵ İbn Ebî Füdeyk'in ise – daha önce geçtiği gibi – sadûk bir ravi olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁶ Bununla beraber rivayeti Cenâh el-Kureşî'den nakleden el-Hâris İbn Amr hakkında herhangi bir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucu bu isimde birden fazla raviye ulaşılsa da hiçbirinin hoca ve talebelerinin arasında seneddeki isimlerin yer almaması, herhangi bir iltibasa neden olmamak adına, söz konusu ravi hakkında bilgi aktarılmamasına sebebiyet vermiştir.

Hadisin yukarıdaki son senedinin ravilerinden Abdülaziz İbn İmrân İbn Abdülaziz'in ise kitapları yandıktan sonra ezberinden hadis naklettiği ve bu rivayetlerinde sıklıkla hataya düştüğü bilinmektedir. Bu nedenle kendisi “metrûku'l-hadis” olarak vasıflanmış zayıf bir ravidir.⁴⁷⁷ Bir diğer ravi Ebû İbrahim Salih en-Neccâr hakkında ise el-Haris İbn Amr da olduğu gibi herhangi bir malumat söz konusu değildir. Kanaatimizce bu durumun temelinde, Cenâh el-Kureşî'nin meçhul olması ve hakkında detaylı bilginin bulunmaması yatmaktadır. Yani Cenâh'ın cehaleti, hadis rivayetiyle pek tanınmayan ve kendisinden nakilde bulunan talebelerinin de meçhul kalmasının nedenlerinden olabilir.

Bu halde “Evim (veya Mescidim) ile bayram namazgâhım (Ğamâme Mescidi) arası Cennet bahçelerinden bir bahçedir” hadisi genel olarak değerlendirilecek olursa; üç farklı sahabiden rivayet edildiği görülecektir. Bunların ilki Hz. Ebû Bekr'den,

⁴⁷² Bkz. Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Rical*, II/292; Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed İbn Abdurrahman, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I/449.

⁴⁷³ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty., XI/307.

⁴⁷⁴ Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, III/124; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V/534; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Hindistan: Matba'atu Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1905, I/310-312.

⁴⁷⁵ Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, XXIII/335.

⁴⁷⁶ Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, XXIV/485; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX/486.

⁴⁷⁷ Bkz. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII/200; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII/178.

aralarında Sa‘îd İbn Sellâm ve Ebû Bekr İbn Ebî Sebre gibi hadis uyduran ravilerin yer alması, ikincisi ise Hz. Enes İbn Malik’den, Adiy İbnü’l-Fadl gibi metruk bir ravi aracılığı ile varid olması nedeniyle zayıftır. Üçüncüsü ise Aişe Bintü Sa‘d vasıtasıyla Sa‘d İbn Ebî Vakkâs’tan iki ayrı tarikle gelmektedir. Bu iki farklı yol ile gelen rivayetlerin Aişe Bintü Nâbil kanalıyla olanı, ravilerinden İshak el-Ferevî nedeniyle; Cenâh el-Kureşî kanalıyla olanı ise Cenâh ile birlikte bu rivayeti ondan nakledenlerin meçhul ve bazılarının metruk oluşu nedeniyle zayıftır.

Buraya kadar zikredilenlerden söz konusu rivayetin merdud olduğu anlaşılmaktadır. Sadece Aişe Bintü Nâbil kanalıyla Aişe Bintü Sa‘d’dan yapılan rivayet takviyeye açıktır. Ancak diğer rivayetlerin şedîdu’d-da’f sayılabilecek senedlerle aktarılması sebebiyle, başka bir rivayeti kuvvetlendirecek durumda olmadıkları aşikârdır. Ayrıca takviye olunsa bile, onlarca sahih senedle gelen rivayetlere⁴⁷⁸ karşı teferrüdü nedeniyle yine reddedilmesi gerekmektedir.

Yerini tespit etmeye çalıştığımız Cennet Bahçesi’nin doğu ile batı sınırı, “Evim ile Minberim arası Cennet bahçelerinden bir bahçedir” hadisiyle açıkça tayin edilmiştir. Ancak güney ile kuzey sınırını belirleyen herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Bu hususta Medine tarihçilerinden farklı görüşler aktarılsa da Hz. Aişe’nin odası ile minberin kendi uç köşe hizası esas alınarak belirlenen kare şeklinde bir alanın, Cennet Bahçesi olduğu genel kabul gören görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷⁹

Buraya kadar zikredilenlerden Cennet Bahçesi’nin sınırları ve şekli hakkında bir sonuca ulaşılsa bile, bu mekânın günümüzdeki konumunun, nerede başlayıp nerede bittiği ve alanının kaç m² olduğu sorusu henüz yanıt bulmamıştır. Zira Mescid-i Nebevî’de asırlardır meydana gelen değişiklikler nedeniyle, Hz. Aişe’nin evi ile Rasulullah’ın (s.a.v) minberi orijinal haliyle günümüze ulaşamamıştır. Ancak bir nevi sınır alameti olan bu yapıların aslı her ne kadar bugün ayakta durmasa da, Medine tarihçileriden yapılan rivayetler sayesinde Cennet Bahçesi’nin sınırlarının belirlenebilmesi mümkün görünmektedir.

⁴⁷⁸ Bkz. Buhârî, Fadlu’s-Salâti fi Mescidi Mekke ve’l-Medine, 5; Müslim, Hac, 92; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Mesâcid, 7; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XII/159, (no: 7223).

⁴⁷⁹ Bkz. Molla Hâtır, a.g.e, II/272.

İbn Zebâle'den aktarıldığına göre, Cennet Bahçesi'nin iki sınırı olan Kabr-i Şerif ile minber arası 53 zira (26,50 m) dır. Başka bir rivayete göre ise 54,16 zira (27,08 m) şeklinde ifade edilmiştir. Semhûdî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri ile minberi arasını ip kullanarak ölçmüş ve 53 zira (26,50 m) olarak bulmuştur.⁴⁸⁰ Aynı şekilde Nevevî'den de benzer bir ölçü aktarılmıştır.⁴⁸¹ İbn Cemâa ise iki mesafe arasının yaklaşık 52 zira (26 m) olduğunu söylemektedir.⁴⁸²

Bazı rivayetlerde ise iki sınır arasındaki mesafenin başka yapılarla ilişkilendirilerek ölçüldüğü görülmektedir. Akşehrî'nin⁴⁸³ İmam Malik'in talebesi Ebû Ğassân'dan naklettiğine göre Rasulullah'nın (s.a.v) kabri ile namaz kıldığı mihrabı arası 38 zira, mihrab ile minber arası ise İbn Zebâle'nin de ifade ettiği gibi 14 zira ve bir karıştır.⁴⁸⁴ Aynı şekilde Semhûdî de, Ebû Ğassân'dan yapılan bu naklin doğruluğunu test etmek için ilgili yerlerin arasını ölçmüş ve aynı sonuca ulaşmıştır.⁴⁸⁵

Bununla birlikte minberin kible duvarına olan yakınlığıyla ilgili çeşitli rivayetler zikredilse de,⁴⁸⁶ bu durumun Cennet Bahçesi'nin ölçüsünde bir farklılık oluşturmayacağı ortadadır. Esas alınması gereken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evine olan uzaklığıdır.

Yapılan nakillere bakıldığında 52 ile 54,16 zira arasında değişen veriler görülmektedir. Bunun nedeni, kişiden kişiye göre fizyolojik farklılık gösteren kol uzunluğu olabileceği gibi, ölçümler yapılırken Kabr-i Şerif etrafına inşa edilen beşgen duvarın eninin mesafeye dahil edilip edilmediği de olabilir.

Aktarılan bu mesafelerle ilgili senedsel dayanağı olan bir rivayete rastlanılamamıştır. Bu ölçümler, Medine ile alakalı bazı kitaplarda İbn Zebâle ve Ebû Ğassân'a nispetle yapılan tarihi verilerden ibarettir. Bu açıdan hadis usul kaidelerince

⁴⁸⁰ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/38.

⁴⁸¹ Bkz. Nevevî, **el-İdâh**, s. 448-449.

⁴⁸² Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/38.

⁴⁸³ Akşehrî, Muhammed İbn Ahmed İbn Emin İbn Muaz Akşehrî (ö. 731/1331), Konya'nın Akşehir ilçesinde doğmuş, ilim tahsili için Mısır, Fas ve Endülüs'e yolculuklar düzenlemiştir. Daha sonra Medine'ye gelerek oraya yerleşen Akşehrî, *Ravdatu'l-Firdevs*, *Men Dufine fi'l-Baki'* ve *Menâsıku'l-Kâsidi'z-Zâir* gibi Medine ile alakalı eserler telif etmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, Mustafa İbn Abdullah, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941, I/928; Kehhâle, Ömer İbn Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ty., VIII/235.

⁴⁸⁴ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 29.

⁴⁸⁵ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, I/285.

⁴⁸⁶ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 30.

zayıf kabul edilmektedirler. Zira rivayetlerin tetkik edilebilecek bir senedi bulunmamaktadır. Ayrıca rivayetin kendisinden nakledildiği, Medine ve Mescid-i Nebvî tarihi hakkında ilk dönemde kaleme alınmış eserler de günümüze ulaşmamıştır. Bu durumda sadece yukarıda zikredilen iki şahıs hakkında bilgi verilerek rivayetin, klasik hadis usûl çerçevesinin sınırları dışına çıkılarak incelenmesi gerekmektedir.

İbn Zebâle ile ilgili hadis alimlerinin görüşlerine daha önce değinilmiştir. Bu nedenle yalnız Ebû Ğassân'ın tercemesine kısaca bakmak yeterli olacaktır.

Ebû Ğassân: Muhammed İbn Yahya İbn Ali İbn Abdülhamid el-Kinânî Ebû Ğassân el-Medenî, (ö. ?) İmam Malik'in öğrencilerinden olup; Medine ile alakalı konularda bilgi sahibi, siyer ve meğâzî türü nakilleriyle meşhur, hadis rivayetinde de sika bir kişidir. Buhârî'nin ricalleri arasında zikredilen ve Zübeyr İbn Bekkâr ile İbn Şebbe gibi Medine tarihçilerinin kendisinden rivayetleri bulunan Ebû Ğassân, İbn Hibbân, Ebû Hâtim ve Dârakutnî tarafından tevsik edilmektedir.⁴⁸⁷

Burada zihinlere gelen asıl soru ise yukarıdaki ravilerin durmundan ziyade aktarılan rivayetlerdeki ölçülerin güvenilirliği olacaktır. Gerçekten Hz. Aişe'nin evi ile minber arası Allah Rasulü (s.a.v) döneminde de 50 kûsur zira mıdır yoksa herhangi bir değişiklik olmuş mudur? Nitekim Hz. Muaviye'nin Medine'yi ziyaret ettiği sırada, Rasulullah'ın (s.a.v) minberini yerinden sökerek Şam'a götürmek istediğine dair rivayetler,⁴⁸⁸ Cennet Bahçesi'nin en belirgin alametinin yerinin değişip değişmediği hakkında akıllarda kuşku oluşturmaktadır.

Medine tarih kitaplarında aktarıldığına göre; Rasulullah'ın (s.a.v.) minberinin hareket ettirilmesiyle birlikte, yıldızların gözle görülebildiği şekilde tevafuki bir güneş tutulması yaşanmış; bunun üzerine halktan özür dilenerek, ağaç kurtlarının minberi yemesinden korkulduğu ve gayenin sadece minberin altına bakılmak suretiyle kontrol edilmesi olduğu söylenip bu işten vazgeçilmiştir.⁴⁸⁹ İbn Zebâle'nin Humejd İbn

⁴⁸⁷ Bkz. İbn Hibbân'ın **es-Sikât**, IX/74; İbn Ebî Hâtim, **a.g.e.**, II/537; Kelâbâzî, **a.g.e.**, II/686; Mizzî, **a.g.e.**, XXVI/636.

⁴⁸⁸ Bkz. Merâğî, Zeynuddin Ebû Bekr İbnü'l-Hüseyin el-Osmânî, **Tahkîku'n-Nusra bi Telhîsi Meâlimi Dâri'l-Hicre**, thk. Muhammed Abdülcevâd el-Esme'î, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1981, s. 67.

⁴⁸⁹ Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin siyasi anlamda sembolik bir değeri olduğundan, Emevi Devleti'nin merkezine aktarılması durumunda, mevcut idarecilerin eli güçlenecek ve siyasi otoritelerinin kabulü de kolaylaşacaktır. Zira İslam kültüründe minber, devleti temsil eden mimari bir yapı olmasının yanı sıra, hakimiyetin de alametidir. Minberler üzerinde okunan hutbelerde, hükümdarların isminin anılması bunun

Abdurrahman kanalıyla Abdurrahman İbn Avf'tan yaptığı rivayete göre ise; Muaviye, Medine valisi Mervan İbn Hakem'i bu iş için görevlendirmiş, minberin yerinden hareket ettirilmesiyle başlayan güneş tutulmasıyla birlikte Medine'de şiddetli bir rüzgar çıkmış, göz gözü görmeyecek şekilde etrafı toz kaplamıştır. Ortalığın sakinleşmesiyle Mervan insanlara hitap ederek: “Ey Medine halkı! Siz Müminlerin Emiri'nin (Muaviye'nin) Rasulullah'ın (s.a.v) minberini buradan aldıracağını sandınız. Oysaki o, Hz. Peygamber'in (s.a.v) koyduğu minberin yerini değiştirecek değildir. Bana bu minberi koruyup yüceltmemi emretti” diyerek, minberi yerinden söktürüp altına, altı basamak ilave ettirerek aynı yere tekrar yerleştirmiştir.⁴⁹⁰ Bu olaydan sonra Rasulullah'ın (s.a.v.) minberi doğrudan yere temas etmeyip, yeni minberin yukarıdaki son üç basamak haline dönüşmüştür.⁴⁹¹

Aynı mesele Abdümelik İbn Mervan (ö. 86/705) ve Velid İbn Abdümelik döneminde de gündeme gelmiş, kendileriyle yapılan müzakereler neticesinde minberin taşınmasından vazgeçilmiştir. Halifeliği sırasında konunun tekrar gündeme gelmesi üzerine Süleyman İbn Abdümelik: “Tüm dünyayı aldık, şimdi de İslam'ın sembollerinden birinin yerini değiştirmekle mi uğraşıyoruz! Vallahi bu benim yapacağım bir iş değildir. Hiçbir zaman, ne Abdümelik İbn Mervan'ın ne de Velid İbn Abdümelik'in bu konuyla zikredilmesinden hoşlanmamışımdır. Artık bizlerin bu mevzu ile bir alakası yoktur”⁴⁹² diyerek, minberin Şam'a nakledilmesi meselesine son noktayı koymuştur.

Ayrıca Rasulullah'ın (s.a.v) minberi ile ilgili Emeviler sonrası dönemlerde de benzer girişimlerin vuku bulup bulmadığı doğal olarak merak edilebilmektedir. Vuku

en açık göstergesidir. Bu sebeplerden olsa ki Hz. Peygamber'in (s.a.v) minberi Medine'den Şam'a aktarılmak istenmiştir.

⁴⁹⁰ Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II/399; Metarî, **a.g.e.**, s. 27; Semhûdî, **a.g.e.**, II/10.

⁴⁹¹ Kanaatimizce hutbelerin, minberlerin en uç seviyesine çıkılmadan, neredeyse ortasında durularak okunmasının temelinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) minberinin ta'zîm ve tekrîm amaçlı yerden kaldırılarak Muaviye'nin yaptırdığı minberin en üst basamakları haline dönüştürülmesi yatmaktadır. Bilindiği üzere Rasulullah (s.a.v.), minberinin ikinci basamağına çıkarak hutbesini îrad etmekte, oturması lazım gelen yerde ise üçüncü basamağına oturmaktadır. O'nun vefatından sonra Halife olan Hz. Ebû Bekr, saygı gereği birinci basamakta hutbesini okuyup, ikinci basamağına oturmakta, daha sonraki Raşid Halifeler ise yere basarak hutbe okuyup birinci basamağına oturmaktadırlar. (Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 97.) Kuvvetle muhtemel ki minberin yerle temasının kesilmesinin ardından, kullanılmasını zorunlu kılabilecek herhangi bir durum kalmamış ve Raşid Halifeler'in fiillerinin taklit edilerek saygı gereği üzerine çıkılmamıştır. Bu durumun İslam coğrafyasına yayılarak, hutbelerin minberlerin ortasında îrad edilmesi âdetini oluşturduğunu düşünmekteyiz.

⁴⁹² Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 202.

buldu ise İbn Zebâle ve diğer Medine tarihçilerinden aktarılan verilerin, minberin yerinde yaşanması muhtemel bir değişiklikten önce mi yoksa sonra mı nakledildiği sorusu ise cevap verilmesi gereken bir meseledir. Bu bağlamda minberin sahibi Hz. Peygamber (s.a.v) ile aynı ortamda yaşayan sahabilerden, söz konusu rivayetleri yapan kişilerin yaşadığı çağlara kadar, minberin yerinin muhafaza edildiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu sayede yukarıda zikredilen, İbn Zebâle ve Ebû Ğassân'dan yapılan rivayetlerin tahlili kısmen yapılabilir.

Bilindiği üzere sahabiler, önemli mekânların yerlerini iyi bilmekte ve çeşitli vesilelerle çevresindekilere bu mekânları öğretmekteydiler. Sahabiler içerisinde Medine'de en son vefat eden Sehl İbn Sa'd es-Sâ'idî'ye (ö. 91/712) Rasulullah'ın (s.a.v.) minberinin ağacının nereden olduğu hususunda aralarında tartışan bir topluluk gelerek, kendisinin konuyla ilgili fikrini sormuşlardır. Sehl (r.a) ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) minberinin Medine'deki hangi tür ağaçtan yapıldığı, Rasulullah'ın (s.a.v) emriyle nereye ve nasıl konulduğu hakkında müşahede ettiklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴⁹³ Bu rivayetin bazı varyantlarındaki "Minber, şu anda gördüğünüz yere Rasulullah (s.a.v.) tarafından konulmuştur"⁴⁹⁴ şeklindeki ifadeler, gerek Raşid Halifeler ve gerekse Emevîler döneminde Mescid-i Nebevî'de gerçekleşen tadilatlarda minberin yerinin korunduğuna işaret etmektedir. Zira Sehl es-Sâ'idî H. 91 / M. 712 yılında Medine'de vefat eden en son sahabidir.⁴⁹⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra uzun süre yaşaması sebebiyle de Mescid-i Nebevî'deki büyük çaplı birçok değişikliğe yakından şahitlik etmiştir.

Aynı şekilde Abbasi halifesi Mehdi'nin, Rasulullah'ın (s.a.v) minberinin altına, Hz. Muaviye'nin ilave ettirdiği kısmı çıkartıp minberi eski haline getirmek istemesi ve İmam Malik'in duruma itiraz etmesi üzerine Mehdi'nin bu fikrinden vazgeçtiğine dair rivayetler,⁴⁹⁶ minberin yerinin Abbasilerin ilk dönemlerinde de korunduğunu göstermektedir.

⁴⁹³ Bkz. Buhârî, Cuma, 24; Ebû Dâvud, Ebvâbu'l-Cuma, 15; Nesâî, Mesâcid, 45; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VI/168, (no: 5881).

⁴⁹⁴ Buhârî, Hibe ve Fazluha ve't-Tahrîdu Aleyha, 2; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VI/145, (no: 5790).

⁴⁹⁵ Bkz. Esbehânî, Ebû Nuaym Ahmed İbn Abdullah, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, thk. Adil İbn Yusuf el-Azâzî, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998, III/1312. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf İbn Abdullah, **el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992, II/664.

⁴⁹⁶ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/18.

Ebû Ğassân ve İbn Zebâle gibi tarihçilerin bu dönemde yaşadığı göz önüne alınırsa, zamanın elverdiği imkanlarla yapılan Cennet Bahçesi ile alakalı ölçümlerin, Rasulullah (s.a.v) dönemindeki ölçülerle birebir aynı olma ihtimali kuvvetlenmektedir. Kaydedilen bu verilerin, daha sonraki asırlarda yaşayan Medine tarihçileri tarafından da tetkik edilerek tutarlılığının ortaya konması ise yukarıda zikredilen rivayetlerin güvenilirliğinin başka bir göstergesidir.

Bunun yanı sıra nakledilen birtakım rivayetlerde minber hakkında detaylı vasıfların yer alması da, Cennet Bahçesi'nin sınırı olan minberin Mescid-i Nebevî içerisindeki konumunun muhafaza edildiği savını güçlendiren başka bir unsurdur.

Nitekim İbn Zebâle'den aktarıldığına göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) minberinin yerden yüksekliği 2 zira, yere basan çapı ise 1 x 1 ziradır. Köşeleri/açıları birbirine eşit, oturulan üçüncü basamağında bir karışlık sırt desteği olan üç tane dayanak bulunmaktadır. Zamanla bu dayanaklardan birisi kırılmış, başka bir tanesi de yerinden çıkmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oturduğu yer olan üçüncü basamak ise enine ve boyuna eşit olup iki karış ve dört parmakdır. Minberin tamamı kible cihetinden kuzeye doğru yani baştan uca ise dört karıştan biraz fazladır.⁴⁹⁷ Bu tasvire göre Rasulullah'ın (s.a.v) minberi, basamak oyuntuları sayılmazsa yaklaşık 1 m³'dür. Birinci ve ikinci basamağının toplam alanı yaklaşık yarım m²'dir. İlk iki basamağı bir karış uzunluk ve yüksekliğe sahip olup eni de iki karıştır. Üçüncü basamak ise eni, boyu ve uzunluğu 2'şer karış olup kare görünümündedir.

Her ne kadar burada vasfedilen Hz. Peygamber'in (s.a.v) minberi günümüze ulaşmamış olsa da Medine tarihçilerinden aktarılan bu tür rivayetlerin kayda alınmasıyla Siret-i Nebevî'den bir hatıranın muhafaza ediliyor olması sevindiricidir.

Ayrıca Cennet Bahçesi ile ilgili Semhûdî'nin ortaya attığı, bu alanın sınıрыyla ilgili dikkat çekici iddianın burada zikredilmesini gerekmektedir. İddiaya göre Mescid-i Nebevî'de H. 886 / M. 1481'de çıkan yangından sonra yapılan minber, tam olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) minberinin orijinal yerine konulmamış ve Cennet Bahçesi'nin sınırlarında küçük de olsa değişiklik meydana gelmiştir. Semhûdî'nin ifade ettiğine göre bu yangından sonra, minberin etrafını çevreleyen mermer sedirin, minberin altında

⁴⁹⁷ Semhûdî, a.g.e, II/12-13.

kalan kısmı açığa çıkmıştır. Bu alanda, havuz ismi verilen iç bükeyli bir yer ve etrafında daha önceki dönemlerde minberlerin oturtulduğu, içerisine kurşun dökülmüş yarıklar bulunmuştur. Hatta H. 654 / M. 1256'da Mescid-i Nebevî'de çıkan yangında kül olan minberin izlerine dahi rastlanılmıştır. Karşılaşılan manzaraya göre minber, Mescid'in doğu ve batı duvarlarına paralel değildir ve tam anlamıyla düz bir şekilde yerleştirilmemiştir. Minberin kible duvarındaki (baş) kısmı ile kuzey yönündeki (ayak) kısmı arasında batı yönüne doğru yaklaşık 1 karış (20 cm'lik) meyil bulunmaktadır.

Semhûdî, bu manzaranın görülmesinin ardından minberin yeniden inşası için mermer sedirin bir insan boyu kadar kazıldığını, yapısının sağlamlığı ve derinliğinin tahminlerin ötesinde çıkmasından dolayı tekrar kapatılıp, üzerindeki havuz şeklindeki kısmın da düzlenerek minberin, iki tarafına (doğu-batı) paralel olarak ikame edildiğini söylemektedir.

Konuyla ilgili günümüze ulaşmamış *en-Nasîhatu'l-Vâcibetü'l-Kabûl fi Beyâni Vad'i Minberi'r-Rasûl* isimli bir çalışma kaleme alan Semhûdî, minberin yerinin düzeltilmesi, güneyden (kible duvarından) kuzeye, batı yönüne doğru 1 karış meyilli konulması için gerekli girişimlerde bulunmuş, ancak muvaffak olamamıştır.⁴⁹⁸

Semhûdî'nin vefatı sonrası Mescid-i Nebevî birçok tadilattan geçmiş ve minberi de birkaç defa yenilenmiştir. Ortaya atılan iddianın - doğru olup olmadığının - teyidi ardından bu dönemlerde konulan minberlerin, Semhûdî'nin ifade ettiği şekilde konulup konulmadığı, araştırılması gereken bir husustur. İlk dönem Medine tarihçilerinin verdiği ölçüler doğrultusunda günümüzdeki minberin, yerleri ittifakla değişmemiş olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabri ve namazgahına (mihrabına) uzaklığı ölçülerek, herhangi bir uyuşmazlığın ortaya çıkması halinde yeri ve konuluş şekli değiştirilmelidir. Eğer bu mümkün olmuyor ise birtakım alametlerle Cennet Bahçesi'nin orijinal sınırlarına işaret edilmelidir. Zira Semhûdî'nin ifade ettiği 1 karışlık (20 cm'lik) meyilden, Hz. Aişe'nin evinin kuzey sınırının Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescid-i Nebevî'nin kible duvarına yaklaşık 15 m'lik uzaklığı göz önüne alındığında, ortaya çıkan eğri payı 2 metreyi aşmaktadır. Bu da Cennet Bahçesi'nde yaklaşık 18 m²'lik bir alan daralmasına sebep olacaktır.

⁴⁹⁸ Semhûdî, a.g.e, II/18-20.

Semhûdî'nin dile getirdiği iddialar bir tarafa bırakılıp, buraya kadar daha önce zikredilen nakillerden göre Cennet Bahçesi günümüzde; doğuda Kabr-i Şerif'ten, batıda Minber'e, güneyde ise Minber'in yaşlaştık yarım metre güneyindeki Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırlarından başlayıp, kuzeyde Rasulullah'ın (s.a.v) medfun bulunduğu Hacizu'l-Muhammes'in içerisinde kalan Hz. Aişe'nin evinin kuzey duvarına kadardır denilebilir.

Bu mekân hakkında ölçüm yapma fırsatı bulan araştırmacıların bildirdiğine göre; Kabr-i Şerif ile Minber arası 26,5 metredir. Ancak Allah Rasulü'nün kabrinin etrafına yerleştirilen maksûra (yeşil demir parmaklık) nedeniyle bu mesafe 22 metreye düşmüştür. Bu nedenle Cennet Bahçesi'nin güneyden kuzeye 15 metre olduğu göz önüne alındığında, 67,5 m²'lik bir alan kaybı yaşanmıştır. Dolayısıyla günümüzde Cennet Bahçesi, doğudan batıya 22, güneyden kuzeye ise yaklaşık 15 metre uzunluğunda olup; 330 m²'lik bir alana sahiptir.⁴⁹⁹

İçerisinde üzeri farklı renklerle süslenmiş beyaz mermerli sütunlar bulunan Cennet Bahçesi'nin günümüzde kolayca ayırt edilebilmesi için zeminine de yeşil tonda halılar serilmiştir. Ancak bu halıların, Mescid-i Nebevî'deki yoğun ziyaretçi artışları göz önüne alınarak, yaşanması muhtemel izdihamların önüne geçebilmek adına, Cennet Bahçesi'nin sınırlarının dışına da serilmiş olduğu bilinmelidir.

2.3. ÖNEMLİ SÜTUNLARIN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Mescid-i Nebevî'nin ilk inşasında, ağaç dalları ve yapraklardan oluşan çatıyı taşıması için Mescid içerisinde belli yerlere hurma kütükleri yerleştirilmiştir. Üstüvâne denilen bu kütükler zaman içerisinde yok olsa da, yerlerinin muhafaza edilmesine özen gösterilmiştir.

Gerçekleştirilen her yenileme faaliyetinde, dönemin şartlarına uygun şekil ve yapıdaki üstüvânelerin sayısı Sultan Abdülmecid döneminde 327'ye ulaşmıştır.⁵⁰⁰ Büyük bir kısmı halen ayakta durmakta olan bu sütunlar, kendi içerisinde belli gruplara ayrılmaktadır. Bunların ilki, Kabr-i Şerif ve etrafındaki maksûra içerisinde kalan, yerine

⁴⁹⁹ Verilen ölçüler için bkz. Ka'ki, a.g.e, I/222.

⁵⁰⁰ Husayn, Muhammed İbn Abdurrahman, "Hasâisu ve Simâtu'l-İmâratü'l-Mecîdiyye li'l-Mescidi'n-Nebeviyyi'ş-Şerif", *Ebhâsu Nedvetü 'İmâratü'l-Mesâcid*, Riyad: Câmiatu Melik Suud - Külliyyetü'l-İmâratü ve't-Tahtîf, 1999, s. 247.

göre muhtelif şekillerdeki sütun grubudur. Yeşil Kubbe'yi taşıyan, kare şeklindeki büyük sütunlarla birlikte toplam 22 adettir ve Mescid-i Nebevî'deki kolonların %7'sini oluşturmaktadır. İkinci grup ise Cennet Bahçesi'ndeki altın suyuyla süslenmiş, yerden 2 metre yüksekliğinde mermerle kaplı yuvarlak sütunlardır. Toplam sayıları 16 olup, Mescid içerisindeki sütunların %5'ini oluşturmaktadır. Bir diğer üstüvâne grubu da, Mescid'in duvarlarına yapışık, muhtelif şekillerdeki sütunlardır. Sayıları 77'yi bulmakta ve toplam kolonların %23'ünü temsil etmektedir. Dördüncü grup ise diğer üç grubun dışında kalan bütün sütunları içermektedir ve oranı, Mescid'deki toplam sütunların %65'ine tekabül etmektedir.⁵⁰¹

2.3.1. Muhallaka Sütunu

Hz. Peygamber'in (s.a.v) namazlarda ashabına imamlık yaptığı yerdeki sütuna denilmektedir. Cennet Bahçesi içerisindeki, Rasulullah'ın (s.a.v) mihrabı olarak bilinen yapının sağına (batı kısmına) bitişik kolonun olduğu yerdir. Sıklıkla esans sürüldüğü için Arapça'da kokulu anlamına gelen "Muhallaka" ismini almıştır.⁵⁰² Bu üstüvâne, İbn Zebâle'nin, hocası İmam Malik'ten aktardığına göre, Hz. Peygamber'in mihrabının olduğu yere işaret eden sütundur.⁵⁰³

Muhallaka Sütunu'yla ilgili en meşhur nakil ise şu şekildedir: Yezîd İbn Ebî Ubeyd'den rivayet edildiğine göre; kendisi, Seleme İbnu'l-Ekva' (r.a) ile birlikte Mescid-i Nebevî'ye geldiğinde Hz. Seleme'nin, içerisine Kur'an'ı Kerim'in konulduğu sandığın yanındaki direğe doğru namaz kılmak için çabaladığını görmüş ve bunun nedenini sormuştur. Hz. Seleme ise; "Rasulullah (s.a.v.), burada namaz kılmaya gayret gösterirdi"⁵⁰⁴ şeklinde cevap vermiştir.

Seleme İbnu'l-Ekvâ'nın yöneldiği yer Muhallaka Sütunu olup, yaptığı fiilin sebebini izah etmesi, burayı kendisine sütre edinmediğinin, bilakis ona has bir özellikten – Rasulullah'ın (s.a.v) mihrabı olmasından – kaynaklandığının açık bir göstergesidir. Bundan dolayı rivayetin, Mescid-i Nebevî'de nafil namaz kılan sahabilerin kendilerine sütre edinmek maksadıyla kolonların arkasına geçtiklerine dair

⁵⁰¹ Ka'kî, **a.g.e**, I/226.

⁵⁰² Mercânî, **a.g.e**, I/518.

⁵⁰³ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, 119; Semhûdî, **a.g.e**, I/281.

⁵⁰⁴ Buhârî, Salât, 94; Müslim, Salât, 49; İbn Mâce, İkametü's-Salâ ve's-Süneni Fiha, 204; İbn Hibbân, V/59, (no: 1763) – V/526 (no: 2152); Ebû Nuaym, **Müstahrec**, II/116, (no: 1124) .

zikredilen rivayetlerle⁵⁰⁵ karıştırılmaması gerekmektedir. Nitekim, İmam Malik ve Abdurrahman İbnu'l-Kasım el-İtkî gibi alimlerden Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid'inde – nafile namazlar için – en faziletli yerin, bu sütunun bulunduğu mekân olduğuna dair nakiller de⁵⁰⁶ bu düşünceyi desteklemektedir.

Muhallaka Sütunu'nun yeri ile ilgili Akşehrî'nin Ebû Ğassân'dan naklettiğine göre; Rasulullah'nın (s.a.v) kabri ile arası 38 ziradır. Minber ile arası ise İbn Zebâle'nin ifade ettiği üzere 14 zira ve bir karıştır. Metarî, İbn Zebâle'den aktarılan bu ölçünün tevâtürle sabit olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁷ Semhûdî ise bu nakillerin doğruluğunu test etmek için ilgili yerlerin arasını ölçmüş ve aynı sonuca ulaşmıştır.⁵⁰⁸ Günümüzde de minber ile mihrab arası yaklaşık 7 metre olup, Semhûdî'nin verdiği ölçülerle aynıdır.⁵⁰⁹

Bu mesafelerle ilgili senedli bir rivayet bulunmamaktadır. İlk dönem Medine tarihçilerinin kendi ölçülerinin aktarımından oluşan bu nakillerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının tahlil edilebilmesi için, Muhallaka Sütunu'nun yerinin söz konusu isimlerin yaşadığı döneme kadar korunup korunmadığının bilinmesi gerekmektedir.

Bu hususta Sahabi Seleme İbnu'l-Ekva'nın buraya gelip namaz kıldığından bahseden rivayetler yardımcı argüman olarak değerlendirilebilir. Hz. Seleme'nin H. 74/ M. 693'de vefat ettiği düşünüldüğünde, Muhallaka Sütunu'nun yerinin Raşid Halifeler döneminde gerçekleştirilen Mescid-i Nebevî'yi tevsi faaliyetlerinden sonra da korunduğu söylenebilir. Geriye ise bu sütunun yerinin Emevîler döneminde de muhafaza edilip edilmediği sorusu kalmaktadır.

Emevî dönemindeki Mescid-i Nebevî'yi genişletme faaliyetinin Ömer İbn Abdülaziz işrafında gerçekleşmiş olması bu soruya kısmen de olsa cevap verebilmektedir. Zira Ömer İbn Abdülaziz'in – her ne kadar Velid İbn Abdülmelik'in emrine uyararak, Rasulullah'nın (s.a.v) eşlerine ait hücreleri yıksa da⁵¹⁰ – önemli mekânlara verdiği değer bilinmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaz kıldığı rivayet

⁵⁰⁵ Bkz. Buhârî, Salât, 94; İbn Mâce, İkametü's-Salâ ve's-Süneni Fiha, 53; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXI/401, (no: 13983); İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, II/146, (no: 7502).

⁵⁰⁶ Bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd İbn Rüşd el-Kurtubî, **el-Beyânu ve't-Tahsil ve's-Şerhu ve't-Tevcihu ve't-Ta'lîl fi Mesâilî'l-Müstahrece**, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988, I/369.

⁵⁰⁷ Bkz. Metarî, **a.g.e.** s. 29; Semhûdî, **a.g.e.** I/284-285.

⁵⁰⁸ Semhûdî, **a.g.e.** I/285.

⁵⁰⁹ Hâmid, **a.g.e.** s. 188.

⁵¹⁰ Ömer İbn Abdülaziz'in bu emri niçin tenfiz ettiğiyle ilgili görüşümüz daha önce geçmiştir. Bkz. s. 51.

edilen yerlerin unutulmaması için mescidler inşa ettirmesi⁵¹¹ bunun bir göstergesidir. Ayrıca Mescid-i Nebevî'nin kible duvarını yenileyeceği esnada, Medinelilerin zihninde duvarının orijinal hizasından kaydığı gibi bir fikir meydana gelmemesi için Muhacir, Ensar, Arap ve Acem Medineli tüm önde gelen isimleri Mescid'e davet ederek, onların huzurunda kible duvarının (temel) taşlarını tek tek yenilemiştir.⁵¹² Ömer İbn Abdülaziz'in bu hassasiyeti, üstüvânelerin yerlerinde de göstermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Buraya kadar zikredilenlere ilaveten Metarî'nin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) mihrabı ve minberinin yerinin değişmediği hususunda icma bulunduğunu söylemesi,⁵¹³ H. II. asırda yaşamış Medine tarihçilerinin konuyla ilgili aktardıkları ölçülerin, H. X. asırdaki tarihçiler ve günümüz araştırmacıları tarafından tetkik edilerek doğrulanması, bu mekânın yerinin muhafaza edildiği hususunda kanaat oluşturulmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili tarih kitaplarından yapılan nakiller, hadis usulündeki rivayet kabul şartlarına uymadığı için zayıf sayılsa da yeni bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda makbul olarak addedileceğinden hiç şüphe yoktur.

Bununla birlikte, Muhallaka Sütunu'nun, Allah Rasulü (s.a.v) zamanındaki yerine nispeten 2 zira daha güneyde olduğu söylenmektedir. Üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre⁵¹⁴ Memlûklüler döneminde yapılan mihrabın sağındaki, üstüne mum konulan kürsünün yerinin, Rasulullah'nın (s.a.v) namazgâhının hizasında olduğu, Semhûdî tarafından ifade edilmektedir.⁵¹⁵ Benzer bir rivayet de İmam Gazzâlî'den aktarılmaktadır.⁵¹⁶ Bu konum günümüzde de değişmemiş olup, zikri geçen üstüvâne, kendisiyle aynı hizada olan sütunlara nazaran biraz daha öndedir ve kuzey tarafından mihraba bitişiktir. Bu durumda mevcut mihrabın hilal şeklindeki mücevvef kısmı yerine, üzerinde "Bu Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in namazgâhıdır" yazılı sağ ayağı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabilerine namaz kıldırıldığı yerin hizası olmaktadır.

⁵¹¹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/74.

⁵¹² Bkz. İbn Zebâle, **a.g.e.**, s. 120.

⁵¹³ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 30.

⁵¹⁴ Rasulullah Mihrabı olarak bilinen yapının sirtında; "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Allah'ın Salâtı Muhammed'in üzerine olsun. Kusurlarını itiraf eden fakir kul, Velîmiz Sultan Eşref Ebû'n-Nasr Kayıtbay – Allah mülkünü daim kilsin – bu şanlı mihrâb-ı nebevî'nin inşasını emretmiştir. Tarih: Haram ay Zil Hicce, Nebevî hicretin 888. senesi*" yazmaktadır.

⁵¹⁵ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/38.

⁵¹⁶ Bkz. Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed İbn Muhammed, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty., I/259.

Berzencî, Muhallaka Sütunu'nun orijinal mekânından farklı bir yere kaydırılmasının nedenini, mevcut mihrabın inşa edilirken, ortasındaki oyuntunun bu sütun nedeniyle yapılamamasından kaynaklandığını belirtmektedir.⁵¹⁷ Muhtemelen bu nedenle mihrab biraz daha sola (doğuya) konumlandırılmış ve Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırının hizasında olabilmesi için de Muhallaka Sütunu biraz güneye kaydırılmıştır. Bu sayede Allah Rasulü'nün (s.a.v) secde ederken alnını koyduğu mekâna ayak basılmasının önüne geçildiğini⁵¹⁸ söyleyen tarihçiler de bulunmaktadır.

2.3.2. Hz. Aişe Sütunu

Cennet Bahçesi'nin ortasında duran, bugünkü Mescid'in kible duvarından üçüncü, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri ve minberinden de üçüncü sütundur. İbn Zebâle'nin İsmail İbn Abdullah'dan onun da babası Abdullah İbnu'z-Zübeyr'den naklettiğine göre; Abdullah İbnu'z-Zübeyr, Mervan İbnu'l-Hakem ve üçüncü bir kişi, Hz. Aişe'nin yanına girip Mescid-i Nebevî hakkında konuşmaya başlamışlar. Hz. Aişe de – konuşmaya katılarak – “Mescid'in sütunları arasında öyle bir tanesi var ki, insanlar ona doğru namaz kılmanın faziletini bilseler kura çekmek zorunda kalırlardı” demiş; bunun üzerine Mervan ve üçüncü kişi dışarıya çıkmış, Abdullah İbnu'z-Zübeyr ise Hz. Aişe'nin yanında kalmaya devam etmiştir. Bunu gören arkadaşları kendi aralarında “Abdullah o sütunun yerini öğrenmek için içeride kaldı. Eğer Hz. Aişe'ye sorarsa o da hangisi olduğunu söyleyecektir ve Abdullah bunu öğrense bile, bize yerini bildirmeyecektir. Onun bizi göremeyeceği ancak bizim onu izleyebileceğimiz bir yerde gizlenip – sütunun yerini öğrenelim – ” demişler. Daha sonra İbnu'z-Zübeyr dışarıya çıkmış ve hiçbir şeyle meşgul olmadan doğruca o sütuna gidip, biraz sağ tarafına doğru durarak namaz kılmıştır. Bu olayın ardından zikri geçen sütunun yeri bilinir hale gelmiş, Hz. Aişe Sütunu ve Kura Sütunu gibi isimlerle anılmaya başlamıştır.⁵¹⁹

Rivayetin Atik İbn Yakub – Abdullah ve Muhammed İbnu'l-Münzir – Hişam İbn Urve – Urve İbnu'z-Zübeyr kanalıyla gelen varyantında ise Hz. Aişe'nin söylediği

⁵¹⁷ Bkz. Hâmid, **a.g.e.**, s. 248.

⁵¹⁸ Bkz. Hâmid, **a.g.e.**, s. 250.

⁵¹⁹ Metarî, **a.g.e.**, s. 31; İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 106; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 155; Semhûdî, **a.g.e.**, II/39.

“Mescid’in sütunları arasında öyle bir tanesi var ki...” sözü Rasulullah’a (s.a.v) nispeten merfu olarak aktarılmaktadır.⁵²⁰

Bunun yanı sıra Zübeyr İbn Habîb’den, kiblenin Kudüs’ten Mekke’ye tahvilinden sonra Rasulullah’ın (s.a.v) mihrabında namaz kıldırılmadan önce Kura Sütunu’nu belli bir süreliğine kendisine mihrab edindiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁵²¹ Ayrıca Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer gibi bazı sahabilerin de nafîle namazlarını bu üstüvâneye doğru kılmaktan hoşlandıkları da nakledilmektedir.⁵²²

Hz. Aişe Sütunu’nun yerine dair Hz. Peygamber’in (s.a.v.) minberi veya mihrabındaki gibi detaylı bir veriye rastlanılmamıştır. Karşılaştığımız rivayetler, Hicrî ilk asırlardaki Mescid-i Nebevî’nin görünümünün tasvirinden ibarettir. İbn Zebâle’nin içerisinde Zübeyr İbn Habîb’in de yer aldığı ilim ehlinde birçok kişiye dayandırdığı rivayete göre; Hz. Aişe Sütunu, minberden de Kabr-i Şerif’ten de üçüncü sütundur.⁵²³

Bu üstüvânenin yeriyile ilgili Zübeyr İbn Bekkâr’ın hocalarından Atîk İbn Yakub ez-Zübeyrî’nin (ö. 228/843) aktardıkları da, İbn Zebâle’nin söyledikleriyle örtüşmektedir. Atîk’in bildirdiğine göre; Hz. Aişe Sütunu, Rasulullah’ın (s.a.v) kabri ile minberinin tam ortasındadır. Sağ tarafından minbere kadar iki, sol tarafından da Kabr-i Şerif’e kadar iki sütun bulunmaktadır.⁵²⁴ Bu durumda üstüvânenin bizzat kendisi üçüncü sütun olmaktadır.

İbn Zebâle’nin rivayetindeki Zübeyr İbn Habîb: Ebû Abdullah Zübeyr İbn Habîb İbn Sâbit İbn Abdullah İbn Zübeyr İbn Avvam’dır. Hişam İbn Urve ve onun tabakasındaki Nâfi‘ Mecd İbn Abbâd gibi isimlerle mülaki olmuştur. İbn Hibbân’ın

⁵²⁰ Bkz. Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, I/264, (no: 862); İbn Şahin, Ebû Hafis Ömer İbn Ahmed, **et-Terğîb fi Fezâilil-A‘mâl ve Sevâbu Zâlike**, thk. Muhammed Hasan İsmail, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004, s. 29; Kâdı Mâristan, Muhammed İbn Abdülbaki el-Ka‘bî, **el-Meşyihatü’l-Kübrâ**, thk. Şerif Hatim el-Avnî, Mekke: Dâru Alemi’l-Fevâid, 2001, III/1267; Heysemî, Ebu’l-Hasen Ali İbn Ebi Bekr, **Mecme‘u’z-Zevâid ve Menbe‘u’l-Fevâid**, thk. Hisamuddin el-Kudsî, Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994, IV/9.

⁵²¹ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 106.

⁵²² Bkz. Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 155.

⁵²³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/39.

⁵²⁴ Harbî, **a.g.e.**, s. 404-405.

tevsik ettiği, İbn Ebî Hâtim'in ise ismini zikredip hakkında herhangi bir cerh veya ta'dilde bulunmadığı fazla rivayeti olmayan bir ravidir.⁵²⁵

Bir diğer rivayet ise tebeu't-tâbiinden sıkça nakilde bulunan ve sika olarak kabul edilen ünlü tarihçi Zübeyr İbn Bekkâr (ö. 256/870)⁵²⁶ aracılığıyla Atık İbn Yakub İbn Sıddık İbn Musa İbn Abdullah İbn Zübeyr'den yapılmaktadır. Ravi Atık'ın de Zübeyr gibi sika raviler arasında zikredildiğini⁵²⁷ belirterek, bu rivayetlerin doğru tahlil edilebilmesi için sened tetkiki yanında – daha önce de belirtildiği gibi – söz konusu mekânların yerlerinin, rivayetin kendisinden yapıldığı kişilerin yaşadığı döneme kadar korunuyor olması gerekmektedir. Bu yönde oluşacak kanaatin, incelenen rivayetlerin kabul ve reddinde kilit rol oynayacağı açıktır.

2.3.3. Tevbe Sütunu

Cennet Bahçesi'ndeki Hz. Aişe Sütunu'nun doğusunda yer alan sütuna denilmektedir. Çeşitli tefsir ve siyer kaynaklarında geçtiğine göre, sahabilerden Ebû Lübâbe Beşîr İbnu'l-Münzir, Rasulullah'ın (s.a.v.) elçisi olarak Benî Kurayza'ya gitmiştir. Yahudilerin “Muhammed'in hükmünü kabul edelim mi?” sorusuna “Evet” şeklinde cevap vermiş ve bu sırada eliyle boğazına işaret ederek, teslim olmaları durumunda idam edileceklerini ima etmiştir. Yaptığı fiilin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ihanet olduğunu idrak etmesi üzerine büyük bir pişmanlık duygusuyla Mescid-i Nebevî'ye gelerek, kendisini Mescid'in sütunlarından birine bağlamış ve Allah (c.c) tarafından bağışlanana kadar hiçbir şey yiyip içmemeye yemin etmiştir. Aradan birkaç gün geçmesinin ardından Rasulullah (s.a.v) Ebû Lübâbe'nin tevbesinin kabul edildiğini söyleyerek iplerini çözmüştür.⁵²⁸ Bu olaydan sonra bahsi geçen sütun, Ebû Lübâbe ve Tevbe Sütunu gibi isimlerle anılır olmuştur.⁵²⁹

⁵²⁵ Bkz. İbn Adiy, **a.g.e**, IV/192; Sehâvî, **et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târihi'l-Medîneti's-Şerîfe**, I/353.

⁵²⁶ Hatîb, **Târihu Bağdâd**, IX/486; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XII/311.

⁵²⁷ Berkânî, **a.g.e**, s. 55; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, V/372.

⁵²⁸ Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XIII/481-482; Beğavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, II/285; İbn Hişâm, **a.g.e**, II/237.

⁵²⁹ İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 105-106.

Bu sütunun önemine dair aktarılan bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) nafile namazlarını burada kıldığı,⁵³⁰ itikafa girmek istediğinde sütunun arkasına bazen de önüne yatak konulduğu geçmektedir.⁵³¹

İbn Zebâle'nin – Abdullah İbn Bekr senediyle aktardığına göre; tevbesinin kabul edilmesi üzerine, Rasulullah'ın (s.a.v) Ebû Lübâbe'yi çözdüğü sütun ile Kabr-i Şerif arasında bir sütun bulunmaktadır.⁵³² Aynı şekilde İbn Ömer'e isnad ederek naklettiği bir başka rivayete göre de, Kabr-i Şerif'ten ikinci, Rahbe'den (Mescid'in kuzeyindeki açık alandan) ise üçüncü sütun, Ebû Lübâbe'nin kendisini bağlattığı yerdir. Semhûdî ise Tevbe Sütunu'nun minberden dördüncü, Kabr-i Şerif'ten ikinci, kıbleden üçüncü, Rahbe'den beşinci sütun olduğunu ve Hz. Aişe Sütunu'nun doğu cihetinin hemen yanında bulunduğunu söyleyerek, İbn Zebâle'nin yaptığı tarifin doğru olduğunu; ancak Mescid-i Nebevî'nin revaklarında genişletme faaliyetlerinden kaynaklanan değişiklikler nedeniyle Rahbe tarafından artık beşinci sütun olduğunu ifade etmektedir.⁵³³

Kanaatimizce İbn Zebâle gibi bazı isimlerin önemli mekânların yeriyile ilgili rivayetlerinin tamamı senedsiz veya kişisel tahmin ve ölçümlerinden oluşmamaktadır. Burada görüldüğü gibi sahabilere isnaden verilen nakiller, aslında bazı rivayetlerin İbn Zebâle'nin mefkûd eserinde muttasıl senedlerle yer alabileceği, fakat daha sonraki dönemlerde kaleme alınan çalışmalarda bu kaynaklara atıfta bulunulurken senedlerinin hazfedilebileceği ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim günümüzde olduğu gibi birçok çalışmada zikredilen rivayetler eğer sened tetkikine tabi tutulmayacaksa isnadsız bir şekilde verilmektedir. Bu bağlamda İbn Neccâr, Metarî ve Semhûdî gibi Medine tarihçileri olarak bilinen ve ilk dönemin günümüze ulaşmamış kaynaklarının kendisinden öğrenildiği isimlerin eserlerinde, rivayetlerin senedlerine – ihtiyaç duyulmadığı hallerde – yer verilmeme durumu söz konusu olabilir.

⁵³⁰ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 106; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 156; Merâğî, **a.g.e.**, s. 59.

⁵³¹ Bkz. İbn Mâce, Sıyâm, 61; İbn Huzeyme, III/350, (no: 2236); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, VIII/94, (no: 8071); Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, V/405, (no: 10284).

⁵³² Merâğî, **a.g.e.**, s. 59.

⁵³³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/43.

İbn Zebâle'den yapılan başka bir nakilde ise Kabr-i Şerîf'in duvarı ile bu sütunun arası 20 (başka bir rivayette ise 17) ziradır ve mihrabın doğusunda kalmaktadır.⁵³⁴

İbn Huzeyme'nin – İbn Zebâle gibi bu sütunun mihrabın ne tarafında olduğunu belirtmese de – mihrab ile aynı hizada olmadığını söylemesi,⁵³⁵ bu rivayetin kısmen de olsa doğruluğunu arttırmaktadır. Nitekim daha önce zikredilen nakillerden anlaşıldığına göre Muhallaka Sütunu (mihrab), Cennet Bahçesi içerisindeki önemli sütunlar arasında Kabr-i Şerîf'e en uzakta olanıdır. Bu durumda İbn Huzeyme'nin ifadesinden anlaşıldığına göre Tevbe Sütunu'nun bulunması gereken tek yer mihrabın doğusu olmaktadır.

Hiç şüphesiz, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri gibi yeri ittifakla sabit ve değişmemiş mekânlarla ilintili olarak verilen yer tayinleri, zikredilen rivayetlerin tahlili açısından daha değerlidir. Zira bu sayede söz konusu yerin tespiti daha doğru yapılabilmektedir. Nitekim Semhûdî, kendi döneminde Tevbe Sütunu olarak bilinen kolon ile Kabr-i Şerîf'in arasını ölçmüş ve aynı sonuca ulaşmıştır.⁵³⁶ Yani İbn Zebâle'den aktarılan bu mesafeyi test ederek doğruluğunu teyit etmiştir. Bu nedenle de yukarıdaki rivayetin muhteva açısından güvenilir bir nakil olduğu ve zikredilen farklı mesafelerin Kabr-i Şerîf etrafına inşa edilen beşgen duvar ile Hz. Aişe'nin odasının duvar eninin ölçüme dahil edilip edilmediğinden kaynaklandığı söylenebilir.

2.3.4. Serîr Sütunu

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid-i Nebevî içerisinde itikafa girdiği yer olarak bilinen, Hz. Aişe'nin odasının yakınındaki sütuna denilmektedir.

Rasulullah'ın (s.a.v) itikaf mahalli ile alakalı zikredilen rivayetlere bakıldığında, Tevbe Sütunu dışında sıkça kullandığı başka bir yerin var olduğu anlaşılmaktadır. İbn Zebâle ve Yahya'nın Muhammed İbn Eyyüb'den aktardığı; “Kabr-i Şerîf'in yanı başındaki sütun ile kandillerin bulunduğu yer arasına, Hz. Peygamber'in (s.a.v) itikafa

⁵³⁴ Bkz. Merâğî, a.g.e, s. 59; Semhûdî, a.g.e, I/285.

⁵³⁵ Bkz. İbn Huzeyme, III/350, (no: 2236).

⁵³⁶ Bkz. Semhûdî, a.g.e, II/43.

girmesi için hurma lifinden yapılmış hasırı serilmektedir⁵³⁷ rivayeti, bu yer hakkındaki delillerdendir. Benzer bir rivayet de el-Bedr İbn Ferhûn'un⁵³⁸ ifadesiyle, sahih bir senedle İbn Ömer'den aktarılmıştır.⁵³⁹

Rivayetin kendisinden aktarıldığı isimlerden İbn Zebâle hakkında hadisçilerin görüşleri daha önce dile getirilmiştir. Burada zikredilen Yahya ise kanaatimizce Medine tarihçisi Yahya İbnü'l-Hasan İbn Cafer İbn Ubeydullah İbn Hüseyin el-Medenî'dir.⁵⁴⁰ Semhûdî'nin sıklıkla rivayetlerini naklettiği Yahya İbnü'l-Hasan'ın Ahbâru'l-Medîne isimli bir eseri olduğu ve Semhûdî'de birkaç nüshasının bulunduğu söylenmektedir. Ancak bu kitap günümüze ulaşabilmiş değildir. Tarihçi ve nesep alimi olarak bilinen Yahya İbnü'l-Hasan'ın, Tâlibîler'in (Rasulullah'ın (s.a.v) amcası Ebû Tâlib'in) nesebi hakkında ilk çalışmayı kaleme alan kişi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴¹

Hadis hafızı Muhammed İbn Yusuf el-Firyâbî (ö. 212/827) ve Vâkidî'nin yeğeni Bekr İbn Abdülvehhab (ö. 250/ sonrası) gibi isimlerin talebeleri arasında anılan⁵⁴² ve Hicrî 277 senesinde 63 yaşında iken vefat eden Yahya İbnü'l-Hasan⁵⁴³ hakkında rivayetlerinin kabul veya reddedilmesine sebebiyet verecek herhangi bir tevsike veya cerhe rastlanılmamıştır. Bu nedenle hadis usulüne göre meçhul ravilerle aynı kategoride değerlendirilerek yaptığı nakillerin zayıf addedileceği ortadadır. Ancak bu durum rivayetlerinin farklı kaynaklardan takviye kabul etmeyeceği anlamı taşımamaktadır.

⁵³⁷ Merâğî, **a.g.e.**, s. 59; Semhûdî, **a.g.e.**, II/44.

⁵³⁸ İbn Ferhûn: Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed İbn Ferhûn el-Ya'murî'dir (ö. 769/1368). Tunus asıllı olup Medine doğup orada yetişmiştir. Hadis ve Fıkıh alimlerinden sayılan İbn Ferhûn'un hadis alanında "*ed-Dürrü'l-Muhallas mine't-Tekâsî ve'l-Mulahhas*" ve "*Keşfu'l-Muğattâ fi Şerhi Muhtasari'l-Muvattâ*" gibi eserleri bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, **ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, Hindistan: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1972, III/84; Sehâvî, **et-Tuhfetü'l-Latîfe**, II/81.

⁵³⁹ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 31; Semhûdî, **a.g.e.**, II/44.

⁵⁴⁰ Medine tarihiyle alakalı kaynakları tahkik eden bazı araştırmacıların Yahya İbnü'l-Hasan'ı, İbn Zebâle'nin Yahya isimli hocalarıyla karıştırdıkları görülmektedir. Oysaki bu kişi İbn Zebâle'nin öğrencisi olup kendisi de bir tarihçidir. Bunun sebepleri arasında, rivayetlerin genelinde Yahya isminin nesebi olmaksızın mutlak şekilde geçmesi ve "vav" (و) harfinin gözden kaçırılması yatmaktadır. Rivayetlerdeki "İbn Zebâle ve Yahya'dan" (عن ابن زبالة وعن يحيى) ifadesiyle aynı naklin başka bir kaynaktan da aktarıldığı, "İbn Zebâle'nin Yahya'dan" (عن ابن زبالة عن يحيى) ifadesiyle de rivayetin İbn Zebâle'nin Yahya İbn Muğîre, Yahya İbn Abdullah İbn Ebî Katâde veya Yahya İbn Sa'îd el-Ensârî gibi hocalarından aktarıldığı bilinmeli ve birbirine karıştırılmamalıdır.

⁵⁴¹ Bkz. Zirikî, **a.g.e.**, VIII/140.

⁵⁴² Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, II/193, IV/221.

⁵⁴³ Bkz. İbn Tağrîberdî, Cemaleddin Yusuf İbn Tağrîberdî el-Atâbekî, **el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi**, thk. Muhammed Muhammed Emîn, Mısır: el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Mısriyyeti li'l-Kitâb, ty., IV/187.

Senedde zikredilen Muhammed İbn Eyyüb hakkında ise net bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁴⁴

Serîr Sütunu'nun yeriyle ilgili bir başka delil ise İbn Zebâle'nin – Ubeydullah İbn Ömer İbn Hafs İbn Asım'dan; Rasulullah'ın (s.a.v) itikafa girdiği yerin, Abdurrahman İbn Hâris oğullarının (Mescid'de) toplandıkları yer olduğunda ittifak edildiğini söylemesidir.⁵⁴⁵

Bu rivayetin senedindeki Ubeydullah İbn Ömer İbn Hafs İbn Asım: Tabi'înin küçüklerinden Ebû Osman el-Kureşî'dir. Sika bir hadis ravisi olarak tanınmakta olup, Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır ve H. 140'larda vefat ettiği söylenmektedir.⁵⁴⁶

Semhûdî, bu nakillerden hareketle Serîr Sütunu'nu Tevbe Sütunu'nun doğusunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri ve kızı Hz. Fatıma'nın evlerini çevreleyen demir parmaklıklara bitişik olarak konumlandırmaktadır.⁵⁴⁷ Ancak birçok araştırmacı, bu sütunun maksuranın içerisinde kaldığını ve yerine işaret etmesi için Memlûklüler döneminde orijinalinin hizasında maksuraya bitişik yeni bir sütun inşa edildiğini söylemektedirler.⁵⁴⁸

Yukarıdaki senedlerde yer alan ravilerin güvenilirliği veya birbirlerine mülaki olmaları bir tarafa, nakillerdeki tüm bu zikredilenler, günümüzde somut bir delil olma özelliğini kaybetmiştir. Zira rivayetin yapıldığı asırdan içinde bulunduğumuz döneme kadar Mescid-i Nebevî çok büyük bir değişikliğe uğramıştır.

Birinci rivayette kabir ile kandillerin bulunduğu yerden bahsedilmektedir. Her ne kadar Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinin yerinin değişmediği kabul edilse de, o dönemde kandillerin asıldığı yer günümüzde neresidir? Bugün maksura içerisindeki kullanılmayan eski kandiller, aynı yerde mi asılıdır? türünden sorular tam anlamıyla cevap bulamamakta ve bu nedenle de rivayetin muhtevası incelenememektedir.

⁵⁴⁴ Yaptığımız araştırmalar sonucu bu isimde birden fazla raviye ulaşılsa da hiçbirinin talebeleri arasında seneddeki isimlerin yer almaması, herhangi bir iltibasa neden olmamak adına, söz konusu ravi hakkında bilgi aktarmamıza sebebiyet vermiştir.

⁵⁴⁵ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, I/268-269.

⁵⁴⁶ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, XIX/124; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, III/922.

⁵⁴⁷ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/44.

⁵⁴⁸ Bkz. Ka'kî, **a.g.e**, I/229.

İkinci rivayette ise Abdurrahman İbn Hâris oğullarının Mescid-i Nebevî'de bir araya geldikleri mekânın, Allah Rasulü'nün (s.a.v) itikaf mahalli olduğundan, hatta bu hususta ittifak bulunduğu söz edilmektedir. Bu tanımlama ise diğerine nazaran daha soyut kalmaktadır. Zira Abdurrahman İbn Hâris oğullarının günümüzde kimler olduğunun tespiti ihtimal dahilinde olsa da halen bu adetin devam edip etmediği bilinmemektedir.

Allah Rasulü'nün (s.a.v), ibadet eden insanların dikkatini dağıtmamak adına Mescid'in orta kısımları hariç herhangi bir köşesinde itikafa girdiği söylenebilir. Böyle bir durumda geriye Mescid'in kenar kısımlarının kaldığı düşünülürse, eşlerine ait odaların olduğu tarafı seçmiş olması muhtemeldir. Nitekim itikafa iken, o sırada evinde olan Hz. Aişe'ye başını yaklaştırarak yıkatıp tarattırmasından bahseden rivayetler,⁵⁴⁹ O'nun (s.a.v) böyle bir tercihte bulunabileceğini göstermektedir. Bu da yukarıda aktarılan nakillerdeki – kabir ile kandiller arası şeklindeki – yer tayinini kısmen doğrulamaktadır.

Zikredilen rivayetlerin tashihindeki en önemli faktör, bu mekânların – en azından yerinin – Rasulullah (s.a.v) döneminden rivayeti yapan kişilerin dönemine kadar korunup korunmadığının tespit edilmesidir. Serîr Sütunu'nun da diğer önemli yerler gibi sahabiler tarafından tâbiînden bazı isimlere öğretildiği ifade eden nakiller bu konuyu aydınlatmaktadır. Nitekim İmam Nâfi' (ö. 117/735), İbn Ömer'in kendisine Rasulullah'ın (s.a.v) Mescid-i Nebevî'de nerede itikafa girdiğini gösterdiğini söylemektedir.⁵⁵⁰ Nâfi'nin vefat ettiği tarih göz önüne alındığında, söz konusu yerin Raşid Halifeler ve Emevîler döneminde bilindiği kanaatine varılabilir. Ancak Abbasiler döneminde de Serîr Sütunu'nun olduğu yerde herhangi bir değişikliğin yaşanıp yaşanmadığının bilinmesi gerekmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen ilk tevsiatın Hicrî 162-165 yılları arasında yapıldığı hatırlanırsa,⁵⁵¹ yukarıdaki rivayetleri nakleden kişilerin bu yerleri değişim öncesi görmeleri mümkün hale gelmektedir. Fakat eldeki veriler, yeri ittifakla sabit mekânlarla ilişkilendirilmediği için somut değer ifade etmekten uzaklaşmıştır. Bu durumda Allah Rasulü'nün (s.a.v) itikaf mahalli olarak

⁵⁴⁹ Bkz. Buhârî, İ'tikâf, 2; Müslim, Hayz, 7; İbn Mâce, Sıyâm, 64.

⁵⁵⁰ Bkz. Müslim, İ'tikâf, 1; Ebû Dâvud, Savm, 78; İbn Mâce, Sıyâm, 61.

⁵⁵¹ Bkz. Semhûdî, a.g.e, II/107.

günümüzde gösterilen yerin, rivayetlerden çok, orta dönem Medine tarihçilerinin tasvirlerine göre belirlendiği söylenebilir.

2.3.5. Muharres Sütunu

Muhafız anlamına gelen ve Serîr Sütunu'nun arkasında (kuzeyinde) kalan, maksuraya bitişik sütuna denilmektedir. Muhtelif hadis kaynaklarında yer aldığına göre, Rasulullah (s.a.v), herhangi bir kötülük yapılır endişesiyle sahabiler tarafından korunmaktadır. Ancak "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir"⁵⁵² ayetinin nazil olmasının ardından Hz. Peygamber (s.a.v), kendisini koruyanların muhafazasına ihtiyacı olmadığını bildirmiştir.⁵⁵³

Hz. Ali'nin, Rasulullah'ı (s.a.v) koruma niyetiyle sıkça burada oturması nedeniyle Ali Sütunu olarak da bilinen bu üstüvâne,⁵⁵⁴ geçmişten günümüze Medine valilerinin namaz kılmaya özen gösterdiği bir yerdir.⁵⁵⁵ Akşehrî'nin aktardığına göre; Muharres Sütunu, emir ve sultanların namaz kılmaya önem verdiği ve Medine ehli tarafından bilinen bir sütundur.⁵⁵⁶

Bu üstüvânenin yeri hakkında Yahya İbnu'l-Hasan'ın, Musa İbn Seleme'den naklettiğine göre; Musa, Cafer İbn Ubeydullah İbni'l-Hüseyin'e Hz. Ali Sütunu hakkında sormuş, o da: " Bab-ı Rasul'den kabre doğru gelen yerdeki sütun, Hz. Ali'nin Rasulullah'ı korumak için yanında oturduğu sütundur" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁵⁷ Metarî, bu yerin Allah Rasulü'nün (s.a.v) Hz. Aişe'nin odasından Mescid-i Nebevî'ye çıkmak için kullandığı kapının mukabilinde bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵⁸

Rivayeti nakleden Yahya İbnu'l-Hasan hakkında hoca ve talebelerinin kimler olduğu gibi detaylı bilgiye erişilememesi, seneddeki Musa İbn Seleme'nin de kim

⁵⁵² Maide 5/67.

⁵⁵³ Bkz. Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 6; Hâkim, 2/342, (no: 3221); Ebû Ya'lâ, **el-Mu'cem**, I/138, (no: 148); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, IV/21, (no: 3510); İbn Şebbe, **a.g.e**, I/300.

⁵⁵⁴ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 107.

⁵⁵⁵ Semhûdî, **a.g.e**, II/45.

⁵⁵⁶ Merâğî, **a.g.e**, s. 60.

⁵⁵⁷ Semhûdî, **a.g.e**, II/45.

⁵⁵⁸ Metarî, **a.g.e**, s. 31.

olduğunun tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Rical kitaplarında yer alan bu isimdeki ravilerin, Yahya'nın yaşadığı asırdan çok daha önce veya sonra vefat ettiği gözlemlenmektedir. Bu seneddeki Musa İbn Seleme'nin ise Yahya ile aynı çağda ve mülaki olması gerekmektedir. Zira Musa rivayetini, isminden de anlaşıldığı gibi Yahya'nın dedesi Cafer'den nakletmektedir. Kısacası seneddeki ravilerle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamaması nedeniyle cehalet söz konusudur ve hadis usul kaidelerine göre rivayet zayıf addedilmektedir.

Burada işaret edilmesi gereken önemli bir husus da; siyer, meğâzî ve tarih kitaplarında yer alan raviler hakkında detaylı bilgiler içeren çalışmaların yapılmamasıdır. Rical kitapları incelendiğinde, biyografisi verilen ravilerin büyük çoğunluğunun, meşhur hadis kaynaklarında zikredilen isimler olduğu görülmektedir.⁵⁵⁹ Muhtemelen hadis kitaplarındaki rivayetlerin teşrîlik değerinin bulunması, onları aktaran isimlerin de daha detaylı incelenmelerine sebebiyet vermiştir. Buna mukabil olarak, çalışmamızla ilgili rivayetler daha önemsiz görüldüğünden, ravilerinin incelenmesi bazı muhaddisler tarafından zaman kaybı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İmam Ahmed'in, tefsir, meğâzî ve melâhim türü rivayetlerin sağlam bir dayanağının olmadığını söylemesi,⁵⁶⁰ bunun bir göstergesidir.

Ayrıca konumuzla ilgili rivayetlerin tetkikinde senedin güvenilirliği dışında bu mekânların konumunun Rasulullah (s.a.v) döneminden itibaren korunup korunmadığı ve yeri hakkında şüphe bulunmayan diğer mekânlarla ilişkilendirilmiş ölçümlerinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Söz konusu sütun hakkında böyle bir mesafe ölçümü yapıldığına dair herhangi bir nakille karşılaşılmaması, yukarıdaki rivayetin sıradan tarihi bir veri haline dönüşmesine neden olmaktadır. Bazı Medine tarihçilerinin, bu sütunun maksuraya bitişik olduğunu söylemesinin yanı sıra bazılarının aslında maksura içerisinde kaldığını belirtmesi de⁵⁶¹ rivayetin tahlilini güçleştirmektedir. Bu nedenle günümüzdeki Mescid-i Nebevî içerisindeki bazı sütunların tam anlamıyla asıl mekânında değil, onun yakınlarında bir yerde bulunduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

⁵⁵⁹ Günümüz Türkiye'sinde toplam sayıları 250 civarında olan Hadis Anabilim Dalı öğretim üyelerinin bile birbirlerini tam anlamıyla tanımadığı göz önüne alınırsa, basit imkanlarla telif edilen rical kitaplarının içerisindeki binlerce ravi hakkında sunulan bilgilerin ne derece kıymetli olduğu anlaşılacaktır.

⁵⁶⁰ Bkz. İbn Adiy, a.g.e, I/212.

⁵⁶¹ Bkz. Ka'kî, a.g.e, I/229-230.

2.3.6. Vüfûd Sütunu

Ayetlerin nüzulü için belli bir mekân veya özel bir sebebin bulunması gerekmemektedir. Ancak, cevap verilmesi gereken bir soru ya da belli bir olay üzerine, o olayın yaşandığı yerde gelmiş birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Hucurât Suresi'ndeki “(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırانların çoğu, akli ermeyen kimselerdir. Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdî, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁵⁶² ayetidir. Bu ayet, Cennet Bahçesi içerisindeki kuzeye doğru en son sütun olan Vüfûd Sütunu'nun bulunduğu yerde yaşanan bir hadiseden dolayı inmiştir. Benî Temîm kabilesinden gelen bir grup elçi Mescid-i Nebevî'ye girip, Rasulullah'ın (s.a.v) eşleriyle yaşadığı odaların arkasından “Ey Muhammed! Bizim yanımıza çık!” diye bağırılmışlar, edebe aykırı bu hareketlerinden dolayı da yukarıdaki ayetler ile ihtar olunmuşlardır.⁵⁶³

İbn Zebâle, aralarında Abdullah İbn Muhammed'in de yer aldığı birçok kişiden; insanların önde gelen isimlerinin, Rasulullah'ın (s.a.v) kendisine gelen elçilerle görüştüğü yerde oturmalarından dolayı bu sütuna, “temsilciler meclisi” manasında “Meclisu'l-Kalâde” denildiğini aktarmaktadır.⁵⁶⁴ Metarî, bu yerin, Muharres Sütunu'nun arkasında (kuzeyinde) kaldığını söylemektedir.⁵⁶⁵ Akşehrî ise: “Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisine gönderilen elçileri karşılamak için oturduğu yer, Makam-ı Cibril'den itibaren üçüncü sütundur”⁵⁶⁶ demektedir. İbn Ebî Fûdeyk de birçok hocasına nispet ederek; bu sütunun Rasulullah'ın (s.a.v) kabrinden Rahbe'ye doğru üçüncü sütun olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁷

Bu sütunun yerinin Allah Rasulü'nün (s.a.v) kabri ile bağlantılı bir şekilde tarif edilmesi, mekânının daha doğru tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle İbn Ebî Fûdeyk gibi sika ve Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan bir ravinin⁵⁶⁸ dile getirdiği bu yer, nakillerden anlaşıldığı üzere Hz. Aişe'nin odasından Mescid'in kuzeyine doğru

⁵⁶² Hucurât, 49/4-5.

⁵⁶³ Bkz. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ahmed, **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'an**, thk. İsâm el-Humeydân, Demmam: Daru'l-Islah, 1992, s. 387.

⁵⁶⁴ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 31; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s.165; Semhûdî, **a.g.e.**, II/46.

⁵⁶⁵ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 31; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁶⁶ Semhûdî, **a.g.e.**, II/45.

⁵⁶⁷ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 107.

⁵⁶⁸ Daha önce tercemesi geçmiştir. Bkz. s. 90.

üç revak uzaklıktadır. Birinci bölümde Mescid-i Nebevî'nin geçirdiği genişletme faaliyetlerinde zikredilen 1 revağın ortalama 10 zira olarak hesaplandığı hatırlanırsa, bu sütunun Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabrine yaklaşık 30 zira (15 m) uzaklıkta bulunduğu ve Mescid'in ilk sınırıyla aynı düzlemde olduğu söylenebilir. Bu da günümüzdeki Vüfûd Sütunu olarak bilinen kolonun, yaklaşık olarak aynı yerde olduğu anlamına gelmektedir.

2.3.7. Mürabbe‘atü’l-Kabr Sütunu

Makam-ı Cibril Sütunu olarak da bilinen, Ömer İbn Abdülaziz tarafından yaptırılan beşgen duvarın kuzey batısındaki eğiminin başladığı yerdeki sütundur. Maksuranın içerisinde kaldığı için dışarıdan görülmemektedir. İbn Zebâle ve Yahya İbnu'l-Hasan'dan aktarılan rivayetlerde, bu sütunun Hz. Fatıma'nın evinin kapısının bulunduğu yerde olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁹ Allah Rasulü (s.a.v) sonrası ihdas edilen bir yapı olduğu halde, önemli sütunlar arasında zikredildiği için kendisine burada işaret edilmesi uygun görülmüştür.

2.3.8. Teheccüd Sütunu

Hz. Peygamber'in (s.a.v) gece teheccüd namazı kıldığı yer olarak bilinen, Hz. Fatıma'nın evinin arkasında (kuzeyinde), Cibril Kapısı'nın ise batısında kalan sütunun adıdır. İsa İbn Abdullah'ın, Sa'îd İbn Abdullah İbn Fudayl'dan rivayet ettiğine göre; Muhammed İbn Ali İbni'l-Hanefiyye, Sa'îd'i Teheccüd Sütunu'na doğru namaz kılariken görmüş ve: “Senin bu sütuna doğru namaz kılmaya özen gösterdiğini fark ediyorum. Yoksa sana onunla ilgili bir rivayet mi geldi?” diye sormuş, o da: “Hayır” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Muhammed el-Hanefiyye: “Bu sütuna ihtimam göster, çünkü o, Rasulullah'ın (s.a.v) gece namazgâhıdır”⁵⁷⁰ demiştir.

⁵⁶⁹ Bkz. Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 156; Semhûdî, **a.g.e.**, II/46.

⁵⁷⁰ Metarî, **a.g.e.**, s. 34; Mercânî, **a.g.e.**, I/481; Semhûdî, **a.g.e.**, II/47; İbnu'l-Beydâ, Muhammed İbn Ahmed el-Kureşî el-Ömerî, **Târîhu Mekketi'l-Müşerrefeti ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Serîfeti ve'l-Kabri's-Serîf**, thk. Alâ İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 270.

İsa İbn Abdullah'ın, babasından yapmış olduğu başka bir rivayete göre ise; “Her gece, insanların dağılıp gitmelerinin ardından, Hz. Ali'nin evinin arkasına Rasulullah'ın (s.a.v) gece namazı kılması için hasır serilmekteydi”⁵⁷¹ denilmektedir.

Rivayetin senedindeki İsa İbn Abdullah: Kendisine el-Mübârek de denilen Ebû Bekr İsa İbn Abdullah İbn Muhammed İbn Ömer İbn Ali İbn Ebî Tâlib'dir. Babasından rivayetleri bulunan İsa hakkında Dârakutnî “metrûku'l-hadis” terimini kullanırken, Ebû Nu'aym ve İbn Hibbân “Babasından uydurma şeyler rivayet eder” demektedir.⁵⁷² Bununla birlikte babası Abdullah İbn Muhammed, sika bir hadis ravisi olup, Ebû Dâvud ve Nesâî'de rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁷³ Seneddeki diğer ravi Sa'îd hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamazken, Muhammed İbn Ali İbni'l-Hanefiyye ise tâbiînden Medineli salih ve sika bir kişidir.⁵⁷⁴

Görüldüğü üzere yukarıdaki rivayetler her ikisinin senedinde de yer alan İsa İbn Abdullah'dan dolayı zayıftır. Hadis kabul kriterlerindeki ravide aranan şartlar kaim olmadığından böyle bir sonuç açığa çıkmıştır.

İbn Neccâr ve birçok Medine tarihçisi bu rivayetlerden hareketle Teheccüd Sütunu'nun Hz. Osman Kapısı'nın (Bab-ı Cibril) hizasında ve Mescid'in kuzey yönüne doğru Hz. Fatıma'nın evinin arkasındaki mihrabın bulunduğu yerdeki sütun olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁵ Metârî'nin bu mekânla ilgili beyanı da İbn Neccâr'ınki ile örtüşmektedir. Ona göre Teheccüd Sütunu, Cibril Kapısı hizasında, Hz. Fatıma'nın evinin arkasında yer alan, Kabr-i Şerîf'i çevreleyen maksuraya bitişik olup, üzerinde “Burası Peygamber'in (s.a.v) teheccüd yeridir” yazılı sütundur.⁵⁷⁶

Medine tarihçilerinin vafsettiği bu mekânın yeri, günümüzde de vafedilen şekilde muhafaza edilmektedir. Ancak mevcut idare, sütunun önündeki mihrabı Kur'an-ı Kerim konulan raflarla çevreleyerek kapatmıştır. Bu durumda Rasulullah'ın (s.a.v) gece namazı kıldığı yer, hücreler bahsinden hatırlanacağı üzere Hz. Fatıma'nın evi ile

⁵⁷¹ İbn Asâkir, Eminu'd-Dîn Abdussamed İbn Abdulvahhab ed-Dîmeşkî, **İthâfu'z-Zâir ve İtrâfu'l-Mukîm li's-Sâiri fî Ziyâreti'n-Nebiyi Sallallahu Aleyhi ve Sellem**, thk. Hüseyin Muhammed Ali Sükrî, Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, ty., s. 95; Mercânî, **a.g.e.**, I/480.

⁵⁷² Bkz. İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, VI/269.

⁵⁷³ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XVI/93.

⁵⁷⁴ Bkz. İclî, **a.g.e.**, II/249.

⁵⁷⁵ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 93

⁵⁷⁶ Bkz. Metârî, **a.g.e.**, s. 33.

Ümmü Seleme'nin odasının arasındaki Cibril Kapısı'nın bulunduğu yol üzerinde kalmaktadır.

2.4. ASHAB-I SUFFE'NİN YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Medine'deki Ensar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicreti öncesi veya onunla birlikte gelen Muhacirlere evlerini açmışlar, mallarını paylaşmış ve ellerinden gelen her türlü yardımı yapmışlardır. Ancak kısa zamanda insanların kitleler halinde İslam'a girip Medine'ye gelmeleri ve Ensar'ın maddi imkanlarının yetersiz kalması neticesinde Ashab-ı Suffe ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde gerek muhacirlerin gerekse herhangi bir yakını bulunmayan Medineli yoksul sahabilerin kalması için, Rasulullah (s.a.v) tarafından Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında bir suffe (gölgelik) inşa edilmiştir.⁵⁷⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendilerini Ashab-ı Suffe diye isimlendirdiği bu sahabilerin birçoğunun geçimlerini sağlayacak herhangi bir işi bulunmamaktadır. Bu nedenle Rasulullah (s.a.v) ve maddi durumu iyi olan sahabiler tarafından ihtiyaçları karşılanmıştır.⁵⁷⁸ Aralarına yeni kişilerin katılması, bazılarının evlenerek Mescid'in dışında kendisine bir barınak bulması gibi sebeplerden dolayı, sayıları hakkında muhtelif rakamlar zikredilmektedir. Bununla birlikte çeşitli kaynaklarda Ashab-ı Suffe'nin isimlerinin tek tek yer aldığı da görülmektedir.⁵⁷⁹

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v) Mescid-i Nebevî'de sadece fakir erkekler için yer ayırmamıştır. “Suffetü'n-Nisâ” veya “Sâhibâtü's-Suffe” diyebileceğimiz, kadın sahabilere de Mescid içerisinde özel bir mekân tahsis edilmiştir.

İbn Ömer'in, “Hz. Peygamber (s.a.v), değeri 3 dirhem olan kalkanı çalan Suffetü'n-Nisâ'dan bir kadının elini kestirmiştir” dediği rivayet edilmektedir.⁵⁸⁰ Bu rivayetteki “Suffetü'n-Nisâ” ibaresi, Mescid-i Nebevî içerisinde erkek sahabilerin

⁵⁷⁷ Bkz. Kâdı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz İbn Musa el-Yahsubî, **Meşâriku'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr**, Mısır: el-Mektebetü'l-Atîka ve Dâru't-Turâs, ty., II/55; İbn Habîb, Bedruddîn el-Hasan İbn Ömer el-Halebî, **el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa Sallallahu aleyhi ve Sellem**, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996, s. 84.

⁵⁷⁸ Bkz. Müslim, Eşribe, 32; İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/196; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VI/595.

⁵⁷⁹ Bkz. Ebû Nuaym, Ahmed İbn Abdillâh İbn İshâk el-İsfahânî, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakatu'l-Esfiyâ**, Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1974, I/347-385, II/3-34.

⁵⁸⁰ Ebû Dâvud, Hudûd, 11; Nesâî, Kat'u's-Sârik, 8; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, X/399, (no: 6317).

dışında kadın sahabilerden oluşan bir suffe ehlinin varlığının delili olarak yorumlanmıştır.⁵⁸¹ Hz. Aişe'den yapılan başka bir rivayette ise Müslüman olmuş ve Mescid'de çadırdaki kalan bir kadının kendisini ziyaret ettiğinden bahsetmesi,⁵⁸² Ashab-ı Suffe dışında kalacak yeri olmayan sahabe kadınların bulunduğu bir diğer göstergesidir.

Bu mekânın yeriyle ilgili Ebû Hureyre'den aktarılan: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid-i Nebevî'de Şam'a (Beytü'l-Makdis'e) doğru namaz kıldırıldığı yer, bugünkü Muhallaka Sütunu'na sırtını dönerek Şam'a (kuzeye) doğru ilerledikten sonra, Âl-i Osman Kapısı sağında kalacak şekilde ulaştığın yerdir"⁵⁸³ şeklindeki rivayet, bu alanın bir bölümüne kısmen de olsa işaret etmektedir. Nitekim Zehebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Beytü'l-Makdis'e dönük ilk namazgâhının kible tahvilinden sonra Ehl-i Suffe'nin konakladığı yer içerisinde kaldığını söylemektedir.⁵⁸⁴

Zehebî dışında Kadı İyâz, İbn Teymiyye ve İbn Hacer gibi birçok alimin Mescid-i Nebevî'nin arkasında (kuzeyinde) bulunduğunu söylediği bu mekân⁵⁸⁵ hakkında Medine ile alakalı çalışmalara bakıldığında tarihçilerin, aynı fikir üzere ittifak halinde oldukları görülmektedir. Ancak bu alanın Mescid'in kuzeydoğusunda mı yoksa kuzeybatısında mı veya doğudan batıya kuzey kısmının tamamını mı kapsadığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Aynı şekilde Mescid'in arka (kuzey) duvarından kibleye (güneye) doğru ne kadarlık bir mesafeye sahip olduğu, kaç safı kapsadığı ile ilgili de çeşitli görüşler zikredilmektedir.⁵⁸⁶ Kanaatimizce bu ihtilafların temelinde daha önce de zikrettiğimiz evlilik, ölüm veya barınacak bir mesken edinme gibi çeşitli sebeplerden dolayı Ashab-ı Suffe'nin sayısında meydana gelen değişiklikler yatmaktadır.

Meşhur hadis kaynaklarında sıklıkla zikredilen Ashab-ı Suffe'nin⁵⁸⁷ Mescid-i Nebevî içerisindeki yeriyle ilgili aktardığımız nakiller dışında, rivayet döneminde

⁵⁸¹ Bkz. Şevkânî, Muhammed İbn Ali, **Neylu'l-Evtâr**, Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993, VII/154.

⁵⁸² Bkz. Buhârî, Salât, 56.

⁵⁸³ Harbî, **a.g.e.**, s. 360; İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 87

⁵⁸⁴ Bkz. Zerkeşî, **a.g.e.**, s. 223-224.

⁵⁸⁵ Kâdı İyâz, **a.g.e.**, II/55. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VI/595.

⁵⁸⁶ Bkz. Fâyidî, **a.g.e.**, s. 300-301.

⁵⁸⁷ Bkz. Buhârî, Salât, 57; Müslim, İmâra, 41; Ebû Dâvud, Nevm, 1; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; İbn Mâce, Mesâcid ve'l-Cemaât, 6; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/279, (no: 127).

kaleme alınmış eserlerde herhangi bir detaylı rivayete rastlanılmamıştır. Bu nedenle söz konusu mekânla ilgili yer tayinlerinin genel olarak Medine tarihçilerinin çıkarımlarına binaen yapıldığı söylenebilir.

2.5. RASULULLAH (S.A.V) DÖNEMİNDEKİ MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN SINIRLARINI BELİRLEYEN RİVAYETLER

Mescid-i Nebevî'nin etrafında çeşitli nedenlerle yıkılmış sahabe evlerinin yerlerinin belirlenebilmesi için ilk olarak Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescidin sınırlarının bilinmesi gerekmektedir. Zira o döneminde iki yetime ait boş bir arazi üzerine inşa edilen Mescid-i Nebevî, daha sonra etrafındaki yapılar yıkılarak genişletilmiştir. Bu nedenle, Mescidin sınırları üzerine ilave edilen arazilerin miktarı göz önüne alınarak, yıkıldığı söylenen sahabe evlerinin mekânı bu alan içerisinde tespit edilmeye çalışılmalıdır.

Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırlarıyla ilgili rivayetlerin meşhur hadis kaynaklarında fazla yer almaması nedeniyle, Medine tarihini esas alan kitaplardaki haberler bu hususta araştırmacılara yol gösterici olmaktadır. Konuyla ilgili Yahya İbnu'l-Hasan'dan – Abdülaziz İbn Ömer – Yezid İbnu's-Sâib senediyle nakledildiğine göre – Harice İbn Zeyd İbn Sabit: “Rasulullah (s.a.v.) mescidini 70'e 60 zira – belki biraz daha fazla – inşa etti. Bakî'u'l-Habhab'dan yaptırdığı tuğlalarla duvarlarını örüp, mescidin ortasını boş bırakıp belli aralıklarla yerleştirdiği sütunları da ağaçtan yaptırdı. Ayrıca iki eşi için de iki ev inşa ettirdi”⁵⁸⁸ demektedir.

Rivayetin senedinde yer alan Yahya İbnu'l-Hasan – daha önce de ifade edildiği gibi – zatı bilinen ancak hakkında cerh veya ta'dile rastlanılmayan ravilerdendir. Yahya'nın rivayeti kendisinden naklettiği Abdülaziz İbn Ömer ile alakalı ise herhangi bir veriye ulaşılammıştır.

Seneddeki bir diğer kişi Yezid İbnu's-Sâib hakkında yapılan araştırmalar neticesinde ise bu ismin, rivayetin nakledildiği kaynaklara tashif edilerek yazıldığı kanaatine varılmıştır. Zira Harice İbn Zeyd'den rivayeti ile tanınan kişi Zeyd İbnu's-

⁵⁸⁸ Nebevî, *el-İdâh*, s. 463; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 160; Semhûdî, *a.g.e.*, I/257.

Sâib'dir⁵⁸⁹ ve Ebû Hâtim'in ifade ettiğine göre sadûk bir ravidir.⁵⁹⁰ Yezid İbnu's-Sâib ise tâbiünden olan Harice İbn Zeyd'in bir üst tabakasındaki sahabiler arasında zikredilmektedir.⁵⁹¹ Muhtemelen Zeyd (زيد) kelimesinin başına "ya" (ي) harfi getirilerek Yezid (يزيد) olarak kayda geçirilmiştir. İbnu's-Sâib'in rivayeti naklettiği Fukahay-ı Seb'a'dan Harice İbn Zeyd İbn Sabit el-Medenî ise Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan sika bir ravidir.⁵⁹²

Bu değerlendirmelere göre rivayet, Yahya İbnu'l-Hasan'ın hocası Abdülaziz İbn Ömer'in meçhul olması nedeniyle hadis kabul süzgecinden geçemediği için zayıf addedilecek veya hakkında hüküm verilmeyerek kendisini kuvvetlendirecek rivayetlere bakılacaktır. Zira söz konusu rivayetin aktarıldığı isimlerdeki tecahül, onun başka rivayetlerle takviyesi neticesinde hasen seviyesine yükselmesine engel değildir.

Yahya İbnu'l-Hasan'dan nakledilen bir diğer rivayet ise – Harun İbn Musa kanalıyla – İmam Malik'in hocalarından Muhammed İbn Yahya İbn Hibbân el-Ensârî'den aktarılan ve Mescid'in sınırlarının güneyden kuzeye 54,65 zira doğudan batıya ise 63 zira olduğunu bildiren haberdir.⁵⁹³

Bu rivayetin senedindeki ravilerden Harun İbn Musa İbn Ebî 'Alkame el-Medenî sadûk,⁵⁹⁴ Muhammed İbn Yahya İbn Hibbân el-Ensârî ise sika⁵⁹⁵ hadis ravileri arasında yer almaktadır. Yahya İbnu'l-Hasan'ın Medine tarihçisi olduğu ve hakkında herhangi bir cerh'in vuku bulmadığı göz önüne alınırsa bu haber isnad bakımından hasen sayılabilir.

İbn Zebâle'nin İbn Cüreyc'e isnaden Cafer İbn Amr'dan yaptığı başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'yi iki kez inşa ettiği, ilkinde 100x100 zira'dan daha küçük imar edildiği, Hayber'in fethinden sonra ise yenilenerek iki katı büyütüldüğü söylenmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, V/262.

⁵⁹⁰ Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV/371

⁵⁹¹ Bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/316.

⁵⁹² Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, VIII/8.

⁵⁹³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, I/262.

⁵⁹⁴ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XXX/113.

⁵⁹⁵ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XXVI/606.

⁵⁹⁶ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 87; Semhûdî, **a.g.e.**, I/260-261.

İbn Zebâle'nin kendisine isnad ederek nakilde bulunduğu İbn Cüreyc, Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan Abdülmelik İbn Abdülaziz İbn Cüreyc el-Kureşî'dir. Sika bir ravi olarak anılmasının yanı sıra tedlis ve irsalde bulunduğu ifade edilmiştir.⁵⁹⁷ İbn Cüreyc'in an'ane yaparak (عن جعفر) bu rivayeti aktardığı Cafer İbn Amr İbn Ümeyye ed-Damrî ise Medineli Kibâr-ı Tâbiîn'den sika bir kişidir.⁵⁹⁸

Bu kısa sened tahlilinden anlaşılacağı üzere İbn Zebâle'nin yukarıdaki rivayeti hadis kabul kriterlerine göre zayıftır. Nedeni ise – daha önce de zikredilen – İbn Zebâle'nin maruz kaldığı ağır eleştiriler ve İbn Cüreyc'in tedliste bulunmasıdır. Her ne kadar İbn Cüreyc ve Cafer ed-Damrî Hicaz ehlinde olsalar da aralarında bir likanın gerçekleşip gerçekleşmediği net değildir. Nitekim cerh ve ta'dil kaynaklarında her ikisinin de hoca ve talebelerinin isimleri arasında birbirlerinin adları yer almamaktadır. Bunun yanı sıra mülâki oldukları düşünülse bile İbn Cüreyc'in “an'ane” (عن جعفر) ile nakilde bulunması yine rivayetin zayıf sayılmasına neden olmaktadır. Zira tedlis ile vasfedilmiş bir ravinin rivayetlerinin geçerli olabilmesi için “Haddesenî” (حدثني) veya “Ahberanî” (أخبرني) gibi semaya delalet eden tahdis sîgalarıyla nakledilmesi gerekmektedir.

Yahya'nın – Üsâme İbn Zeyd – onun da babasından yaptığı Mescid-i Nebevî'nin yapılışından uzunca bahseden başka bir rivayete göre ise; Mescid, kuzeyden güneye 100, doğudan batıya da aynı şekilde 100 zira olup kare bir yapıyı andırmaktadır. Üsâme İbn Zeyd'in babasından naklettiği bu rivayeti Cafer İbn Muhammed'in, Muhammed İbn Ali'den (babasından) aktardığı rivayet açıklayarak, bu mesafenin Hayber'in fethinden sonra yenilenen Mescid'in sınırı olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁹

Yahya İbnu'l-Hasan'ın (ö. 277) senedindeki Üsâme İbn Zeyd el-Leysî (ö. 153), hakkında ihtilafa düşülmüş ancak tevsiki üzere durulan bir ravidir.⁶⁰⁰ Bu iki ismin vefat tarihleri göz önüne alındığında aralarında yer alan başka bir ismin zikredilmediği görülmektedir. Senedde ittisal şartının sağlanamaması nedeniyle de rivayet zayıf

⁵⁹⁷ Bkz. Moğultay, **İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII/319; İbnu'l-İrâkî, Ahmed İbn Abdurrahim, **el-Müdeşşî**, Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1995, s. 69.

⁵⁹⁸ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XV/349.

⁵⁹⁹ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 87; Merâğî, **a.g.e.**, s. 40, 160; Semhûdî, **a.g.e.**, I/258.

⁶⁰⁰ Bkz. İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, IX/255; Mizzî, **a.g.e.**, II/347.

sayılmaktadır. Benzer bir haberin kendisinden nakledildiği Cafer İbn Muhammed⁶⁰¹ ve babası Muhammed İbn Ali İbn Hüseyin İbn Ali İbn Ebi Talib⁶⁰² ise Kütüb-i Sitte'de rivayetleri yer alan fakih ve sika olarak kabul edilen isimlerdir.

Buraya kadar aktarılan rivayetlerden elde edilen üç farklı mesafe söz konusudur.

1-) Doğudan batıya yaklaşık olarak 70 (35m), güneyden kuzeye ise 60 zira(30m)

2-) Mescidin ilk sınırı 100 x 100 zira'dan (50 x 50 m) küçük olmakla birlikte Hayber'in fethinden sonra ise iki katına ulaşması yani 200 x 200 zira (100 x 100 m)

3-) 100 x 100 zira (100 x 100 m)

70 x 60 zira olan mesafeden muhtemelen Mescidin ilk yapıldığı dönemdeki sınırları kastedilmektedir. Bu ölçüye yakın olarak zikredilen rivayetlerin kendi arasındaki farklılığın, zira ölçüsünde esas alınan birimlerden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim burada zikredilen ziradan kasıt, uzunluğu kişiden kişiye değişen insan kolu mu yoksa Mısır ve Hicaz'da kullanılan demirden yapılmış ölçü aleti mi (1 zirau'l-amel = 1,65 zira) olduğu bilinmemektedir. Bunun yanı sıra mescid duvarlarının mescidden sayılıp sayılmayacağı hususunda alimler arasında farklı görüşlerin olabilme ihtimali de değişik ölçülerin rivayetlere yansımaya sebep vermiş olabilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) kabri etrafına yapılan Hacizu'l-Muhammes, farklı ölçülerin ortaya çıkmasının bir diğer unsurudur. Zira Ömer İbn Abdülaziz bu duvarı yaptırırken mescidin sınırları içine girmeyerek Hz. Aişe'nin odasının alanı üzerine inşa ettirmiştir. Nitekim bu hususta İbn Zebâle ve Yahya İbnü'l-Hasan kanalıyla aktarılan rivayetler de bulunmaktadır.⁶⁰³ Bundan dolayı bazı tarihçiler Mescid-i Nebevî'nin doğu sınırını orijinal hizasından daha da doğuda zannederek ölçümlerini ona göre hesaplamış olabilirler.

İkinci görüş olarak zikredilen Mescidin ilk sınırının 100 x 100 zira'dan küçük, Hayber fethinden sonraki genişletilmiş sınırının ise iki katına (200 x 200 zira'ya) çıkarıldığından bahseden rivayette kastedilenin, ilk başta imar edilen Mescid'in sınırının

⁶⁰¹ Bkz. Mizzî, a.g.e, V/75; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, VI/255.

⁶⁰² Bkz. Mizzî, a.g.e, XXVI/136.

⁶⁰³ Bkz. Semhûdî, a.g.e, I/267.

H. VII. senesindeki genişletmeden sonra iki katına çıkarıldığı şeklinde anlamak daha yerinde olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin ikamet ettiği odaların, Mescidin doğu sınırı olduğu göz önüne alınarak,⁶⁰⁴ Raşid Halifeler ve Emeviler döneminde Mescide yapılan ilavelerlerin hepsi bir arada hesaplandığında bile doğudan batıya 200 ziralık bir mesafe çıkmamaktadır. Bu durumda rivayetteki ifadelerin bir genelleme olduğu izlenimini elde edilmektedir.

Üçüncü görüş olan Hayber'in fethinden sonra yeniden inşa edilen Mescid-i Nebevî'nin 100 x 100 zira olduğu şeklindeki rivayetlerin ise başka herhangi bir rivayetle tearuzunun olmayışı ve özellikle Cafer İbn Muhammed'den sahih isnadla nakledildiği görülmektedir. Buna göre sahabi evlerinin tespitinde esas alınması gereken mekânlar, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) kabrinden batı ve kuzeye doğru 100'er zira'nın dışında kalan yerler olmalıdır.

2.6. BAZI SAHABİ EVLERİNİN YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Allah Rasulü'nün (s.a.v) ahirete irtihali sonrası halife seçilen Hz. Ebû Bekr, İslam birliğinin yok olmaması ve siyasi istikrarın bozulmaması için, irtidat hareketleriyle mücadele etmesi nedeniyle, Mescid-i Nebevî'de büyük bir yenilik yapma imkanı bulamamıştır.⁶⁰⁵ Onun ardından hilafete geçen Hz. Ömer ise Arap Yarımadası'nda sağlanan istikrarla birlikte seferler düzenleyerek birçok beldeyi fethetmiştir. Bu beldelerdeki insanların İslam'a girmesiyle beraber Medine göç almış, şehir nüfusundaki artıştan dolayı da Müslümanlara dar gelmeye başlayan Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber (s.a.v) sonrası ilk defa genişletilmiştir.⁶⁰⁶ Gerçekleşen tevsi faaliyeti nedeniyle de Mescid'e mücavir yapıların yıkılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu yapılar, Beytü'l-Mal'dan karşılığı verilerek satın alınmış veya mülk sahiplerinin hibe etmesi ya da sadaka yoluyla bağışlaması gibi yöntemlerle istimlak edilerek Mescid-i Nebevî'ye ilhak edilmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Bkz. s. 78-87.

⁶⁰⁵ Bkz. Buhârî, Salât, 61; Ebû Dâvud, Salât, 12; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, X/287, (no: 6139).

⁶⁰⁶ Vekîl, a.g.e, s. 63.

⁶⁰⁷ Ka'kî, a.g.e, I/151.

Farklı kaynaklarda çeşitli senedlerle zikredilen Hz. Ömer'in Mescid-i Nebevî'yi genişlettiğine dair nakiller,⁶⁰⁸ böyle bir faaliyetin vuku bulunduğu ve ilim ehli tarafından bilindiğinin delilidir, denilebilir. Öyle ki Nâfi'den aktarılan; Mescid'in nereden nereye kadar genişletildiğini bildiren rivayet de,⁶⁰⁹ kimi alimlerin konuyla ilgili detaylı bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

Raşid Halifeler'den Hz. Osman da ihtiyaca binaen selefi Hz. Ömer gibi Mescid-i Nebevî'yi yeniden inşa ederek genişletmiştir. Sahabiler ile yapılan istişareler neticesinde alınan bu karar nedeniyle de Mescid etrafında bazı evlerin yıkılması söz konusu olmuştur.⁶¹⁰

Hz. Ömer'in Mescid-i Nebevî'ye yaptığı ilavenin ne kadar olduğu hakkında aktarılan nakiller gibi Hz. Osman'ın tevsi faaliyetiyle ilgili detaylı ölçülerin verildiği rivayetler de bulunmaktadır. Ebû İshâk el-Harbî'nin, Yahya İbnu'l-Hasan Ebu'l-Hüseyn el-Alevî – Harun İbn Musa – Muhammed İbn Yahya – Abdulaziz – Abdullah İbn Ebî Anbese – Muhammed İbn İbrahim – babası (İbrahim İbnu'l-Haris et-Teymî) kanalıyla aktardığına göre; Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'yi güneyde (Hz. Ömer'in dönemindeki) kibleden (bugünkü) mihrabın olduğu yere kadar, batıda bir revak boyu ve kuzeyde ise 50 zira (25 m) genişletmiştir.⁶¹¹

Aynı şekilde Yahya İbnu'l-Hasan, İmam Malik'in öğrencisi Muhammed İbn Yahya'dan naklen “Bugünkü mihrabın bulunduğu kible duvarı ile Rasulullah'ın (s.a.v) Mescid'i arasını 20,25 zira (10,12.5 m) olarak ölçtük. İşte burası Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra eklenen kısımdır”⁶¹² demektedir. Merâğî ise bu rivayetin doğruluğunu test etmek için Hz. Peygamber'in (s.a.v) mihrabı ile kible duvarı arasını ölçerek, iki yer arasındaki uzaklığın aynı mesafede olduğunu söylemiştir.⁶¹³ Aktarılan bu detaylı nakiller ve farklı birçok kaynakta yer alan Hz. Osman'ın (r.a) Mescid-i Nebevî'yi

⁶⁰⁸ Bkz. Buhârî, Salât, 61; Ebû Dâvud, Salât, 12; İbn Hibbân, IV/477, (no: 1601); İbn Huzeyme, II/282, (no: 1324).

⁶⁰⁹ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/414, (no: 300).

⁶¹⁰ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 215-216.

⁶¹¹ Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 363.

⁶¹² Semhûdî, **a.g.e.**, I/283.

⁶¹³ Bkz. Merâğî, **a.g.e.**, s. 57.

geniştlettiğine dair rivayetler,⁶¹⁴ gerçekte böyle bir olayın vuku bulduğuna işaret etmektedir.

Mescid-i Nebevî'nin etrafındaki sahabe evlerini yıktırarak Mescid'e ekleyen bir diğer isim ise Ömer İbn Abdülaziz'dir. Halife Velid İbn Abdülmelik'in emriyle gerçekleştiren bu faaliyetle yıkılan evler arasında Hz. Peygamber'in (s.av.) eşlerine ait hücreler, Hz. Fatıma, İbn Mesud, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Talha İbn Ubeydullah, Ammar İbn Yasir gibi sahabilerin evleri yer almaktadır.⁶¹⁵

Bu rivayetleri burada zikretmemizin temelinde, Mescid'e mücavir ve çeşitli nedenlerle yıkılmış sahabe evlerini arayacağımız alanı tayin edebilmek yatmaktadır. Eldeki veriler doğrultusunda, Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırları üzerine ilave edilen arazilerin miktarı göz önüne alınarak, söz konusu evlerin mekânı bu alan içerisinde tespit edilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca Emevîler döneminde sayısı 20'ye ulaşan ve bazıları Nebî, Ali, Osman (Cibril), Rayta, Âtike (Rahme), Ziyâd, Sıddık (Ebû Bekr) ve Mervan şeklinde, kendilerine mukabil olan evlere nispet edilerek isimlendirilen kapıların,⁶¹⁶ bazı sahabe evlerinin yerlerini belirleyebileceği unutulmamalıdır.⁶¹⁷

Bununla birlikte sahabe evlerinin yerleri sadece zikredilen rivayetler sayesinde muhafaza edilmemiştir. Bizzat sahabiler tarafından atılan adımlar sayesinde birkaç asır yapısını ve yerini koruyan evlerin bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Zübeyr İbn Avvam, kendisine ait evleri çocuklarına sadaka olarak bırakmış, bu sayede satılmasının veya bir başkasına miras olarak bırakılmasının önüne geçmiştir. Böylece çocukları bu evlerde rahatça oturabilmiş, evlendikleri zaman da eşlerinin bu meskenler üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı oluşmamıştır. Ayrıca miras yoluyla kendisine intikal eden evleri asırlarca elinde bulunduran sahabe torunlarının olduğu da göz ardı edilmemelidir. Hicrî III. asır alimlerinden İbn Şebbe'nin, sahabe evlerine dair yaptığı birçok rivayetin

⁶¹⁴ Bkz. Buhârî, Salât, 61; Müslim, Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât, 4; Ebû Dâvud, Salât, 12; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, X/287, (no: 6139); İbn Huzeyme, II/282, (no: 1324); İbn Hibbân, IV/477, (no: 1601).

⁶¹⁵ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 112.

⁶¹⁶ İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 121; Merâğî, **a.g.e.**, s. 75-76; Semhûdî, **a.g.e.**, II/220-226.

⁶¹⁷ Bu kapılar içerisinde Selam, Rahme (Âtike), Nisâ ve Cibril (Osman) Kapıları, Hicrî ilk asırdan günümüze kadar, buldukları asıl mekânla aynı hizada dışa doğru kaydırılsalar da yerlerini muhafaza ettiklerini söyleyebiliriz. Bkz. Ka'kî, **a.g.e.**, I/212; Fâyidî, **a.g.e.**, s. 211.

ardından, o evlerin halen sahabe torunlarından kimlerin elinde olduğunu ifade etmesi,⁶¹⁸ bunun bir göstergesidir.

Kanaatimizce sahabe evlerinin uzun süre kendi neslinden gelen kişilerin mülkiyetinde kalarak muhafaza edilmesinin başka bir nedeni de, bazı sahabilerin çeşitli sebeplerden dolayı bu evler içerisine defnedilmesidir. Örneğin, Hz. Osman'la birlikte şehit edilen Muğire İbn Ahnes, şehirde yaşanan kargaşadan dolayı ancak kendi evinin içerisine defnedilebilmiştir.⁶¹⁹

Çalışmamızın bu kısmında, yukarıda zikredilen yöntemlerle en azından yerlerinin korunduğunu düşündüğümüz bazı sahabe evleri anlatılacaktır.

2.6.1. Hz. Ebû Bekr'in Evi

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde Mescid-i Nebevî'nin iki tür kapısı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Rahme, Cibril ve Mescid'in güneyinde kendisine özel bir isim verilmeyen, bütün Medinelilerin kullandığı kapılardır. Diğerisi ise Hz. Ali, Hz. Ebû Bekr ve hücrelerin kapıları gibi, Mescid'e bitişik evi veya odası olanların giriş-çıkışlarını kolaylaştırmak için meskenlerinde açtıkları "havha"⁶²⁰ isimli küçük kapılardır.⁶²¹

Havha hadisi olarak bilinen ve Hz. Ebû Bekr'in evinin yerini tespit etmemize yardımcı olan rivayete göre; Rasulullah (s.a.v) vefat ettiği hastalığı sırasında, başı sarılı olarak evinden çıkmış ve minberine oturup Allah'a (c.c) hamd-ü senalar ettikten sonra; "İnsanlar içerisinde hiç kimse bana Ebû Bekr kadar malı ve canıyla fayda vermemiştir. Eğer insanlar arasında kendime bir dost edinseydim, muhakkak ki Ebû Bekr'i edinirdim. Fakat İslam dostluğu ve sevgisi vardır. Ebû Bekr'in havhası hariç, Mescid'e açılan bütün havhaları kapatın"⁶²² buyurmuştur.

⁶¹⁸ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/230-260.

⁶¹⁹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/239.

⁶²⁰ Havha: İki ev veya iki oda arası geçiş yapılabilmesi için açılmış küçük kapı veya içerinin aydınlanması için açılan küçük pencerelere verilen isimdir. Bkz. Zebîdî, **a.g.e**, VII/247.

⁶²¹ Bkz. Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, **Feyzu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Bedir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, II/86; Hâmid, **a.g.e**, s. 155.

⁶²² Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 1; Tirmizî, Menâkıb, 15; Nesâî, Menâkıb, 2; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV/252, (no: 2432); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XI/338 (no: 11938).

Bu hadis bizlere Mescid-i Nebevî etrafında Hz. Ebû Bekr'e ait bir ev bulunduğunu haber vermektedir. Rasulullah'ın (s.a.v) eşlerine ait odaların ve Hz. Fatıma'nın evinin, Mescid'in doğusunda ardı ardına sıralı olduğuna dair daha önce zikrettiğimiz rivayetler göz önüne alındığında, Hz. Ebû Bekr'e ait evin, Mescid'in diğer üç cihetinden birine bitişik olarak yapıldığını söyleyebiliriz. Nitekim Tûribiştî, İbn Hacer, Suyûtî ve Semhûdî'nin İbn Şebbe'ye dayandırdığı rivayete göre de, Hz. Ömer döneminde yıkılarak, Mescid-i Nebevî'ye dahil edilen Hz. Ebû Bekr'e ait söz konusu bu ev, Mescid'e bitişiktir.⁶²³

İbn Şebbe'nin Ebû Ğassân – Muhammed İbn İsmail İbn Ebî Füdeyk – amcası (?) kanalıyla aktardığı; “Rasulullah'ın (s.a.v): ‘Ebû Bekr'in Havhası (kapısı) hariç, Mescid'e açılan bütün havhaları kapatın’ dediği, Ebû Bekr Havhası, Mescid'in batısındaki Dâru'l-Kadâ'ya açılan havhadır”⁶²⁴ rivayeti, Hz. Ebû Bekr'e ait evin yerinin belirlenmesi hususunda daha detaylı bilgi sunmaktadır.

Ünlü Medine tarihçisi ve sika hadis ravileri arasında zikredilen Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî'nin⁶²⁵ yapmış olduğu bu rivayetin senedindeki kişiler – daha önce belirtildiği gibi – sika ravilerdendir. Bununla birlikte İbn Ebî Füdeyk'in amcası hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Senedde kim olduğu bilinmeyen müphem bir ravinin bulunması nedeniyle de rivayet zayıf addedilmektedir. Ancak İbn Zebâle'nin İbn Ebî Füdeyk – İshak İbn Müslim senediyle; “Mescid'in batısında Dâru'l-Kadâ'nın avlusuna açılan, Ziyad Kapısı'nın yanındaki havha, Ebû Bekr Havhası'nın sağıdır. Mescid genişletilince sağa kaydırılmıştır”⁶²⁶ şeklinde naklettiği haber, İbn Şebbe'nin rivayetini takviye etmektedir. Zira her iki rivayette de aynı yer anlatılmaktadır. Ayrıca ikinci rivayette İbn Ebî Füdeyk'in, sika kabul edilen babası

⁶²³ Muhtemelen bu rivayet, İbn Şebbe'ye ait eserin kaybolan kısmındadır. Zira günümüze ulaşmış kitabı içerisinde bulunmamaktadır. Rivayet için bkz. Tûribiştî, **a.g.e**, IV/1313; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VII/14; Suyûtî, Celalettin Abdurrahman İbn Ebi Bekr, **el-Hâvî li'l-Fetâvâ**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004, II/25; (I-II) Semhûdî, **a.g.e**, II/62.

⁶²⁴ İbn Şebbe, **a.g.e**, I/242.

⁶²⁵ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, XXI/389.

⁶²⁶ Semhûdî, **a.g.e**, II/63. Semhûdî zikredilen rivayetin ardından, havhanın sağa kaydırılmasından kastın, hizası korunarak batıya doğru aktarılması anlamına geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur.

İshak İbn Müslim'den⁶²⁷ nakilde bulunduğu görülmektedir. Bu durumda bir önceki rivayette amcası hakkında oluşan ibhâmın bir önemi kalmamaktadır.

Metarî, yukarıdaki rivayetleri teyit sadedinde, bu havhanın minbere yakın bir yerde olduğunu ifade ederek, Mescid-i Nebevî'nin genişletildiği tevsi faaliyetlerinde tıpkı Hz. Osman Kapısı'nda olduğu gibi, Mescidi'n duvarına Ebû Bekr Havhası'nın hizasında yeni bir kapı inşa edildiğini söylemektedir.⁶²⁸

Günümüzde ise Mescid-i Nebevî'nin batısında Ebû Bekr Kapısı adında üç tane kapı bulunmakta olup, havhayı anımsatması için dışarıdan büyük, içeriden küçük olmak üzere iki farklı yapı şeklinde inşa edilmiştir. Bunlardan güneydeki (kıble tarafındaki) ilk kapının iç kısmında ise “Burası, Ebû Bekr es-Sıddîk'ın Havhası'dır” yazılı bir levha bulunmaktadır.

Bu nakiller doğrultusunda Hz. Ebû Bekr'in, Mescid'in batısında, minberin bulunduğu yere yakın ve tıpkı Hz. Aişe'nin odasında olduğu gibi Mescid'in duvarına bitişik bir evi vardır, denilebilmesi mümkün görülmektedir. Birinci bölümde bahsedilen Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Mescid-i Nebevî'ye batı tarafından yapılan ilaveler göz önüne alındığında, Hz. Ebû Bekr'e ait bu evin Raşid Halifeler dönemine Mescid'e ilhak edildiği söylenebilir.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v), yukarıdaki hadisi vefatından çok kısa bir süre önce dile getirmesinden dolayı, İbn Hibbân ve İbn Battâl (ö. 449/1057) gibi isimler, hadisteki “kapı” kelimesinin, hilafetten kinaye olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁶²⁹ Yani Hz. Peygamber (s.a.v), kendisinden sonra Hz. Ebû Bekr hariç kimse halife olmaya kalkmasın, demek istemiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekr'in, Medine'nin Avâlî bölgesindeki Süh'te⁶³⁰ oturduğuna işaret eden rivayetler⁶³¹ ile bu görüş desteklenmeye çalışılmış ve Mescid-i Nebevî'nin yanında ona ait bir evin bulunmadığı söylenmiştir.⁶³²

⁶²⁷ Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/372; İbn Hibbân, **es-Sikât**, VI/37; Mizzî, **a.g.e.**, III/207; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/334.

⁶²⁸ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 34.

⁶²⁹ Bkz. İbn Hibbân, XV/275-276 (no: 6860); İbn Battal, Ebu'l-Hasan Ali İbn Halef, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Ebû Temim Yasir İbn İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, II/115.

⁶³⁰ Süh: Asıl adı Reyyân olan bu mıntika, içerisine “Süh” ismi verilen köşk ve kalelerden ismini almıştır. Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık bir mil uzaklıkta olup, Haris oğullarının ikamet ettiği bölge olarak bilinmektedir. Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, I/158.

Ancak, Rasulullah'ın (s.a.v) vefatının hemen ardından Ensar'ın, Benî Sâ'ide'ye ait bir bahçede toplanarak, aralarında halife seçmek istemeleri,⁶³³ yukarıdaki hadisin mecazi anlam taşıdığı ve Hz. Ebû Bekr'in halifeliğine işaret ettiği görüşünü zayıflatmaktadır. Zira iddia edildiği gibi halifelik kastediliyor olsa, Rasulullah'ın (s.a.v) vasiyeti niteliğindeki bu sözün, Benî Sâ'ide Bahçesi'nde toplanan sahabeler tarafından göz ardı edilmesi düşünülemez. Kanaatimizce, yukarıdaki rivayete benzer nitelikte olan ve Mescid'e açılan kapıların örtülüp, Hz. Ali'ye ait kapının açık bırakılmasını emreden rivayetlerin,⁶³⁴ Şia tarafından Hz. Ali'nin hilafetinin tespiti için uydurulduğu⁶³⁵ düşüncesine mukabil, Sünni camiadan da böyle bir yorum getirilmiş olabilir. Oysaki rivayetlerin arasını cem etme hususunda yapılan; ilk önce kapıların kapatılmasının emredildiği ve bunun ardından havhaların açılması üzerine de havhaların kapatılmasının emredildiği şeklindeki izahlar,⁶³⁶ konu hakkında zihinlerde oluşacak karmaşıklığı gidermektedir.

Ayrıca Hz. Ebû Bekr'in Süh' te oturduğuna dair rivayetlerden, Mescid-i Nebevî civarında ona ait bir ev bulunmadığı şeklindeki yorumların ise zorlama olduğu düşünülmektedir. Az sayıdaki zengin sahabeler arasında zikredilebilecek ve o dönemde Esmâ Bintü Ümeys ve Ümmü Rûmân⁶³⁷ ile evli olan Hz. Ebû Bekr'in, birden fazla evinin olması şaşılacak bir durum değildir.⁶³⁸

Nitekim İbn Şebbe, Benî Temim'in evlerini zikrederken, 5 zira genişliğinde Bakî' Mezarlığı'na giden sokaktaki Hz. Osman'ın (küçük) evinin karşısında Hz. Ebû Bekr'e ait, havha hadisine konu olan evin dışında başka bir evin daha bulunduğundan bahsetmektedir.⁶³⁹ Bu ev, Nisâ Kapısı'nın mukabilinde yer almakta olup, Rayta Bintü

⁶³¹ Bkz. Buhârî, Cenâiz, 3; Nesâî, Cenâiz, 11; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, IV/24, (no: 3545).

⁶³² Bkz. Tûribiştî, Şihabuddin Fadlullah İbn Hasan, **el-Müyesser fi Şerhi Mesâbihi's-Sünne**, thk. Abdülhamid Henedâvî, Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2008, IV/1313.

⁶³³ Bkz. İbn Hişâm, **a.g.e**, II/658-659.

⁶³⁴ Bkz. Tirmizî, Menâkıb, 20; Nesâî, Hasâis, 15; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXII/41, (no: 19287); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, IV/186, (no: 3930).

⁶³⁵ Bkz. İbnu'l-Cevzî, **el-Mevdû'ât**, I/365-366.

⁶³⁶ Bkz. Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, IX/189.

⁶³⁷ Ümmü Rûmân: Benî Ğanem İbn Malik İbn Kinâne'den Hz. Ebû Bekr'in eşidir. Hz. Aişe ve Hz. Abdurrahman'ın annesi Ümmü Rûmân'ın isminin Zeynep olduğu söylenmekle beraber nesebi ve vefat tarihi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Babasının adının Âmir İbn Uveymir veya Abdudehmân olduğu dile getirilen Ümmü Rûmân'ın Hicrî 4/626, 5/627 veya 6/628'da vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, VIII/216; Mizzî, **a.g.e**, XIII/390.

⁶³⁸ Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VII/14.

⁶³⁹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/242, 259.

Ebi'l-Abbas tarafından bir kısmı satın alınarak, kendisine ait olan bitişiğindeki eve dahil edilmiştir.⁶⁴⁰ Özetle Mescid-i Nebevî'nin doğusunda, Rayta'nın evine bitişik, güneyinde ise Bakî' Sokağı bulunan Hz. Ebû Bekr'e ait bir ev daha bulunmaktadır.

Bu evle ilgili İbn Sa'd'ın, Muhammed İbn Ömer – Üsâme İbn Zeyd el-Leysî – Muhammed İbn Hamza İbn Amr – babasından – Ömer İbn İmrân İbn Abdillah – Ömer İbn Hüseyin – Talha İbn Abdillah – Muhammed İbn Abdillah – Zührî – Urve – Hz. Aişe'den naklettiği; Hz. Ebû Bekr vefat ettiği hastalığındaki son günlerini, Hz. Osman'ın evinin karşısında yer alan ve Rasulullah'ın (s.a.v) kendisine ev yapması için tahsis ettiği arsada inşa ettirdiği evde geçirip orada vefat ettiğinden bahseden rivayet,⁶⁴¹ bu görüşü desteklemektedir. Şam Emiri Yazkoç tarafından yenilenerek Hanefî medresesine dönüştürülen ve Yazkoç'un naaşının yer aldığı Hz. Ebû Bekr'in bu diğer ev,⁶⁴² Kral Abdülaziz döneminde yapılan genişletme faaliyetleri esnasında yıkılarak, ortadan kaldırılmıştır.⁶⁴³

Buraya kadar zikredilenlerden ortaya çıkan sonuca göre; bir tanesi Mescid-i Nebevî'nin batısında ve duvarına bitişik, bir tanesi Mescid'in doğusundaki Nisâ Kapısı'nın yakınında, başka biri ise Mescid-i Nebevî'ye 1 mil uzaklıktaki Süh mıntıkasında olmak üzere Hz. Ebû Bekr'e ait üç tane ev bulunmaktadır.

2.6.2. Hz. Ömer'in Evi

Hz. Ebû Bekr'e ait evin yerinin tespiti yapılırken zikredilen, Ebû Bekr Havhası'nın Dâru'l-Kadâ'ya açıldığından bahseden rivayet,⁶⁴⁴ Hz. Ömer'in (r.a) evinin yerini belirlemeye de yardımcı olmaktadır.

Ebû İshâk el-Harbî'nin İbn Zebâle kanalıyla Muhammed İbn İsmail'den naklettiğine göre; “Mescid-i Nebevî'nin insanlara dar geldiği Cuma ve Bayram namazlarında kullanılan evler içerisinde İbn Mükmil ve Âtike Bintü Abdullah'ın evinin yanı sıra Hz. Ömer'e ait Daru'l-Kadâ da yer almaktadır”⁶⁴⁵ denilmektedir. Bu durumda

⁶⁴⁰ Metarî, **a.g.e**, s. 36; Semhûdî, **a.g.e**, II/245.

⁶⁴¹ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e**, III/150.

⁶⁴² Bkz. Metarî, **a.g.e**, s. 36.

⁶⁴³ Bkz. Ensârî, **a.g.e**, s. 37.

⁶⁴⁴ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/242.

⁶⁴⁵ Harbî, **a.g.e**, 371.

Hz. Ebû Bekr'e ait, Mescid-i Nebevî'nin batısındaki evin hemen yanında Hz. Ömer'e ait bir ev bulunmaktadır, denilebilir.

Bu eve Daru'l-Kadâ denilmesinin sebebi ise Hz Ömer'in vefat edeceği sırada çocuklarına, kendisine ait borcu ödemeleri için evini satmalarını vasiyet etmesinden dolayıdır.⁶⁴⁶ Zira bilindiği üzere Arapça'da "kadâ" kelimesi, "eda etmek" manasına geldiği için Daru'l-Kadâ da "borcu eda eden ev" anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴⁷

Dâru'l-Kadâ ve çevresindeki diğer sahabi evleri, H. 138 yılında Hicaz Emiri Ziyad İbn Abdullah (İbn Abdilmedân el-Harisî) tarafından Selam Kapısı'na kadar yıktırılarak, Mescid-i Nebevî dolduğunda insanların namaz kılacağı boş bir alan haline dönüştürülmüştür.⁶⁴⁸

2.6.3. Hz. Osman'ın Evi

İbn Şebbe'nin, Muhammed İbn Yahya'dan – onun da güvendiği ilim ehli birinden – naklettiğine göre: "Hicaz'da, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid'inin etrafını imar edenlerden birisi de Muaviye İbn Ebî Süfyan'dır. Bu hususta Mervan İbnî'l-Hakem'e emir vermiş, inşasına ise Abdülmelik İbn Mervan'ı görevlendirmiştir. Hz. Osman'ın Mevdi'u'l-Cenâiz'e açılan sokakta yer alan evinin etrafındaki yola taş döşettirmiştir"⁶⁴⁹ denilmektedir.

İbn Şebbe'nin nakilde bulunduğu Muhammed İbn Yahya: Daha önce zikri geçen, İmam Malik'in öğrencisi ve sika bir ravi olarak kabul edilen Ebû Ğassân el-Kinânî el-Medenî'dir. Ebû Ğassân'ın rivayette bulunduğu kişinin ise kim olduğu bilinmemektedir. Hadis kabul kriterlerine göre ravide aranan adalet ve zapt şartının, ismi zikredilmeyen bir kişide tespit edilememesi nedeniyle de zikredilen rivayet zayıf kabul edilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Ebû Ğassân'ın rivayette bulunduğu kişiyi tevsik etmesinin, rivayetin makbul sayılmasına etkisinin ne olacağıdır.

Müphem bir ravinin, ondan rivayette bulunan ravi tarafından ta'dil edilmesi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû Bekr es-Sayrafî (ö. 330/941)

⁶⁴⁶ Bkz. Semhûdî, a.g.e, II/222.

⁶⁴⁷ Abdulğânî, a.g.e, s. 137.

⁶⁴⁸ Bkz. Semhûdî, a.g.e, II/222.

⁶⁴⁹ Bkz. İbn Şebbe, a.g.e, I/16.

gibi alimler, bu şekilde vuku bulan ta'dil'in, o ravinin tevsiki anlamına gelmediğini savunmaktadırlar. Bunun gerekçesini ise ta'dil edilen kişinin, talebesi nazarında sika olabilmekle beraber diğer hadisçiler tarafından mecruh sayılabileceği ihtimaline dayandırmaktadırlar. Ayrıca tevsik eden ravinin (kendisi müdellis olmasa dahi) hocasının ismini zikretmeyişinin, bu ravinin adalet veya zabtında bir kusur olduğuna dair akıllarda uyandırdığı şüpheler de böyle bir tercihte bulunulmasının sebeplerindendir.⁶⁵⁰

Konuyla ilgili Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nispetle aktarılan bir diğer meşhur görüş de söz konusu ta'dil'in, müphem ravinin tevsikinde yeterli olacağı şeklindedir. Gerekçesi ise ta'dil eden raviye duyulan güvendir. Bu mesele, Hanefilerin mürsel hadisle ihticacta bulunmalarıyla eş değer görülmektedir. Zira rivayeti irsal eden ravi de, hazfettiği kişilere güvendiği için böyle bir yola başvurmuştur. Bu bağlamda müphem ravinin tevsikindeki tasrihten dolayı, mürsel rivayetten daha evla sayıldığı bile söylenebilir.⁶⁵¹

Görüldüğü üzere farklı yaklaşım tarzları sebebiyle İbn Şebbe'nin rivayeti, bir grup alimin kriterlerine göre zayıf sayılırken, başka bir grup alimin kriterlerine göre sahih kabul edilebilmektedir. Bu durum, çalışmamızdaki müphem ravilerin tevsik edilerek zikredildiği bütün rivayetler için söz konusudur. Ebu'l

H. Osman'ın evinin yerini belirleyen bir diğer delil ise İbn Sa'd'ın Muhammed İbn Ömer – Muhammed İbn Abdillah – Zührî – Ubeydullah İbn Abdillah İbn Utbe'den naklettiği: “Rasulullah (s.a.v) Medine’de (sahabilerin evlerini yaptırılmaları için) arsaları parsellerken, Hz. Osman için de bugünkü evinin sınırlarını çizmiştir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Osman’ın bugünkü evinde bulunan Nebî Kapısı’nın karşısındaki havha, Allah Rasulü’nün (s.a.v) Hz. Osman’ı ziyarete geldiğinde dışarıya çıkmak için kullandığı kapıdır”⁶⁵² rivayetidir.

Rivayetin senedinde yer alan Muhammed İbn Ömer el-Vâkîdî hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar edilmesine gerek yoktur. Vâkîdî'nin nakilde bulunduğu Muhammed İbn Abdillah İbn Müslim ise Kütüb-i Sitte’de rivayetleri yer

⁶⁵⁰ Bkz. İbnu’s-Salâh, **a.g.e.**, s. 110.

⁶⁵¹ Bkz. Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, II/37.

⁶⁵² İbn Sa'd, **a.g.e.**, III/41; İbn Şebbe, **a.g.e.**, III/955.

alan sadûk bir ravidir.⁶⁵³ Muhammed İbn Abdullah, söz konusu rivayeti hadis alanındaki otorite kişilerden sayılan amcası İbn Şihab ez-Zührî'den,⁶⁵⁴ o da Fukahâ-yı Seb'a'dan olan sika hadis ravisi Ubeydullah İbn Abdullah İbn 'Utbe'den⁶⁵⁵ nakletmektedir.

Zikredilen rivayetin fezâil türü rivayetlerle aynı kategoride değerlendirildiği düşünülerek, hadisçilerin Vâkıdî'ye karşı yaklaşım tarzı göz ardı edilirse rivayet, güvenilir raviler aracılığıyla muttasıl olarak kayıt altına alınmış, makbul bir haberdir, denilebilir.

Bu kısa sened tahlilinin ardından rivayetteki ifadelerden, raviler tarafınan müşahede edildiği anlaşılan Hz. Osman'ın evinin, Mescid'in doğusunda yer aldığı şeklinde bir kanaate varılabilir. Zira Hz. Osman'ın evindeki havhanın, Mescid'in doğusunda olduğu bilinen Nebî Kapısı'nın (Cibril Kapısı'nın) karşısında yer aldığı söylenmiştir. Nitekim Semhûdî de bu rivayetlerden hareketle Hz. Osman'ın Mevdi'u'l-Cenâiz'de kendisine ait bir evi bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁵⁶

Bununla birlikte işaret edilmesi gereken başka bir husus da, Rasulullah'ın (s.a.v) Hz. Osman için parsellediği ev arazisi, sadece Cibril Kapısı'nın karşısındaki kısımdır. Hz. Osman zamanla bu parselin güney ve doğusundaki arazileri satın alarak, evini genişletmiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın evi ile Hz. Ebû Bekr'in evi arasında da Bakî Mezarlığı'na çıkan yaklaşık 2,5 metre genişliğinde Bakî Sokağı bulunmaktadır.⁶⁵⁷

Hz. Osman'a ait bu ev, daha sonra üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan Cibril Kapısı'nın karşısına denk gelen kısmı, Medine'yi ziyarete gelen fakirler için tahsis edilmiş bir misafirhaneye; misafirhanenin yanındaki ikinci kısım ise Sultan Selahaddin Eyyûbî'nin babası ve amcasının defnedildiği türbeye dönüştürülmüştür. Güneyde kalan son kısım ise Mescid-i Nebevî hocalarının meskeni olarak kullanılmıştır.⁶⁵⁸ Bu mesken içerisinde Mescid-i Nebevî'ye bakan odalardan birinin penceresinin üzerinde "Burası,

⁶⁵³ Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/197.

⁶⁵⁴ Bkz. Mizzî, *a.g.e*, XXXV/103.

⁶⁵⁵ Bkz. Moğultay, *İkmâlu Tehzibi'l-Kemâl*, IX/33.

⁶⁵⁶ Bkz. Semhûdî, *a.g.e*, II/245.

⁶⁵⁷ Bkz. Metarî, *a.g.e*, s. 35.

⁶⁵⁸ Bkz. Semhûdî, *a.g.e*, II/215.

Hz. Osman'ın şehit edildiği yerdir” yazılı bir de levha bulunmaktadır.⁶⁵⁹ Ensârî'nin ifade ettiğine göre bu yapılar, Suudi Arabistan Krallığı dönemine kadar ayakta durmuş ve Kral Abdülaziz döneminde gerçekleştirilen genişletme faaliyetlerinde yıkılmıştır.⁶⁶⁰

2.6.4. Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın Evi

Velid İbn Abdülmelik'in aldığı karar üzere yıkılarak, Mescid'e ilhak edilen⁶⁶¹ ve böylece Ömer İbn Abdülaziz'in Kabr-i Şerif'in etrafına yaptırdığı beşgen duvarın kuzeyindeki üçgen kısmın içerisinde kalan Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın evinin⁶⁶² yerini belirliyen Ebû İshâk el-Harbî'nin – daha önce zikri geçen – rivayeti dışında aktarılan nakiller şu şekildedir:

Yahya İbnu'l-Hasan'ın İsa İbn Abdullah'dan onun da babasından (Abdullah'dan) aktardığına göre;⁶⁶³ Hz. Fatıma'nın evi, Zûr'da⁶⁶⁴ olup Rasulullah'ın (s.a.v) evi ile arasında bir havha bulunmaktadır. Rivayeteki, “Rasulullah'ın (s.a.v) evi” ifadesini, Yahya İbnu'l-Hasan'ın Ömer İbn Ali İbni'l-Hüseyin'den yaptığı nakil açıklığa kavuşturmuştur. Bu rivayete göre; Hz. Fatıma'nın evi (o dönemde) Kabr-i Şerif'i (kuzeyden) ziyarete gelenlerin durduğu yerdedir ve Rasulullah (s.a.v) dışarı çıktığı zaman, kızının ahvalini öğrenmek için baktığı, Hz. Aişe'nin evine doğru açılan küçük bir penceresi vardır.⁶⁶⁵

İlk seneddeki İsa İbn Abdullah'ın rivayeti, uydurma haberler nakleden metruk bir ravi olması⁶⁶⁶ nedeniyle rivayeti zayıf addedilmektedir. İkinci seneddeki Ömer İbn Ali İbni'l-Hüseyin'in ise⁶⁶⁷ hakkında detaylı malumat edinilemeyen raviler arasındadır. Ayrıca İbn Hibbân'ın, bu ravinin babası Ali İbni'l-Hüseyin'in tercemesini verirken “Çocuklarının kendisinden yaptığı rivayetler hariç, hadislerine itibar olunur”⁶⁶⁸ demesi, Ömer İbn Ali'nin ismi açıkça zikredilmese de rivayetlerine temkinli yaklaşılmasını

⁶⁵⁹ Bkz. Betnûnî, **a.g.e.**, s. 320.

⁶⁶⁰ Bkz. Ensârî, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁶⁶¹ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, I/387. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁶² Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁶³ Aynı senedle yapılan başka bir rivayette raviler hakkında bilgi aktarılmıştır. Bkz. s. 129.

⁶⁶⁴ Zûr: Ömer İbn Abdülaziz'in, Kabr-i Şerif etrafına yaptırdığı beşgen duvarın kuzey tarafındaki üçgen kısımdır. Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/57.

⁶⁶⁵ İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 91; Semhûdî, **a.g.e.**, II/57.

⁶⁶⁶ Bkz. İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VI/269.

⁶⁶⁷ Bkz. Sehâvî, **et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe**, II/351.

⁶⁶⁸ İbn Hibbân, **es-Sikât**, 8/456.

gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda yukarıdaki rivayetlerin klasik hadis usulünce zayıf olduğu söylenebilir.

Ancak Ebû Ğassân'dan – Süleyman İbn Salim – Müslim İbn Ebî Meryem kanalıyla yapılan; “Hz. Ali'nin Rasulullah'ın (s.a.v) kızı Hz. Fatıma ile gece istirahatgâhı (zıfaf mahalli), ziyaretçilerin karşısındaki üstüvânenin arkasındaki sütuna doğru olan yerdir. Evi de Kabr-i Şerif'deki kare şeklindeki bölgenin içerisinde”⁶⁶⁹ rivayeti, yukarıdaki rivayetleri takviye etmektedir. Zira rivayetin senedindeki raviler güvenilir kimselerdir. Daha önce tercemesi geçmeyen Süleyman İbn Salim sadûk,⁶⁷⁰ İbn Ebî Meryem Yesâr el-Medenî ise, Kütüb-i Sitte'de rivayetleri yer alan sika bir ravidir.⁶⁷¹ Yani sened açısından rivayetin reddedilmesini gerektiren bir problem söz konusu değildir.

İbn Zebâle ve Yahya İbnu'l-Hasan'ın aynı senedle yaptığı başka bir rivayette; “Hz. Fatıma'nın evinin kapısı Makam-ı Cibril Sütunu'nun olduğu yerdedir”⁶⁷² şeklinde, eve dair bazı detayların zikredilmesi, bu yerlerin orijinal halinin – vefat tarihi göz önüne alındığında – İbn Ebî Meryem (ö. 121-130 arası) tarafından görüldüğüne işaret etmektedir. Bununla birlikte Emeviler döneminde yapılan genişletme faaliyetinde yıkılan bu evin hizasında açılan kapıya, “Ali Kapısı” ismi verilmesi gibi⁶⁷³ amiller de göz önüne alındığı takdirde yukarıdaki rivayetlerin muhtevasında geçen yer tarifinin doğru olduğuna kanaat getirilebilir.

Buraya kadar zikredilenlerden anlaşıldığı üzere, Hz. Ali'nin Rasulullah'ın (s.a.v) kızı Hz. Fatıma ile birlikte yaşadığı evi, Mescid-i Nebevî'nin doğusunda, Hz. Aişe'nin odasının da kuzeyinde yer almaktadır. Aralarında ise Hz. Peygamber (s.a.v) ve ailesine özel küçük bir yol bulunmaktadır. Bu ev de tıpkı Hz. Aişe'nin odası gibi Mescid'e bitişiktir. Nitekim birçok kanalla aktarılan “Ali'nin kapısı hariç, Mescid'e açılan bütün

⁶⁶⁹ Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 156; Semhûdî, **a.g.e.**, II/57.

⁶⁷⁰ Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV/633; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, IV/154.

⁶⁷¹ Bkz. Mizzî, **a.g.e.**, XXVII/541; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, III/533.

⁶⁷² Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, s. 156; Semhûdî, **a.g.e.**, II/46.

⁶⁷³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/214.

kapıları kapatın”⁶⁷⁴ hadisi, Hz. Fatıma’nın evinin o dönemde Mescid’e bitişik olduğunu göstermektedir.

İbn Neccâr, “Günümüzde Hz. Fatıma’nın evi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hüccresinin arkasında, içerisinde mihrab bulunan ve etrafı maksura ile çevrili yerdir”⁶⁷⁵ diyerek, yukarıdaki rivayetlerde işaret edilen mekânı, kendi dönemindeki haliyle tasvir etmektedir. Bu yer, günümüzde de İbn Neccâr’ın aktardığı şekliyle muhafaza edilmektedir.

2.6.5. Hz. Abbas İbn Abdülmuttalib’in Evi

İbn Sa’d’ın, Yezid İbn Harun – Ebû Ümeyye İbn Ya’la – Salim İbn Ebi’n-Nadr kanalıyla rivayet ettiğine göre; “Hz. Ömer döneminde Müslümanlar çoğalınca, Mescid onlara dar gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Abbas’ın eviyle müminlerin annelerinin odaları hariç Mescid’in etrafındaki evleri satın alarak, Hz. Abbas’a: ‘Ey Ebu’l-Fadl! Müslümanların Mescid’i artık onlara dar gelmeye başladı. Senin evin ve müminlerin annelerinin odaları hariç Mescid’in etrafındaki evleri, Müslümanların mescidini genişletmek için satın aldım. Müminlerin annelerinin odaları için çare yok. Senin evine gelince, Mescid’i genişletmem için Beytü’l-Mal’dan istediğin bir bedel karşılığında onu bana sat!’ demiştir.

Hz. Abbas’ın: ‘Bunu yapacak değilim’ şeklinde karşılık vermesi üzerine Hz. Ömer: ‘Sana önereceğim şu üç şeyden birini seç; ya bana evini Beytü’l-Mal’dan istediğin bir bedel karşılığında satarsın; ya Medine’den istediğin yerde senin için bir arsa belirleyip Beytü’l-Mal’dan evinin karşılığı olmak üzere senin için yeni bir ev temin ederim veya evini Müslümanlara hibe ederek onların mescidlerini genişletmemizi sağlarsın’ demiştir. Cevap olarak Hz. Abbas: ‘Bu önerdiklerinden hiçbirini kabul etmiyorum’ deyince Hz. Ömer: ‘(Meselenin çözülmesi için) aramızda kimi hakem tayin etmek istiyorsun?’ diye sormuş, Hz. Abbas da: ‘Übeyy İbn Ka‘b’ ismini söylemiştir.”⁶⁷⁶

Muhtelif kaynaklarda da yer alan bu uzunca rivayete göre Hz. Ömer ve Hz. Abbas, Übeyy İbn Ka‘b’a gelmişler ve aralarında geçen diyalogun ardından mesele, Hz.

⁶⁷⁴ Tirmizî, Menâkıb, 20; Nesâî, Hasâis, 15; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXXII/41, (no: 19287); Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Evsat, IV/186, (no: 3930).

⁶⁷⁵ İbn Neccâr, a.g.e, s. 93.

⁶⁷⁶ İbn Sa’d, a.g.e, IV/15.

Abbas'ın evini Mescid-i Nebevî'ye hibe etmesi ve Hz. Ömer'in de ona Beytü'l-Mal'dan başka bir ev yaptırmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁷⁷

Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî etrafındaki satın aldığı evler içerisinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle birlikte yaşadığı odalar bulunmamaktadır. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, bu odalara komşu durumundaki Hz. Fatıma'nın evi de yer almamaktadır. Bu durumda Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'yi doğu ciheti hariç diğer taraflardan genişletmiş olmakta ve Hz. Abbas'ın satın alınan evi Mescid'in güney, batı veya kuzey kısmında kalmaktadır.

Ebû İshâk el-Harbî, Yahya İbnu'l-Hasan Ebu'l-Hüseyin el-Alevî – Harun İbn Musa – Muhammed İbn Yahya – Abdulaziz – Abdullah İbn Ebî Anbese – Muhammed İbn İbrahim – babası (İbrahim İbnu'l-Haris et-Teymî) kanalıyla aktarıldığına göre; Hz. Abbas'ın evi, Mescid'e bitişiktir ve Mescid'in kapısına bağlı bir de oluşu vardır. Hz. Ömer'in bu oluşu atması üzerine Hz. Abbas: 'Vallahi! Onu, omuzlarım üzerine çıkmış bir halde Rasulullah'dan (s.a.v) başkası buraya bağlamamıştır' demiş, Hz. Ömer ise: 'Vallahi! O zaman senin, benim omuzlarıma çıkıp onu bağlamanda bir sakınca yoktur' diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Abbas, Hz. Ömer'in omuzlarına çıkarak oluşu yerine bağlamıştır. Rivayetin kendisinden nakledildiği İbrahim İbnu'l-Haris et-Teymî, Hz. Abbas'ın, Hz. Ömer döneminde Mescid'e bağışladığı evden geriye kalan bir kısmını, Hz. Osman'ın satın alıp Mescid'e eklediğini söylemektedir. Geriye kalan on küsur ziralık diğer kısmının ise Ömer İbn Abdülaziz tarafından satın alınıp Mescid'e eklendiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁸

Yukarıdaki kıssayı İbn Ömer'den (r.a) nakleden Yahya İbnu'l-Hasan, rivayetin sonunda: "Hz. Abbas'ın evi, Mervan İbnu'l-Hakem'in evinin yakınındaki kare sütunun oradadır" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁶⁷⁹ Medine tarihçileri ise kare sütunun kible (duvarına) yakın sütunlar içerisinde, aşağısı yaklaşık bir oturma boyu (50 cm) yüksekliğinde kare şeklinde bir yapıya sahip sütun olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Bkz. Ahmed, **Fezâilu's-Sahâbe**, II/939, (no: 1807); Hâkim, III/374, (no: 5428); Beyhakî, **Sünen**, VI/278, (no: 11938).

⁶⁷⁸ Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 363.

⁶⁷⁹ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, II/75.

⁶⁸⁰ Bkz. Merâğî, **a.g.e.**, s. 48.

Ebû İshâk el-Harbî'den aktarılan rivayetin senedinde yer alan raviler güvenilir kimselerdir. İçlerinden daha önce tercemesi geçmeyen Harun İbn Musa İbn Ebî 'Alkame el-Medenî⁶⁸¹ ve Abdullah İbn Anbese sadûk,⁶⁸² Muhammed İbn İbrahim et-Teymî ise Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunan sika ravilerdendir.⁶⁸³ Ancak Ebû Ğassân'ın rivayeti kendisinden naklettiği, İbn Ebî Sâbit adıyla meşhur Abdülaziz İbn İmran el-Kureşî el-Medenî ise kitaplarının yanmasının ardından ezberinden rivayette bulunduğu için sıkça hata yaptığı ifade edilen metrûk bir ravidir.⁶⁸⁴ Bu ravinin maruz kaldığı cerh nedeniyle de rivayet zayıf kabul edilmektedir.

Buraya kadar zikredilen nakiller, Raşid Halifeler ve Emevîler döneminde parça parça yıkılarak Mescid-i Nebevî'ye ilhak edildiği anlaşılan Hz. Abbas'ın evinin yerine kısmen işaret etmektedir. Raşid Halifeler döneminde Mescid'in doğusu hariç diğer üç cihetinden, Emevîler döneminde ise güneyi hariç diğer üç cihetinden genişletildiği düşünülürse; Hz. Abbas'ın evinin, geriye kalan ortak yönler olan batı veya kuzeyden, Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescid-i Nebevî'nin sınırında bulunması gerekmektedir. Ancak Medine tarihçilerinin, bu evin mekânıyla ilgili rivayetlerde geçen kare sütunun kible duvarına yakınlığıyla ilgili söyledikleri, yapılan çıkarımla ters düşmektedir. Oluşan tezatlığın giderilebilmesi için ise Hz. Abbas'ın evinin Mescid-i Nebevî'nin güney batısında yer alması gerekmektedir. Bu durumda Raşid Halifeler döneminde Mescid'e güneyden ilave yapılırken evin bir kısmı, Emevîler döneminde ise batıdan yapılan ilavede geriye kalan kısmı yıkılarak ortadan kaldırılmıştır, denilebilir. Çıkan bu sonuca göre de Mescid-i Nebevî'nin tarih boyunca geçirdiği tevsiyatın krokileri üzerinden doğru bir yer tayini rahatlıkla yapılabilir.

2.6.6. Hz. Abdurrahman İbn Avf'ın Evi

Rivayetlerde ifade edildiği üzere, Hz. Abdurrahman'ın Mescid-i Nebevî etrafında birden fazla evi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Mescid'in kuzeyindeki,

⁶⁸¹ Bkz. Mizzî, a.g.e, XXX/113.

⁶⁸² Bkz. İbn Hibbân, es-Sikât, V/53; Mizzî, a.g.e, XV/390; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, Takrîbu't-Tehzîb, thk. Muhammed Avvame, Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986, s. 316.

⁶⁸³ Bkz. Mizzî, a.g.e, XIV/301.

⁶⁸⁴ Bkz. Zehebî, Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, II/632.

Emeviler döneminde yapılan – ve günümüzde bulunmayan – yirmi adet kapının dokuzuncusunun karşısında olan evdir.⁶⁸⁵

İbn Sa‘d, Muhammed İbn Ömer – Muhammed İbn Abdillah – Zührî kanalıyla Ubeydullah İbn Abdillah İbn Utbe’nin: “Rasulullah (s.a.v) Medine’de ev yapımı için arsaları parselleyince, Zühreoğulları’na Mescid’in arka tarafında (kuzeyinde) bir yer tayin etmiş, Abdurrahman İbn Avf’a da burada bir bahçe yeri vermiştir”⁶⁸⁶ dediğini nakletmektedir. Semhûdî bu arsa üzerindeki evlerin bir kısmının Ömer İbn Abdülaziz’in tevsî faaliyetleri sırasında yıkılarak Mescid’e ilhak edildiğini söylemektedir.⁶⁸⁷

İbn Sa‘d’ın aynı senedle naklettiği, Hz. Osman’ın evinin yerini tespit eden başka bir rivayette, buradaki raviler hakkında bilgi aktarılmıştır.⁶⁸⁸ Buna göre seneddeki isimler, hadis kabul kriterlerince rivayetleri kabul edilen raviler arasında yer almaktadır. Ancak Muhammed İbn Ömer el-Vâkıdî’nin durumu nedeniyle rivayet zayıf kabul edilmektedir.

Bu rivayetlerdeki evin mekânı, Rasulullah (s.a.v) dönemindeki Mescid-i Nebevî’nin kuzey sınırı esas alınarak tespit edilebilmektedir. Önce Raşid Halifeler’in Mescid’e kuzeyden ilave ettirdiği alan belirlendikten sonra Emeviler dönemindeki eklenen kısım tespit edilerek, söz konusu evin yeri için genel bir konum tayini yapılabilir.

İbn Şebbe’nin ifade ettiği üzere, Abdurrahman İbn Avf’a ait bir başka ev de “Müleyke’nin evi” diye bilinen ve Halife Mehdî döneminde Mescid-i Nebevî’ye dahil edilen evdir. Hz Ebû Bekr döneminde Medine’ye gelen Müleyke Bintü Harice’nin buraya iskan ettirilmesinden sonra Müleyke’nin ismiyle meşhur olan bu ev, daha sonra başkalarının mülkiyetine geçmiştir.⁶⁸⁹ İbn Zebâle’nin, her ikisi de sika kabul edilen İbrahim İbn Muhammed ez-Zührî’den⁶⁹⁰ onun da babası Muhammed İbn Sa‘d İbn Ebî Vakkâs’dan⁶⁹¹ aktardığı: “Müleyke’nin evi olarak bilinen ev, Abdurrahman İbn Avf’ın

⁶⁸⁵ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/235.

⁶⁸⁶ İbn Sa‘d, **a.g.e**, III/93-94.

⁶⁸⁷ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, II/92.

⁶⁸⁸ Bkz. s. 146.

⁶⁸⁹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/332-333.

⁶⁹⁰ Bkz. Buhârî, **et-Târîhu’l-Kebîr**, I/319; İbn Hibbân, **es-Sikât**, 6/4; Mizzî, **a.g.e**, II/171.

⁶⁹¹ Bkz. Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, IV/348; Buhârî, **et-Târîhu’l-Kebîr**, I/88.

evlerinden biridir”⁶⁹² rivayeti de İbn Şebbe’nin söylediklerini desteklemektedir. Ayrıca Mescid’in kuzeyindeki kapılardan birine Müleyke Kapısı ismi verilmesi de⁶⁹³ bu evin yerine işaret eden başka bir amil olarak değerlendirilmelidir.

Buraya kadar zikredilenlerden anlaşıldığına göre, Hz. Abdurrahman’ın Mescid-i Nebevî’nin arkasında yan yana evleri bulunmaktadır ve Emeviler ile Abbasiler döneminde parça parça Mescid’e dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu sahabiye ait evin yerini bulabilmek için öncelikle Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki Mescid-i Nebevî’nin kuzey sınırı olan; Kabr-i Şerîf’in 100 zira (50 m) kuzeyine gidilerek, Raşid Halifeler döneminde Mescid’e kuzeyden yapılan ilavenin ölçüsü belirlenmeli, ardından ise Emeviler ve Abbasiler döneminde Mescid’e kuzeyden eklenen arazilerin olduğu bölgede bu evlerin konumu hakkında tespitlerde bulunulmalıdır.

2.6.7. Hz. Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin Evi

Hz. Peygamber’in (s.a.v) Medine’ye hicretinden sonra misafir olarak kaldığı Ebû Eyyüb el-Ensârî’ye ait ev, Mescid-i Nebevî’nin kible tarafında, Hz. Osman’ın evinin hizasındadır. Bu iki ev arasında, Habeşliler Sokağı denilen yaklaşık 2,5 metre genişliğinde bir yol bulunmaktadır. Ebû Eyyüb’ün evi, Memlûk sultanlarından Şihâbüddin Gazi tarafından satın alınarak, dört mezhep fikhî okutulmak üzere Şihâbiyye Medresesi adıyla yeniden inşa edilmiştir.⁶⁹⁴

Son dönem Medine edebiyatçılarından Abdülkuddüs el-Ensârî’nin ifade ettiğine göre, H. XIII. asrın sonlarına doğru Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin evi, restore edilerek mescid şeklinde, kubbesi ve mihrabı bulunan bir yapıya dönüştürülmüştür. Evin dış duvarının üzerine ise altın yaldızlı harflerle “Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.v) misafir olduğu Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin evidir” ibareli kabartma yazılı bir taş yerleştirilmiştir.⁶⁹⁵ Bu ev, Suudi Arabistan Krallığı’nın 1980’lerde gerçekleştirdiği Mescid-i Nebevî’yi genişletme faaliyetleri esnasında yıkılarak, ortadan kaldırılmıştır.⁶⁹⁶

⁶⁹² Semhûdî, **a.g.e.**, II/107.

⁶⁹³ Bkz. Hamevî, **a.g.e.**, V/86.

⁶⁹⁴ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/259; Metarî, **a.g.e.**, s. 40; Mercânî, **a.g.e.**, I/442.

⁶⁹⁵ Bkz. Ensârî, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁶⁹⁶ Bkz. Abdulğani, **a.g.e.**, s. 69.

İstanbul'da medfun olan bu sahabinin Medine'deki evinin yeriyle ilgili herhangi bir rivayete rastlanılamamıştır. Zikredilen bu verilerin tamamı Medine tarihçilerinin karşılaştıkları manzarayı vassetmelerinden ibarettir. Ancak bu tarihçiler arasında İbn Şebbe'nin H. III. asırda yaşadığı ve o dönemde birçok sahabe evinin orijinal haliyle korunduğu göz önüne alınır, bahsedilen mekânların doğru yerlere işaret ettiği şeklinde bir kanaate varılabilir.

2.6.8. Hz. Ammar İbn Yasir'in ve Hz. Ebû Sebre'nin Evleri

İbn Şebbe'nin İbn Ebî Yahya'dan aktardığına göre Ammâr İbn Yasir'in Rasulullah (s.a.v) zamanında Mescid-i Nebevî'ye yakın bir evi bulunmaktadır. Yeri ise kibleye doğru bakıldığında sağ taraftaki (Mescid'in batı yönündeki) kare sütunun orasıdır ve Ebû Sebre İbn Ebî Ruhm'un evi ile sınırdır. Ömer İbn Abdülaziz'in Medine valiliği döneminde Mescid'e ilhak edilmiştir.⁶⁹⁷ İbn Zebâle'ye dayandırılan başka bir rivayette de Ömer İbn Abdülaziz'in, Ebû Sebre'nin evinin yanındaki Ammar İbn Yasir'e ait evi Mescid-i Nebevî'ye dahil ettiğinden bahsedilmektedir.⁶⁹⁸

Rasulullah'ın (s.a.v) bayram namazlarından dönerken önünden geçtiği Hz. Ammar'ın ve Hz. Ebû Sebre'nin evlerinin⁶⁹⁹ yerini tespit etmeye yardımcı olan bu nakiller, Hz. Ebû Eyyüp el-Ensârî'nin evinde olduğu gibi Medine tarihçilerinin müşahedelerinden oluşmaktadır. Herhangi bir senedi bulunmadığı için sadece muhtevası tahlil edilebilen bu tür rivayetler, kendisine nispet edilen alimlerin Medine tarihi alanındaki uzmanlıkları göz önüne alınarak kabul veya reddedilmelidir. İbn Şebbe ve İbn Zebâle gibi isimlerin bu husustaki otoriteliği göz önüne alınır, yukarıda bahsedilen yerde her iki sahabinin evinin bulunduğu dair bir kanaate varılabilir.

2.6.9. Hz. Halid İbn Velid ve Amr İbn Âs'ın Evleri

İbn Şebbe'nin belirttiğine göre Halid İbn Velid İbn Muğîre'nin Butayhâ'da bir evi bulunmaktadır. Bu ev, Esmâ Bintü Hüseyin ile Amr İbn Âs'ın evi arasında yer

⁶⁹⁷ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/246.

⁶⁹⁸ Bkz. Semhûdî, II/92.

⁶⁹⁹ Bkz. Beyhakî, **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, V/98 (no: 6963).

almaktadır ve H. III. asırda Eyyüb İbn Seleme oğullarından Velid İbn Muğîre'nin çocuklarının mülkiyetindedir.⁷⁰⁰

Belli bir dönem misafirhane olarak kullanılan bu evin⁷⁰¹ yerinin tespitinde, İbn Şebbe'nin naklettiklerinin yanı sıra – daha önce de zikri geçen – Ömer İbn Abdülaziz'in Mescid-i Nebevî'de açtığı kapılara verilen isimlerden de yararlanılmaktadır. Abbasiler dönemindeki Mescid'in doğusundaki, üzerinde Halife Mehdî'nin emriyle gerçekleşen yenileme ve genişletme faaliyetinden bahseden kitabenin yer aldığı – ancak günümüzde bulunmayan – altıncı kapı, Halid İbn Velid'in evinin karşısındaki kapı olarak bilinmektedir.⁷⁰²

Buraya kadar zikredilenlerden anlaşılacağı üzere Mescid-i Nebevî'nin kuzeyinde Hz. Ömer'in “Butayhâ” ismini verdiği⁷⁰³ ve içerisinde yakın zamana kadar duran su kuyusunun⁷⁰⁴ etrafındaki boş alanda Halid İbn Velid ile Amr İbn Âs'ın evleri yan yana bulunmaktadır, denilebilir.

2.6.10. Hz. Abdullah İbn Mesud ve Kardeşi Utbe'nin Evleri

Mescid-i Nebevî'nin çevresindeki evlerden biri de Abdullah İbn Mesud'un Dâru'l-Kurrâ diye anılan evidir. Ömer İbn Abdülaziz döneminde bu evin bir kısmı, Halife Mehdî döneminde ise tamamı yıkılarak Mescid'e dahil edilmiştir.⁷⁰⁵

Buna ilaveten İbn Sa'd'ın, Muhammed İbn Ömer – Muhammed İbn Abdillah – Zührî senediyle Ubeydullah İbn Abdillah İbn Utbe'den yaptığı rivayete göre,⁷⁰⁶ Rasullullah (s.a.v), Abdullah İbn Mesud ile kardeşi Utbe'ye Mescid'in arka (kuzey) tarafında ev inşa etmeleri için arsa belirlemiştir.⁷⁰⁷

İbn Sa'd'ın rivayetinde açıkça belirtildiği üzere her iki sahabinin de evleri Mescid'in kuzeyindedir. Ayrıca Halife Mehdî döneminde Mescid'in sadece kuzey cihetinde bir genişletme yapıldığı bilinmektedir. Bu durumda söz konusu mekânlar,

⁷⁰⁰ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/241-242.

⁷⁰¹ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 36.

⁷⁰² Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/244, 259.

⁷⁰³ Bkz. Muvatta, Cuma, 85.

⁷⁰⁴ Bkz. Betnûnî, **a.g.e.**, s. 315; Hâmid, **a.g.e.**, s. 126.

⁷⁰⁵ Bkz. Harbî, **a.g.e.**, s. 371.

⁷⁰⁶ Senedle ilgili daha önce tahlilde bulunulmuştur. Bkz. s. 146.

⁷⁰⁷ Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, III/113.

Abdurrahman İbn Avf'ın evinin tespitinde olduğu gibi, her dönemde Mescid-i Nebevî'ye kuzeyden yapılan ilaveler hesaplanarak tahminen belirlenebilir.

2.6.11. Hz. Ebû Hureyre ve Hz. Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın Evleri

Farklı kaynaklarda, Rasulullah'ın (s.a.v) Bayram Namazgâhına gitmek için kullandığı yol güzergâhı üzerinde Ebû Hureyre (r.a) ve Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın (r.a) evlerinin yer aldığı belirtilmektedir.⁷⁰⁸ Bu rivayetlerden bazısı, bizzat evin sahibi tarafından veya sahiplerinin torunları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Nitekim Ebû Hureyre'nin: "Bu evimin köşesi bana, onun ağırlığınca altından daha sevimlidir. Zira Rasulullah (s.a.v), bayramlarda (namaza giderken) evimin önünden geçirdi. Bu esnada evim O'nun (s.a.v) solunda kalırdı. Bir gün içerisinde, evimin kapısının önünden iki kere geçtiği olurdu"⁷⁰⁹ dediği aktarılmaktadır.

Bu rivayetler nakledildiği dönemde somut bir yeri tarif ederken, Bayram Namazgâhı'na gitmek için o dönemde kullanılan yol güzergâhı (Balât) gibi, bahsettikleri yapıların zaman içerisinde ortadan kaldırılmasıyla soyut bir yer tarifine dönüşmüştür. Bu bağlamda Balât'ta Ebû Hureyre'ye (r.a) ait Abdurrahman İbn Haris İbn Hişam'ın evinin bulunduğu sokak ile Büyük Balât arasında bir ev bulunduğu,⁷¹⁰ Sa'd İbn Ebî Vakkas'ın Balât'ta, araları 10 zira uzaklığında karşılıklı iki evi olduğunun yanı sıra Balât'ın batı kısmında İbrahim İbn Hişam el-Mahzûnî'nin evinin güneyinde, Dâr-u Cubbâ'nın arkasına denk gelen bir evi daha bulunduğu ve bu evin H. III. asırda Hz. Sa'd'ın torunlarının mülkiyetinde olduğundan bahseden rivayetler,⁷¹¹ günümüzde pek bir anlam ifade etmemektedir. Zira bu yerlerin tespiti eldeki rivayetlerden ziyade, M. 18-19. yy.'da Medine'yi vassfeden çalışmalar, buna uygun çizilen harita ve resimler ile çekilen fotoğraflar aracılığıyla tespit edilebilir.

Etrafindaki diğer mücavir yapılarla ilişkilendirilerek yeri belirlenen bu mekânlarla ilgili rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Ebû Hureyre ve Hz. Sa'd İbn Ebi Vakkas'ın evleri, Mescid-i Nebevî ile Allah Rasulü'nün (s.a.v) bayram namazlarını

⁷⁰⁸ Bkz. İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât ve's-Süneni fiha, 162; Beyhakî, **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, V/98 (no: 6963); İbn Şebbe, **a.g.e**, I/136-137; Dârakutnî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Ömer, **Cüz-ü Ebî Tâhir ez-Zühli**, thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1986, s. 46.

⁷⁰⁹ İbn Şebbe, **a.g.e**, I/136.

⁷¹⁰ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/254-255.

⁷¹¹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/235-237.

kıldırıldığı, bugünkü Ğamâme Mescidi arasında yer almaktadır. Konuyla alakalı en güçlü argüman ise bu iki mescid arasını ölçerek söz konusu mesafenin 1000 zira olduğunu ifade eden Ebû Ğassân'ın ifadeleridir.⁷¹² Bu da evlerin yerlerini değil sadece bulunduğu bölgeyi ortaya çıkarmaktadır.

Son birkaç başlık altında zikredilen rivayetlerde görüldüğü gibi, günümüzde ayakta olmayan yapılarla ilişkilendirilerek bazı sahabe evlerinin mekânını tayin eden ve somut bir yer tarif etme özelliğini kaybetmiş, bu nedenle de incelenmesine gerek duyulmayan birçok rivayetin bulunduğunu hatırlatarak, Allah Rasulü (s.a.v) döneminde Medine'de bulunan su kuyuları hakkındaki nakillerle çalışmamıza devam edilecektir.

2.7. BAZI SU KUYULARININ YERLERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde Medine'de yer alan küçük büyük birçok su kuyusunun varlığından haberdar olmamızı sağlayan rivayetler bulunmaktadır. Bu kuyulardan bazıları uzun yıllar varlığını koruyabilmiş, kimisi ise zaman içerisinde unutulmuş sadece tarih kitaplarında zikredilir hale gelmiştir. Örneğin, Allah Rasulü'nün (s.a.v) Benî Kurayza'yı muhasara altına aldığı konakladığı yerdeki Una Kuyusu, yeri unutulmuş kuyulardandır. İbn Zebâle'nin Abdulhamid İbn Cafer'den naklettiğine göre; Rasulullah (s.a.v) Benî Kurayza'yı muhasara altına aldığı Una Kuyusu'nun yanına çadırını kurmuş, onun suyundan içmiş, oradaki mescid(in bulunduğu yerde) namaz kılmış ve hayvanını da Meryem Bintü Osman'ın arazisindeki ağaca bağlattırmıştır. Ancak Semhûdî'nin de ifade ettiği gibi Una Kuyusu'nun yeri bilinmemekte ve kuyudan geriye herhangi bir kalıntı da bulunmamaktadır.⁷¹³

İbn Neccâr, siyer alimleri tarafından zikredilen, Hz. Peygamber'in (s.a.v) su içip abdest aldığı birçok kuyunun, kendi zamanında bilinmediğini söylemektedir.⁷¹⁴ Aynı şekilde Metarî de: "İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in (s.a.v) su içtiği, abdest aldığı kuyulardan bahsetmiştir. Ancak bunların birçoğundan günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır"⁷¹⁵ demektedir. Bu nakillerden anlaşılacağı üzere Rasulullah (s.a.v)

⁷¹² Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/138.

⁷¹³ Bkz. Semhûdî, **a.g.e**, III/125.

⁷¹⁴ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 57.

⁷¹⁵ Metarî, **a.g.e**, s. 59.

döneminde var olan bazı kuyular hariç birçoğunun yeri hakkında asırlardır net bir bilgi bulunmamaktadır. Bilgi sahibi olunan kuyuların genelini ise tam anlamıyla yerine işaret eden değil, bulunduğu bölgeye veya cihete işaret eden rivayetlerle karşılaşılmaktadır.

Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında, Mescid-i Nebevî ve çevresinde, hakkında yer tespiti yapılabilen kuyuların zikredilmesiyle yetinilecektir.

2.7.1. Beyruhâ Kuyusu (Hâ Kuyusu)

Farklı hadis kaynaklarında Enes İbn Malik'in (r.a): "Ebû Talha, Ensâr'ın Medine'de en çok mal sahibi olanı ve en büyük hurmacısıydı. Kendisinin en çok sevdiği malı ise Mescid'in karşısındaki Beyruhâ (hurma bahçesi) idi. Rasulullah (s.a.v) oraya gider ve temiz suyundan içerdi"⁷¹⁶ dediği rivayet edilmektedir.

Beyruhâ (بیرحاء) kelimesinin yazılışından olsa ki, Hz. Peygamber'in (s.a.v) su içtiği bahçe içerisindeki kuyunun ismi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. "Hâ Kuyusu" (بئر حاء) yerine rivayetlerde geçen bahçe ismine nisbet edilerek Beyruhâ Kuyusu denilmesinin daha doğru olacağını ifade edenlerin yanı sıra, Hâ Kuyusunun, Hâ Bostanı'na isim olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.⁷¹⁷ Yani o dönemde, bahçe ve bostan yerlerine içerisindeki kuyunun isminin verildiği ifade edilmektedir.

Hadislerde geçen Ebû Talha'ya (r.a) ait bu hurma bahçesi, Mescid-i Nebevî'nin kuzeyinde, daha önce zikri geçen Balât'ın bittiği yerde bulunmaktadır. İbn Şebbe'nin, Muhammed İbn Yahya'dan – onun da güvendiği ilim ehli birinden – naklettiği uzunca rivayete göre; Muaviye İbn Ebî Süfyan döneminde, Hz. Osman'ın Mevdi'u'l-Cenâiz'e açılan sokakta yer alan evinin etrafındaki yollara taş döşenmiştir. Bu taş sokakların sınırından bahsederken, "Kuzeyden Mescid'in arkasındaki Ebû Talha'ya ait bostana kadardır"⁷¹⁸ şeklinde açıkça ifadeler kullanılmıştır. Zikredilen rivayetlerin dışında söz konusu kuyunun yerine işaret eden başka bir senedli veriye ulaşılamamıştır. Buna rağmen kuyunun yeri bölgesel olarak belirtilmiş, bazı önemli mekânlarda olduğu gibi herhangi bir yere uzaklığı ölçülmemiştir.

⁷¹⁶ Buhârî, Zekât, 44; Müslim, Zekât, 14; Mâlik, Câmi', 76; Müsned XIX/426, (no: 12438); İbn Hibbân, VIII/129, (no: 3340); Dârimî, **Sünen**, II/1029, (no: 1695); Beyhakî, **Sünen**, VI/272, (no: 11920).

⁷¹⁷ Bkz. Nevevî, **Minhâc**, I/235.

⁷¹⁸ İbn Şebbe, **a.g.e**, I/16.

Yahya İbn Halid İbn Bermek (ö. 190) tarafından satın alınarak ağaçları kestirilen ve zamanla arazisine evler yapılan,⁷¹⁹ Hz. Ebû Talha'ya ait bu bahçe içerisindeki kuyunun, insanların istifade etmesi için terk edildiğini düşünmekteyiz. Zira birçok kaynak, Beyruhâ Kuyusu'nun, Medine suru yakınlarındaki, içerisinde hurma ağaçları bulunan küçük bir bahçede yer aldığından bahsetmektedir.⁷²⁰

Bazı tarihçiler ise bu kuyunun 3 zira 1 şibr (170 cm) genişliğe ve 11,50 zirası (5,75 metresi) su olmak kaydıyla 20 zira (10 m) derinliğe sahip olduğu gibi detaylı bilgiler vermektedirler.⁷²¹ Ancak bu nakiller içerisinde kuyunun bulunduğu yere tam anlamıyla işaret eden, yeri hakkında şüphe bulunmayan Kabr-i Şerif veya Mescid-i Nebvî'nin sınırlarıyla ilişkili rivayetler bulunmamaktadır. Kaynaklardaki verilerin, müelliflerin müşahede ettikleri manzaraları yazıya dökmelerinden ibaret olduğu söylenebilir.

Mescid-i Nebvî'nin kuzeyinde, Medine tarihçilerinin işaret ettiği yerde, Ebû Talha'ya (r.a) nispet edilen bir kuyunun yakın zamana kadar varlığını koruduğu bilinmektedir. Ancak bu yapı, Kral Fahd dönemindeki tevsi faaliyetlerinde ortadan kaldırılmıştır.⁷²² Günümüzde ise 21 numaralı Melik Fahd Kapısı'ndan Mescid-i Nebvî'ye girildiğinde sol taraftaki ilk kolonların ortası Hâ Kuyusu'nun yeri olarak bilinmektedir. Buradaki halıların altına ise bu yapının yerine işaret etmesi için kuyu ağzı görünümlü mermerler döşenmiştir.

2.7.2. Budâ'a Kuyusu

Mescid-i Nebvî çevresindeki bir diğer kuyu da "Su temizdir, hiçbir şey onu kirletmez" hadisinin söylenmesine sebep olan Budâ'a Kuyusu'dur. Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet edildiğine göre, Rasulullah'a (s.a.v) "Budâ'a Kuyusu'ndan abdest alabilir miyiz? O, içerisine köpek leşleri, pis çaputlar ve insan pislikleri atılan bir kuyudur" denilmiş, Hz. Peygamber (s.a.v) de: "Su temizdir, hiçbir şey onu kirletmez" diyerek karşılık vermiştir.⁷²³ Rivayetin bazı varyantlarında ise Rasulullah (s.a.v) Budâ'a

⁷¹⁹ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/258.

⁷²⁰ Bkz. Ayyâşî, Abdullah İbn Muhammed, **er-Rihletü'l-Ayyâşîyye li'l-Bukâi'l-Hicâziyye – Mâu'l-Mevâid**, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011, I/326.

⁷²¹ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e.**, s. 57.

⁷²² Bkz. Abdülğani, **a.g.e.**, s. 116.

⁷²³ Tirmizî, Tahâret, 49; Nesâî, Miyâh, 1; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XVII/359, (no: 11257).

Kuyusu'ndan abdest alıp su içtiği için kuyunun durumu hakkında kendisine bilgi verilmiş, O da (s.a.v), suyu hiçbir şeyin kirletmeyeceğini söylemiştir.⁷²⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bereketlenmesi için dua ettiği bu kuyunun,⁷²⁵ içerisine atılan herhangi bir necasetten dolayı istifade edilemez hale dönüşmesini engelleyecek çoklukta suya sahip olduğu söylenmiştir.⁷²⁶ Bu hususta İmam Şafî (ö. 204/820), "Budâ'a Kuyusu, geniş ve suyu çok bir kuyu idi. İçerisine pislik atılmaktaydı. Ancak bu, onun renginde veya tadında bir değişiklik ortaya çıkarmaz ve içerisinde de kötü bir koku oluşturmazdı"⁷²⁷ demektedir.

İmam Şafî'nin yukarıda söyledikleri ve Kuteybe İbn Sa'îd'in (ö. 240/855) Budâ'a Kuyusu'nun bulunduğu bahçedeki görevliye giderek kuyunun derinliğini sorması,⁷²⁸ bu yapının Hicrî III. asırda varlığını koruduğuna işaret etmektedir. Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) aynı bahçeye giderek, kuyunun genişliği ve derinliğini elbisesi yardımıyla ölçmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden kendi zamanına kadar kuyuda herhangi bir değişimin olmadığını teyit ettirmesi ise,⁷²⁹ Budâ'a Kuyusu'nun o dönemlerde bile ilk haliyle var olduğunun delilidir.

Bu kuyunun yerinin Hz. Ebû Bekr'e biat edilen Benî Sâ'ide'nin Bahçesi'nde olduğu söylenebilir. Zira bazı rivayetlerdeki Rasulullah'a (s.a.v) hitaben "Nasıl olur da sana Benî Sâ'ide Kuyusu, Budâ'a Kuyusu'ndan su verilir"⁷³⁰ lafzı, bizi bu yönde düşünmeye sevk etmektedir. Rivayetteki "Benî Sâ'ide Kuyusu" kelimesi, "Budâ'a Kuyusu"na bedel olarak getirilmiştir. Yani her iki isimle de aynı yer kastedilmektedir. Ayrıca Sehl İbn Sa'd es-Sâ'îdî'nin kendisini ziyarete gelen bir grup kişiye "Size Budâ'a Kuyusu'ndan su versem hoşunuza gitmez; oysaki Rasulullah'a (s.a.v) bu kuyudan kendi elimle su verdim"⁷³¹ demesi ve Ebû Useyd es-Sâ'îdî'nin, Medine'de Budâ'a isimli bir

⁷²⁴ Bkz. Nesâî, Miyâh, 1; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XVII/190, (no: 11119); Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, I/389, (no: 1216).

⁷²⁵ Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VI/122, (no: 5704)

⁷²⁶ Bkz. Beğavî, **Şerhu's-Sünne**, II/62.

⁷²⁷ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, I/400, (no: 1260).

⁷²⁸ Bkz. Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, I/400, (no: 1261).

⁷²⁹ Bkz. Ebû Dâvud, Tahâret, 34;

⁷³⁰ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XVIII/334, (no: 11815); Dârakutnî, **Sünen**, I/36, (no: 57).

⁷³¹ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed, **Şerhu Meâni'l-Âsâr**, Mısır: Âlemü'l-Kütüb, 1994, I/12. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, VI/207, (no: 6026); Beyhakî, **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, II/79, (no: 1820).

kuyusu olduğundan bahseden rivayetler⁷³² kanaatimizi güçlendirmektedir. Medine tarihçilerinin Budâ'a Kuyusu hakkında, Mescid-i Nebevî'nin kuzeyindeki Hâ Kuyusu'nun batısında kalan bir kuyu olduğuna dair yaptıkları tarifler⁷³³ ve Benî Sâ'ide Mahallesi'ndeki evlerin Budâ'a Kuyusu'nun etrafında olduğundan bahseden kayıtlar⁷³⁴ da bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Budâ'a Kuyusu her ne kadar meşhur hadis kaynaklarında zikredilse de yerini tam anlamıyla tarif eden bir rivayet tespit edilememiştir. Medine'yi vassfeden tarihi kaynaklarda bu kuyu ile ilgili, şehir surunun kuzey bloğundaki bir bahçenin yanında, 2 zirası su olmak kaydıyla 11 zira 1 şibr (5,70 m) derinliğinde ve 6 zira (3 m) genişliğinde bir yapıya sahip olduğundan bahsedilmektedir.⁷³⁵ İbn Neccâr'dan aktarılan bu ölçüler, Ebû Dâvud'un Budâ'a Kuyusu'na giderek elbisesiyle yaptığı ölçümle eşleşmektedir. Bu durumda, Rasulullah (s.a.v) döneminden Ebû Dâvud'un dönemine kadar fiziki yapısında bir değişiklik bulunmadığına kanaat getirdiğimiz Budâ'a Kuyusu'nun, Hicrî VII. asırda bile orijinalliğini koruduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günümüzde ise kuyuya dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

2.7.3. Enes Kuyusu

Birçok sahabinin kendi evinin avlusunda günlük ihtiyaçlarını karşılayacak küçük su kuyularının olduğunu düşünmekteyiz. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahabileri ziyareti sırasında su içip abdest aldığı Mescid-i Nebevî çevresinde irili ufaklı birçok kuyunun olması muhtemeldir. Bunların hepsinin yerini ayrı ayrı tespit edebilmek güç bir durumdur. Ancak kendisiyle ilgili varid olan nakillerden hareketle bazılarının yeri hakkında tahmin yürütülebilmektedir.

Rivayetleri incelediğimizde günlük hayatın akışında, bir mecliste herhangi bir kişiye ikramda bulunmak istenildiğinde sıklıkla başvuru sağdan başlama geleneğinin Enes Kuyusu'nun etrafında yaşandığını görülmektedir. Nitekim Enes İbn Malik'ten (r.a), "Rasulullah (s.a.v) (bir gün) evimize gelerek içecek bir şeyler istedi, biz de O'nun için bir koyunumuzu sağdık. Sonra ben, kuyumuzun suyunu süte karıştırıp, Hz.

⁷³² Bkz. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XIX/263, (no: 585); Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, IV/13, (no: 5906).

⁷³³ Bkz. Ayyâşî, **a.g.e**, I/325.

⁷³⁴ Bkz. Metarî, **a.g.e**, s. 72.

⁷³⁵ Bkz. İbn Neccâr, **a.g.e**, s. 61; Metarî, **a.g.e**, s. 56.

Peygamber'e (s.a.v) verdim. Bu sırada Rasulullah'ın (s.a.v) solunda Ebû Bekr, karşısında Ömer ve sağında da bir bedevî bulunmaktaydı. Rasulullah (s.a.v) sütü içtikten sonra Ömer: 'Ey Allah'ın Rasülü! Bu Ebû Bekr'dir! Ona içir' dedi. Peygamber (s.a.v) ise Ebû Bekr ve Ömer'e değil sağındaki bedevîye ikramda bulunarak, 'Sağdaki, sağdaki, sağdaki' dedi"⁷³⁶ şeklinde nakledilen rivayet, söz konusu kuyunun yakınlarında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde İbn Şebbe'nin İbn Ebî Yahya – İshak İbn Abdillah İbn Ebî Talha – Enes (r.a) tarikiyle yaptığı başka bir rivayette de, Rasulullah'ın (s.a.v) Hz. Enes'in evindeki Enes Kuyusu'ndan su içtiğinden bahsedilmektedir.⁷³⁷

Bu kuyunun varlığı hakkında nakledilen başka bir rivayet ise Muhammed İbn Abdullah el-Ensari'nin – babası (Abdullah) kanalıyla Sümâme'den aktardığı, Hz. Enes'in: "Evinde Cahiliye döneminde el-Berûd denilen bir su kuyusu vardı. İnsanlar muhasara altına alındığında ondan içerlerdi"⁷³⁸ demesi delil olarak gösterilebilir. Kuyunun yeriyle ilgili tam anlamıyla bir mekân gösterilemese de yukarıdaki rivayetlerden Enes İbn Malik'in evinin yakınlarında bir yerde olduğu söylenebilir.

2.7.4. Erîs Kuyusu (Yüzük Kuyusu)

Kubâ Mescidi yakınlarında bir bahçede olan ve Hz. Peygamber'in yüzüğünün düşürüldüğü meşhur kuyudur.⁷³⁹ Kuyuya bu ismin verilmesinin nedeni ise - Şam yöresinde "çiftçi" anlamına gelen - "Erîs" adında Yahudi bir adama nispet edilmesinden dolayıdır.⁷⁴⁰ Bu kuyu her ne kadar Mescid-i Nebevî'nin yakın çevresinde yer almasa da, İslam dünyasındaki anlaşmazlıkların başlangıcından önce, Rasulullah'ın (s.a.v) mührünü muhafaza altına almasından dolayı bu bölümde zikredilmesi yerinde olacaktır.

Sa'îd İbn Müseyyeb'den (r.a) aktarıldığına göre; "Ebû Musa el-Eş'ârî (r.a), evinde abdest alarak "Bugün Rasulullah'ın (s.a.v) yanından ayrılmayıp onunla beraber olacağım" deyip Mescid'e gider ve Allah Rasulü'nü (s.a.v) sorar. Kendisine, "Şu tarafa gitti" deyip bir istikamet gösterirler. Ebû Musa, o istikamete doğru, Hz. Peygamber

⁷³⁶ Buhârî, Hibe ve Fadluha ve't-Tahr'izu Aleyha, 3; Müslim, Eşribe, 17; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, XXI/157, (no: 13513).

⁷³⁷ İbn Şebbe, a.g.e, I/159.

⁷³⁸ İbn Şebbe, a.g.e, I/160; Ebû Nuaym, Ahmed İbn Abdillah el-İsfahânî, **Delâilu'n-Nübüvve**, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986, I/444.

⁷³⁹ Bkz. Fîrûzâbâdî, a.g.e, s. 25.

⁷⁴⁰ Bkz. Ayyâşî, a.g.e, I/321.

(s.a.v) Erîs Kuyusu(nun bulunduğu bahçeye) girene kadar peşinden yürür ve (bahçe) kapısının yanına oturur.”⁷⁴¹

Erîs Kuyusu’nun isminin geçtiği bu uzun rivayette; Ebû Musa el-Eş‘ârî, abdest aldıktan sonra kuyunun ağzındaki taşlar üzerine oturmuş ve ayaklarını içerisine sarkıtmış olan Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına gelerek selam vermiştir. Ardından o gün için Rasulullah’ın (s.a.v) kapıcısı olmaya karar kılarak beklemeye başlamıştır. Sırasıyla Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman oraya gelerek içeriye girmek için izin istemişler, hepsi Cennet’le müjdelenerek bahçeye kabul edilmişlerdir. En son geldiği için kendisine yer kalmayan Hz. Osman hariç Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer, Rasulullah (s.a.v) ile beraber Erîs Kuyusu’nun ağzına oturmuşlardır.⁷⁴²

Hz. Peygamber’in (s.a.v) Kubâ Mescidi’ne namaz kılmak için geldiğinde abdest aldığı Erîs Kuyusu’yla ilgili varid olmuş bir diğer meşhur rivayet ise, Hz. Osman’ın Rasulullah’dan (s.a.v) Raşid Halifeler’e miras kalan ve mühür olarak kullanılan yüzüğünün kaybedildiği hadiseden bahseden rivayetlerdir.⁷⁴³ Üzerinde “Muhammed - Rasul - Allah” yazılı Hz. Peygamber’in (s.a.v) yüzüğünün akıbetiyle ilgili İbn Mesud, İbn Ömer ve Enes İbn Mâlik gibi sahabiler; “Rasulullah (s.a.v) gümüştan bir yüzük edindi. Bu yüzük O’nun (s.a.v) elinde idi. Sonra Ebû Bekr’in, ondan sonra Ömer’in, ondan sonra da Osman’ın elinde bulundu. (Bir gün) Osman Erîs Kuyusu’nun üzerine oturmuştu. Yüzüğü çıkarıp sağına soluna bakarken (elinden) düştü”⁷⁴⁴ demektedirler. Bazı rivayetlerde ise kuyunun suyu çekilerek üç gün boyunca aranan bu yüzüğü düşüren kişinin Hz. Osman değil, Mu‘aykîb isimli hizmetçisi olduğu zikredilmektedir.⁷⁴⁵

Medine konulu tarih kitaplarının, Kubâ Mescidi’ne yakın bir bahçe (bostan) içerisinde bulunduğunu söylediği Erîs Kuyusu’nun yerini tam anlamıyla belirleyen senedli bir rivayet bulunmamaktadır. Bu kuyu ile ilgili karşılaştığımız bilgiler genel olarak tarihçilerin Medine’ye yaptığı ziyaretlerde karşılaşılan manzaraların birebir tasviri şeklindedir. İçerisine Rasulullah’ın (s.a.v) yüzüğünün düşmesinden olsa ki

⁷⁴¹ Buhârî, Ashâbu’n-Nebî, 5.

⁷⁴² Bkz. Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe, 3.

⁷⁴³ Bkz. Nesâî, Ziyet, 81; İbn Hibbân, XII/307, (no: 5495); Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, VI/371, (no: 6646).

⁷⁴⁴ Buhârî, Libâs, 55; Müslim, Libâs ve’z-Ziyne, 12; Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, VII/114, (no: 7013).

⁷⁴⁵ Bkz. Müslim, Libâs ve’z-Ziyet, 12; Beyhakî, **Şu‘abu’l-Îmân**, VIII/359, (no: 5939); Humeydî, **Müsned**, I/546, (no: 692).

Medine halkı arasında Yüzük Kuyusu (Bi'ru'l-Hâtim) diye de bilinen bu kuyu, Medine şehir merkezine (Mescid-i Nebevî'ye) yaklaşık iki mil uzaklıkta,⁷⁴⁶ Kubâ Mescidi'nin yakınında bir bostandadır.⁷⁴⁷ İbn Hacer'in "Medine'de geçmişten günümüze bilinen bir kuyudur"⁷⁴⁸ dediği Erîs Kuyusu'nun genişliğinin 5 zira (2,50 m), derinliğinin ise 2,5 zirası (125 cm) su olmak kaydıyla 14 zira 1 şibr (7,25 m) olduğu söylenmektedir.⁷⁴⁹ Yaklaşık yarım asır önce Medine'ye uğrayanların görebildiği bu kuyu tahminlere göre günümüzdeki Kubâ Mescidi'nin batı kapısının yakınındaki yolun veya kaldırımların altında kalmıştır.⁷⁵⁰

2.7.5. Bussa Kuyusu

Rasulullah'ın (s.a.v) abdest alıp su içtiği kuyular arasında zikredilen Bussa Kuyusu,⁷⁵¹ Medine halkının gerek Cahiliye döneminde ve gerekse İslam'ın ilk yıllarında kullanmakta olduğu temiz su kaynaklarından.⁷⁵² Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin dedesi Sinan İbn Ubeyd el-Hudrî'ye ait olduğu söylenmektedir.⁷⁵³

Abdurrahman İbn Ebî Sa'îd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şehit ve şehit yakınlarını ziyaret edip, ailelerinin birtakım ihtiyaçlarını gidermektedir. Bir gün Ebû Sa'îd'e gelerek "Yanımda sidr var mı? Bugün Cuma, onunla başımı yıkayayım" demiş, kendisine verilen sidri alıp, Bussa Kuyusu'na giderek başını yıkamış, atık suyu da kuyunun içerisine dökmüştür.⁷⁵⁴

Bakî' Mezarlığı'na yakın, güney yönünde aynı isimle bilinen bir bahçe içerisindeki Bussa Kuyusu'na, Hicrî VII. asırda sel vurmuş ve bu nedenle büyük ölçüde tahrip olmuştur.⁷⁵⁵ Daha sonra onarılan bu kuyu, bulunduğu bahçe içerisindeki başka bir kuyu ile karıştırılmıştır. Metarî'ye göre kuyulardan, genişliği 9 zira (4,50 m) ve diğerine

⁷⁴⁶ Bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV/281; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, II/507.

⁷⁴⁷ Bkz. Kastallânî, Ebû Abbas Ahmed İbn Muhammed, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1915, X/191.

⁷⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/77.

⁷⁴⁹ Bkz. İbn Neccâr, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁵⁰ Bkz. Molla Hâtır, *a.g.e.*, III/199.

⁷⁵¹ Bkz. Gazzâlî, *a.g.e.*, I/260.

⁷⁵² Bkz. Fâsî, Takıyyüddin Muhammed İbn Ahmed, *Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, II/497.

⁷⁵³ Bkz. Semhûdî, *a.g.e.*, III/67.

⁷⁵⁴ Bkz. İbn Neccâr, *a.g.e.*, s. 62; Metarî, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁵⁵ İbn Neccâr, *a.g.e.*, s. 62.

göre daha güneyde olanı, Bussa Kuyusu'dur. Çünkü diğer kuyunun genişliği 6 zira (3 m) olup, İbn Neccâr'ın verdiği ölçüler ile uyuşmamaktadır. Ayrıca o dönemdeki Medine ahalisinin önde gelen isimleri de onunla aynı fikirdedirler.⁷⁵⁶ Semhûdî ise genişliği 6 zira (3 m) olan ve Malik İbn Sinan el-Hudrî'nin kalesine yakın kuyunun, Bussa Kuyusu olduğunu söylemektedir ve İbn Zebâle'den aktarılan; Hudreoğullarının mahallesindeki, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin dedesine ait "el-Ecred" isimli kalenin su kuyusuna Bussa denildiğine dair rivayeti, kendisine delil olarak getirmektedir. Zira büyük olan kuyu, diğerine nazaran bu kaleden daha uzaktadır.⁷⁵⁷

Medine tarihçilerinin bile kendi aralarında ihtilafa düştükleri Bussa Kuyusu'nun yeri hakkında, birtakım nakillerden yola çıkılarak yapılan tahminlerin ötesinde net bir yer tayini veren rivayete rastlanılamamıştır. Bu kuyunun günümüzde Medine'nin Kurbân semtindeki Avâlî Caddesi'nde, Bakî' Mezarlığı'na 220 metre uzaklıktaki "Bûsa" diye de isimlendirilen bir bahçede olduğu söylenmektedir.⁷⁵⁸

2.8. CENAZE NAMAZGÂHININ YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Mevdi' u'l-Cenâiz, Mescid-i Nebevî'nin doğusundaki Bakî' ve Habeşliler Sokağı arasında Rasulullah (s.a.v) tarafından cenaze namazlarının kılınması için tayin edilmiş boş alana verilen isimdir.⁷⁵⁹ Mescid-i Nebevî'nin yanı başındaki bu mekân hakkında birçok rivayet bulunmaktadır.⁷⁶⁰ Bu rivayetler incelendiği takdirde bazılarının Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki cenaze namazgâhının yerine işaret ettiği görülecektir.

İbn Şebbe, – Muhammed İbn Yahya – Abdülaziz İbn İmrân – Muhammed İbn Abdülaziz kanalıyla İbn Şihab'ın; "Bir kişi öldüğü zaman Rasulullah (s.a.v) onun yanına gider ve defnedileceği yerde cenaze namazını kılardı. Ne zaman ki (yaşlanıp) kilo alınca bu kendisine zor geldi ve müminler de cenaze namazını kıldırması için ölülerini O'na (s.a.v) getirmeye başladılar. Artık Rasulullah (s.a.v) evinin yanındaki

⁷⁵⁶ Bkz. Metarî, **a.g.e.**, s. 55.

⁷⁵⁷ Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, III/128.

⁷⁵⁸ Bkz. Şurrâb, Muhammed İbn Muhammed Hasan, **el-Me'âlimu'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre**, Şam-Beyrut: Dâru'l-Kalem – ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1991, s. 49.

⁷⁵⁹ Abdulğani, **a.g.e.**, s. 154.

⁷⁶⁰ Bkz. Buhârî, Cenâiz, 59; Beyhakî, **Sünen**, IV/79, (no: 7019); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, V/83, (no: 4739).

bugünkü musallâda cenaze namazlarını kıldırmaya başladı. Bu adet halen devam etmektedir”⁷⁶¹ dediğini rivayet etmiştir.

Rivayetin senedinde geçen Muhammed İbn Abdülaziz hariç diğer raviler hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Bu kişi ise Ebû Cafer el-Mansûr döneminde Medine maliyesinin başında yer alan hayır ehli birisidir. Ancak sika isimlerden münker rivayetler naklettiği için hadisçiler nazarında kendisiyle delil gösterilmeyen metruk bir ravidir.⁷⁶² Buna ilaveten seneddeki Abdülaziz İbn İmrân’ın da zayıf bir ravi olduğu göz önüne alınırsa,⁷⁶³ yukarıdaki rivayet isnad bakımından zayıftır, denilebilir.

İbn Şebbe’nin rivayetine benzer nitelikte İbn Sa’d’ın Ebû Sa’îd el-Hudrî’den, Muhammed İbn Ömer el-Eslemî – Fülehy İbn Süleyman – Saîd İbn Ubeyd İbnu’s-Sebbâk senediyle naklettiği başka bir rivayet daha bulunmaktadır.⁷⁶⁴

Bu haberin senedindeki raviler arasında daha önce kendisiyle ilgili bilgi aktarılmayan Sa’îd İbn Ubeyd İbnu’s-Sebbâk es-Sekafî el-Medenî; Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce’de rivayetleri bulunan sika bir ravidir. Seneddeki bir diğer isim Fülehy İbn Süleyman hakkında ifade edilen, nakillerinde sıklıkla hataya düştüğü şeklindeki eleştiriler göz ardı edilip, sadûk olduğu yönündeki beyanlar⁷⁶⁵ esas alınsa da, senedde yer alan Muhammed İbn Ömer el-Eslemî el-Vâkîdî’nin durumu nedeniyle rivayet, hadis kabul kurallarına göre zayıf sayılmaktadır.

Bunlara ilaveten zina eden iki Yahudi hakkında Hz. Peygamber’in (s.a.v) verdiği recm cezasının uygulandığı yerden bahseden rivayetlere bakıldığında; “Mescid-i Nebvî’nin yanındaki Mevdi’u’l-Cenâiz’e yakın bir yerde recm edildiler”⁷⁶⁶ ifadesi, bu mekânın Mescid’in hemen yanında olduğuna delil olarak getirilebilir.

İmam Ahmed’in Abdullah – Ubeydullah İbn Ömer el-Kavârîrî – Kasım İbnu’l-Hakem İbn Evs el-Ensârî – Ebû Ubâde ez-Züregî el-Ensârî – Zeyd İbn Eslem – babasından (Eslem’den) rivayet ettiği: “Hz. Osman’ın (r.a) Mevdi’u’l-Cenâiz’de

⁷⁶¹ İbn Şebbe, **a.g.e**, I/4.

⁷⁶² Bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, III/605; Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, IV/510.

⁷⁶³ Bkz. Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, XII/200; Mizzî, **a.g.e**, XVIII/178.

⁷⁶⁴ Bkz. İbn Sa’d, **a.g.e**, I/197.

⁷⁶⁵ İbn Adiy, **a.g.e**, VII/144; Mizzî, **a.g.e**, XXIII/317.

⁷⁶⁶ Buhârî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 63; Nesâî, **Recm**, 23; Dârimî, **Sünen**, III/1495 (no: 2367).

kuşatıldığına şahitlik ettim, eğer (oraya) bir taş atılsa (kalabalık nedeniyle) muhakkak bir adamın başına isabet ederdi. Osman, Makam-ı Cibrîl'e doğru olan havhadan (Mescid'e) bakarak 'Ey insanlar! Aranızda Talha var mı?' dedi...." şeklindeki Hz. Osman'ın Medine'de isyancılar tarafından kuşatıldığından bahseden uzunca rivayete göre de;⁷⁶⁷ Mevdi'u'l-Cenâiz, Mescid'in doğusundaki Makam-ı Cibrîl'in (Murebbe'atü'l-Kabr Sütunu'nun) yakınındadır.

Aynı hadisi, İbn Ebî Âsım (ö. 287/900) ve Ebû Bekr el-Bezzâr (ö. 292/905) Muhammed İbnu'l-Müsennâ kanalıyla Kasım el-Ensârî'den,⁷⁶⁸ Hâkim ise Ebû Nadr el-Fakîh – Ali İbn Abdülaziz – Ubeydullah İbn Amr İbn Meysere kanalıyla Kasım el-Ensârî'den rivayet etmektedir.⁷⁶⁹

Hz.Osman'ın evinde kuşatıldığı ve – daha önce de geçtiği gibi – Makam-ı Cibrîl diye anılan yerin Hz. Fatıma'nın evinin kapısının yakınında olduğu düşünülürse, Cenaze namazgâhı'nın Mescid-i Nebevî'nin doğusunda kaldığı söylenebilir. Ancak bu değerlendirme, rivayetin sened tetkiki neticesinde zayıf kabul edildiği sonucunu değiştirmemektedir. Yukarıdaki senedlerde görüldüğü gibi rivayetin müşterek ravisi Kasım İbnu'l- Hakem el-Ensârî'dir. Bu kişinin ise hadisleri sahih olmayan meçhul bir ravi olduğu söylenmektedir.⁷⁷⁰ Ayrıca Kasım el-Ensârî'nin kendisinden nakilde bulunduğu Ebû Ubâde ez-Züregî'nin de meşhur ravilerden münker rivayetleri olmasından dolayı metruk sayıldığı ifade edilmektedir.⁷⁷¹ Bu nedenle senedindeki diğer kişiler, kendisine güvenilir sadûk veya sika raviler olsa da hadisin zayıf kalmaktan kurtulamayacağı söylenebilir.

Mevdi'u'l-Cenâiz'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait odaların doğusunda kaldığına işaret eden başka bir rivayet ise İbn Şebbe'nin Muhammed İbn Yahya'dan onun da güvendiği birinden (?) naklettiği,⁷⁷² Ömer İbn Abdilaziz'in Mescid-i Nebevî'yi genişletirken bu mekânda bulunan ve ölülerin yanına konulduğu iki adet hurma ağacını

⁷⁶⁷ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I/556, (no: 551); Ahmed, **Fezâilu's-Sahâbe**, I/482, (no: 783).

⁷⁶⁸ Bkz. İbn Ebi Âsım, Ahmed İbn Amr İbn Dahhâk eş-Şeybânî, **Kitâbu's-Sünne**, Beyrut – Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980, II/589, (no: 1288); Bezzâr, **Müsnedu'l-Bezzâr**, XII/29 (no: 374).

⁷⁶⁹ Bkz. Hâkim, III/104, (no: 4547).

⁷⁷⁰ Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, V/143; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, IX/393.

⁷⁷¹ Bkz. Mizzî, **a.g.e**, XXII/627.

⁷⁷² Müphem bir ravinin, ondan rivayette bulunan ravi tarafından ta'dil edilmesi hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Bkz. s. 145.

kestirmek istemesi üzerine Benî Neccâr ile yaşanan tartışmadan bahseden rivayettir.⁷⁷³ Zira Ömer İbn Abdülaziz, Mescid'i güney ciheti hariç diğer üç yönden genişletmiştir⁷⁷⁴ ve daha önce de tespit edildiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle birlikte yaşadığı odalar Mescid'in doğu kısmında kalmaktadır.⁷⁷⁵

Yukarıdaki rivayetlerden elde edilen tespitler üzerine Mevdi'ü'l-Cenâiz'in bugünkü yerinin, Mescid-i Nebevî'nin doğusundaki Bakî' Kapısı'ndan çıkıldığında sol taraftaki, Mescid'e bitişik duvarın içinde kalan kısım olduğu söylenebilir. Bununla birlikte - I. bölümde de geçtiği gibi - Memlûk ve Osmanlı döneminde Mescid'in doğu duvarının dışarıya kaydırılması neticesinde bu alanın bir kısmının Mescid içerisinde kaldığı da unutulmamalıdır. Bu çıkarımlara göre sıralama batıdan doğuya doğru şu şekilde olmaktadır.

Batı			Doğu
Mescid-i Nebevî	Hz. Ümmü Seleme'nin Odası		Mevdi'ü'l-Cenâiz (Cenaze Namazgâhı)
	Hz. Fatıma'nın Evi		
	Hz. Aişe'nin Odası	Hz. Sevde'nin Odası	
	Hz. Hafsâ'nın Odası		

2.9. BAYRAM NAMAZGÂHININ YERİNİ BELİRLEYEN RİVAYETLER

Rasulullah'ın (s.a.v) Medine'ye hicretinin ardından bayram, yağmur ve bazen de cenaze namazlarının kılındığı, Mescid-i Nebevî'nin güneybatısında, o dönemde ki kalabalık bir cemaatin rahatça sığabileceği el-Musallâ diye anılan mekân, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Bayram Namazgâhı olarak bilinmektedir.⁷⁷⁶ Hicretin ilk yıllarında

⁷⁷³ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e**, I/5.

⁷⁷⁴ Bkz. s. 52.

⁷⁷⁵ Bkz. s. 80-87.

⁷⁷⁶ Ali, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, s. 93.

Medine şehir merkezindeki evlerin bitiminde boş bir arazi olan bu bölgenin⁷⁷⁷ muhtelif yerlerinde bir araya gelinirken, daha sonra Ğamâme Mescidi'nin inşa edildiği yerde toplanılarak namaz kılındığından bahsedilmektedir. Nitekim İbn Şebbe'nin Muhammed İbn Yahya kanalıyla İbn Bâkiye'den aktardığı: "Rasulullah (s.a.v) bayram namazını önce Dâru'ş-Şifa'nın yanında, sonra Devs Harrası'nda, sonra da günümüzde bayram namazgâhı (Ğamâme Mescidi) olarak bilinen yerde kılmış; vefat edinceye kadar da burayı kullanmıştır"⁷⁷⁸ rivayeti bunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bayramlarda namaz kıldırıldığı yere işaret eden nakiller⁷⁷⁹ içerisinde sadece Ebû Ğassan el-Kenânî'den aktarılan, "Mervan İbnü'l-Hakem'in evinin yanındaki Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid'i ile bayram namazgâhındaki namaz kıldırıldığı mescid arasını 1000 ziradır"⁷⁸⁰ şeklindeki rivayet, bu mekânın yerini kısmen göstermektedir.

Ebû Ğassan'dan zikredilen bu haber dışında Bayram Namazgâhı'nın yerinin tespit edilmesine yardımcı olacak başka bir rivayet bulunmamaktadır. Aktarılan verilerin geneli, Medine tarihçilerinin kendi yaşadıkları asırlarda Ğamâme Mescidi'nin bulunduğu yer hakkındaki ifadelerinden oluşmaktadır.

Bunun yanı sıra bazı rivayetlerdeki bu mekânla ilgili yapılan yer tariflerinin asırlar öncesinde bile netlik kazanmadığı görülmektedir. Nitekim Semhûdî, Ebû Hureyre'den (r.a) nakledilen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v), Medine'deki ilk Ramazan ve Kurban Bayramı namazını hevdeç⁷⁸¹ satıcılarının yanındaki Hakîm İbn Adda'nın evinin avlusunda kıldırıldığından bahseden rivayet hakkında; İbn Adda'nın evinin yerinin tam anlamıyla bilinmediği, ancak rivayetteki hevdeç satıcıları ifadesinden bu evin, Medine Pazarı'nın güney kısmında bir yerde olduğu şeklinde tahminde bulunulacağını söylemektedir.⁷⁸² Görüldüğü üzere bu şekilde gelen haberlerde Hicrî ilk asırlarda ayakta olan bir takım yapılarla bağlantılı yer tarifleri o dönem için somut bir veri niteliği taşıırken daha sonraki asırlarda bu özelliğini kaybetmiştir.

⁷⁷⁷ Bkz. İbn Mâce, İkâmetü's-Salâ ve's-Sünenü fiha, 164.

⁷⁷⁸ İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/133-134.

⁷⁷⁹ Bkz. Buhârî, Ebvâbu'l-Iydeyn, 6; Müslim, Salâtu'l-Iydeyn, 1; İbn Huzeyme, II/350, (no: 1449).

⁷⁸⁰ İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/138.

⁷⁸¹ Deve üzerinde oturmak için konulan bir tür semer. Bkz. Ömer, Ahmed Muhtar, **Mu'cemu'l-Lüğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsir**, Kahre: Alemu'l-Kütüb, 2008, III/2332.

⁷⁸² Bkz. Semhûdî, **a.g.e.**, III/3-4.

Ebû Ğassân'ın yukarıda vermiş olduğu ölçünün ise sınırları kayıt altına alınmış ve günümüzde varlığını koruyan Mescid-i Nebevî ile ilişkilendirilmiş olması kayda değer bir durumdur. Bu sayede – her ne kadar rivayetin incelenecek bir senedi olmasa da – iki mezkur yer arası ölçülerek rivayetin doğruluğu test edilebilir.

Buradaki verinin tespiti için öncelikle Ğamâme Mescidi'nin yapıldığı yerin gerçekten Allah Rasulü'nün (s.a.v) namaz kıldırıldığı yer olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu hususta çeşitli kaynaklarda İbn Âbis'ten nakledilen, İbn Abbas'a "Rasulullah (s.a.v) ile birlikte bayram geçirdin mi?" diye sorması üzerine, İbn Abbas'ın: "Evet, (Rasulullah menzilinden) çıktı Kesîr İbnu's-Salt'ın⁷⁸³ evinin yanındaki alemeye (belirli bir yere) gelerek, bayram namazını kıldırdı" diye karşılık verdiğiinden bahseden rivayet konunun aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır.

Bu rivayeti Ahmed İbn Hanbel, Vekî' İbnu'l-Cerrâh'tan,⁷⁸⁴ İbn Şebbe, Müemmil İbn İsmail'den,⁷⁸⁵ İbn Hibbân ise Süfyan es-Sevrî'den Abdurrahman İbn Âbis'e nispet ederek aktarmaktadırlar.⁷⁸⁶

Rivayette geçen "İbnu's-Salt'ın evinin yanındaki alame" günümüzde soyut bir kavram olsa da bu ifadeden, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bayram namazlarını kıldırıldığı yerin unutulmaması için işaretlenmiş olduğu anlaşılabilir. Ebû Ğassân'ın Medine ile alakalı konularda bilgi sahibi ve hadisçiler nazarında da sika bir ravi oluşunun yanı sıra, Ğamâme Mescidi'nin H. ilk asırda Ömer İbn Abdülaziz tarafında yaptırıldığı da göz önüne alınırsa söz konusu yerin muhafaza edildiği düşünülebilir. Nitekim Ebû Ğassân dönemi sonrası Medine tarihçileri de gerekli mesafe kontrollerini yapıp rivayetin muhtevasını tetkik ederek doğruluğunu tespit etmişlerdir. Günümüzde yapılan ölçümlerde ise Mescid-i Nebevî'nin Selam Kapısı'ndan, Ğamâme Mescidi'nin kuzey ve batı duvarının birleştiği yer arası 450 m olarak ifade edilmektedir.⁷⁸⁷ Bu da Ebû Ğassân'ın söyledikleriyle yaklaşık olarak örtüşmektedir.

Yapılan bu çıkarımlardan elde edilen sonuca göre Rasulullah'ın (s.a.v) bayram namazgâhı, o dönemde çarşı olarak kullanılan, Mescid-i Nebevî'nin batısındaki boş

⁷⁸³ Kesîr İbnu's-Salt. Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, V/14.

⁷⁸⁴ Bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, III/492, (no: 2062).

⁷⁸⁵ Bkz. İbn Şebbe, **a.g.e.**, I/142.

⁷⁸⁶ Bkz. İbn Hibbân, VII/63, (no: 2823).

⁷⁸⁷ Bkz. Ka'kî, **a.g.e.**, I/341.

alandaki olup aralarındaki mesafe yaklaşık 450 m'dir denilebilir. Ayrıca bu alan içerisinde başta Ğamâme Mescidi olmak üzere, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Ali mescidlerinin, Mescid-i Nebevî'nin Selam Kapısı'na uzaklıkları belirlenip, hangisinin Rasulullah'ın (s.a.v) sürekli olarak bayram namazlarını kıldırıldığı yer olduğu ortaya konulabilir.

Bu bölümde ortaya çıkan nakiller, yeri hakkında herhangi bir tereddüdün bulunmadığı Rasulullah'ın (s.a.v) kabrini odak noktası alan bir sisteme göre tertip edilmiştir. Buna göre tespit edilen rivayetler; Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin odaları, Cennet Bahçesi, önemli sütunlar, Ashab-ı Suffe'nin mekânı, Mescid-i Nebevî'nin ilk sınırları, bazı sahabe evleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v) su içip abdest aldığı kuyular ile cenaze ve bayram namazgâhları olarak gruplandırılmıştır. Gruplar içerisindeki rivayetler ise öncelikle sened bakımından kuvvetli olanlar, daha sonra senedinde problem bulunanlar şeklinde verilmiştir. Ardından herhangi bir senedsel dayanağı bulunmayan, ancak ilgili kısımdaki konunun aydınlatılmasına yardımcı nitelikteki tarihsel veriler aktararak, gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

SONUÇ

İslam dini Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi şeriat ahkâmının temelleri üzerine tesis edilse de, diğer dinlerde olduğu gibi toplum içerisindeki canlılığını semboller veya önemli bir vafsa sahip olduğuna inanılan yapılar vasıtasıyla korumaktadır. Kimi zaman dini sembollerin insanlardaki etkisi, tahminlerin ötesine geçebilmektedir. Zira kelimelerin ifade etmekte zorlandığı derûnî duyguların, simgesel mesajlar aracılığı ile açıkça ortaya konulabildiği, reddedilemez bir gerçektir.

Bu bağlamda, inşa edileceği yeri Allah (c.c) tarafından tayin edilen Mescid-i Nebevî'nin, birçok önemli mekâna haiz olduğu göz önüne alınarak, söz konusu yerlerle ilgili nakillerin değerlendirilmesinin, Müslümanların maneviyatına tesirinin olacağı aşikârdır. Nitekim yapılacak tespitler neticesinde Mescid-i Nebevî'yi ziyaret eden her Müslüman, kendisini saf saf dizilmiş sahabilerin arasında hissederek, insanlık tarihinin değişimine neden olan hadiselerin yaşandığı yerlerde bulunduğunun şuuruyla, mukaddesâtını daha iyi muhafaza altına almaya çalışacaktır.

Çalışmamızda yer alan ve Müslümanların bu yöndeki hissiyatını harekete geçirmeye yardımcı olacak rivayetlerin büyük çoğunluğu, Medine konulu tarih kitaplarında zikredilmektedir. İçerisindeki rivayetlerin genelinin ibadet ve muâmelât gibi şer'î ahkâma dair hadislerden oluşması nedeniyle, temel hadis kaynaklarında fazla yer almamaktadır. Bu eserlerdeki rivayetlerin ekseriyetinin, Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilen merfu hadisler, geri kalanının da sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fetvalarından oluşması da bu durumun bir diğer sebebi olarak gösterilebilir. Zira Hicrî ilk asırda halen ayakta olan birçok önemli mekânın yeriyle ilgili Allah Rasulü (s.a.v) ve sahabilerin yer tarifi yapmamaları oldukça doğaldır. O dönemde, "Cennet Bahçesi doğudan batıya 53 ziradır", "Ebû Bekr'in (r.a) evi, Mescid'in batısındaki Dâru'l-Kadâ'nın yakınındadır" şeklinde izahlara gerek duyulmamaktadır. Çünkü her şey ortada ve herkes tarafından müşahede edilmektedir.

Tezimizde önemli mekânların yerini belirlememize yardımcı olacak toplam 72 adet rivayet yer almaktadır. Bunların 38 tanesi söz konusu yerlere işaret ederken, geriye kalan 34 tanesi tam anlamıyla konum belirten nakillerden oluşmaktadır.

İncelenen bu rivayetler, Ebû Ğassân, İbn Zebâle ve Yahya İbnu'l-Hasan gibi bazı tarihçilerden belli bir grup ravi aracılığıyla senedli veya senedsiz olarak aktarılmaktadır. Senedli olanların geneli, ravilerinin metrûk veya mechûl olmasından dolayı, muhaddislerin büyük bir kısmı tarafından benimsenmiş hadis kabul kriterlerine göre zayıftır. Ancak ihtisas alanıyla ilgili nakillerinde sakınca görülmeyen bazı metrûk ravilerin rivayetleri, konuyla alakalı başka nakillerle takviye edilerek makbul seviyesine yükselebilirken; ravisinin mechûl oluşu nedeniyle zayıf addedilen nakiller ise fezâil türü rivayetler babından değerlendirilerek, kendisiyle istidlalde bulunulabilecek durumdadır.

Elimizdeki zayıf rivayetleri aktaran ravilerin büyük çoğunluğunun mechûl olmasının sebebi; siyer, meğâzî ve tarih kitaplarındaki raviler hakkında detaylı bilgilerin kayda geçirilmemesidir. Nitekim rical kitapları incelendiğinde, biyografisi verilen ravilerin çoğunun, meşhur hadis kaynaklarında zikredilen isimler olduğu görülmektedir. Muhtemelen hadis kitaplarındaki rivayetlerin ahkâm ve muâmelâta dair konuları içermesi, onları aktaran isimlerin daha detaylı incelenmelerine sebebiyet vermiştir. Buna mukabil olarak, çalışmamızla ilgili rivayetlerin teşrî değerinin bulunmaması, ravilerinin de ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmamıştır.

Senedsiz rivayetler ise bazı tarihçilerin Medine'de karşılaştıkları manzaraları tasvir ettikleri kayıtlardan ibarettir. Bu tür nakillerin tez içerisinde geçen senedli rivayetlerle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Herhangi bir senedi bulunmaması sebebiyle sadece muhtevası tahlil edilebilen bu nakiller, kendisine nispet edilen alimlerin Medine tarihi alanındaki uzmanlıkları göz önüne alınarak, kabul veya reddedilmelidir. Klasik hadis usulünün sınırları dışına çıkmamak adına onlarca rivayet heba edilmemelidir. Nitekim Medine ve Mescid-i Nebvî ile ilgili kitaplar kronolojik olarak ele alınıp incelendiği takdirde, her müellifin kendi asrındaki haliyle, önemli mekânlar hakkında aktarmış olduğu senedsiz bilgiler birbirinden farklı olsa da tespit edilene konum bakımından aynı yere işaret ettiği görülecektir.

Ayrıca bu mekânların konumunu belirtmese de isimlerinin zikredildiği, meşhur hadis kaynaklarındaki sahih rivayetler, çalışmamızdaki senedsiz nakillerin genel manada güvenilirliğini güçlendirmektedir. Zira bu sayede bahsedilen mekânların yeri tespit edilemese de varlığı ortaya konulabilmektedir. Bu yaklaşım tarzıyla bakıldığında, aktarılan nakillerin büyük çoğunluğunun kabul göreceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ABDULĞANÎ, Muhammed İlyas, **Buyûtu's-Sahâbe Havle'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerîf**, Medine: Metâbi'ü'r-Reşîd, 2003.

ABDULLATÎF, Abdulaziz İbn Muhammed İbn İbrahim (ö. 2000), **Davâbitu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl mea Dirâsetin Tahlîliyyetin li Tercemeti İsrâîl İbn Yûnus İbn Ebî İshâk es-Sebi'î**, Medine: Mektebetü 'Ubeykân, ty.

ÂCURRÎ, Ebû Bekr Muhammed İbn Hüseyin (ö. 360/970), **eş-Şerîfa**, thk. Abdullah ed-Dümeycî, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1999, I-V.

AHMED İBN HANBEL, Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/), **Fezâilu's-Sahâbe**, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983, I-II.

_____, **Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl**, thk. Vasiyyullah İbn Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru'l-Hanî, 2001, I-IV.

_____, **Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001, I-XXVII.

AL-İ SELMAN, Ebû Ubeyde Meşhur İbn Hasan İbn Mahmud, **el-Kavlu'l-Mübîn fi Ahtâi'l-Musallîn**, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Kayyim – Lübnan: Daru İbn Hazm, 1996.

ALÎ, Cevâd, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Çev. Muammer Bayraktutar, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

_____, **el-Mufassal fi Târîhi'l-Arabî Kable'l-İslâm**, Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, 1993, I-X.

ALPER, Hülya, "Münafık", **DİA**, c. XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 565-568.

APAK, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2015.

APAYDIN, Mehmet, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, İstanbul: Kuramer, 2018.

ARSLANTAŞ, Nuh, **Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler**, İstanbul: Kuramer Yayınları, ty.

ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen İbn Abdillâh (ö. 400/1009), **Cemheretü'l-Emsâl**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ty., I-II.

AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed (ö. 855/1451), **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ty., I-XXV.

AYYÂŞÎ, Abdullah İbn Muhammed (ö. 1090/1679), **er-Rihletü'l-Ayyâşiyye li'l-Bukâi'l-Hicâziyye – Mâu'l-Mevâid**, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

AZİZOVA, Elnure, **Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

BABANZÂDE, Ahmed Nâim (ö. 1934), **Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarih Tercemesi (Mukaddime)**, Ankara: DİBY, 1987, I-XIII.

BEDİR, Abdalbâsid, **Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: Müellif Baskısı, 1993, I-III.

BEĞAVÎ, Muhyissünne Ebû Muhammed Hüseyin İbn Mesud (ö. 516/1122), **Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1999, I-V.

_____, **Şerhu's-Sünne**, thk. Şuayb Arnavut-Muhammed Züheyr eş-Şavîş, Beyrut-Dımeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983, I-XV.

BELÂZURÎ, Ahmed İbn Yahya İbn Cabir (ö. 297/892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996, I-XIII.

BERKÂNÎ, Ebû Bekr Ahmed İbn Muhammed (ö. 425/1034) **Suâlâtü'l-Berkânî li'd-Dârakutnî (Rivâyetü'l-Kercî)**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Lahor: Kütüphâne Cemîlî, 1984.

BETNÛNÎ, Muhammed Lebîb (ö. 1938), **er-Rihletü'l-Hicâziyye**, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ty.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed İbnu'l-Hüseyin İbn Ali (ö. 458/1066), **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I-X.

_____ , **Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, I-VII.

_____ , **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, thk. Abdulmu'tî Emin Kaleci, Pakistan: 1991, I-XV.

_____ , **es-Süneni'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I-X.

_____ , **Şu'abu'l-Îmân**, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, I-XIV.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed İbn Amr (ö. 292/905), **Müsnedü'l-Bezzâr**, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009, I-XVIII.

BOZKURT, Nebi ve **KÜÇÜKAŞÇI**, Mustafa Sabri, "Medine", **DİA**, c. XXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn İsmail (ö. 256/870), **et-Târîhu'l-Kebîr**, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân, Haydarâbâd: Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ty.

_____ , **el-Edebu'l-Müfred**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.

_____ , **el-Câmi'u'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâhi Sallallahu aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmihî**, Lübnan: Dâru Tûgu'n-Necât, 2002, I-IX.

BURCKHARDT, Johann Ludwig (ö. 1232/1817), **Mülâhazât Ani'l-Beduv ve'l-Vahhâbiyyîn**, (Notes on the Bedouins and Wahabys), Kahire: Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, 2007, I-II.

CÂSİR, Hamed, **Resâilun fi Târîhi'l-Medîne**, Riyad: Dâru'l-Yemâme, ty.

CEBERTÎ, Abdurrahman İbn Hasan (ö. 1237/1822), **Târîhu Acâ'ibi'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr**, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty., I-III.

CEZÂİRÎ, Tahir İbn Salih (ö. 1338/1920), **Tevcîhu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser**, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (ö. 1997), Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1995, I-II.

ÇAĞATAY, Neşet, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara: AÜİFY, 1957.

DÂRAKUTNÎ, Ebu'l-Hasen Ali İbn Ömer (ö. 385/995), **Cüz-ü Ebî Tâhir ez-Zühli**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, 1986.

_____ , **Suâlâtu'l-Hâkim li'd-Dârakutnî**, thk. Muvaffak Abdulkadir, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdurrahman (ö. 255/869), **Müsnedü'd-Dârimî**, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000, I-IV.

DÂVÛDÎ, Safvân, **el-Hucürâtu's-Şerife Sîreten ve Târîhen**, Medine: Vakfu'l-Bereketi'l-Hayrî, 2001.

DİYÂRBEKRÎ, Hüseyin İbn Muhammed İbn Hasan (ö. 966/1560), **Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi'n-Nefîs**, Beyrut: Dâru Sadır, ty., I-II.

EBÛ DÂVUD, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), **el-Merâsîl**, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

_____ , **Suâlâtu Ebî Ubed el-Âcurrî li Ebî Dâvud**, thk. Muhammed Ali el-Ömerî, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1983.

_____ , **Sünenü Ebî Dâvud** , Beyrut: el-Mektebü'l-Asriyye, ty., I-IV.

EBÛ NUAYM, Ahmed İbn Abdillâh İbn İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakatu'l-Esfiyâ**, Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1974, I-X.

_____ , **el-Müsnedu'l-Müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, I-IV.

_____ , **Delâilu'n-Nübüvve**, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986, I-II.

EBÛ YA'LÂ, Ahmed İbn Ali el-Mevsilî (ö. 307/919), **el-Mu'cem**, Faysalabâd: İdâretu'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1987.

EBÛ YUSUF, Yakub İbn İbrahim (ö. 182/798), **el-Âsâr**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

EMECEN, Feridun, "Selim I", **DİA**, c. XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 407-414.

ENSÂRÎ, Abdülkuddüs (ö. 1983), **Âsâru'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1973.

ESBEHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed İbn Abdullâh (ö. 430/1038), **Ma'rifetu's-Sahâbe**, thk. Adil İbn Yusuf el-Azâzî, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998, I-VII.

EYÛP SABRÎ PAŞA (ö. 1308/1890), **Mir'ât-ı Haremeyn – Mekke-Medine Rehberi**, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986.

FÂSÎ, Takıyyüddin Muhammed İbn Ahmed (ö. 832/1429), **Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, I-II.

FÂYİDÎ, Tenyedib İbn Avâde, **Târîhu Taybe fi Hayri'l-Kurûn**, Medine: Müellif Baskısı, 2013.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed İbn Yakub İbn Muhammed (ö. 817/1415), **el-Megânimü'l-Mutâbe fi Me'âlimi Tâbe**, thk. Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemâme, ty.

- ĞAZZÂLÎ**, Ebû Hamid Muhammed İbn Muhammed (ö. 505/1111), **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty., I-IV.
- HÂKİM**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Abdullah en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, I-IV.
- HALEBÎ**, Ebu'l-Ferec Nureddin Ali İbn Burhaneddin (ö. 1044/1635), **es-Sîretü'l-Halebiyye - İnsanu'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, I-III.
- HAMEVÎ**, Ebû Abdullah Yâkût İbn Abdullah (ö. 626/1229), **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1995, I-VII.
- HÂMÎD**, Halid Muhammed, **Vasfu'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerîf**, Mısır: Dâru'l-Faruk, 2014.
- HAMÎDULLAH**, Muhammed (ö. 2002), **İslam Peygamberi**, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- _____ , **Resûlullah Muhammed**, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1992.
- HARBÎ**, Ebû İshak İbrahim İbn İshâk (ö. 285/899), **el-Menâsık ve Emâkinü Turuki'l-Hac ve Me'âlimü'l-Cezîre**, thk. Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemame, 1969.
- HARMAN**, Ömer Faruk, "Arim", **DİA**, c. III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 373-374.
- HÂŞİMÎ**, Ebu'l-Fadl Takiyyuddin Muhammed İbn Muhammed (ö. 871/1468), **Lahzu'l-Elhâz bi Zeyli Tabakâti'l-Huffâz**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- HATÎB EL-BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed İbn Ali (ö. 463/1071), **el-Câmi'u li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**, thk. Mahmud Tahhan, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ty, I-II.

_____ , **el-Kifâye**, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dâru İbni'l-Cevzî, 2012.

_____ , **Mûdihu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk**, thk. Abdulmu'tî Emin Kaleci, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1987, I-II.

_____ , **Târîhu Bağdâd**, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 2002, I-XVI.

HATRÂVÎ, Muhammed el-Iyd, **el-Medinetu fi'l-Asri'l-Câhili**, Riyad: Kitâbu'l-Arabiyye, 2013.

Hel Düfine'n-Nebiyü fi Beyti Âişe (Hz. Peygamber Aişe'nin Evine mi Defnedildi?),
<http://arabic.al-shia.org/%D9%87%D9%84-%D8%AF%D9%81%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A8%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D8%A8%D9%8A%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%A6%D8%B4%D8%A9/> (03.05.2019).

HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali İbn Ebi Bekr (ö. 807/1405), **Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid**, thk. Hisamuddin el-Kudsî, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994, I-X.

HIYÂRÎ, Ahmed İbn Yasin el-Hüseynî el-Medenî (ö. 1960), **Târîhu Meâlimi'l-Medineti'l-Münevvere Kadîmen ve Hadîsen**, Riyad: Emânetü'l-Âmme, 1999.

HOCA, Abdurrahman Ali, **es-Sîretü'n-Nebeviyye Menheciyyen Dirâsetuha ve İsti'râdu Ahdâsiha**, Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1999.

HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah İbnu'z-Zübeyr (ö. 219/834), **Müsnedü'l-Humeydî**, Dımeşk: Dâru's-Sakâ, 1996, I-II.

HUSAYN, Muhammed İbn Abdurrahman, "Hasâisu ve Simâtu'l-İmâratî'l-Mecîdiyye li'l-Mescidi'n-Nebeviyyi'ş-Şerîf", **Ebhâsu Nedvetü 'İmâratü'l-Mesâcîd**, Riyad: Câmi'atu Melik Suud - Külliyyetü'l-İmâratî ve't-Tahtîf, 1999, (ss. 229-258).

- İRAKÎ**, Zeynuddîn Abdurrahim İbn Hüseyin (ö. 806/1404), **Elifiyetü's-Sîreti'n-Nebeviyye**, thk. Seyyid Muhammed İbn Alevî el-Maliki (ö. 2004), Cidde: Dâru'l-Minhâc, ty.
- İBN 'ADİY**, Ebû Ahmed İbn Adiy el-Cürcânî (ö. 365/975), **el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl**, Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, I-IX.
- İBN ABDİLBERR**, Ebû Ömer Yusuf İbn Abdullah (ö. 463/1071), **el-İstfâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992, I-IV.
- İBN ARRÂK**, Nureddin Ali İbn Muhammed el-Kenânî (ö. 963/1556), **Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Ahbâri's-Şeni'ati'l-Mevzû'a**, thk. Abdulvahab Abdullatif ve Abdullah Muhammed Sıddık el-Ğumârî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1979, I-II.
- İBN ASÂKİR**, Ebu'l-Kasım Ali İbn Hüseyin (ö. 571/1176), **Târîhu Dimeşk**, thk. Amr İbn Ğarâme el-Amrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995, I-XXXXXXXXXX.
- İBN ASÂKİR**, Eminu'd-Dîn Abdussamed İbn Abdulvahhab ed-Dimeşkî (ö. 686/1287), **İthâfu'z-Zâir ve İtrâfu'l-Mukîm li's-Sâiri fi Ziyâreti'n-Nebiyyi Sallallahu aleyhi ve Sellem**, thk. Hüseyin Muhammed Ali Sükrî, Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, ty.
- İBN BATTAL**, Ebu'l-Hasan Ali İbn Halef (ö. 449/1057), **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Ebû Temim Yasir İbn İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, I-X.
- İBN EBÎ ÂSİM**, Ahmed İbn Amr İbn Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287/900), **Kitâbu's-Sünne**, Beyrut – Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980, I-II.
- İBN EBÎ HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Muhammed er-Râzî (ö. 327/938), **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952, I-IX.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebû Bekr el-Absî (ö. 235/849), **el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, I-VII.

İBN HABÎB, Bedruddîn el-Hasan İbn Ömer el-Halebî, (ö. 779/1377), **el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa Sallallahu aleyhi ve Sellem**, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1996.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali el-Askalâni, (ö. 852/1449), **ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, Hindistan: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1972, I-VI.

_____ , **el-Ucâb fi Beyâni'l-Esbâb**, thk. Abdulhakim Muhammed, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, ty, I-II.

_____ , **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1956, I-XIII.

_____ , **Lisânu'l-Mîzân**, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I-X.

_____ , **Nüzhetü'n-Nazar fi Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser**, thk. Abdullah İbn Dayfullah er-Ruhaylî, Riyad: Matba'atu Sefîr, 2001.

_____ , **Takrîbu't-Tehzîb**, thk. Muhammed Avvâme, Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.

_____ , **Tehzîbu't-Tehzîb**, Hindistan: Matba'atu Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1905, I-XII.

İBN HALDÛN, Abdurrahman İbn Muhammed el-İşbilî (ö. 808/1406), **Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haberi fi Târîhi'l-Arabî ve'l-Berberî ve Men Âsarahum min Zevi's-Şe'ni'l-Ekberi (Mukaddime)**, thk. Halil Şehâde, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

İBN HAMZA, Burhaneddin İbrahim İbn Muhammed (ö. 1120/1708), **el-Beyânu ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf**, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2011, I-III.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali İbn Ahmed İbn Sa'îd İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064), **Cemherâtu Ensâbi'l-Arab**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), **es-Sikât**, Haydarabat: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973, I-IX.

_____ , **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Beyrut: Kütübü's-Sekâfiyye, 1997, I-II.

_____ , **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998, I-XVIII.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm (ö. 218/833), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955, I-II.

İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed İbn İshâk (ö. 311/924), **Sahîhu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ty., I-IV.

İBN İSHÂK, Ebû Abdullah Muhammed İbn İshâk (ö. 151/768), **Sîretü İbn İshâk - el-Müsemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtede ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî**, thk. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Rabat: Ma'hedu'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, ty.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî (ö. 851/1448), **Tabakâtu's-Şafi'iyye**, thk. el-Hafız Abdül'alîm Hân, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987, I-IV.

İBN KAYYİM, Muhammed İbn Ebi Bekr el-Cevziyye (ö. 751/1350), **Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994, I-V.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail İbn Ömer el-Kureşî (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986, I-XV.

_____ , **et-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifetü's-Sikâti ve'd-Du'afâi ve'l-Mecâhîl**, Yemen: Merkezu'n-Nu'mân, 2011, I-IV.

_____ , **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

_____ , **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Sami İbn Muhammed Selame, Riyad: Dâru Taybe, 1999, I-VIII.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed İbn Yezid el-Kazvînî (ö. 273/887), Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, I-V.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1994, I-XV.

İBN NECCÂR, Muhibbuddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mahmud el-Bağdâdî (ö. 643/1245), **ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medîne**, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, ty.

İBN NUKTA, Ebû Bekr Muhammed İbn Abdülğanî (ö. 629/1231), **et-Takyîd li Ma'rifetis's-Süneni ve'l-Mesânîd**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İBN RECEB, Zeynuddin Abdurrahman İbn Ahmed el-Hanbelî (ö. 795/1393), **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996, I/IX.

İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd İbn Rüşd el-Kurtubî (ö. 520/1126), **el-Beyânu ve't-Tahsîl ve's-Şerhu ve't-Tevcîhu ve't-Ta'lîl fi Mesâili'l-Müstahrece**, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988, I-XX.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd el-Hâşimî (ö. 230/845), **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, I-VIII.

İBN ŞAHİN, Ebû Hafs Ömer İbn Ahmed (ö. 385/996), **et-Tergîb fi Fezâili'l-A'mâl ve Sevâbu Zâlike**, thk. Muhammed Hasan İsmail, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe el-Basrî (ö. 262/876), **Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere**, thk. Fâhim Mohammed Shaltout, Cidde: Tubia Ala Nafakati Seyyid Habib Ahmed, 1980, I-IV.

İBN TAĞRÎBERDÎ, Cemalettin Yusuf İbn Tağrîberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470), **el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi**, thk. Muhammed Muhammed Emîn, Mısır: el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Mısriyyeti li'l-Kitâb, ty., I-VII.

İBN ZEBÂLE, Muhammed İbn Hasen İbn Zebâle (ö. 199/814), **Ahbâru'l-Medine**, nşr. Salah Abdulaziz İbn Selame, Medine: Merkezi'l-Buhûs ve Dirâsârti'l-Medineti'l-Münevvere, 2003.

İBNU'L-BEYDÂ, Muhammed İbn Ahmed el-Kureşî el-Ömerî (ö. 854/1451), **Târîhu Mekketi'l-Müşerrefeti ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfeti ve'l-Kabri's-Şerîf**, thk. Alâ İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Ali (ö. 597/1201), **el-Mevdû'ât**, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966, I-III.

_____ , **el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümemi ve'l-Mülûk**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, I-XIX.

_____ , **el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa**, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Riyad: Müessesetü's-Sa'îdiyye, ty.

İBNU'L-ESÎR, Mecdu'd-Dîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek İbn Muhammed (ö. 606/1210), **el-Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl**, thk. Abdulkadir Arnavud, b.y.y.: Mektebetü'l-Hulvânî – Maba'atu'l-Melah – Mektbetü Dâru'l-Beyan, 1969, I-XII.

İBNU'L-İRÂKÎ, Ahmed İbn Abdurrahim (ö. 826/1423), **el-Müdellisîn**, Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1995.

İBNU'L-KELBÎ, Ebu'l-Münzir Hişam İbn Muhammed (ö. 204/819), **Kitâbu'l-Esnâm**, thk. Ahmet Zeki Paşa, Kahire: yy., 1905.

- İBNU'S-SALÂH**, Ebû Amr Osman İbn Salahaddin eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), **Mukaddimetü İbni's-Salâh - Ma'rifetü Enva'i Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Nureddin Itr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İBRAHİM RIFAT PAŞA** (ö. 1935), **Mir'âtu'l-Haremeyn**, Kahire: Matbaatü Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1925, I-II.
- İCLÎ**, Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Abdullah (ö. 261/875), **Ma'rifetu's-Sikât min Ricâli Ehli'l-İlmi ve'l-Hadîsi ve mine'd-Du'afâ'î ve Zikri Mezâhibihim ve Ahbârihim**, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, I-II.
- İmâratü ve Tevsiatü'l-Mescidi'n-Nebevî (Mescid-i Nebevî'nin İnşası ve Genişletilmesi)**, <https://www.gph.gov.sa/ar-sa/MasjidulNabawi/Pages/Building-and-expansion-Nabawi-Mosque.aspx> (07.10.2018).
- KA'KÎ**, Abdülaziz İbn Abdurrahman, **Me'âlimu'l-Medîneti'l-Münevvere Beyne'l-İmâratı ve't-Târîh**, Beyrut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2011, I-IV.
- KÂDİ İYÂZ**, Ebu'l-Fadl İyâz İbn Musa el-Yahsubî (ö. 544/1149), **Meşâriku'l-Envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr**, Mısır: el-Mektebetü'l-Atîka ve Dâru't-Turâs, ty., I-II.
- KÂDİ MÂRİSTAN**, Muhammed İbn Abdülbaki el-Ka'bî (ö. 535/1141), **el-Meşyihatü'l-Kübrâ**, thk. Şerif Hatim el-Avnî, Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâid, 2001, I-III.
- KÂFİYECİ**, Muhammed İbn Süleyman (ö. 879/1474), **el-Muhtasar fi İlmi't-Târîh**, thk. Muhammed Kemalettin İzzettin, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1990.
- KÂRÂFÎ**, Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn İdris (ö. 684/1285), **ez-Zehîra**, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994, I-XIV.
- KASTALLÂNÎ**, Ebû Abbas Ahmed İbn Muhammed (ö. 923/1517) **İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1915, I-X.
- KÂTİP ÇELEBÎ**, Mustafa İbn Abdullah (ö. 1067/1657), **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941, I-VI.

KEHHÂLE, Ömer İbn Rıza (ö. 1988), **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ, ty., I-XIII.

KELÂBÂZÎ, Ahmed İbn Muhammed (ö. 398/990), **el-Hidâyetu ve’l-İrşâd fi Ma‘rifeti Ehli’s-Sikâti ve’s-Sedâd**, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1987, I-II.

KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver Şâh (ö. 1933), **Feyzu’l-Bârî Alâ Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Muhammed Bedir, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005, I-VI.

KETTÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed Cafer İbn İdris (ö. 1345/1927), **Nazmu’l-Mütenâsir mine’l-Hadîsi’l-Mütevâtir**, thk. Şeref Hicâzî, Mısır: Dâru’l-Kütübi’s-Selefiyye, ty.

KIFTÎ, Cemâleddin Ebu’l-Hasan Ali İbn Yusuf (ö. 646/1248), **İnbâhu’r-Ruvât Alâ Enbâhi’n-Nuhât**, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1982, I-IV.

Kıssatü Duhûli’l-Hücrati’n-Nebeviyyeti ve Cerdü Muhteviyâtıha (Hücre-i Nebeviyye’ye Giriş ve İçerisindekilerin Çıkartılış Hikayesi), <https://www.youtube.com/watch?v=5CbYh21j5BE&feature=youtu.be> (18.12.2018)

KISTER, M. J., “Peygamber’in Pazarı”, çev. Abdullah Kahraman, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, cilt: VI, sayı: 2, s. 25-29.

KUTLUBOĞA, Ebu’l-Fidâ Zeynuddin Kasım İbn Kutluboğa es-Sudûnî (ö. 879/1474), **es-Sikât mimmen lem Yeka‘ fi’l-Kütübi’s-Site**, thk. Şâdî İbn Muhammed Âl-i Nu‘mân, San‘a: Merkezu’n-Nu‘mân, 2011, I-IX.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, **Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

_____, **Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn**, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürü Araştırma Vakfı Yayınları, 2003.

_____ , “Semhûdî”, **DÎA**, c. XXXVI, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 489-491.

LECKER, Michael, “İslâm Öncesi ve İslâm’ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine”, çev. M. Mahfuz Söylemez, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/2, cilt: II, sayı: 4, s. 157-172.

MÂLİK, Ebû Abdullah Mâlik İbn Enes (ö. 179/795), **el-Muvattâ**, thk. Beşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1992, I-II.

MEDENÎ, Ali İbn Musa (ö. 1900 civarı), **Vasfu’l-Medîneti Sene 1303 H.**, thk. Adil Abdulmun’im, Medine: Mektebetü’s-Sekâfe, 2005.

MERÂĞÎ, Zeynuddin Ebû Bekr İbnu’l-Hüseyin el-Osmânî (ö. 816/1414), **Tahkîku’n-Nusra bi Telhîsi Meâlimi Dâri’l-Hicre**, thk. Muhammed Abdülcevâd el-Esme’î, Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1981.

MERCÂNÎ, Ebû Muhammed Afîfuddîn Abdullah el-Mercânî (ö. 770/1368) **Behcetü’n-Nüfûsi ve’l-Esrâr fi Târîhi Dâri’l-Hicreti’n-Nebiyi’l-Muhtâr**, thk. Muhammed Abdulvehhab Fazl, Kahire: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002, I-II.

METARÎ, Muhammed İbn Ahmed (ö. 741/1341) **et-Ta’rîf Bima Ânestu’l-Hicrete min Meâlimi Dâri’l-Hicre**, Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1982.

MEVDÛDÎ, Ebu’l-Âlâ (ö. 1979), **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı**, trc. Ahmet Asar, İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

MİZZÎ, Cemaleddin Yusuf İbn Abdurrahman (ö. 742/1341), **Tehzîbu’l-Kemâl fi Esmâi’r-Ricâl**, thk. Beşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980, I-XXXV.

MOĞULTAY, Ebû Abdillâh Moğultay İbn Kılıç İbn Abdillâh el-Bekcerî (ö. 762/1361), **İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl**, Mısır: el-Fârûku’l-Hadîsiyye, 2001, I-XII.

_____ , **Şerhu Sünen-i İbn Mâce**, Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999, I-V.

MOLLA HÂTİR, Halil İbrahim, **Fezâilu'l-Medineti'l-Münevvere**, Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs – Cidde: Dâru'l-Kıble – Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1993, I-III.

Muhammed Nerdeydi?, <https://19.org/tr/muhammed-nerdeydi/> (16.05.2019).

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim İbn Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi-Arabiyye, 1991, I-V.

_____, **el-Künâ ve'l-Esmâ**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1984, I-II.

NEHREVÂLÎ, Kutbuddîn İbn Alaaddin (ö. 990/583), **Târîhu'l-Medîne**, thk. Muhammed Azb, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ty.

NESÂÎ, Ahmed İbn Şuayb (ö. 303/915), **el-Müctebâ mine's-Sünen**, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986, I-IX.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Muhyiddin İbn Şeref (ö. 676/1277), **el-İdâh fi Menâsiki'l-Hac ve'l-Umre**, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye – Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1994.

_____, **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim İbn Haccâc**, Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1971, I-XVIII.

OKIÇ, Tayyip, “İslamiyet'te İlk Nüfus Sayımı” **AÜİFD**, Ankara, 1958, c. 7, sy. 1, s. 12-20.

ÖMER, Ahmed Muhtar, **Mu'cemu's-Savâbi'l-Lüğavî Delîlu'l-Müsekkafi'l-Arabî**, Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2008, I-II.

_____, **Mu'cemu'l-Lüğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsır**, Kahre: Alemu'l-Kütüb, 2008, I-IV.

- ÖMERÎ**, Ekrem Ziya, **Asru'l-Hilâfeti'r-Râside – Muhaveletün li Nakdi'r-Rivâyâti't-Târîhiyye Vefga Menâhicil-Muhaddisin**, Medine: Mektebetü Ubeykân, 1993.
- ÖZCAN**, Azmi, “Şerîf Hüseyin”, **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 585-586.
- ÖZTÜRK**, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, **DİA**, c. XXX, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, s. 271-273.
- RÂFİ'Î**, Mustafa İbn Muhammed, **İthâfu'l-Mü'minîn bi Târîhi Mescidi Hâtimi'l-Mürselîn**, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984.
- RIFÂ'Î**, Salih İbn Hamid, **el-Ehâdisu'l-Vâride fi Fezâili'l-Medine** (Basılmış Doktora Tezi), Medine: Dâru'l-Hudayrî, 1993.
- RÛMÎ**, Muhammed İbn Hızır el-Hanefî, **et-Tuhfetü'l-Latîfe fi İmâratı'l-Mescidi'n-Nebevî ve Sûri'l-Medineti's-Şerîfe (Resâilun fi Târîhi'l-Medîne)**, nşr., Hamed el-Câsir, Riyad: Dâru'l-Yemâme, ty.
- SA'ÂTÎ**, Ahmed İbn Abdurrahman el-Benna (ö. 1378/1958), **el-Fethu'r-Rabbânî mea Bulûği'l-Emânî**, Mısır: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1959, I-XXIV.
- SA'ÎD İBN MANSÛR**, Ebu Osman el-Cûzecânî (ö. 227/842), **Sünenü Sa'îd İbn Mansûr**, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Hindistan: Dâru's-Selefiyye, I-II.
- SABBÂĞ**, Halid İbn Ali İbn Hüseyin, **el-İsâbe fi Ma'rifeti Mesâcidi Tâbe**, Medine: Metâbiu'r-Reşîd, 1999.
- SÂLİHÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî (ö. 942/1536), **Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd**, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I-XII.
- SAN'ÂNÎ**, Abdurrezzâk İbn Hemmâm (ö. 211/ 826-27), **el-Musannef**, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.

SEHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed İbn Abdurrahman (ö. 902/1497), **el-İ'lan bi't-Tevbîh li Men Zemme't-Târîh**, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

_____, **el-Kavlu'l-Bedî' fi's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefî'**, thk. Beşir Muhammed Uyûn, Taif: Mektebetü'l-Müeyyed, 1986.

_____, **el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl – (Erba'u Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs)**, nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde (ö.1997), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1990.

_____, **et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I-II.

_____, **Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elifiyyeti'l-Hadîs**, thk. Ali Hüseyin Ali, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2002, I-IV.

SEMHÛDÎ, Nuruddin Ebu'l-Hasen Ali İbn Abdillah (ö. 911/1506), **Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, I-IV.

SEZGİN, Fuad (ö. 2018), “İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1957, c. 2, Cüz 1, s. 19-36.

SIRMA, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, I-IV.

SUBKÎ, Tacuddîn Abdülvehhâb İbn Ali (ö. 771/1370), **Kâidetün fi'l-Cerhi Ve't-Ta'dil ve Kâidetün fi'l Müerrihîn – (Erba'u Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs)**, nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde (ö. 1997), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1990.

_____, **Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî – Abdülvahhab Muhammed el-Hulv, Mısır: Hicr, 1993, I-X.

SUYÛTÎ, Celalettin Abdurrahman İbn Ebi Bekr (ö. 911/1505), **el-Hâvî li'l-Fetâvâ**, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004, I-II.

_____, **el-Lema'u fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

ŞÂHİNŞÂH, el-Meliku'l-Müeyyed İmaduddin İsmail İbn Ali el-Eyyûbî (ö.732/1331)
el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer, Mısır: Matba'atu'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, ty.
 I-IV.

ŞARÂB, Muhammed Hasan, **el-Medinetü'l-Münevvere Fecru'l-İslam ve'l-Asrı'r-Raşidî**, Dimeşk: Dâru'l-Kalem – Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1995.

ŞENEVÂNÎ, Ahmed Muhammed, **el-Medînetü'l-Münevvere ve Devletü'l-İslâmi'l-Ûlâ**, Medine: Dâru'z-Zaman, 2007.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed İbn Ali (ö. 1250/1834), **el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi Ehâdîsi'l-Mevdû'a**, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.

_____, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl**, Riyad: Dâru'l-Fazîle, 2000, I-II.

_____, **Neylu'l-Evtâr**, Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993, I-VIII.

ŞURRÂB, Muhammed İbn Muhammed Hasan, **el-Me'âlimu'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre**, Şam-Beyrut: Dâru'l-Kalem – ed-Dâru'ş-Şamiyye, 1991.

TABERÂNÎ, Süleyman İbn Ahmed (ö. 360/971), **el-Mu'cemu'l-Evsat**, Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty., I-X.

_____, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994, I-XXV.

_____, **el-Mu'cemu's-Sağîr**, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, I-II.

TABERÎ, Muhammed İbn Cerir (ö. 310/923), **Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000, I-XXIV.

_____, **Târîhu't-Taberî – Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk**, Beyrut: Dâru't-Turâs, 1968, I-XI.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed (ö. 321/933), **Şerhu Meâni'l-Âsâr**, Mısır: Âlemu'l-Kütüb, 1994, I-V.

- _____, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, thk. Şuayb Arnavûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994, I-XVI.
- TİRMİZÎ**, Muhammed İbn İsa (ö. 279/892), **el-Câmi'u'l-Kebîr**, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998, I-VI.
- TÛRİBİŞTÎ**, Şihabuddin Fadlullah İbn Hasan (ö. 661/1263) **el-Müyesser fi Şerhi Mesâbihi's-Sünne**, thk. Abdülhamid Henedâvî, Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2008, I-IV.
- UKAYLÎ**, Ebû Cafer Muhammed İbn Amr (ö. 322/934), **ed-Du'afâu'l-Kebîr**, thk. Abdulmu'tî Emin Kaleci, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, I-IV.
- ÛBBÎ**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Halefe el-Vuštânî (ö. 828/1424), **İkmâlu İkmâli'l-Ma'lem**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., I-VII.
- ÛNAL**, İsmail Hakkı, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risalesi", **AÜİFD**, İstanbul, 2000, c. 41, Sayı: 1, s. 68-90.
- VÂDÎ'Î**, Mukbil İbn Hâdî, **Ricâlu'l-Hâkim fi'l-Müstedrek**, San'a: Mektebetü San'a el-Eseriyye, 2004, I-II.
- VÂHİDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ahmed (ö. 468/1076), **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'an**, thk. İsâm el-Humeydân, Demmam: Dâru'l-Islâh, 1992.
- VÂKİDÎ**, Muhammed İbn Ömer el-Eslemî (ö. 207/823), **el-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1989, I-III.
- VATANDAŞ**, Celalettin, **Hız. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2009, I-II.
- VEKÎL**, Muhammed Sebr, **el-Mescidu'n-Nebevî Abre't-Târîh**, Cidde: Dâru'l-Müctema, 1988.
- Where was Mohammed? (Muhammed Nerede?)**, <http://www.free-minds.org/where-was-mohammed#main-content> (16.05.2019).

YATAK, Süleyman, “Fahrettin Paşa”, **DİA**, c. XII, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 87-89.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Arap”, **DİA**, c. III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza İbn Muhammed (ö. 1205/1791), **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut: Dâru'l-Hidâye, ty., I-XXXX.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed et-Türkmânî (ö. 748/1348), **Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, I-IV.

_____, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985, I-XXV.

_____, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm**, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, I-XV.

_____, **Tezkiratü'l-Huffâz**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, I-IV.

ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh (ö. 794/1392), **İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid**, thk. Ebu'l-Vefa Mustafa el-Merâğî, Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1996.

ZİRİKLÎ, Ebû Gays Hayrüddîn İbn Mahmûd İbn Muhammed ed-Dimeşkî (ö.1396/1976), **el-A'lâm**, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, I-VIII.

ÖZGEÇMİŞ

- Adı Soyadı : Mustafa ÖLMEZ
- Doğum Yılı ve Yeri : 1987 – Kadınhanı / KONYA
- Eğitim Durumu
- Lisans : Medine İslam Üniversitesi Hadis ve İslâmi İlimler Fakültesi / Suudi Arabistan (2009 - 2015)
- Yüksek Lisans : Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (2016 - 2019)
- Yabancı Dili : Arapça
- Bilimsel Faaliyetleri : Makale
 Şer‘î Nasslarda Lügavî Yorumlamadan Kaynaklanabilecek Hataların Engellenmesinde Hadislerin Rolü – Serika Ayeti Örneği (Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt 18 – Sayı 1)
- : Çeviri
 Yahudi İbadetleri: Namaz; Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri (Marife, Cilt 18 – Sayı 2)
- : Tanıtım
 * Muhammed Avvâme, Huciyyetu Ef‘âli Rasûlillah Usûliyyen ve Hadîsiyyen ve fîhi ‘İsmetuhu mine’l-Hatai ve’l-Hatîe, Cidde 2013 (Marife, Cilt 17 – Sayı 2)
 * Abdülmecid et-Türkmânî, Dirâsâtun fî Usûli’l-Hadîs Alâ Menheci’l-Hanefiyye, Beyrut 2015 (Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 43)
- İş Deneyimi : Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (2017 -)
- İletişim : mstolmez87@gmail.com